صلیاً علی من نظم جواهر بزة ولواله ونشر صحائف منته وافضاله محمد وعترته وآله
لف است برجاه النظم بهم پیوستن وکشیدن جواهر برشته بز بالکسر بخشش ونیکی نشر
کردن وپراگنده کردن مَنّ بالفتح وتشدید نعمت دادن فضال بالفتح بخششها عترت بالکسر
ایشان ونزدیکان وفرزندان محمد بدل است از من وعترت معطوف است بر محمد وآل معطوف
ت برعترت وعبارت از صحابه وتابعین است یعنی ذات بابرکات آنحضرت صلعم آن فاتحی
ت که جواهر جمیع نعمتها وعطاها ودرجات علیا ازجناب الٰهی اجمالا لابد ثابت است تا ظم آن جواهر
ت وبحسب افاده آنها بمکونات تفصیلاً که بذات شریف قائم است ناشر صحائف نعمت قوله
قدران عالم عشق ووفا. صدر آرایان صفهٔ صدق وصفا. صفت عترت وآل ست. عالم
ن ووفا همین عشق ووفا وصفه صدق وصفا همین صدق وصفا صُفّه بالضم وتشدید فا ایوانخانه
ایش پوشیده باشد صفا بالفتح پاک وبیش شدن یعنی درعشق ووفا ذات الٰهی وجناب
لمعوی از همه عاشقان عالیقدر اند وبلند درجه ودر ایوان صدق وصفا بجناب باری تعالی
ت سروری ودر طهارت ذاتی که کریمه قوله تعالی لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ
يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا مصداق آنست مسند آرایند وبلند نشین رضی الله عنهم اجمعین قوله هرکس
زمانه دریا اسفی. وایشان زده کف که حسبنا الله وکفی. هرکس غیر عترت وآل بکف زمانه اسے
ست ظلم زمانه یا اسفی مرکب یعنی افسوس وایشان اشارت به عترت وآل ست کف زدن مرادف
ت خون یعنی خوشحالی کردن کاف که حسبنا الله بیان لفظ گفتند که محذوف ست یعنی هرکس در
ت ظلم زمانه گرفتار وکلمهٔ افسوس گفتار وایشان رضی الله تعالی عنهم از دست اندازی روزگار
ونی در روقار فراغ یافته از می عشق الٰهی مست وخوشحال اند وگفتند که بس است ما را الله تعالی وکفی
به قوله آنا بعد این صدف پاره چند از جست جوی کارگاه سرانجامی گرد کرده شده. این اشارت
ست جستجوی تلاش کارگاه دل مولوی یا بےسرانجامی مفید حاصل مصدر ست ای بیسامانی
عبارت از کمیابی باشد مضمون است از سبب گفتن شعرا متقدمین بےسرانجامی صفت
گاه است گرد کردن جمع نمودن یعنی صدف پاره چند از تلاش دکان بےسامانی دل جمع
شد وصدف پاره گفتن اشارت بسوی سخنان ست نسبت بسخنان حضرت نظامی وامیر
علیهما الرضوان چه مولوی عجیب سخنان ایشان است قوله وخزف ریزهٔ چند از رفت وروب
گاه شکسته جامی فراهم آورده. خزف ریزه بجای کتاب رفت وروب تلاش بزمگاه همان دل مولوی

شکستہ جامی بیانی مصدری یعنی جام شکستن و وجہ تعبیر رعایت فقرہ است و جام شکستن عبارت
از اندوہ است از سبب فقدان حریفان بادہ سخنوری و فکر بریدی فراہم آوردن جمع نمودن یعنی
خذف ریزہ چند از آلایش برگاہ اندہ کہ دل مولوی باشد جمع نمودہ شد **قولہ** چہ قدر آں دارد کہ در
سلک جواہر شہوار مخزن اسرار حکیم گرامی شیخ نظامی انتظامش دہند کلمہ چہ برائے استفہام
انکاری ست و فاعل دارد درین فقرہ صدف پارہ است چہ صدف بجواہر مناسبتے دارد کاف بیان
آن ست سلک مضاف بجواہر شاہوار صفت جواہر ست جملہ سلک جواہر شاہوار صفت مقدم
مخزن اسرار است مخزن اسرار مضاف بحکیم گرامی نظامی ست و حکیم گرامی صفت مقدم شیخ نظامی ست
و حکیم ازاں فرمود کہ ایں سخن اشعر بحکمت واقع است و اگر سلک جواہر شاہوار کنایہ از کتاب مخزن اسرار
باشد و مخزن اسرار صفت مقدم شیخ نظامی باشد وجہی دارد **قولہ** با درجب جام زرنگار مطلع الانوار مودہ
بدائع لفظی و معنوی امیر خسرو دہلوی باشد بر بد درجب ای مقابل جام زرنگار صفت مقدم مطلع الانوار
ست موردہ بدائع اگر صفت موخر مطلع انوار ست بدائع لفظی محسنات لفظی کہ در فن بدائع ثابت است و
بدائع معنوی محسنات معنوی کہ در فن معانی واقع است و فاعل دارد درین فقرہ خذف ریزہ است
چہ خذف بجام نسبتے دارد و اگر جام زرنگار کنایت از کتاب مطلع باشد و مطلع انوار صفت مقدم امیر
خسرو باشد احتمال دارد و حاصل آنکہ کتاب من از بی دستگاہی نارسائی یارائی آن ندارد کہ مقابل
مخزن الاسرار و مطلع الانوار کہ بمرتبہ اعلی و بدرجہ اسنی مفتخر اند گردد۔ **قولہ** چہ آں حروف الفاظ و سلاست
عبارات بمنزلہ ایست کہ فصیح زمانان عجم در بیان اوصاف آن اعجمی اند کلمہ چہ برائے علت ست آں
اشارت بمخزن اسرار ست جودت یعنی نیک گفتن سہت در اینجا روانگی مراد ست سلاست آسانی عبارت
آسان چنانکہ گفتہ اند ؎ لفظ جہاں گشتہ و معنی تر یبالہ منزل پایگاہ اعجمی منسوب باعجم و عجم آن کہ سخن
فصیح نگوید اگرچہ از عرب باشد و آنکہ بر سخن قادر نباشد و عجم اگرچہ فی الحقیقت ملک ایران را گویند لیکن اینجا
ماسوائے عرب مراد ست ای جمیع عالم سوائے عرب و اگر فقط ہماں ملک ایران مراد باشد میتواند چہ حضرت شیخ رح
مسکن در ولایت عجم داشت یعنی در صفت مخزن اسرار منسوب باعجم اند ای کر و زبان اند و اگر چنیں فرمود کہ آں
در کثرت آیت و استعمال بیاقت بمنزلہ ایست کہ جوہر شناسان عجم در بیان اوصاف آن اعجمی اند کنایت جواہر بسبب
تراکت نیست **قولہ** و ایں بود دقت معانی و لطافت اشارات بمثابہ ایست کہ نادر گویان عالم در معرض
جواب آن معترف باعجز ایں اشارت بمطلع است و دقت بکسر دال و تشدید کاف باریکی و باریک
شدن لطافت نازک و نازکی بودن مثابہ بالفتح اے پایگاہ و بجم گنگ عالم ہندوستان

چہ اورا از شش دانگ عالم چہارم حصہ و دانگ قرار دادہ اند معرض جائی عرض معترف اقرار کنندہ
و ابکمی منسوب بابکم شخصی گنگ تو اگر ایں عبارت را چنیں ادا نمودے کہ دریں صہبائے علو کیفیت
بمشابہ ایست کہ بادہ پیمایان عالم در معرض صفات آں معترف بابکمی باستعارت جامی بالاتم تر افتادے
قولہ اما امیدواری چنانست کہ چوں ایں میوۂ نیم خام از باغستان تہی و پستی رسیدہ امیدواری
مرکب ست از امید و دار کہ مفید معنی لیاقت است و یائی مصدری معنی لائق امید بودن کاف کہ بیان
چنان است چوں حرف شرط است و جملہ مدخولہ آں مشروط ست و جزائے وے جملۂ خود لائے خوان
الخ ست میوۂ نیم خام مبتدا رسیدہ خبر و لیست میوۂ نیم خام عبارت از کتاب ست باغستان دل
مولوی تہی و پستی عبارت از ہماں بیسامانی و نارسائی **قولہ** و ایں غنچۂ ناتمام از خارستان فروتنی
و زیردستی دمیدہ ۔ ایں غنچۂ ناتمام کنایت از کتاب مبتدا است و خبرش دمیدہ خارستان فروتنی
و زیردستی دل مولوی کہ جائے فروتنی و زیردستی ست و خارستان فروتنی و زیردستی اضافت تشبیہی ست
و فروتنی و زیردستی ہماں نارسائی و اگر بقرینۂ غنچہ و باغستان معنی خارستان گلستان باید نمود
و فروتنی و زیردستی صفت او ساختہ آید غالباً احتمال دارد **قولہ** بحکم من تواضع للہ رفعہ اللہ
بحکم متعلق امیدواری بنداسے بے غرض چوں ایں کتاب از تہی و پستی موجود گشتہ و از فروتنی و
زیردستی لباس جلوہ گری در بر گرفتہ گویا متواضع است و چوں متواضع گردید رفعت بشان او
ثابت شد چوں برفعت الہی سرافراز گردید نتیجہ آں کہ قبولیت است بوجود آمد لہذا فرمودہ خود لائے
خوان کرم اخوان الصفا افتد خود لائے بفتح خائے معجمہ و واو معدولہ و رائے مہملہ قوت لا یموت خوان کرم
باضافت لامیہ مضاف باخوان الصفا و خوان کرم مرادف خوان نعما است کہ از و ہیچکس را منع نباشد
پس خوان کرم اخوان الصفا عبارت از تعلیم ایشان است کہ ہر یکے را بہرۂ عام حاصل میشود
حاصل آنکہ ایں کتاب را نیز از جملۂ کتب تعلیم سازند **قولہ** نافہ کشائی قبول مشام خلان الوفا
گردد نافہ کشائے قبول مشام را کشایندۂ نافہ قبول مشام اضافت نافہ بقبول تشبیہی و اضافت
مشام بخلان الوفا لامیہ است و مشام عبارت از طبع است و وجہ استعارہ مناسب نافہ است
حاصل آنکہ ایں کتاب قبول طبع خلان الوفا گردد **قولہ** زدی جامی بر چنگ شکستہ ۔ بمضراب
فنا تارش گسستہ بر ادائے مضمون شعر است بنظم باستعارت دیگر و التفات از غیبت بخطاب نفس خود
چنگ شکستہ ذات مولوی و مصرعۂ ثانی صفت چنگ ست مضراب زخمہ و مضراب فنا اضافت تشبیہی ست
و فنا عبارت از ضعف و پیری ست و تار عبارت از حواس و قوی است **قولہ** نوائی از مقام بیقیاحی

مانند آواز درنی نگ نامی • نوائی معقول دری است نوا برچنگ زدن یعنی نواختن و سرود کردن است
از مقام حجازی صفت نواست مقام حجازی ای اسلوب سرود خارج از آہنگ آن چہ مقام
نوعی از اسالیب سرود را گویند و اصول اسالیب سرود دوازدہ است چنانکہ در علم موسیقی مصحح است بلند آوازہ
یعنی مشہور معروف بے نگ نیای است و پیدا است کہ نواز مقام حجازی زدن حجازی دنی شرعی است
پس این مصرع صفت نواست • **قولہ** دریں دشت سرائے پر علائق • مسلوع این نوا نیست لائق •
مصرعہ اول صفت مصرعہ ثانی است دشت سرای دنیا علائق جمع علوق یعنی سختی و بلا اسماع بالفتح شنیدن
ودر آ این نوا را یعنے برائے است یعنی در دنیا برائے شنیدن این نوا بے تو ہیچکس لائق نیست
قولہ جز آں کس کز نوائے بینوائی • کند فہمی رموز آشنائی • ہمان حجازی یداند اہل اللہ
در فہم کردن رموز آشنائی الٰہی احتیاج بآسالیب سرود نیست بلکہ در ہر آواز خارج آہنگ مثل
آواز سے پائے ستور و غیرہ کہ برآید رموز آشنائی می فہمند و برآں وجد میکنند **قولہ** بسمع مکرمت مسموع
باداء بجبن مغفرت مشفوع باد • این بیت دعائیہ است سمع شنیدن و شنوائی و گوش مفرد و جمع آمدہ
مکرمت اعراض کردن از عیب مغفرت بخشش عیب نقصان مشفوع مشتق از شفع بالفتح جفت و
جفت کردن والف باد و دعائیہ است یعنی از حسن مقام و اسالیب راست بجیب مغفرت جفت باد
قولہ ومن اللہ تکون العصمۃ والعون تکوین ہست کردن تکون ہست بودن عصمت بالکسر
باز داشتن و نگاہداشتن از گناہ و خوف و عون یار و پشتیبان جمع و مفرد آمدہ یاری کردن و خیر و دعاء
خواستہ ام در حق این کتاب و خوفے دارم کہ مبادا قبول کردہ یا رد شود پس باز داشتن ازین خوف و
یاری کردن باجابت این دعا از خداست علت عدم عدم برہانہ میتوانند کہ عصمت از رد کتاب و
عون در قبولیت کتاب از خداست اللہ و باید داشت فافہم و قرینہ بیا برا این معنی این است
کہ خطبہ الحاقیہ نہ ابتدائیہ و اکثر عصمت و عون متعلق بتصنیف کتاب میباشد • چون از بارگاہ
مصطفوی دو دمان نبوی خطاب مستطاب کل امر ذی بال لم یبدأ ببسم اللہ فہو ابتر
عز ورود یافتہ است بامتثال امر شریف بوجہی نمود کہ مخبر باشد از اسرار خفیہ و حرف حرف شعر
بفضائل مبنیہ او بہما بجا تعظیما لامر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ترغیبا برائے خلق اللہ پس فرمود
قولہ فتحباب سخن بسملہ کہ دندانہ یا لیش کلید در گنج حکیم است و صفائے سینق سر خوان کریم فتح
گشادن باب متعلق فتح کرد دندانہ یا لیش الخ صفت بسملہ است و دندانہ برائے مشابہت است
بدندان چہ اہل فرس ہا در آخر اسمیکہ مشابہ باشد بہ چیزے دیگر آرند چون زبان و زبانہ گنج حکیم و

خوان کریم عبارت از قرآن مجید و فرقان حمید است که پیاز اسرار الٰہی و مستفیض اہل ایمان و الیقان است
قصد ائے الف ہائے صدائے کہ قلم در نوشتن سین از سبب زیر و بالا شدن مے برآرد و صلائے آواز
کوسی است که معنی ندارد چه ہر چه شخص پیش او گوید ہمان باز جا یگردد و صلا آواز داعی است مردم
را برائے دعوت خوان کرم که پیاز معانی در معانی و در باز دراز است ✦ **قوله** بست صلائے سر خوان کریم
بسم اللہ الرحمن الرحیم ✦ مصرعهٔ اول خبر مقدم است مصرعهٔ ثانی را که مبتدا است خوان کریم عبارت
از قرآن مجید است و بسمله را صلائے گفتن از قبیلهٔ تسمیهٔ ظرف باسم مظروف **قوله** فیض کرم خوان سخن
ساز کرد ✦ پرده ز دستان کهن باز کرد ✦ بیان صلا است فیض کرم اے فیض کرم الٰہی خوان سخن عبارت
از کلام اللہ است پرده ز دستان الخ معطوف بر خوان سخن الخ است پرده باز کردن کنایت از
ظاہر کردن است کهن بمعنی سابق یعنی فیض کرم الٰہی نزول قرآن مجید فرموده و وقائع امم
سابق اظہار نموده که از مطالعهٔ آن عبرتے پیش گیری و از افعال ذمیمهٔ ایشان که موجب تعذیب آنہا
بوده پرہیز کنی تا مطلع انوار ایمان و مشرق نیر الیقان گردی و اگر او دستان بمعنی نواہی کنایت باشد
کهن بمعنی قدیم باشد **قوله** بانگ صریر از قلم سحر کار ✦ خاست که بسم اللہ دستی بیار ✦ تقریر معنے
سابق است صریر آواز قلم سحر کار بمعنی نادره کار صفت قلم است و فاعل خاست بانگ است که بسم اللہ
دستی بیار بیان بانگ است یعنی بانگ صریری که در نوشتن بسم اللہ از قلم می آید معنی آن بانگ
ہمین که بسم اللہ بگو و دست در اک برین برآر - **قوله** مائدهٔ تازه بر دل آمده است ✦ چاشنی گیر که چون آمده است
مائده تازه عبارت از قرآن مجید است بر دل آن حضرت صلے از مکمن غیب بظہور آمده. چاشنی گیر اے
کشف معانی کن یا چاشنی برائے عظمت است اے چاشنی عظیم ازین مائده بگیر که چه لذائذ اسرار و معانی
درین تو در است و مقرر است که خلطی طعام بخشیدن نه بدندان محض **قوله** در نچشی نکہت آن بس ترا ✦ بوئے
خوش شد طعمهٔ جان بس ترا ✦ نکہت عبارت از قرأت ظاہر عبارت است بوئے خوش ہمان قرائت فصیح
اوست اضافت طعمهٔ جان لامیه است یعنے اگر طاقت کشف معانی خفیه آن نمیتوانی قرائت ظاہر
عبارت او موجب صفائی جان تو بس است چنانچه مضمون احادیث شریف بدین ناطق است که قراءت
قرآن مجید مکالمه بذات حمید است جل شانه چون مقرر شد که بوئے خوش این مائده طعمهٔ جان است فرموده
قوله خاک ما نیز ہمه جانہائے پاک ✦ بو که فتد ریزه ازین خوان بخاک ✦ خاک یعنی افتاده و ملازم
پاک صفت کاشفه جان است بو معنے احتمال است و کاف بیان اد ریزه کنایت راز ہا و ادراک ہائے مائده
از فواید او بخاک ملے بر جان یعنے میباید که جانہائے مومنان بہر وجه یا بوجه ادراک یا بوجه قراءت ملازم

ایں خوان پرالوان سرایر و ضمایر باشد تا راز سے از رازہائے او برایشاں منکشف گردد و مایدہ از نوالہ او حاصل و چوں محل شرح بسم اللہ بود و از تقریب آں بہ شناگستری قرآن مشغول شد عناں بیان بعنوانی معطوف بہ شنا پرداری بسملہ فرمود **قولہ** ہر کہ بود مہر ایں خوان دہش۔ بہ بود آغاز بسم اللہ اش شین دہش راجع بہر کہ است و شین بسم اللہ اش راجع بخوان و مضاف الیہ آغا نیلے آغاز ایں خوان از بسم اللہ باید نمود۔ **قولہ** دیو کہ غارت گر ایں مرحلہ است یسماش از خنجر ایں بسملہ است۔ علت آغاز نمودن ایں خوان از بسم اللہ است غارتگر غارت کنندۂ اعمال صالح و اقوال طاہرہ است کشتن آں از خنجر ایں بسملہ است زیرا کہ مقرر است کہ شیطان در ہر افعال و اقوال بہ مومن ہمراہ میشود و غایت یمن و برکات آنہا میسماید پس وقتیکہ مومن بسم اللہ خواند شیطان از ہمرہی آں باز ماند پس باید کہ آغاز ایں مایدہ بہ بسم اللہ نماید تا ہمراہ نہ شود و برکات آں غارت نکند۔ **قولہ** بے کہ درپے سین بودش زین خطاب۔ چوں سر پستانست راتم الکتاب۔ آغاز بیاں اسرار خفیہ بسم اللہ است بے مبتداست چوں سر پستان الم خبر کہ زینی سین آں جملہ صفت او ست. زین خطاب متعلق بادست لے بائیکہ ثابت ست از زین خطاب شین بودش مضاف الیہ بے ست لیعنے بے کہ پس بے سین است از زین خطاب لی از کلام بسم اللہ تا ام الکتاب قرآن یعنی فاتحہ چوں سر پستان مشابہت در سر بلندی او ست و ایہام بدانکہ او سین سر لفظ پستانست **قولہ** تو ز پستانش شوی طفل وش بہر صفائے دل و جاں شیر کش۔ بطریق بیت سابق ست شین پستانش راجع بام الکتاب یعنے اے دل و جان ای صفای ایشاں شیر کش اے کشیدہ شیر یعنے مانند طفل برائے صفائی جان و دل از پستان ام الکتاب شیر کش شوی و پیداست کہ از ذکر اسم اللہ صفائی دل و جاں حاصل میشود **قولہ** بسم شدہ ہر دو ز ترکیب میم۔ گفتہ بسم حرز تو از تیغ بیم۔ ہو دای یا و سین فاعل گفت صورت بسم ست حرز پناہ تیغ بیم ملحق ست از ہر آفت و مقرر ست کہ از ذکر بسم اللہ امان دنیوی و اخروی ست۔ **قولہ** شکل چمن بیں کہ ز ریحان درست۔ کز چمن حلد نشان آورست۔ شکل چمن ای صورت لفظ چمن کہ بر رحمن دراست صفت شکل چمن ست کز چمن حلد آنکہ صفت ثانی چمن ست **قولہ** مژدہ دہد از خط عنبر سرشت. بسملہ ما شدہ چمنے از بہشت۔ فاعل مژدہ چمن ست کاف کز خط عنبر سرشت بیان مژدہ است از خط عنبر سرشت بیان بسملہ است ای بسملہ کہ خط عنبر سرشت است و عنبر سرشت صفت خط ست و یائے چمنی برای تعظیم ست یعنی خط کہ بر بیاض نوشتہ شدہ است یعنی شکل رحمن از بسم الرحمن ہویدا مژدہ دہد کہ بسملہ چمن بزرگ از بہشت است پس کہ ذاکر ایں اسم است در چمن بہشت ہماں باشد **قولہ** باکہ دو آمد دری آمد و لخت۔ مدخل آں باغ سعادت درخت

بابیست که دو آمده یعنی شعر لب دو دو ست صفت باست و آمده دو لخت خبر دو لخت صفت و مدخل آن باغ معطوف ست خبر دو لخت بتقدیر حرف عطف باغ عبارت از متن بسمله است و تعبیر بباغ بجهت عظمت اوست سعادت درخت بقلب اضافت لے درخت سعادت صفت باغ ست یعنی خوب و با شعار معده شین معدود لخت است و مدخل آن باغ است که در وے درخت سعادت ست چه باغ را مدخل ناز ست و چون با ابتداء بسم الله ست گویا مدخل آنست **قوله** سین وی از باء وی جبرئیل سلسله بستی بموج سلسبیل ، سلسله موج سلسبیل چشمهٔ آبست از بهشت یعنی سین بسم الله موج ست که از باء وے جبرئیل بر روی سلسبیل افتاده موج لازم سلسبیل ست پس فرکر لازم اراده یا از دندانهای سلسبیل در بهشت موجود ست **قوله** چشم کشا چشمه هر میم بین ، جاری ازان چشمهٔ تسنیم بین تسنیم چشمهٔ آبیست در بهشت که بر سر غرفها جاری است یعنی از هر چشمهٔ میم او چشمهٔ تسنیم جاری ست بدانکه مولوی علیه الرحمة باشارت سلسبیل اراده کرده و یا بیاء میم تسنیم خواسته چه سین اول سلسبیل ست و میم آخر تسنیم شد آنکه حقیقت چهار جوئی چنانچه مقررست که از چهار چشمه یک از میم چهار جوئے در بهشت جاریست بیان میفرماید بلکه تجدید و عنوان و صنعت شعری درمیان آورده مراد از سلسبیل و تسنیم کثرت برکات و دو فیوض فیوضات است چنانچه سیاق بر آن شاهد ست **قوله** هر الف از وے شجرے میوه ناک ، میوه آن معرفت ذات پاک ، هر الف مبتدا شجرے میوه ناک خبر میوه ناک صفت شجریست وجه تشبیه الف بشجر استادگی اوست میوهٔ آن الخ بیان میوه است ذات پاک ذات واحد باری تعالی که پاک است یعنی هر الف وے اشجار اند از ان بهشت و چون الف دال بر عدد واحد بود مشعر گردید بوحدت ذات پاک پس میوه آن معرفت ذات آلهی ست جل شانه **قوله** طرهٔ حورست درو لا و ها ، بهر دل دیده وران دا ها ، ها که دو حلقه است پے صید دل ، گشته از آن طره بهم متصل ، طره زلف لا و ها یعنی لا و هائے اسم الله و وجه تعبیر بطرهٔ زلف درازی آنست دیده وران اے اهل بصیرت دا ها مستعد بر شکار دل که ملے ها اسم الله که دو حلقه است یعنی دو چشمه است و در اصل نوشتن غیر اینجا در اسم الله و این جمله صفت است صید دل ای دل دیده وران از آن طره لفظ از ترجمه من ابتدائیه است ای ابتدا بر آمدن طره برای شکار بهم متصل شدن و اصد و متفق شدن حاصل آنکه ها اسم الله که در اصل دو چشمی ست الے دو حلقه ست که ابتدائے صید گیری طره لام برائے شکار کردن دل دیده وران بهم گشته و هر دو حلقه یکی شده وجه است که در نوشتن ها یک حلقه شده و یک شدن عبارت از کمال استعداد او برائے شکار و اگر از ترجمه من تبعیضیه باید گفت معنی چنین باشد که ها که دو حلقه از آن

نعت تخصیص ای اسم صفاتی اسم الله کہ از اسم صفاتی دیگر مقدم ست و آں اسم رحمن ست بجو شتر
بیان یعنی بایضاح نہ بابہام فاعل مید بہ نعت ست و نشان مفعول او آز رحمن صلہ نشان **قوله**
کردہ معلم گر تعلیم او فہم حوامیم ز حامیم او معلم استاد و تخصیص گاہ تعلیم جہت غایت خوبیست
حوامیم جمع حم ست ز حامیم اسماے از حا و میم رحمن کرد قصت در بسم الله اشارت حامیم
بجمع حوامیم بطریق جنسیت و مشاکلت ست **قوله** بر سر ابین فتح الف لام را ـ دادہ نشان از
دو الف لام را ، آز را جنس مرادست تا شامل باشد رائ الرحمن و الرحیم ہر دو الف الف لام
را علامت مفعولیت الف لام ست فاعل دادہ نشان ہیئت مجموعی الف لام ست کہ اول
الرحمن الرحیم است از دو الف لام رای از دو صورت الر **قوله** از پے نوش الف اندر رقم ٭ پردہ
کشا گشتہ ز نون و القلم ٭ شین نوش راجع بہ بسملہ است اندر رقم ای در نوشتن فاعل پردہ کشا گشتہ
ہیئت مجموعی نون و الف ست و الف مشابہ بمبتی قلم ست و از مسمی اسم ارادہ کردہ ز نون و القلم
ای سورت ن و القلم کہ در قرآن ست **قوله** سطر حروفش ز بیاض و سواد ـ دادہ ات از نور و دخان ست
یادہ سطر بالفتح خط کشیدن و نوشتن و سطور کتاب خبر آں شین و حروفش راجع بہ بسملہ است ز بیاض
و سواد بیان سطر ست ات ضمیر مخاطب مفعول دادہ است و ہمزہ بیان دادہ ات خطاب برائے
التفات ساکنین ست چنانچہ قاعدہ فارسیان مقرر ست از نور و دخان ای از سورت نور و
سورت دخان و از بیاض آں سورت نور خواستہ و از سواد آں از سورت دخان ارادہ کردہ
یا نور و بیاض بیک معنی اند و تو اند بود کہ نور و دخان مفعول ثانی دادہ باشد و ز او ز بیاض و سواد
صلہ یا ست ای نور و دخان ترا یاد میدہاند از بیاض و سواد ٭ **قوله** فتحہ آں فاتح گنج ازل ٭ کسرہ آں
کاسر کاس امل ٭ فتح کشادن و کشایش و حرکت زبر فاتح کشایندہ گنج ازل معرفت ذات
الٰہی کسرہ بالفتح شکستن و حرکت زیر دادن کاسر شکنندہ کاس بالفتح شراب و جام شراب و
بمعنی مطلق جام کاس امل ہولئے نفسانی فتحہ مبتدا گنج ازل خبر کسرہ آں مبتدا کاسر کاس امل
خبر حاصل آنکہ فتح آں کشایندہ معرفت ذات الٰہی ست و کسرہ آں شکنندہ آرزو ہائے نفسانی ات
و چوں آرزو ہائے شکستہ شد معرفت الٰہی حاصل گردید چنانچہ صائب گفتہ **نظم** گذشتم از سر مطلب
تمام شد مطلب ـ حجاب چہرۂ مقصود بود مطلبہا ٭ **قوله** صورت جزمش کہ بود حلقہ دار ـ
گوش خرد وا کنم زو حلقہ دار ٭ صورت جزمش مبتدا کہ بود حلقہ دار صفت او گوش خرد الخ
خبر ست حلقہ دار حرین یعنی عقل زیب خوبی از جزم آں بسم الله یافتہ است اسے از

تائید آں اسم اللہ بزرگ اسرار گردید چنانچہ مصنف علیہ الرحمۃ فرمود نظیر خود ندانم نمودہ و میم رونق ہزار
نکتہ باریک چوں موئے + قولہ ۔ شانہ تشدید کہ بر لام و راست ۔ تاج سر ہدہد و راہ راست و شانہ
تشدید باضافت تشبیہی ہے تشدید کہ مثل شانہ دندانہ دارست شانہ تشدید مبتدا کہ بر لام و راء
است صفت او تاج سر الخ خبرست آں لام سے لام اسم اللہ یا لام الرحمن و الرحیم تاج سری موجب
تشدید و ریب ہر یک را شایت ا. رہنما مطلق راہ نمای ہدایت کنندہ ذات پاک باری تعالی حاصل
آنکہ ہر یک از اسم الٰہی کہ در راہ ہدایت ذاکراں راہ دی و رہنمائی سوئی ذات پاک باری تعالی
ست مانند ہدہد است و تشدید مثل تاج و ہدہد مرغ ست کہ بر سر او تاج ست [illegible]
ادہد ہو بارادہ مظہر یدکر ظاہر ذات اولیاء اللہ مراد باشد چہ مقرر است اولیاء اللہ مقتدیان
راہ حق اند و راہ نمایان مطلوب مطلق و شرف دنیا و عزت و عقبیٰ از تصرف اسمای الٰہی یافتہ و تعبیہ
ہدہد ہادی بہا مرقصۂ مشہور است کہ ہدہد اوصاف سیمرغ و بزرگی آں در پیش مرغاں بیان کرد و
بہ شوق دیدار سیمرغ ہمہ را مشتاق ساخت تا آنکہ جماعت کثیر از مرغاں ہمراہ ہدہد عازم دیدار سیمرغ
شدند بعضے از انہا در راہ مُردند و بعضے نیم جاں ماندند تا آنکہ مثل سیمرغ بودہ باقی ماندند چوں بہ قطار
سیمرغ در آمدند ہر یک سیمرغ از انجا سیمرغ شد جسیم و بزرگ گشت قولہ ۔ نقطۂ باش کہ برار باب راز تخم
امید است بخاک نیاز ارباب راز اہل معنی تخم امید باضافت لامیہ باعث برائے حصول مقصود
بخاک نیاز ہمیں نیاز باشد و بخاک اشارت بہ پستی نقطہ باست نیاز آرزو و حاجت و احتیاج
قولہ ۔ نقطہ نونش پے دفع گزند ۔ بر سر نارست نہادہ سپند ۔ پے دفع گزند برائے دفع چشم زخم
انسانی و شیطانی سپند سست بر سر نار مقرر است کہ برائے دفع چشم زخم سپند بر سر نار میسوزند و اینجا
مدانکہ نقطہ بر سر نقطہ نارست + قولہ و آں دوئی دیگر شدہ چوں مردمک ۔ نور دہ دیدۂ ملک و ملک
و آں دوئی دیگر یعنی دو نقطہ حرف یا چوں مردمک وجہ مماثلت در بودن آنہا قریب یکدیگر نور دہ
دیدہ اضافت فاعل مفعول ست نوردہ آلہ بینائی بخش عالم علوی و سفلی و بیشتر چنیں جا گفتہ باشد کہ از
اشارات کنایت از تمام آیت کریمہ نہ ہماں حروف و نقطہ مرادست پس اینجا سیر تمام بسم اللہ مراد است
و چوں معنی الرحمن روزی دہندہ صالح و طالح ست در دنیا و معنی الرحیم بخشندہ مومناں است در
دار عقبیٰ پس نوردہ کونین ثابت شد و آں دوئی دیگر مبتدا شدہ چوں مردمک خبر و مصرع ثانی تفسیر
چوں مردمک ست + قولہ نوردہ حرف ست بوقت شمار فیض رسانندہ بہ ہژدہ ہزار فیض بسیار رسید
میری و لسالہ [illegible] بسیار شدن آب [illegible] از اطراف بر بیند و مراد اینجا بخشش است بہ ہژدہ ہزار

تمام عالم مراد ست باعتبار کثرت اجناس مخلوقات وفیض رسانیدن باعتبار آنکہ عالم مظہر صفات اوست وصفات مظہر ذات یا دامی کہ صفات اللہ عکس اندازہ آئینہ اند وجود عالم موجود ست و الا ہیچ اثریت از وی نماند معدوم گردد۔ **قولہ** وصف رحیمست بود ختم آں۔ صورت ختم آمدہ در دوی عیاں ایں دو دلیل ست کہ از کردگار رفیض رحیمست بود ختم کار۔ وصف اسم صفاتی رحیم ست ختم آں ای ختم تسمیہ صورت ختم آمدہ الخ عطف ست بر جملہ اول این دو دلیل الخ تفریعست بر بیت اول کلمہ ایں دو مبتدا و لفظ دلیلست خبر یعنی این دو امر دلیلست براین کہ از کردگار فیض رحیم است بود ختم کار کردگار مرکبست از کرد و گار و لفظ گار مفید معنی فاعلیہ است اے خداوند کرد و بعضے مفرد گفتہ اند یکسر حاصل آنکہ نعت اسم اللہ کہ الرحیم است آخر بسم اللہ است و دیگر آنکہ صورت لفظ ختم بملاحظہ تجنیس لفظ حیم و ختم در دوی وصف ظاہر ست پس ایں دو دلیلست براں کہ بندہ کہ بسم اللہ فیض رحیمی کہ مغفرت باشد ختم کار لے آخر عمر ترا شامل حال گردد و خاتمہ بالخیر خواہد شد چنانچہ در حدیث آمدہ است کہ مَن قرأ بسم اللہ الرحمن الرحیم دخل الجنۃ وقال ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنہما بسم اللہ الرحمن الرحیم لتسعۃ عشر حرفا وزبانیۃ النار تسعۃ عشر فمن قالہا امن منہم واللہ اعلم بالصواب

درارادات تسمیہ تحمید کہ فاتحہ کتاب مجید و فاتحہ ابواب مزیدست آرداف اوپس کسے در آمدن و در پس کسے سوار شدن تحمید نیک ستودن و حمد گفتن فاتحہ اول فتح کنندہ و کشایندہ یعنی ایں کلام و در بیان آوردن حمد ست پس تسمیہ لے بعد بیان تسمیہ بیان حمد ست کہ آغاز قرآن مجید و فرقان حمیدست و کشایندہ ابواب مزید نعمت قولہ تعالی لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ الخ

قولہ آنچہ نگارندہ ایں رقم۔ بر سر ہر نامہ دبیر قلم حمد خدائی ست کہ از کلک کن۔ بر ورق باد نویسد سخن۔ ایں رقم رقم تسمیہ دبیر بفتح دال مہملہ وکسرہ یا موحدہ وسکون تحتانی نویسندہ منشی دبیر قلم اے قلم یا خدائی موصولہ کاف حملہ یا صفتہ لے اول کلک۔ کن کن کہ امر سیت مر عیان ثابت را بوجود خارجی ورق باد و باد عبارت از دم کہ مظہر سخن ست یعنے ہر چہ بعد از تسمیہ قلم در آغاز ہر نامہ مینویسید حمد آں خداوند ست کہ از کن بردم انسان سخن موجود کردہ است و در فرہنگ رشیدی ورق باد بمعنی زبان ست و معنی بیت ظاہر ست۔ **قولہ** چوں رقم اوبود ایں تازہ حرف۔ لیکہ ثنا نش نتواں کرد صرف۔ ایں تازہ حرف سخن کہ موجود ست بر باد ضمیر ہر دو مصرع راجع چہ است یعنے چوں سخن بر زبان موجود کردہ اوست میباید کہ آں را در ثنائے باری تعالی عز اسمہ صرف تواں کرد۔ **قولہ** لیک ثنایش ز بیاں برتراست۔ ہر چہ زباں گوید ازاں برترست۔ زیرا کہ ثنائی کمال محمود علت موصوف

مر انحصار محامد است چوں محامد او از احاطۂ بیان واصف بیروں است ثنائے بکمال کسے متصور گردد
چنانچہ مقصود ارکن (بہر کردن) و عالم علم من لدن صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است کہ لا احصی ثناء علیک انت
کما اثنیت علی نفسک شین ثنایش راجع بحق تعالی و مشار الیہ از اں لفظ ہر چہ است۔ **قولہ**
نطق ثنایش چہ تمناست ایں عقل تماشش چہ سوداست ایں۔ شین ثنائش راجع بجد الغالے و
شین تماشش راجع بہ ثنا یعنے نطق با وجود استطاعت بیان کہ تمنائے ثنائے حق تعالے کند و عقل
کہ بقدرت ادراک سودا ثنا او نماید چہ تمنا خام و خیال باطلست ملے ہر دو دریں ورطۂ بے انتہا
در گرداب حیرت و عجز افتادہ اند۔ **قولہ** نیست سخن جز گرہ چند سست طبع سخن ور زدہ بر باد چست
بیان عاجزی نطق از ثنا بہ ایں کہ باد م چوں خالی از سخن و معانی باشد زیر و بالا نہ شود و چوں سخن ہباد
در آویزد باد م تا میرش مے زیر و بالا شود گویا کہ گرہ چند بر آں می افتد پس گرہے کہ بر باد باشد خالی از
سستی نباشد چوں ایں گرہ چند باشی یا از طبع متکلم ست فرمود کہ طبع سخنور آنکہ و حیرت زدن اتمام
آنکہ حل و عقد امور متکلم تا آں منوط و مربوط ست۔ **قولہ** ہیچ کشادے نبود زاں گرہ۔ گر نشود
کار باں بستہ بہ مصرعۂ اول معطوف بتقدیر حرف عطف بر جملۂ سابق و مصرعۂ ثانی تفریع است
یعنے سخن کہ گرہ سست ست و از اں ہیچ حصول نیست پس چوں ہیچ حصول نباشد بند بہتر ست **قولہ**
صد گرہ از رشتۂ پر تاب تیچ۔ گر نکشاید بدرون نیست ہیچ۔ تمثیل بیت سابق۔ **قولہ** عقل دریں رشتہ
ز خود گشتہ گم۔ کردہ دریں فکر سر رشتہ گم۔ بیان عجز عقل از ادراک ثنائی باری تعالی۔ و دریں رشتہ
رشتہ ثنا ز خود گشتہ گم اے سعی از حد خود زیادہ نمودہ و دریں مردم بسیار حیراں گردیدہ است دریں فکر
اے فکر حمد و ثنا۔ سر رشتہ چارہ و تدبیر مطلب سر رشتہ گم کردن چارہ کار از دست دادن یعنی عقل و صاحبت
در میدان فکر ثنا اسپ سعی بسیار راندہ اند آخر الامر چارہ کار از دست دادہ و حیرت زدہ ماند **قولہ**
رشتۂ فکرش کہ بود پر گہر۔ پر بود انجا ز گرہ سر بسر۔ رشتۂ فکر شین راجع بہ عقل کہ بود پر گہر صفت فکر ست
گہر عبارت از مضامین علیہ و معانی دقیقہ ایجاای در فکر حمد ثنا یعنے رشتۂ فکر عقل کہ فی الحقیقت پر از گہر
دقائق و حقائق ست در ثنا بیک بارہ پر گرہ گردیدہ و بیکار ماندہ چہ مقرر ست کہ رشتہ وقتے کہ صاف باشد بکار
می آید و چوں پر گرہ گردید بیکار و معطل مطلق گشت۔ **قولہ** سبحہ ہا ایں رشتۂ سبحہ لساں۔ صد گرہ افتاد
در و بیو ساں۔ ایں رشتہ رشتۂ فکر عقل کہ پر گہر است سبحہ بالضم مہرہ کہ عدد تسبیح ناں گیرند ساں بمعنی
مانند **قولہ** عقل گرفتہ بکف سبحہ وار۔ عاجزی خویش کند زو شمار۔ شین کفش راجع بہ رشتہ پر گہر فکر
زو راجع بہ سبحہ یا بمعنی مانند۔ **قولہ** آنکہ دم میزند از غیر چیست۔ غایت ایں کار بجز عجز چیست

آنکہ نہ دم الخ استفہام ست و دم زدن از عجز اعتراف بعجز ست این کار ثنائے باری تعالیٰ یعنی چہ جائے نطق و عقل ست بلکہ ہر کس کہ ہست معترف بعجز ست آرے غایت ثنا کردن ہمیں عاجزی ست

قولہ عجز بہ ادہرٔ لے دانا کہ ہست ÷ بر در آں حی کہ توانا تر ست ÷ کہ ہست بمعنی موجود و در مصرعہ اول صفت دانائی ست و در ثانی صفت حی توانا یعنی بیہودگی ہر عاقل و آگاہ دل درین ست کہ بدرگاہ لایزال ذوالجلال و بادائے ثنائے بی انتہائے او عاجزی پیش کند ما للتراب و رب الارباب چوں حدیث کل امر ذی بال لم یبدأ بحمد اللہ فھو اقطع مقتضی ایراد حمد بود تیمناً و تبرکاً بعد اعتذار بآں پرداخت او فرمود

قولہ مرسلہ بند گہر کان وجود ÷ سلسلہ پیوند نظامی وجود ÷ جود مطلق تبارک و تعالیٰ را کان تصور فرمودہ و جزئیات آں را مرسلہ گہر بخیال آوردہ و بستن عبارت از انعام کردن ست بر مخلوقات و تقدیر کلام آں ست کہ تبارک تعالیٰ مرسلہ گہر کان جود خویش و ر گلوئے مخلوقات در خور استعداد ہر یک انداختہ ست پس فرق بہ لفظ بند محذوف ست نظام وجود کہ عبارت از ائتلاف و التیام با یکدیگر ست سلسلہ تصور فرمودہ است سلسلہ پیوند بسلسلہ سازندہ سلسلہ نظام موجود ست او جلشانہ و میتواند بود کہ کان جود کنایت از تجلی ذات باشد بہ جلوۂ اول با جمال و گوہر عبارت از شیون ذات و صور علمیہ باشد۔ و مرسلہ مراد از تفاصیل آں شیونات باشد یعنے آں شیونات اجمالی را بہ جلوۂ تفاصیل آوردہ ÷ **قولہ** غرہ فروز سحر خاکیاں ÷ مشعلہ سوز شب افلاکیاں ÷ غرۂ سحر کنایت از آفتاب ست اضافت سحر خاکیاں لامیہ ست خاکیاں آدمیاں و غرۂ فروز سحر اے فروزندہ غرۂ سحر یعنے روشن کنندہ آفتاب مشعلہ سوز فروزندہ مشعلہ مشعلہ شب عبارت از ذات ستارگان من حیث التنویر افلاکیاں ستارگان من حیث التعلق بالافلاک یعنے روشن کنندہ ذات ستارگان ست ÷ **قولہ** خوان کرامت نہ آئندگاں ÷ گنج سلامت دہ پایندگاں ÷ کرامت نوازش خوان کرامت خوان کرامت نہ اے نوازش کنندہ آیندگان ضد پایندگان و قدیم یعنے حادث کہ عبارت از جمیع ممکنات است یعنے نوازش کنندۂ ممکنات ست بہ نعیم عمیم سلامت بیگزندی از فنا گنج سلامت سلامت گنج۔ سلامت دہ اے سلامتی دہندہ پایندگان ست از فنا پایندگان عبارت ست از عرش و کرسی و لوح و قلم و بہشت و دوزخ و جملہ ارواح و فرشتگان ÷ **قولہ** چشمہ کن قلۂ قاف قدم ÷ نادرہ پرداز شگاف قلم ÷ اے چشمہ کن بر آرندہ قلہ بالضم و تشدید لام بالا ہر چیزے و کوہان شتر و سر کوہ قاف حرف معروف و کوہ گرد اگرد زمین و گفتہ اند کہ آن از زمرد ست و ہیچ کوہے نیست کہ در دور کن ہست قدم بالکسر ذات حق تعالیٰ اضافت قاف قدم تشبیہی ست وجہ تشبیہ معیت حق ست

بهمه اشیا یعنی برآرندهٔ چشمه است از قاب قدم چشمه عبارت از تنزل ذات است در تعینات چه مبدا
تعینات همان تنزل است حاصل آنکه ظاهر کننده تعینات است از ذات مطلق نائزه بسکون والف و
کسر تحتانی و فتح را و فارسی نی میانه تهی چنانچه حوالهگان دارند پرداز بفتح بای فارسی امر پرداختن و
پردازند یعنی خالی شده و خالی کننده و آراسته کنند نگارند قلم قلم نائزه مضاف است بقلم
یعنی آراسته کنندهٔ نائزهٔ قلم است لیس ذات قلم را مثل نی ساخته و چشمه را نائزه در کار است پس هرگاه
چشمهٔ ایجاد جلای شد پیش او نائزهٔ قلم نهاد تا بواسطهٔ او جمیع مکونات در عرصهٔ ظهور وجود جلوهگر گردیده اند
و الفهم. **قوله** روز برآرندهٔ شبهای تار کار گذارندهٔ مردان کار تار بفوقانی والف حسند نور دتاریک
کار بکاف والف بمعنی فعل گذار بمعنی ادا و ادا کننده حاصل آنکه پیدا کننده روز است از شب تیره
تاریک و ادا کنندهٔ فعلست از صاحبان کار یعنی مردان بتوفیق او کار بانجام میرسانند. **قوله**
واهب هر مایه که سود ویش هست. قبلهٔ هر سر که سجود ویش هست. واهب بخشندهٔ مایه بمیم والف و فتح
تحتانی مقدار و ماده هر چیز سود بضم سین و سکون واو بفتح و حسن و میربانی و شادی. قبله بالکسر
با توجه به سجود بالضم سر بر زمین نهادن است سجود ویش باج سر که سود ویش هست صفت مایه
یعنی بخشنده هر مقدار نیست که نافع است یعنی از هر چیز و هر نعمت آن مقدار داده است که
مخلوقات را ازوی نفع است نه ضرر چه هر چه از کریم است همه نافع است چنانچه گفته اند که طعام الکریم
دوا که سجود ویش هست صفت هر سر است یعنی هر سر که او را بر زمین نهادن است و تضرع نمودن است
متوجه او حق تعالی است کما قال فَاَیْنَمَا تُوَلُّوْا چنانچه ارباب تصوف که قایل بوحدت ذات اند فرموده اند
نظم ای غیر ترا بسوی تو اثری نه. خالی ز تو مسجدی و دیری نه. دیدم همه طالبان مطلوب ترا
آنجا که توئی ودد میان غیری نه. **قوله** دائره ساز سپر آفتاب. تیر گر باد و زره باف آب. اضافه
سپر آفتاب و تیر باد و زره آب تشبیهی است یعنی آفتاب را مثل سپر مدور ساخته است و باد را از سبب
سرعت مثل تیر پیدا کرده و آب را بجهت حلقهٔ موج مثل زره پرداخته وایراد سپر و تیر و زره از محسنات
شعر است. **قوله** عیب نهان دار هنر پروران. عذر پذیرندهٔ عذر آوران. عیب نهان دار
بمعنی لازمی مقبول و مروج کننده هنر پرور مطلق مراد است چه اهل باطن و چه غیر آن عذر بوس
بی بهانه و بمعنی توبه یعنی توبه قبول کنندهٔ تائبان است قوله تعالی اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیْمُ
قوله آب زن آتش سودای عقل. تاب ده دست تمنای عقل. آب بر آتش زدن کنایت از
فرو نشاندن فتنه است آتش سودائی بمعنی دیوانگی و شغف یعنی فرو نشانندهٔ دیوانگی عقل است

اے عقل را از دیوانگی محفوظ داشتہ تاب بفتح فوقانی والف پرتو و پیچ و توانائی و حرارت و گرمی و محنت
و مشقت و دریں جا بمعنی پیچ خواستہ یعنی پیچیدہ دست آرزوئے عقلست و آنچہ خواستہ عقل بر ہم میزند

قولہ صیرفی گنج پذیران خاک ؞ صیقلی صاف ضمیران پاک ؞ صیرفی صراف و صراف بالفتح
و تشدید را سرہ کنندہ صیقلی بالفتح زدائیندہ زنگ از آئینہ و جز آں و تیز کنندہ شمشیر صیاقل و صیاقلہ
جمع و صاحب کنز اللغات گوید کہ صیقل بمعنی آلت زدودن نیز آمدہ است و تحقیق آن ست کہ صیقلہ
صفت ست بمعنی زدائیدن زنگ تواں گفت چنانچہ کارد را قاطع گویند و ازیں جہت صیقل کنندہ
را صیقلی نیز گویند و صیاقلہ نیز میباید کہ جمع صیقلے باشد نہ صیقل کذا فی منتخب اللغات صیرفے
اینجا بمعنے لازمی مراد ست یعنے صاحب گنج اے گنج پذیران اہل زمین را صاحب گنج ساخت و گنج اندوز
یافتہ اند و میتواند بود کہ گنج مضاف الیہ خاک باشد یعنی پذیرندگان گنج خاک و گنج خاک کنایت از خاکسار
ست و صیرفی بمعنی خواہد باید داشت حاصل آنکہ سرہ کنندہ و مقبول سازندہ خاکساران ست یعنے اہل اللہ
را خاکساری پسند ایشان ست مختار و مقبول از ہمہ خلق نمودہ است صاف ضمیران بمعنی روشن دلان
پاک و صفت صاف ضمیران ست یعنی صیقل کنندہ و زنگ زدائیدہ آئینہ روشندلان پاک ست۔

قولہ سر شکن خامۂ تدبیر را ؞ خامہ کش نامۂ تدبیرہا ؞ سر شکن اے شکنندہ سر خامۂ تدبیرہا و اضافت
تشبیہی ست خامہ کشیدن مرادف قلم در کشیدن بمعنی محو کردن خامہ کش محو کن یعنے شکنندہ سر خامہ
تدبیرہا چنانچہ عرفت ربی بفسخ العزائم مصداق اوست و محو کنندہ نامہ تقصیرہا ست اے عفو کنندہ
گناہاں است لقولہ تعالیٰ اِنَّ اللّٰہَ یَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِیْعًا **قولہ** ایمنی وقت ہراسندگان ؞ روشنی
حال شناسندگان ؞ ایمن بکسر میم بے ترس و یاء ایمنی مصدری و اینجا بمعنی مصدر بمعنی فاعلست اے امن
دہندہ و اضافت ایمنی وقت اضافت بمعنی فی ست و مضاف الیہ وقت محذوف ست بقرینہ ہراسندگان ای وقت
ہراس و ہراسندگان مفعول ست ایمنی را روشنی مصدر ست بمعنی فاعل اے روشن ساز یعنے ظاہر کنندہ
حال نزد ارباب تصوف وارد غیبی ست کہ بر دل سالک محض موہبت الٰہی بے دخل عمل پیدا آید شناسندگان
اہل معرفت یعنے در وقت ہراس ہراسندگان را امن دہندہ است و ظاہر کنندہ ارادت ست
بر دل اہل معرفت پس دریں تقدیر حال مضاف شناسندگان خواہد بود و اگر حال شناسندگان
بمعنی کیاست شناسان باشد معنی اینچنیں خواہد بود کہ روشنی دہ قیافہ شناسان ست
پس حال در ینوقت موقوف باید خواند مضاف الیہ شناسندگان ست ؞ **قولہ** تازہ کن جان نسیم حیات
کارگر کار گہ کائنات ؞ تازہ کن سیراب و تازہ کن جان باضافت اسم فاعل بمفعول ست نسیم باد

نرم عادل ما دکرده بدل گرده اضافت نسیم حیات تشبیهی است کارگر مرکب ست کار و گر که مفید معنی فاعلی
ست کارگر کائنات کائنات یعنی گلبن جان را به نسیم حیات زندگی سرسبز گردانیده است و
کارکن کارگه کائنات ست ای فاعل حقیقی کائنات اوست جل شانه و عز برهانه چون کارگر کارگه
کائنات بیان کرده فاعل حقیقی باری تعالی را ثابت کرده به بیان کارگری او پرداخت فرمود **قوله**
ساخت چو صنعش قلم از کاف و نون. شد بهزاران رقمش رهنمون. چو شرط مصرعهٔ ثانی جزای
اوست و لفظ ساخت مربوط با جز مصرع ست لیکن چون صنعش قلم از کاف و نون ساخت و تبیین صنعش
راجع بحق تعالی قلم قلم ازلی که نوشت تا سر لوح محفوظ و طول ما بین السماء والارض و آن از
نور ست از کاف و نون یعنی از امر کن شین رقمش راجع به قلم ست چون صنع باری تعالی از امر کن وجود
قلم موجود ساخت مارقام بهزاران رقم کائنات او را رهنمون کرد و قلم بر لوح محفوظ نوشتن گرفت و
همه مخلوقات بر لوح محفوظ ثبت نمود **قوله** سطر نخست از دو این سواد. قدس نژادان مجرد نهاد
بیان تسوید قلم میکند سواد آنچه اول تصنیف مسوده کنند کذا فی انتخاب سدق ماین زاد لوح محفوظ نژاد
بفتح نون و زای فارسی و الف اصیل و خداوند نسبت و اصل لیکن نهاد بکسر نون و ها و الف
سرشت و خلقت قدس بالضم و بضمتین پاکی و پاک شدن قدس نژادان فرشتگان سطر نخست
مبتدا و مصرعهٔ ثانی خبر اوست یعنی سطر اول از آن تسوید قلم فرشتگان اند که سرشت ایشان مجرد از
هیولی و صورت ست چنانچه در بیت لاحق پیداست **قوله** مایهٔ ایشان ز هیولی بری. پایهٔ
ایشان ز صور برتری. مایه اصل و حقیقت ایشان ملائک پایه مبتدا ز صور برتری خبر اوست
لیکن پایهٔ ایشان برتر بودن ست از صورت لیکن صورت اصلی ندارند وقتی که در دنیا آیند برای وحی
رسانیدن وغیره در عالم مثالی متصور بصورت میشوند چنانچه حضرت جبرائیل بصورت دحیه کلبی متصور
می شد. **قوله** جیب لقاشان ز فنا سوده‌ئی. دامن شان ز آب و گل آلوده‌ئی. جیب بفتح جیم
و دل درگریبان و پیراهن لقا دیدن و باقی شدن فنا کاسر سیری شدن و نیست شدن و
اثبات جیب لقا تخییل ست یعنی گریبان لقاشان از فنا سوده نیست لیکن ملائک را فنا
نیست و دامن پیراهن ایشان از آب و گل آلوده نیست چنانچه موالید ثلاثه لیکن خلقت ایشان از
آب و گل نیست بلکه از نور ست. **قوله** جنبش ایشان به بهرهٔ خاص. از کشش چنگ طبیعت خلاص
جنبش تحرک بهره‌ئی خاص ای کارهای خاص یعنی تحرک ایشان بکارهای مخصوص ست چنانچه حضرت
جبرئیل بکار احیاء وحی مشغول ست و عزرائیل بکار موت. میکائیل خادم ارزاق خلق ست

و انسِ از ہر کل باد علی ہٰذا القیاس از کشش آلخ لے حرکت طبعی ندارند بلکہ بحکم خدائے تعالیٰ جنبش دارند
قولہ ناشدہ اقلیم دوام وثبات۔ تنگ ہم ایشان ز حدود وجہات ٭ یعنی ولایت ہمیشگی باشد اضافت
بیانیہ است یعنی آں ہمیشہ وقدیم بودن وجہات ابدی کہ ایشاں نزاز جناب او سبحانہ وتعالیٰ حاصل
و میسر ست تنگ ہم ایشاں ای تمام وزوال برایشاں باعتبار مرگ وموت نہ شدہ ز حدود وجہات
لے گردش حدود وجہات وجہان وآسمان با اقلیم دوام وثبات عبارت از جوانی یعنی جوانی ایشاں
دو احد حال ایشاں تنگ شدہ لے مبدل ومتغیر نہ شدہ بہ پیری وضعیفی از گردش روزگار
تنگ نہ شدہ لے زائل نہ شدہ وحلول نہ گردیدہ از گردش حدود وجہات دنیا وآسمان یعنی برآں
حال کہ خدائے تعالیٰ اوشاں را موجود کردہ بر ہماں حال در عبادت خدائے تعالیٰ مشغول اند
قولہ سطر دوم نہ فلک لاجورد۔ گرد یکے نقطہ ہمہ تیز گرد ٭ نہ فلک لاجورد آسمان چنانچہ نیلی دوائر د نہ
حصار مینا و مینا گون خیام نہ فلک را گویند نقطہ مرکز زمین یعنی سطر دوم از اں ورق مرقومہ قلم
نہ فلک است کہ گرد مرکز زمین دائرہ اند۔ **قولہ** کوشش ایشاں بہ پیام سروش۔ گردش
ایشاں ز سر عقل وہوش ٭ کوشش سعی در گردش پیام بالفتح بار بارسی وتحتانی الف پیغام سروش
بضم سین مہملہ و راء مہملہ و واو مجہول فرشتہ ہوش بالضم ہائے و واو مجہول خرد وزیر کی ترجمہ عقل یعنی
گردش افلاک بعقل وہوش ست کہ پیغام ووحی خدائے تعالیٰ را کہ بایشاں رسیدہ است
انقیاد نمودہ بامتثال امر آں ساعی گردیدہ اند پس در گردش مجبور نیستند چنانچہ در بیت لاحق معلوم۔
قولہ۔ ہر چہ بچوگان ارادت ہمہ ٭ گوئی ز میدان سعادت ہمہ ٭ چوگان ارادت گوئی بردن سبقت
نمودن میدان سعادت یعنی بارادت خویش امر الٰہی را منقاد گردیدہ مثال آں میکوشند
در حضور سعادت کہ نتیجہ انقیاد وامتثال ست سبقت بردہ پس مفعول بردہ گوے ست وفاعل او
ہمہ لے افلاک ٭ **قولہ** بلکہ برقص آمدہ صوفی وشند۔ دائم ازیں رقص چو صوفی خوشند ٭ ترقی ست
از ما قبل یعنی در امثال مجبور نیستند ومسخر ومکرہ نہ بلکہ مثل صوفی در رقص انداسے در گردش مست و
خوشحال اند چو صوفی در وجد سماع مستی وخوشحالی میکنند۔ **قولہ** دادہ بہر دور ز داد ارشاں۔ نور دگر واہب
انوارشاں ٭ فاعل دادہ واہب انوار ست نور دگر مفعول ولیست بہر دور ظرف دور گردش ادوار جمع
شاں مفعول ثانی دادہ۔ نور عبارت از تاثیرات ست کہ حق تعالیٰ در بہر دورِ ایشاں را عطا
فرمودہ آں دادوار انوار بہر دور موقوف باید کہ خوانند ٭ **قولہ** سطر سوم نیست بجز چار حرف۔ درج
بہر چار رموزے شگرف ٭ سطر سوم از اں سواد قلم چار حرف عناصر اربعہ رموز

اسرار شگرف بکسر شین معجمہ و فتح کاف فارسی و سکون راء مہملہ بزرگ و نیکو و محتشم و منبسط و زیبا و ناشکوہ کذا فی نورالدین مصرعۂ ثانی صفت چار حرف ست ٭ **قوله** ہر چہ بود در خم طاق سپہر جملہ ازیں چار نمودہ است چہرہ ٭ بیان رموز شگرف ہرچہ مبتدا و در خم طاق سپہر ظرف بودہ است مصرعۂ ثانی خبر اوست ازیں چار یعنی عناصر اربعہ چہرہ نمودن ظاہر شدن **قوله** قدرت شاں را بہم آمیختہ ٭ ہر دو ازاں نقش نو انگیختہ ٭ تفسیر بیت سابق ست قدرت حق فاعل آمیختہ شاں مفعول آمیختہ راجع بہ عناصر بہم آمیختہ یعنی امتزاج دادہ اراں یعنی ازاں امتزاج نقش مطلقات نقش یعنی موالید سہ گانہ کہ ہر دم موجود میشوند ٭ **قوله** نقش نخستیں چہ بود زاں جماد ٭ کز حرکت یکجائی او ایستاد ٭ آغاز تفسیر مصرعۂ ثانی بیت سابق زاں از بہم آمیختگی عناصر جماد یعنی کہ وہ باراں بیارد و سالیکہ بے باراں باشد و چیزیکہ از اوشو نما نیابد کذا فی الرشیدی کز حرکت الخ صفت جماد ست او راجع بحق تعالیٰ یعنی جماد کہ متحرک نیست و یکجائے ایستادہ توجہ بر در خالق خود دارد ٭ **قوله** کرد نشستہ بمقام وقار ٭ یافتہ در قعدۂ طاعت قرار ٭ تفسیر جماد ست وقار آہستگی و آہستگی کردن اضافت مقام وقار لامیہ است کو مبتدا نشستہ بمقام وقار صفت او و مصرعۂ ثانی خبر مبتدا اوست یعنی کوہ کہ با آہستگی نشستہ است در قعدہ طاعت قرار یافتہ است و طاعت او مشغول ست لقوله تعالیٰ وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ و اضافت قعدہ طاعت لامیہ است یعنی نشستن کہ برائے طاعت باشد ٭ **قوله** کاں کہ بود خازن گنجینہ اش ٭ ساختہ پر لعل و گہر سینہ اش ٭ ضمیر گنجینہ اش و سینہ اش راجع بہ کوہ است و فاعل ساختہ کان ست یعنی کان کہ خازن گنجینہ کوہ است سینۂ او پر لعل و گوہر نمودہ پس ایں تمثیل ست در بودن کان میان کوہ ٭ **قوله** ہر گہر دیدہ ز ملح دگر ٭ گشتہ فروزیدہ تاج دگر ٭ گوہر بفتح کاف فارسی و سکون واو و بفتح ہا در لغت اول و ضم کاف فارسی و فتح ہا در لغت ثانی اصل و نژاد و جوہر و عرض و نسل کذا فی نورالدین ملح ارزش ٭ **قوله** نوبت زیں پس بہ نبات آمدہ ٭ چابک و شیریں حرکات آمدہ ٭ اے نوبت ایجاد زیں پس یعنی پس از جمادیات بالفتح اشجار و روئیدنی مصرعۂ ثانی صفت نبات ست نامیت دیگر آیندہ ٭ **قوله** بر زدہ از روزنۂ خاک سر ٭ بردہ بیک چند بر افلاک سر ٭ روزنہ از خاک عبارت از سوراخ ست کہ ہنگام بر آمدن نبات بر خاک می افتد ـ سر بر زدن ظاہر شدن و پیدا کردن بیک چند اے باندک مدت سر بر افلاک بردن سر بلند شدن ٭ **قوله** چتر برافراختہ رنگ و شاخ ٭ ساختہ بر ساحت جائے فراخ ـ از برگ و شاخ بیان چتر ست جائے اے

جائے نشستن فاعل ساختہ و برافراختہ نبات ست ** **قولہ** گاہ فشاندہ ز شگوفہ درم ** گاہ ز میوہ شدہ خوان کرم ** ز شگوفہ بیان درم ست و وجہ تشبیہ سفیدی آن ست چہ درم از نقرہ باشد ز میوہ بیان خوان ست و اضافت کرم لامیہ است ** **قولہ** جنبش حیوان شدہ بعداز نبات ** گشتہ رواں در گلش آب حیات ** جنبش ای جنبش ایجادی بعد از نبات لے بعد از جنبش ہا نبات گلش وشین گلشن راجع بحیوان آب حیات روح و زندگانی ** **قولہ** از رہ حس بردہ بمقصود گوے ** پو یہ کناں بردہ بہ مقصود روے ** حس بالکسر دانستن و آگاہ شدن و در یافتن پو یہ بضم باء پارسی و واو مجہول و فتح تحتانی رفتار میانہ گوئے مفعول بردہ و ضمیر کہ در روے مسکن ست راجع بہ حیوان کہ فاعل وے ست پو یہ کناں حال و مصرعہ ثانی تفسیر بردہ بمقصود پو ئی ست و روے مفعول بردہ ثانی ** **قولہ**۔ با دل خواہندہ ز جا خاستہ ** رفتہ بہر جا کہ دلش خاستہ ** خواہندہ صفت دل ست وشین راجع بہ حیوان کہ دلش خواستہ صفت بہ ہر جائے ست لے بارادۂ دل از یکجائی برخاستہ و در جائے دیگر کہ دل آہنگ کردہ رفتہ است ** **قولہ**۔ خاتمۂ این ہمہ ہست آدمی ** یافتہ زو کار جہاں محکمی ** خاتمۂ این ہمہا ای خاتمۂ ایجاد ہمہ موجودات آدمی و مصرعۂ ثانی صفت آدمی ست محکمی انتظام ** **قولہ** اول فکر آخر کار آمدہ ** فکر کن و کار گزار آمدہ ** اول فکر لے اول ایجاد آخر کار لے آخر کار ایجاد لے آدمی علت غائی ایجاد موجودات ست فاعل فکر کن و کار گزار آمدہ آدمی ست لے بر نہجیکہ ایجاد یافتہ بہمان طریق امور خود را بانجام میرساند۔ **قولہ** بر کفش از عقل نہادہ چراغ ** دادہ ز ہر شمع و چراغش فراغ ** ضمیر کفش راجع بآدمی ست بر کف نہادن عبارت از حصول ست و موجود عقل بالفتح خرد و دانش و تمیز میان نیکی و بدی و خیر و شر گفتہ اند قوتے ست نفس را کہ بدان تمیز اشیاء کند و اغراض و مصالح بداند و آغاز آن وقت ختنہ کردن طفل است تا وقت بلوغ قوت گیرد و کذا فی الرشیدی از عقل بیان چراغ ست فاعل دادہ و نہادہ صانع مطلق ست شین چراغش راجع بآدمی مفعول اول دادہ است و فراغ مفعول ثانی دادہ است ** **قولہ** کارکناں دادہ بہ عقل از حواس ** گشتہ بہر مقصد از ان رہ شناس ** کارکن خادم کارکناں جمع او حواس جمع حس ای حسہا عشرہ ظاہری و باطنی فاعل دادہ حق تعالٰی ست و فاعل گشتہ عقل ست زان اشارت بحواس ست **

قولہ باصرہ را داد ز بینش نوید ** راہ نمودہ بہ سیاہ و سفید ** بیان حواس پنجگانہ ظاہری ست۔ باصرہ قوتیست کہ موجود ست در تقاطع صلبی کہ میان دو عصب واقع شدہ است و از مقدم دماغ بعینین می آید۔ باصرہ مفعول اول دادہ است و را علامت مفعولیت نوید مفعول ثانی دادہ است

وضمیر مستکن که در داده است راجع بحق تعالی فاعل اوست تو یده سیمش تا دادن یعنی دادن راه نمودن
امتیاز دادن یعنی قوت باصره را بینائی بخشنده وامتیاز سعید وسیاه عطا فرموده ، **قوله** سامعه را
داده به پیر دل دو در ـ تا زچپ و راست شنود خبر ـ سامعه قوتیست در عصبیکه در صماخ مفروش
شده موجود است تا بواسطه وصول هوا ادراک صوتها کند ـ به پیر دل یعنی در ظاهر دو در دو گوش
مصرعه ثانی علت دو در دادن است ، **قوله** ذائقه را داده بروئے زبان ، کام شیرینی وشور جهان
ذائقه قوتیست که بواسطه عصبی که بر زبان مفروش است بمعونت لعاب ادراک طعام مے
بر روئے زبان یعنی بالائے زبان صفت ذائقه است وذائقه مفعول اول داده است ورا در
علامت مفعولیت کام شیرینی الخ مفعول ثانی داده است ، **قوله** لامسه را نقد نهاده به مشت
گنج شناسائی نرم و درشت ، لامسه قوتیست که موجودست در لیفات وشظایا اعصاب که در
جمیع بدن منتشر است لامسه مضاف الیه مشت است ورا در لامسه را علامت اضافت است
لامسه نقد بمشت نهادن نقد دادن گنج بدل از نقد است گنج شناسائی یعنی قوت لامسه گنج
شناسائی نرم و درشت داده است ، **قوله** شامه را از بوئے ریحان باغ ، ساخته چون غنچه
معطر دماغ ، شامه قوتیست که بواسطه روح جاری میگردد بحکمت الٰهی است که مقدم دل
رسته ادراک رائحه مشمومات میکند ریحان گیاهیست خوشبودار که آنرا سپرغم گویند و هر گیاه
خوشبوئے را نیز گویند که اول ارشدی شامه را مضاف الیه دماغ ست ورا در علامت اضافت است
دماغ را از گل وریحان یعنی از رائحه گل وریحان فاعل ساخته اوتعالی ست دماغ شامه مفعول اوست
یعنی دماغ شامه را از رائحه گل وریحان باغ معطر ساخته پس شامه را مخصوص قرار داده ودماغ که لازم
ذات ست برائے او اثبات نموده ، **قوله** پنج حس این پنج حس ظاهر اند ، پنج دگر کار را اندر سر
شین ش راجع آدمی یا این پنج حس ای پنج حس مذکور ظاهر صفت حس است وبیان حس باطنی چنین نموده
که اول حس مشترک وآن قوتیست که هرچه بحواس ظاهر مدرک میشود موجود گردد و ازین جهت
او را حس مشترک گویند ومحل او مقدم بطن اول دماغ است دوم خیال وآن را خزانه حس مشترک گویند
زیرا که هرچه یابد بدو سپارد ومحل او در آخر این بطن است سوم متخیله وآن را متصرفه گویند باعتبار آنکه
تصرف کند در صور محسوسه که در خیال موجود واین تصرف ترکیب بود همچون انسان دو سر ویا تفصیل بود
همچون صورتی که نصف او انسان ونصف او فرس باشد وانسان بے سر وآن را متفکره گویند
چون مطیع عقل باشد ومتخیله است چون تابع وهم باشد چهارم متوهمه وآن قوتیست که ادراک

معانی جزئیہ کند کہ محسوسات متعلقست چوں صداقت و عدالت و محل ہر دو بطن اوسط ست تنبیہ
حافظہ آں قوتیست کہ معانی متوہمہ یا متفکرہ آں را ادراک کردہ باشد نگہدارد و آنرا متذکرہ نیز
گویند باعتبار آنکہ چیزے فراموش بیاد آرد و حفظ دارد و محل او بطن ثالث ست **ابیات**
سہ تجویف دارد دماغ بشر کہ زحساس باطن و ہندت خبر مقدم زتجویف اول بداں بود جا حسہ
مشترک مستقر مؤخر از وشد محل خیال کہ نابید بروانہ تصور اثر پس اندر نخستین اوسط بود تخییل
زحیوان دفکر از بشر آخر وسط جائے حفظ ست و وہم نباشد زتجویف آخر بدر کذا فے
رشحات الفنون **قولہ** کارکنان خرد ند ایں ہمہ۔ بہر خرد نام زد ند ایں ہمہ۔ ایں ہمہ حواس
عشرہ نامزد خواص **قولہ** تا بہد و کار پریشاں خرد۔ پے بشناسائی مبدع برد علت کارکنا ل
بودنست ایشاں حواس شناسائی معرفت مبدع صانع مطلق فاعل برد خرد ست و لفظ پے مربوط ست
بر لفظ برد پے بردن بمعنی راہ بردن بشناسائی صانع مطلق برد یعنی حواس عشرہ خادمان عقل اند
برائے آنکہ بامداد ایشاں از مصنوعات دریافت صانع مطلق میکند و از اثر بسوئے مؤثر پے بردہ
عارف او جل شانہ گردد۔ **قولہ** چیست بہ بندہ کمر بندگی۔ بندگی اش مایہ صد زندگی تتمہ علت ست
مصرعہ ثانی صفت بندگی ست کمر بستن آمادہ و مہیا بکارے شدن صد زندگی کمال بقا یعنی عارف
حقتعالی گردید بعد بندگی شود چناں اصل زندگی ست **قولہ** زندگی مدت آں لایزال۔ در کنف
عاطفت ذو الجلال صفت زندگی کہ حصول آں در بندگی ست مدت آں الخ ایں تتمہ زندگی
لایزال ست یعنی جاودانی ست کہ ہرگز فنا را بر و دست نباشد کنف بفتحتین پناہ عاطفت
مہر و خوشی و محبت عواطف جمع در کنف ظرف زندگی ست چوں فایدہ مرتبہ بر بندگی حقتعالی
معلوم کرد تنبیہا للنفس فرمودہ **قولہ** جامی اگر زندہ دلی بندہ باش بندہ آں زندہ پایندہ باش
بندہ باش لے طاعت کنندہ باش بندہ لے بندگی کنندہ آں زندہ آخر باریتعالی **قولہ**
بندگیش زندگی آمد تمام۔ زندگی ایں باشد بس والسلام علت سابق ست شین راجع بہ زندہ
پایندہ زندگی آمد۔ اے موجب زندگی آمد تمام صفت زندگی زندگی ایں باشد زندگی جاودانی کہ
نا پذیرنہ شود ایں ست کہ در بندگی حق تعالی حاصل آید بس والسلام کلمہ ایست کہ برای خاتمہ کلام گویند
مناجات اول متضمن اشارت بشواہد وجود و دلایل وجود حقتعالی ما اعلی شانہ و ما اجل
برہانہ ما اعلی و ما اجل کلمہ تعجب ست **قولہ** اے صفت خاص تو واجب بذات۔ ثبتہ بتو سلسلہ
ممکنات خاصۃ الشئ ما یوجد فیہ ولا یوجد فی غیرہ ای حرف ندا و منادی حق تعالی ست

محذوف است صفت خاص الحضرت منادی ست مصرعۂ ثانی مقصود بالذات است یعنی ای باری تعالی سلسلۂ ممکنات بتو بستہ شدہ است ای بعض مستمر تو موجود ست و بذاتہ بہیچ وجود سے مدار نو چنانچہ میفرماید۔ قولہ گر نرسد قافلہ بر قافلہ فیض تو بہم ردد این سلسلہ گر نرسد الخ شرط بہ این سلسلہ خبر ست فاعل نرسد فیض تو قافلہ بر قافلہ یعنی بسیار یا استمرار صفت مقدم فیض ست یعنی اگر فیض تو مستمر بر ممکنات نباشد بہم ردد و معدوم گردد سلسلہ موجودات پس وجود کائنات شاہد وجود تو مثبت ذات تست چنانچہ میفرماید۔ قولہ کون و مکان شاہد جود سے تو اند حجت اثبات وجود تو اند۔ کون و مکان عبارت از ممکنات اضافت حجت اثبات لامیہ است جود فیض وجود ذات۔ قولہ دائرۂ چرخ مدار از تو یافت۔ مرحلۂ خاک قرار از تو یافت۔ بیان شاہد بودن کون و مکان است دائرۂ چرخ چرخ مدار جائیکہ در گردش کہ دو قطب جنوبی و شمالی ست د آسمان درمیان ایشان گردش می نمایند و اگر مدار مصدر میمی باشد یعنی گردش مقابلہ قرار اعصم میشود مرحلۂ خاک قرار آرام یعنی آسمان گردش و زمین آرام از تو یافتہ است۔ قولہ نیست بہ لعل و در ہر کان کہ ہست۔ قدرت تو بر کمر کوہ بست۔ کیسہ کان پر لعل و گہر صفت کیسہ کان ست تقدیر کلام چنین ست کہ کیسہ کان کہ پر لعل و در ماست قدرت تو بر کمر کوہ بستہ پس تشبیہ کوہ بہ شخصے استعارت بالکنایات ست و اثبات کمر بہ کوہ مستہ کہ لازم مشبہ بہ ست تخییل است و اثبات کیسہ کہ ملایم مشبہ بہ است ترشیح ست حاصل آنکہ کان لعل و در متعلق کوہ قدرت تو نمودہ پس این ہم شاہد جود تو حجت اثبات وجود تو ست قولہ دُر سخن را کہ گران کردہ۔ در صدف سینہ تو پروردہ۔ ذکر دُر سخن بتقریب لعل و در ست دُر سخن سخن و رادہ علامت اضافت ست گران قیمتی گران کردہ جملہ صفت در سخن ست صدف سینہ سینہ شاعر۔ قولہ عرصۂ گیتی کہ تو در باغ ساں۔ تو ست لطف تو اش باغباں۔ عرصہ بالفتح کشادگی میان خانہ گیتی بکسر کاف فارسی و سکون تحتانی و کسر تا دنیا کہ تو در باغ ساں صفت عرصہ است۔ ترتیب پرورش شین تو اش مضاف الیہ باغباں ست راجع بہ عرصہ و تشبیہ عرصہ بباغ و ترتیب باغباں استعارہ مصرعہ است و ذکر گل و شکوفہ و نرگس وغیرہ در ابیات آئندہ کہ از لوازم باغ ست تخییلست عالم یہ جمیع اجناس و انواع باغیست کہ باغبان او پرورش لطف تست پس عالم تمامی شاہد جود حجت اثبات وجود تو آمد قولہ چشمۂ مہر است گل اصفرش۔ گوی فلک غنچۂ نیلوفرش۔ بیان باغ عرصۂ گیتی ست چشمۂ مہر کہ مبتدا ست گل اصفر خبر او و ضمیر شین ہر دو راجع بہ باغ گیتی دہ

تشبیہ بہ چشمہ تدویر و آبداری و درخشانی و فیض دہی اوست و تشبیہ بہ گل اصفر زردی او کوئی فلک
مبتدا غنچۂ نیلوفر خبر او وجہ تشبیہ بکوئی تدویر اوست و بہ غنچۂ نیلوفر سبزی او **قولہ** طاسچۂ نرگس از
دور راہ۔ جلوہ گہ نسترنش صبح گاہ: طاسچۂ نرگس خبر مقدم دور راہ مبتدا جلوہ گہ نسترنش بمعنی چمن نسترن
خبر مقدم صبحگاہ مبتدا **قولہ** شاخ شگوفہ ست ثریا در و: سرخ شفق لالۂ حمرا در و: شاخ شگوفہ خبر
مقدم ثریا مبتدا سرخ شفق مبتدا لالہ حمرا خبر در و ہر دو راجع بہ عرصۂ گیتی ست **قولہ** سوسن
آزادہ وی آزادگاں۔ سبزہ بزیر قدم افتادگاں: آزادگاں مردمان آزاد خبر مقدم آزادگان ست
و سبزہ خبر مقدم بزیر قدم افتادگان ست۔ **قولہ** سروے آں سایہ ور سر بلند۔ کامدہ از دست تہی بہرہ مند
سایہ ور من ینفع الناس بلند بمعنے عالی القدر صفت او مصرعۂ ثانی صفت ثانی سر و خبر مقدم
سایہ ور سر بلند ست۔ **قولہ** آنست بنفشہ کہ ز چرخ درشت۔ جامہ کبود آمدہ و کوزہ پشت: آں
بمعنی آنکس مبتدا بنفشہ خبر کہ ز چرخ درشت الخ بیان آنست بنفشہ جامۂ کبود و ماتم زدہ و کوزہ پشت
از تحمل بار غم و اندوہ۔ **قولہ** شاخ گلش قامت شوخان شنگ۔ غنچۂ آں خون شدہ دلہائے تنگ
شوخان بمعنی معشوقاں شنگ بفتح شین معجمہ و خفاء نون بمعنی شوخ صفت شوخان ست شاخ گلش خبر
مقدم قامت شوخان شنگ ست شین گلش راجع بہ عرصہ خون شدہ صفت مقدم دلہاست
تنگ بمعنی ملال آگین و غمگین صفت ثانی دلہاست غنچہ خبر مقدم دلہا تنگ ست **قولہ** بلبل آں
طبع سخن پروراں۔ در چمن نطق زباں آوراں: بلبل مبتدا طبع خبر آں راجع بہ عرصۂ گیتی مصرعۂ
ثانی صفت سخن پروراں وجود مصنوعات و آثار دال بر وجود صانع و مؤثر مے فرماید۔ **قولہ**
ایں ہمہ آثار کہ نادر نماست۔ بر صفت ہستی قادر گواہ ست: ایں ہمہ آثار اے جمیع کائنات
نادر نماست بمعنے خوشنماست صفت آثار است ایں مبتدا است و مصرعۂ ثانی خبر بر صفت
اے بر صفت صانع و خالق بودن و موجود بودن آں جل شانہ ہستی قادر اے وجود قادر چوں
از دلالت اثر بر مؤثر نعمت استدلالی پے بر د عنان بیان بخطاب تافتہ فرمودہ
قولہ روبتو آریم کہ قادر توئی۔ منتظم لین سلک نوادر توئی: اے متوجہ بتو شدیم صانع و خالق
بالصدق و الیقین ترا دانیم کہ قادر مطلق صنعت مصنوعات و خلقت مخلوقات الحق توئی۔
و غیر ما و بیں امر دخل نیست مصرعۂ ثانی تفسیر قادر توئی ست۔ **قولہ** باغ نشاں گوندہ
زیب باغ۔ باغ شود بر دل نظارہ داغ: تمثیل است باغ نشان باغبان نظارہ اہل نظارہ
اے تماشائے داغ اے موجب رنج و الم پس آرائش باغ ثبت بہ وجود باغبان ست،

چه باغ خزان وجود آرایش ندارد چنانچه فرماید **قوله** در ره‌روش حلوه سبز یوسے۔ هر دوے ماشد زان ورقے۔ ثبت در قاعده هستیش۔ در سبز خویش سبک دستیش۔ در ره‌روش الجزء هر ورقے الجزا ابیت ثانی صفت ورقے ست ضمیر شین وازان باغ باغ ست وشین هستیش دستیش باغ بباغبان سبز یوسے لے هر نوع آرایش هر ورقے همه برگ یعنے اگر باغبان هر نوع آرایش باغ را بیارایه هر برگ ازان یک دفترست لے کتاب عظیم تفصول والواح است کز قانون موجود بودن وجود باغبان وقاعده کامل بودن وی در صفت خود روے مرتوم ست وثابت **قوله** رنگرز باغ توی باغ ما۔ کارگر صنعت صباغ ما۔ رنگرز باغ مرکب معنی باغبان ودر آخر باغ ما لفظ محذوف ست لے باغ ما را کارگر صنعت صباغ مرکب معنے رنگریز چه صنعت صباغ رنگریزی ست وکارگر رنگریزی لبسته رنگریز خواهد بود۔ حاصل آن که باغبان ما توئی ما جمله آرایش وجود ورنگ بمعدار تو یافته ایم وبیان آن ترتیب رنگریزی تو میکنیم چنانچه میگو **قوله** هیچ کلیم از توسته سرخرو۔ رنگریز بهار ترا سبج گو۔ مقررست که وجود الوان والوان اجزا آن مبین وجود صانع مطلق است۔ **قوله** تیغ زبان آخته چون سوسنیم۔ دم به شناسایئے تو بر زنیم تیغ زبان زبان آخته برکشیده درین بیت ادا مضمون سابق است بعنوان دیگر چون دلیل ثبت ومعرفت مدلول ست نه موجد ومبدع او میفرماید۔ **قوله** بودی وایں باغ دل افروز نیست۔ ماستی ومیان شب وروز نے۔ یعنی بودن تو موقوف بر مخلوقات ومصنوعات نیست چه خداوندی تو از امور اضافی نیست وظاهرست که وجود آثار متبت وجود مؤثرست۔ وتحقق آن استغنائے وجود مؤثر نیست۔ **قوله** بحر لقائے تو وعالم برآب۔ منک المبدء والیک المآب۔ یعنی وجود تو محض لقائے ست ازلاً وابداً اولاً وآخراً دباقی که مظاهر باشند نمود بے بود اند وهیچ وجود حقیقت ندارند زیرا که مبدا مظاهر از وجود ظاهرست وبازگشت ایشان بسوئے تو مانند امواج بحر که چون بحر زخار در جذر ومد در آید وجود میگیرند وچون از حرکت ساکن گردد مستغنی شوند بیں مصرعه ثانی علت مصرعه اول ست۔ مناجات دوم متضمن اشارت

بآنکه حقیقت ذات وجود صرف ست وهستی مطلق جل ذکره وعم عزته

ذات عبارت ست از وجود مطلق به سقوط جمیع اعتبارات واضافات ونسبت ووجوبا چنانکه این نسب واضافات وغیره از ذوات خارج اند بلکه جمیع نسب واضافات من مطلق اندو در وجود مطلق مستهلک اند ومحو ذات بدرجه لاتعین ست بیں باین

وجود مطلق و وجود مطلق و ذات بحت و ہستی صرف و غیبت ہویت واحدیت ذاتیہ گویند
و دریں وقت وے ازاں بلند ترست کہ مدرک علم و کشف شہود تواند شد نہ بدست علم و
دانش دامن ادراک او تواں گرفت و نہ بدیدہ کشف و شہود دیر توجمال او تواں یافت
اما آں ذات را مراتب تنزلات ست کہ باعتبار آں مطلق ادراک کشف و شہود میگردد مرتبہ
اوّل تنزل ذات ست علما و آں این ست کہ ذات حق از درجہ نبوت کہ بشرط لاشئے و
لاتعین متصف تنزل فرمود بشان کلی جامع مرجمیع شیون اولیہ و کونیہ اولیہ و ابدیہ بآں طریق کہ
خود را بایں شان کلی جامع دانست۔ و صور علمیہ در ذات بطریق اجمال یعنے بے امتیاز شیون و
صور از یکدیگر حاصل شدند و آں ذات سارنج را بایں اعتبار کہ تقیید و تلبیس بایں شان کلی پیدا
شد تعین اوّل حقیقت محمدی گویند پس اگر آں ذات صرف را بانتفائے اعتبارات ملاحظہ کنند
احدیت و اگر باثبات اعتبارات ملاحظہ کنند واحدیت گویند آفرین بر شارح رحمہ کہ چہ سمند عقل بر عرصہ
رموز معانی بر حقایق محبوب سبحانی دوانید و باعتبار صلاحیت اعتبارین یعنی تفانی
و اثبات پس وحدت و برزخیت اولی گویند امتیاز میان ایں اعتبارات در مرتبہ علم ست و گر
نہ ظاہر وجود کہ ذات ست در مرتبہ عین ہمچناں بر صرافت و اطلاق ست و ہیچ تعینے و تعددے
بوے راہ نیافتہ است مرتبہ ثانی تنزل ذات ست بہ تفاصیل ایں شان کلی و ایں را تعین
ثانی گویند و ایں مرتبہ ایست کہ صور علمیہ را کہ در مرتبہ اوّل بطریق اجمال بودند بہ تفصیل بدیدلیس
حقایق ممکنات صور معلومیہ ذات ست بجالیکہ متلبس باشد بہ شیون و صفات بنا بر آنکہ
علم حق سبحانہ و تعالیٰ بذات خویش اگر مقید بیک شان ست ازاں صورت علمیہ حاصل شود
پس آں صورت حقیقت ممکنی ست از ممکنات و چوں علم بذات خویش بشیون کثیرہ بود صور
علمیہ حاصل خواہند شد و حقایق ممکنات ثابت پس علم حق تعالیٰ بحقایق ممکنات عین علم خویش
باشد بذات مع شیون والصفات و ایں معنی آں کہ میگویند علم حق تعالیٰ بعالم عین علم ولیست
بذات خود و بدانکہ ایں حقایق کہ مسمی تعینت و اعتبارات مندرج اند در ذات اندراج اللوازم
فی ملزوماتہا نہ اندراج اجزا در کل و نہ اندراج مظروف در ظرف و مراد از اندراج آنہا در ذات
مثل اندراج باؤ تاؤ جیم و غیرہم در ذات الف بحیثیتے کہ ہنوز از قوۃ بفعل نیامدہ اند و چوں ایں
نسب و اعتبارات مندرجہ از قوۃ بفعل آیند آنرا احکام و آثار خارجیہ گویند مثل تعین و
تشخص باؤ تاؤ جیم الخ کہ بعینہ ہماں اعتبارات مندرجہ الف اند کہ بظاہر ظہور یافتہ اند

پس وجود خارجی ممکنات عبارت از ظہور وجود حق ست در حقائق ایشاں کہ صور علمیہ اند وجود
خارج ماوتا و جیم بہ ظہور وجود الف در تعینات ایشاں پس مظہر ہر شئے صورت اوست وصورت
شئے عبارت از امرے ست کہ آں شئے بسے معقول یا محسوس شود و ظہور شئے تمیمہ و تعین ویست
چنانچہ ظہور جسم مثلاً مرتبہ انواع تمیمہ و تعین ویست ممنوعات و ظہور نوع در مرتبہ اشخاص
تعین و تمیز ویست متفسات ازیں جائے معلوم میشود کہ معیت حق تعالےٰ با شیاء چوں معیت
وحدت بچہ ہر یا عرض لعرض یا جوہر لعرض یا عرض بجوہر بلکہ معیت وجود ست بما ہیت
من حیث ہی کہ آں ہیت ماہیت موجود میکرد دو دوام وجود تعالےٰ وے بدوام آں معیت
ست مادہ من حیث ہی او من حیث الوجود بس علت تعالےٰ ماہیت میر معیت حق ست
سبحانہ ماوی من حیث ہی دو وانے ایں معیت وبگر نیست بحسب ذات با اشیاء و شک نیست کہ
ماہیات را من غیر التصاف با لوجود تقدر و تلوث از احکام خارجیہ ایشاں باشد ملابست وی تقا
فہ تقررات لازم نیاید سابر آنکہ تقدرات امریست پس ہر چہ مستقذر ست بطلب بہ بعضی طبائع مستقذر ست
رفتہ بعہر چنانچہ فضلہ حیوانات مثلاً نسبت بطبیعت ایشاں مستقذر ست نہ نسبت بطبیعت
جعل والیضاً تلطخ لقاذورات و تلوث بآں از خواص اجسام کثیف ست لی پس کہ انوار والوان را ازیلاقات
اجسام مستقذرہ ہیچ تلطخ و تلوثے لاحق نمیشود، **قولہ** اے علم ہستی ما از توپست ونیست بخود
ہست تو ہرچہ ہست ، عبارت از جمیع ممکنات ست ما از توپست اے ہستی جمیع ممکنات پیش
ہستی تو ہیچ ست نیست بخود ہست علت مصرعہ اول ست یعنی جمیع موجودات پیش ہستی تو
ہیچ نیست زیراکہ ہرچہ موجود ست در ہستی محتاج بہ تست و بذاتہ موجود نیست چہ ممکنات
مظہر ذات اند و مظہر در تحقیق وجود و در ظہور خود تابع ظاہر و بذاتہ وجودے ندارد **قولہ** ذات تو
ہم ہستی ہم ہست کن ہست کن عالم نو و کہن ، ہستی وجود صرف و ذات سازج تعبیت کن لے
ہست کن جمیع ممکنات باعتبار تنزل ذات بحت و تعینات و شیوں مصرعہ ثانی تفسیر کن ہست
وا، نو وکہن تقسیم جمیع ممکنات چہ ذکر بعدیں معنیٰ تعمیم ست عالم نو وکہن یعنی تمام ممکنات ۔ **قولہ**
ہست تو ہستی مطلق تو ئی ہست کہ مطلق بود الحق توئی ہستی مطلق تفسیر ہست توئی ست و
ہستی مطلق عبارت از ذات بحت ست بسقوط نسبت و اضافات مصرعہ ثانی تصریح ست یعنی
ست کہ بصفت اطلاق ست تحقیق توئی و غیر ترا دریں گنجایش نیست چہ جائے گنجائی بلکہ موجود
ہم نیست نہ بصفت اطلاق و نہ بصفت تقدیم ، **قولہ** ہرچہ ہستی بسرائے مجاز ، باشدش البتہ بہ ہستی نیاز

اثبات عالم وجود غیریت و تحقیق ذات موجود مطلق ہرچہ نہ ہستی لے ہرچہ نہ ہستی مطلق است۔ بلکہ
ہست اضافی است یعنے ممکن سرائے مجاز کنائیت از عالم ست چہ عالم را وجود مجازی است و حقیقت موجود
واحد مطلق است شین راجع بسوی ہرچہ بیناز احتیاج ہستی بنیاز لے ممکن را بہ ہستی مطلق کہ ذات واجب الوجود
است احتیاج است چہ ممکن معلول است بعلت و آں علت خالی نیست ممکن است یا واجب
اگر واجب است تم الکلام و اگر ممکن است باز آں ممکن را احتیاج باشد بعلت پس اگر آں علت واجب
است فہو المراد والا اگر ہماں ممکن است دور لازم است و اگر ممکن دیگر است تسلسل لازم آید در کلا مہما
قولہ آنچہ نہ محتاج بکس ہستیش + بر ہمہ کس زانست زبر دستیش + آنچہ لے ہر موجودی و شین ہستیش و
زبر دستیش راجع بآنچہ آنچہ نہ محتاج بکس ہستیش مبتدا و خبر محذوف است یعنی آں موجود یکہ ہستی او بکس
محتاج نیست ذات واجب الوجود ست پس بر ہمہ ممکنات غالب است چہ واجب الوجود وجود وے ست کہ
ذات تقاضائی ہستی خود کند و محتاج بہ ہستی دیگر نیست پس مصرعۂ ثانی تفریع خواہد بود + **قولہ** نام و نشان
نہ و دامن کشاں میگذری بر ہمہ نام و نشاں + از نام و نشان شیون و صفات خواستہ و دامن
کشان خراماں و احاطہ کناں نام و نشانت نہ اشارت بمرتبہ احدیت و لا تعین ست و میگذری
بر ہمہ نام و نشان اشارت بمرتبہ واحدیت و تعین است پس ازیں بیت مرتبہ وحدت خواستہ کہ جامع
است ہر دو اعتبار را + **قولہ** پست و بلند از کرمت بہرہ مند۔ با تو یکے نسبت پست و بلند + پست
بلند تمام عالم کہ مظہر ذات است از کرمت بہرہ مند لے تجلی وجود بحت عاماً و عیاناً تمام عالم وجود
گرفتہ چہ مظاہر را وجود و بظہور ظاہر ست نہ بجود با تو یکے نسبت پست و بلند یعنے در سریان و معیت
بہمہ مظاہر یکساں ہستی پوشیدہ نماند کہ دریں سریان و معیت ہمہ ماہیات چہ شریفہ و چہ خبیثہ
برابر اند و میان ایشاں ہیچ تفاوت نیست و تفاوت دریں است کہ بعضی ماہیات در تحقیق
وجود خارجی باین مسبوق اند بہ تحقیق بعضی ماہیات دیگر باں معیت و بعضی ماہیات از آں قبیل اند کہ
دریں تحقیق بر ہمہ ماہیات سابق اند چوں قلم اعلیٰ کہ ویرا نسبتی است خاص با وجود حق تعالیٰ کہ مقتضائے
معیت ولیست بالوحدۃ الحق تعالیٰ بے اشتراط بادی دیگر بخلاف ماہیت لوح مثلاً کہ وی دریں معیت مشروط
بمعیت ماہیت قلم اعلیٰ بالموجود الحق سبحانہ و ہمچنیں بعضی ماہیات دیگر مشروط است بمعیت قلم و لوح
معاً بالموجود الحق سبحانہ و ہکذا الیٰ ما شاء اللہ تعالیٰ + **قولہ** با ہمہ چوں جان بتن ساز ناک + پاک ز
ز آلایش ناپاک و پاک۔ با ہمہ الخ با ہمہ اعیان ثابتہ مثلاً جان بتن سازی ہستی باعتبار درجہ تقید و تعین
پاک اے از ہمہ منزہ ہستی بحسب درجہ اطلاق و لا تعین پس اطلاق و سریان بذات حق تعالےٰ

نی آں دانہ ثابت ست نہ در دو قتین مثل روح کہ آمیختگی او بتن و اطلاق ویک آن موجود است بدانکہ
من حیثیت جوہر مجرد و کونہ من عالم الارواح مغایر بدن ست و متعلق ست بوے بتعلق تدبیر
و تصرف و قائم است بذاتہ و نیز محتاج ست بوے و قوام خود و ازیں حیثیت کہ بدن مظہر کمالات اوست
در عالم شہادت محتاج اوست چہ ظاہر در ظہور محتاج ست بمظہر و غیر منفک است از وجود و عدم
سریان دارد و در بدن نہ سریان حلول و اتحاد بلکہ مثل سریان وجود مطلق در جمیع تجلیات و ظاہر
است کہ در مظہر و ظاہر مغایرت بہ ہیچ وجہ متصور نیست چہ مظہر وجود از ظہور ظاہر یافتہ و عین
اوست و فی الحقیقت وجود نہ دارد و حلول و اتحاد در ذوات صورت بندد و در ہمہ وجود حقیقت
جز یک ذات مشہود نیست و شاہد و مشہود یک است **شعر** والعین واحدۃ
والحکم مختلف ٭ وذالک سر لاہل العلم ینکشف ٭ حلول و اتحاد اینجا محال است
کہ در وحدت دوئی عین ضلال ست ٭ پس از ہمہ کثرت مجازی۔ بر جز دوئی در وحدت حقیقی ٭
سیاہ روئی ز لیس سے الوجود الا ہو۔ سایۂ شخص مے نماید ورد ٭ **قولہ** چشم مشبہ ز جمال تو کور ٭
عقل منزہ ز کمال تو دور ٭ بدانکہ مشبہ طائفہ اند کہ قائل اند بدانکہ حق تعالی مانند جسمی و
تحت و فوق است و مماس عرش و میگویند کہ حقتعالی در ذات یا صفات و یا ہر دو مانند
اجسام است و ذات و صفات اشیاء عین ذات و صفات حق ست پس مطلق در ذات و صفات
و تشبیہ و تنزیہ توحید حق ندیدہ است لہذا مشبہ را کور گفتہ و منزہ است از صفات ممکنات
مطلقا و ما از حیثیت ظہور آں در مظاہر ندیدہ و ندانستہ و مشبہ تنہا و منزہ تنہا بحقیقت از
معرفت اللہ قاصر است و آنکہ از میان تشبیہ و تنزیہ جمع میکند میگویند کہ حق تعالی از جمیع تعینات
بحقیقت واحدہ کہ ذات معرا است از صفات منزہ است چہ در آں مرتبہ غیریت و اثنینیت
ملاحظ نیست و حق مشہ تعینات است از اں روکہ اوست کہ ظاہر بصورت ہر شیٔ گردیدہ تجلی نقش بر
متعین کردہ است **شعر** فان قلت بالتنزیہ کنت مقیدا۔ وان قلت بالتشبیہ کنت
محددا۔ وان کنت بالامرین کنت مسددا۔ وکنت اماما فی المعارف سیدا۔
قولہ تا دم تنزیہ چو تنہا فتاد ٭ پائے ز معمورہ بصحرا نہاد ٭ یعنی تا تنزیہ لائے عقل اہل تنزیہ چنانچہ در بیت
سابق است و اہل تنزیہ منزہ کہ قائل تقدیس و تنزیہ ذات حقتعالی است بفقط چو تنہا فتاد از ذات
باری تعالی کہ بذاتہ منزہ است و در مظاہر ظہور یافتہ بکنارہ ماندہ در دشت ضلالت آوارہ گردیدہ معمورہ
عمارت از سریان و معیت ذات حق بمظاہر و صحرا عبارت از تنزیہ ذات حق تعالی منزہ عن ثانی جزا

چون یعنی چوں منزہ از دریافت حقیقت ذات حق واماندہ آوارہ کوئی جہالت گردید قایل بہ تنزیہ فقط شد۔ **قولہ** حادی تشبیہ چو محمل براند۔ رفت بمعمورہ و در گل بماند۔ حادی تشبیہ یعنی عقل اہل تشبیہ و اہل تشبیہ کہ قایل است بسریان و معیت ذات بمظاہر فقط چو محمل براند یعنی عازم دریافت حق تعالیٰ گردید رفت بمعمورہ الخ قایل بسریان و معیت فقط گردید و ہماں جا پابند گشت و قایل بتقدیس ذات حق تعالیٰ نہ شد۔ **قولہ** اے ز تو معمورہ و صحرا ہمہ۔ بود تو ہم بے ہمہ و با ہمہ۔ ز تو یعنی ز تجلی ذاتی تو معمورہ و صحرا یعنی تمام عالم بود یعنی ہستی تو بے ہمہ باعتبار تقدیس با ہمہ باعتبار معیت و سریان و منادی درین بیت محذوف است کہ باری تعالیٰ ست ز تو معمورہ الخ صفت اوست و مصرعہ ثانی مقصود بالذات است۔ **قولہ** در تو نہ بینند ایں دو صفت جز بہم۔ چوں بنمائند تجاوز ز ہم۔ علت منادی مصرعہ ثانی بیت سابق ست ایں دو صفت اطلاق و تقیید چوں اے چگونہ بنمائند۔ تجاوز ز ہم اے انقطاع از یکدیگر نماید یعنی نیست کہ گاہے اطلاق باشد و گاہے سریان بلکہ در یک آن متحد اند مثل عکس در آئینہ کہ ساری است در آئینہ از روئے ظہور و معیت و مطلق ست باعتبار ذات فی آن واحد **قولہ** ہست ز تنزیہ تو تشبیہ تو۔ نیست جز ایں غایت تنزیہ تو۔ انتقال است بسوئے حقیقت ذات و ہستی مطلق و وجود صرف یعنی صرافت و ساذجیت ذاتی بدرجہ ایست کہ موصوف بہ صفت تنزیہ ہم نمودہ آید در آں نیز تعین و تقیید پیدا میشود چنانچہ ارباب کشف و مشاہدہ ثبت نمودہ۔ **قولہ** نور بسیطی و غبارے نہ۔ بحر محیطی و کنارے نہ۔ نور بسیطی اے ہستی مطلق و وجود ساذج غبارے نہ اے تعین و تقیید ہیچ تعینی از تعینات نیست بحر محیطی الخ وجود صرف کہ مقید بلا تعین و تعین نباشد چہ دریں امر از صرافت و ساذجیت تنزل است و بحر محیط دریا ایست کہ کنارہ ندارد۔ **قولہ** نیست کنارے ولے بہمہ ہزار۔ گوہرت از موج فتد بر کنار۔ نیست کنارے باعتبار اطلاق ذاتی خود است کنار عبارت از مجالی مظاہر است کہ بحسب ظاہر مغایرت اعتباریہ وارند۔ **قولہ** موج تو بود آنکہ شدی جلوہ گر۔ در خود و بر خود بہزاراں صور۔ تفسیر بیت سابق در خود باعتبار تنزل ذات بمرتبۂ وحدت کہ در وے علم بخود ش بود بشیون و صفات و ظہور صور علمیہ کہ حقائق ممکنات اند و اندراج آنہا در ذات و عدم ظہور ایشاں از قوت بفعل بر خود باعتبار ظہور صور علمیہ مندرجہ از قوت بفعل کہ آنرا آثار خارجیت گویند۔ **قولہ** در تتق ذات تو براز سر گرد بود۔ روئے در آئینہ ظلمت نمود۔ صورت شاں عکس نما شد ز ذات۔ ذات ز تکرار صور شد ز ذات۔ تفسیر جلوہ گر شدن است بہزاراں صور در خود و بر خود بہ سر عبارت از نسب و اضافات است کہ در پردۂ ذات مخفی

مستهلک و محو بعضه در وی در آئینه علمیت بود یعنی بسبب اضافات بصور علمیه که حقایق ممکنات اند در علم
ظهور یافتند صورت شان ای صورت نسبت اضافت عکس نما شدند ذات را لے او ذات صور علمیه
عکس انداز نده گردیده و از قوه بفعل آمدند و ظاهر تا آثار خارجیه شدند ذات را لے ذات وجه
مطلق ز تکرار صور المرایے یعنی ذات بحت که مرتبه احدیت و لا تعین بود به ظهور صور علمیه اعیان
ثابته کثرت اعتباریه پیدا کرده کثرت شیون تحت ذات واحد گردیدند بدانکه مولانا عارف
جامی رحمة الله علیه میگوید که الف ملفوظ در اصحاب علم الحروف مطلق مقدار را گویند بے تقید به بند و در
از مخرج خاص و بعدم صدور ماز آن والف مکتوب امتداد خطی غیر مقید بشکل خصوص از اشکال مختلفه
حروف و بعد ازآں پس الف لفظی حقیقت حروف لفظ است والف خطی حقیقت حروف خطیه است که
متشکل شده است باشکال مختلفه بہر تقدیر مماثل وجود مطلق است که اصل متقیدات موجود است
و در وے ہیچ قیدے نیست از مطلق ظهور نیست مگر در ضمن وجود متقیده و حقیقت مقید همان
مطلق است بانضمام قیدے و مقیدات باعتبار خصوصیات قیود متغایر یکدیگر و باعتبار حقیقت
مطلق عین یکدیگر پس حقیقت جمیع احوال وجود وجودی است واحد که ظاهر شده است بسبب احتجاب بصور
تعینات موجودات و محتجب گشته است بواسطه ظهور در تلابیس تعینات ایشان همچون ظهور الف بحروف
و احتجاب به کیفیات و اشکال ایشان و این تمثیل بر مشرب آنهاست که حق تعالی را متعین بتعین بود عین بعد
گویند الف عبارت از خط مستقیم است و همان خط بانحناء و اعوجاج باء و تاء و ثاء میشود و خود
آن خط معنی را مار و درست کسی همان الف راست و درست مے شود درین تقدیر نیز چه آن الف
حرفے و در حروف دیگر نیست لیکن تبدیل شکل اصلی نامی دیگر گرفته است که سبب حجاب
عوام است از تسمیه وے بمسمی بالف * **قوله انجمن جمع همه عالم ست. رونق آن انجمن از**
آدم ست * انجمن الجماعة جامع شدن تمام صور علمیه عالم است چه هر یک از اشیاء کونیه مظهر
آن هر یک صور علمیه است که حقایق آنها اند پس عالم من حیث المجموع انجمن جمیع اعیان ثابته است
و من حیث الافراد تفصیل آن و رونق آن انجمن اے رونق آن عالم من حیث الظاهر والباطن از آدم است
چه آدم مظهر اسم الله است که جامع است مر جمیع شیون ذات و صفات پس آدم عارف باشد
بجمیع و عالم من حیث الافراد عارف آن اسم است که مظهر آن ست چنانکه ملائکه مظهر اسم سبوح و قدوس
اند لهذا میگویند وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ و شیطان مظهر اسم جبار و لهذا آن
استکبر گفت و نیز گفته اند که میان دو چیز تا مناسبتی نباشد منها معرفت متصور نیست

پس میان عارف و معروف مناسبتے البتہ میباید کہ باشد چوں معروف کہ حق ست واحد الذات و
کثیر الصفات ست مقتضائے حکمت الٰہی آں بود کہ بموجب خلق اللہ تعالیٰ آدم علی صورتہ انسان
نیز کہ عارف حقیقی ست واحد بہ تشخص و کثیر الصفات و افعال و قواسے باشد تا بحکم جامعیت معرفت
کاملہ کہ علت غائی ایجاد ممکنات ست در شان بحصول موصول گردد و آنکہ در عبارت عرفا آمدہ
است کہ الکثرۃ بین الواحدتین اشارت بوحدت حقیقی حق و وحدت تشخص انسان ست نظیر
چوں آدم آئینہ اسماکشد۔ عکس خود در صورتش پیدا کشد۔ نقش آدم را رقم نوعے زند۔ کہ دو عالم را
در وے اخفا کند۔ **قولہ** با تو خود آدم کہ دو عالم کدام۔ نیست ز غیر تو نشاں جز بنام۔ چوں مقرر
شد کہ اشیا کہ ہمہ شیونات ذات اند کہ مظہر ذات گردیدہ و وجود اعتباری گرفتہ اند
پس معلوم شد کہ موجود حقیقۃً جز واحد حقیقی نیست و غیر او را مجرد وجود اعتباری بیش نیست
نظیر ہو الظاہر ہو الباطن یقین ست و ہو الاول ہو الآخر مبین ست۔ **قولہ** گرچہ نماید بسے غیر تو
نیست دریں عرصہ کسے غیر تو۔ یعنے نمود غیریت کثیرات ناشے از وہم و خیال ست۔ والا
فی الحقیقت یک نقطۂ وحدت ست کہ از سرعت التقیات حسمی حرکت متصور شدہ واز کثرت
تعینات بوقت زمان در وہم آمدہ و اکثرات موہومہ غیر متناہیہ نمود گرفتہ فی الواقع
چوں نظر کنی غیر از نقطہ نیست **نظیر** ایں نقطہ ز سرعت تحرک۔ صد دائرہ ہر زماں نماید۔
و نقطۂ آتشیں بگرداں۔ تا دائرہ رواں نماید۔ ایں دائرہ غیر نقطہ نیست لیکن بہ نظر
چناں نماید۔ **قولہ** کیست بہ پیدائی تو در جہاں۔ مانندہ ز پیدائی خود در نہاں مصرعہ ثانی
صفت تست پنہاں شدن بدو قسم ست یکے بہ عدم ظہور و آں ظاہر ست دوم بہ کثرت ظہور
چنانچہ وجود خورشید در نصف النہار بکثرت شعاع متصور نیست۔ **قولہ** تو ہمہ جا حاضر و من جا بجا
میزنم اندر طلبت دست و پا۔ یعنے تو از کثرت ظہور پنہاں و ہر جا حاضر ہستی و من از عدم نظر
شہودی کثرت را مغایر دانستہ در طلب تو دست و پا میزنم و سعی بلیغ مے نمایم چوں کثرت دور
افتادگان ست فرمود کہ **قولہ** چوں قدم از پائے مراد دستگیر۔ انت نصیری و الیک المصیر
چوں کثرت موہومہ را موجود دانستن واحد حقیقی دیدن از راہ مستقیم مشاہدہ ذات واحد
وجود کثرت دور افتادن ست فرمود کہ چوں قدم از پائے مراد دستگیر انت نصیری و الیک المصیر
چوں قدم از پائے الخ یعنے وقتیکہ از مشاہدہ ذات واحد دستبردہ و کثرت بینم در آں آواں دستگیری
فرما و بمشاہدۂ ذات خود مشرف گرداں۔ زیراکہ انت نصیری یعنے یاری کنندۂ در ہر امور

توئی والیک المصیر و در استدعاید حوایج ظاهری و باطنی بازگشت همه مخلوقات بدست حل جلالک
عم نوالک مناجات سوم اشارت بآنکه موجب غفلت آدمی از نور شهود اوست و
دوام فیض و استمرار جود او و اگر فرضاً یک لحظه آن فیض منقطع شدی
همه کس بران مطلع شدے ۔ **قوله** اے ز وجود تو نمودے همه ۔ جود تو سرمایه
بودے همه ۔ ز وجود تو اے از ظهور وجود تو نموده یعنی نمودار همه تعینات که ممکنات
است جود تو اے فیض تو سرمایه بودے همه اے سامان هستی همه ممکنات و مقرر است که وجود
مظاهر موقوف بر ظهور ظاهر است ۔ **قوله** مبدع نو و کهن با توئی ۔ هست کی نیست کس با توئی
تعبیر است سابق حق از نو و کهن تعمیم اراده کرده وار با جمیع مظاهر مرادات نیست کس باعتبار
تجلی ذات و ظهور آن بیک تعین و نیست کس باعتبار تجلی ۔ بتعین دیگر چه درین ماده اتفاء
تعین اول خواهد بود ۔ **قوله** کارگر آمد درین کارگاه ۔ ز آتش لا سوخته در لا اله ۔ کارگران آنکه
باطل درین کارگاه عالم آتش لا اے نفی که ناشی از کلمه لا است در لا اله صفت لا اے کلمه لا که در
لا اله الا الله است ۔ **قوله** نیست و لا احصی الا ثنا ۔ حکم تبارک و تعالی ترا ۔ ای تبارک الله
عن النفی و تعالی عنه فهو ثابت بصفات الکمال و نعوت الجلال والجمال من
الازل الی الابد ۔ دارای وجود تو نمودے همه تا اینجا صفت منادی است و کلام لاحق مقصود
بالنداء **قوله** فیض نوالت چو بپایے رسد ۔ کس تماشائی آن کے رسد ۔ اے موجب عدم تماشائی
فیض حق تعالی بپایے رسیدن اوست آناً فاناً پس اگر استمرار نیافتے آنگاه معروف گردیدے زیرا که
قوله در خم این دائره نه زل وحید ۔ چند شقیق نشود جز بصد ۔ نه زل مهودگی و حد بالکسر کوشش در کار
دور شتی این دائره نه زل وحید آسمان ۔ چند شقیق الحاے معرفت یک ضد تبین او موقوف است بر
ضد دیگر چنانچه روز و شب و حر و برد چنانچه گفته اند انما تتبین الاشیاء باضدادها
قوله از عدم انوار قدم بازگیر ۔ دار رقم لوح قلم بازگیر ۔ اضافت رقم لوح اضافت مصدر
مفعول است بدانکه هرگاه بود اثر مناسب مؤثر پس اول اثر که از مؤثر حقیقی صادر گشته موجودیست که
پیدا کرده است او را بصورت خود صاحب اسماء و صفات و گردانیدن او را بواسطه درمیان وجود
عدم و رابطه تعلق حدوث بقدم پس آن موجود را روح اعظم و خلیفة الله الاکبر دانند آن جوهریست
نورانی جوهریت او مظهریست براتی ذات متجلیه در عالم ظهور و نورانیت او مظهریست مر علم
ازلی آنحضرت پس آن روح اعظم را قلم گویند زیرا که او واسطه است که لوح مرآورده شود کلمات الهیه را

از ذوات ازلیہ بسوی محل التفصیل کہ آں را لوح خوانند، و ذات متجلیہ در ہر نفسے متجلی ست بہ تجلی دیگر و در محل متجلی اصلاً او تکرار نیست یعنی در رُود آں بیک تعین و یک شان متجلی نمیشود بلکہ در ہر نفسے بہ تعینے دیگر ظاہر میشود و در ہر آنے بشان دیگر تجلی میکند۔ نظیر ہستی کہ عیان نیست در آں درشانے درشان جلوہ کند ہر آنے ۔ ایں نکتہ بجو ز کُلَّ یَوۡمٍ ہُوَ فِیۡ شَاۡنٍ۔ اگر پرسیدت از کلام حق برہانے و سر دریں آن ست کہ حضرت حق تعالیٰ را اسماء متقابلہ است بعضے لطیفہ و بعضے قہریہ و ہمہ ایشاں بر کار اند و تعطیل ہیچ یک جائز نیست پس چوں حقیقتی از حقایق امکانیہ بواسطہ حصول شرائط و ارتفاع موانع مستحق وجود گردد و رحمت رحمانیہ او دریابد و بروی افاضہ یعنی وجود کند و ظاہر وجود بواسطہ تلبیس آثار و احکام آں حقیقت متعین خاص متجلی شود بحسب آں تعین لعبا از اں بسبب قہر احدیت حقیقی کہ مقتضی اضمحلال تعینات و آثار کثرت صوریست ازاں منسلخ گردد و در ہماں آن انسلاخ بہ مقتضی رحمت رحمانیہ بتعین دیگر خاص کہ مماثل تعین باشد متعین گردد و در آن ثانی بقہر احدیت مضمحل و بتعینی دیگر برحمت رحمانیہ حاصل شود ہکذا الیٰ ماشاء اللہ پس ہیچ دو آں بیک تعین تجلی واقع نہ شود پس ہر آنے عالمی بعدم میرود و دیگر مثل آں بوجود می آید اما محجوب بواسطہ تعاقب تمثال و تناسب احوال می پندارد کہ وجود عالم بیک حال ست و براز متوالیہ بیک منوال ۔ نظیر سبحان اللہ زہے خداوند ودود ۔ مستمع فضل و کرم راحت وجود در ہر نفسے بردہ جہانے بعدم ۔ وآورد دگرے چوں آں ہم ہماں دم در وجود ھکذا قال المولوی علیہ الرحمۃ فی اللوائح و چوں ثابت گردید کہ ذات متجلیہ متعینات لانہایہ بحسب عدم تعطیل صفات متقابلہ در ہر آنے متعین خاص متجلی گردد پس معلوم کہ واسطہ خروج کلمات آلہیہ بہ محل التفصیل کہ مسمی بہ لوح ست معطل نیست و نمیشود و ہر آنے بمقتضائے کریمہ یَمۡحُوا اللّٰہُ مَا یَشَآءُ وَ یُثۡبِتُ مثبت کلمہ و ماحی آں میگردد و باز مثبت کلمہ دیگر و ماحی آں الیٰ لانہایۃ فلہذا فرمود از عدم انوار قدم باز گیر الخ یعنے تجلیات ذات کہ انوار قدم اند از تعینات کہ ممکن و عدم اند باز گیر و قلم را کہ مخرج آں انوار ست بلوح و راقم آنہا در آں باز دار و جفت قلم کہ از خبر خیر البشر صلی اللہ علیہ وسلم مے آید نہ جفت ست کہ مطلق از نوشتن خشک شدہ است بلکہ جفت او از کلمہ ماحیہ است نہ از کلمہ مثبتہ چہ تکرار در تجلیات نیست و مقررست کہ قلم کلمہ معنویہ بروی رجوع نکند فافہم پس ایں بیت اجمالست و ابیات لاحقہ تفصیل آں قولہ سبحہ بکش از کف روحانیاں ، رخنہ فگن در صف نورانیاں ۔ سبحہ بالضم ذکر حق و مہرہا ئی کہ عدد تسبیح بآں میگیرند پس مصرعہ اول موافق یعنی اول چنانست کہ ذکر خود باز گیرد و بروفق معنی ثانی از ایراد لازم ملزوم ارادہ کردہ آید سلب قوت سبحہ از کف فرشتگان محو کن و مقررست کہ زندگی ملائکہ بذکرست و قتیکہ ذکر نماند

معدوم خواهد شد و از نورانیان عقلی بشریه ملائکه مراد است چه خلقت ملائکه از نور است و رشته افگندن
عبارت از شکستن است پس مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل و میتوان که از نورانیان مراد ستارگان باشد
قوله ای که کرسی تکیه عرش را ـ خواهی پی کرسی نهش فرش را ـ تا فرش را علامت معلی است و
همچنین فرش را تبیین نهش را مع بعرش بعتر از بالاے کرسی میدارد بجاے کرسی نهادن و فرش
را گوان اے زمین کرسی عرش تو ملے عرش برزمین افتند ـ **قوله** پایهٔ کرسی بزمین کن فرود ـ گرد مذلت
نشین گو برو ـ یعنی کرسی را نیز بزمین انداز باید که گرد مذلت برو نشیند و معدوم گردد ـ **قوله** زلزله
گنبد اخضر فگن ـ یک دو سه قاروره بهم در شکن ـ گنبد اخضر آسمان و در ینجا جنس آسمان مراد است تا
شامل گردد جمیع افلاک را چنانچه از مصرعهٔ ثانی می آید ـ یک دو سه قاروره که عبارت از هفت افلاک
ست و اطلاق یک دو سه بر عددے که کم از ده باشد میکنند پس مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل است و وجه
تسمیه بقاروره صفائی ایشان است ـ **قوله** منطقه بگشا ز میان فلک ـ تیر شکن ز کمان فلک ـ
منطقه بکسر کمربند و اینجا لازم معنے مراد است ای نظام و استحکام میان فلک فلک از فلک مراد است
چنانچه از بیت سابق می آید ای نظام و استحکام از افلاک دور کن تا معدوم شوند تیر عطارد و کمان فلک
فلک و از ذکر عطارد جمیع ستاره مراد است چنانچه از ذکر بعضے بروج اراده کل بروج است و میتوان که از تیر
تاثیرات فلکی اراده کرده باشد و میتوان که تیر بملازمه کمان بمعنی خدنگ باشد و کنایت از جمیع ستارگان باشد
چه ستارگان مثل پیکان تیر مینمایند و مراد از منطقه و میان و تیر و کمان از محسنات است ـ **قوله** بازکش از عقد
ثریا ز هم ـ ساز جدا پیکر جوزا ز هم ـ جوزا برجے بصورت دو شخص است که هر یک کتف دیگر ست لهذا
اعداد و جسدین نامند و عقد کشادن و جدا ساختن کنایت از بی انتظامی ساختن و معدوم گردانیدن
آنهاست ـ **قوله** گاو چراخوارهٔ این مرغزار ـ شیر جهان خوار صبا را سپار ـ گاو برج ثور چرا بالفتح چریدن و
چریده خورده بالضم خای معجمه و سکون را مهمله و فتح دال مهمله حسن خاشاک مرغزار یا نیں موقوف جائیکه
بسیار رسته باشد و این کلمه مرکب است از مرغ بفتح میم بمعنی سبزه رستنی و زار بمعنی بسیار بود است و این مرغزار
آسمان چرا خورده این مرغزار صفت گاو و جهان خوار بمعنی خورنده جهان صفت شیر صبا است بعد میان
در میان مضاف و مضاف الیه فصل واقع شده است و اضافت شیر صبا تشبیهی است حاصل آنکه گاو که
چریدگاه مرغزار آسمان است ای سیر بر آسمان دارد بشیر صبا که جهان خوار است بسپار ای فانی و معدوم ساز ـ **قوله**
قطع کن از داس اجل خوشه اش ـ ساز تهی راه ملک توشه اش ـ داس اجل خوشه برج سنبله و تعیین در
مصرعهٔ ثانی ره ملک سنبله است ـ **قوله** باغ عناصر که زمینش خوش است ـ آب گوارنده هوا دلکش است

باغ عناصر عبارت از آسمان اوّل تا زمین است تا اسطقسات و موالید سگانہ در آں داخل باشد کہ زمینش الخ
صفت باغ و متضمن بیان عناصر ثلثہ و ذکر عنصر رابعہ در بیت لاحق ست ،، **قولہ** ہست گلے رستہ درو
آتشین ، غنچۂ آں گلبن چرخ برین ،، گلے آتشین کرہ ناری غنچۂ آں را ے مکان آں گل محاطہ غنچہ است
چنانچہ کرہ ناری محاط فلک ست گلبن چرخ ذات چرخ ،، **قولہ** بار برین باغ ز انجم تگرگ ،، ورہم
برہم شکنش شاخ و برگ ، تگرگ بفتحتین با دوم پارسی ژالہ ز انجم بیان تگرگ ست شین شکنش
راجع و مضاف الیہ شاخ و برگ و شاخ کنایت از اسطقسات ست و برگ عبارت از موالید
قولہ خاصہ ترین میوہ او کادمیست ۔ لذتش از چاشنی محرمی ست ،، کادمی ست بیان میوہ مصرعۂ
ثانی صفت میوہ لذتش اے شرف و عزت او یعنے آدمی کہ خاصہ میوہ آں باغ ست وعزت و
شرف او از محرمی و معرفت حق ست ،، **قولہ** پختہ و خامش ہمہ بر خاک ریز ،، بر سرش از باد اجل
خاک بیز ،، از پختہ و خام تعمیم خواستہ خاک بر سر ریختن خوار و ذلیل کردن و معدوم ساختن مصرعۂ
ثانی تفسیر خاک بر سر ریختن ست ،، **قولہ** تا ہمہ دانند کہ صانع توئی مبدع ایں جملہ بدائع توئی
ہمہ اے ممکنات کہ غیر عارف وجود تو کہ صانع ست و فیض تو کہ مظہر ایشان ست دانند اے عالم و شاہد
آں فیض مستمر تو جبر وجود تو کردند حالاچہ غفلت ایشاں از اں مشاہدہ استمرار فیض وجود تو ست پس
آں استمرار چوں منقطع شد غفلت از حال ایشاں دور گشت و ہر کہ عارف ست و اہل مشاہدہ در حین
استمرار بے انقطاع آں شاہدان فیض ست ،، **قولہ** ہستی و پایندگی از تست و بس ،، مردگی و زندگی
از تست و لبس ،، ایں معطوف ست بر جملہ مبدع ایں الخ کہ معطوف ست بر جملہ کہ صانع توئی یعنی بدانند
کہ صانع و مبدع ایں مصنوعات توئی و بدانند کہ ہستی و پایندگی ایشاں و مردگی و زندگی آنہا
از تست و بجز تو نیست ،، **قولہ** جز تو کسے نیست بملک قدم ۔ کز لمن الملک فرازد علم ،، اے دعوی
ملک کند چوں از ما سبق معلوم شد کہ مشاہدہ ذات و صفات فیضان الٰہی موقوف بر فنا ست و آں
فنا عین فقر ست چنانچہ گفتہ اند کہ الفقر اذا تم ھو اللہ فلہذا فرمودہ کہ **قولہ** جامی اگر نیست ز بخت
نژند ۔ چوں علم خسرویش سر بلند ۔ از علم فقر بلند سیش بخش ۔ زیر علم سایہ پسندیش بخش
نژند بفتح نون و زا پارسی و خفائی نون اندوہگین و افسردہ و پست و نشیب و خشمگین شین
خسرویش مضاف الیہ سر است و راجع بجامی شین ہر دو بیت ثانی راجع بجامی علم ثانی بیت ثانی
بقرینہ علم اوّل بہ حذف مضاف الیہ ست اے علم فقر سایہ پسند ے اے آرام و ثبات
حاصل آں کہ اگر سر جامی در علم شاہی از بخت اندوہگین و افسردہ مثل علم خسروی نیست پس

اورا از علم وفقر بلندی دو در عین علم وفقر آرام وثبات عنایت فرما تا بدولت مشاهده مشرف گردد

مناجات چهارم در التجا و اعتصام بذی الجلال والاکرام وطلب توفیق

در تحقیق این مقصود ومرام التجا پناه آوردن اعتصام چنگ زدن ذی الجلال بدرگاه ذی الجلال این مقصود ومرام اشارت به تصنیف کتاب وتحقیق سخن در آں ، **قوله** ای کرم چاره گری کار ما . مرهم راحت نه آزار ما . ای حرف ندا منادی که ذو الجلال والاکرام محذوف ست وازینجا تا این بیت که **قوله** روی عبادت بتو آریم ولیس ، صفت منادی است وازین بیت که **قوله** در کف ما مشعل توفیق ده . راه بنهان خانه توفیق ده مراد مقصود بالذات است . مرهم راحت الحلاء دافع امراض ظاهری وباطنی . **قوله** . روشنی بینندگان . پردگی پرده نشینندگان . روشنی ای روشنی بخش واز بینندگان اهل بصیرت مراد باشد یا مطلق بینندگان پردگی مقصود پرده نشینندگان گوشه نشینان خالصاً لوجه الله تعالی **قوله** عقده گشاینده هر مشکلی . قبله نماینده هر مقبلی . عقد بالضم گره عقده گشاینده ای گره هر مشکل از قبله قبله واقعی مراد است یا بجهت که لازم اوست مقبل روی آرنده قبله نماینده ای نماینده متوجه هر متوجه هستی یا نماینده هدایت هر سالک **قوله** توشه گوشه نشینان اک حوصله ده دانه فشانان خاک . توشه توشه ملک ساماں گوشه نشینی گوشه نشینان پاک ملک عظم مرادی دانه فشانان کارندگان . **قوله** مایه ده تائید همه پیشگان . قبله توحید یک اندیشگان اضافت مایه ده تائید وقبله توحید اضافت لامیه است یک اندیشگان موحدان همه پیشگان مطلق ظاهری باشد یا باطنی تائید در اصطلاح صوفیه عبارت است از مدد فرستادن از غیب باطن به نیروی بصیرت در ظاهر بقوت بطش وحرکت چنانچه در قرآن مجید میفرماید و آیّدناه بِرُوحِ الْقُدُس و عصمت بر یک ست نقل و منهیات فتن بدانکه توحید چهار مرتبه دارد اول توحید ایمان وآن آنست که بنده به تفرد حقیقت الوهیت و یگانگی واستحقاق معبودیت حق تعالی بر مقتضای اشارات آیات واخبار تصدیق کند واقرار کند آن بر زبان . دوم توحید علمی وآن آنست که بنده در بدایت طریق تصوف از سر یقین بداند که موجود حقیقی ومؤثر مطلق نیست خداوند عالم جل جلاله وجمله ذوات وصفات وافعال را در ذات وصفات وافعال او ناچیز داند . سوم توحید حالی وآن آنست که حال توحید وصف لازم ذات موحد گردد وجمله رسوم وجود او در جمله اشراق نور توحید مضمحل شود . چهارم توحید الهی وآن آنست که حق تعالی

اول ازان نفس خود بہ توحید دیگرہ ہمیشہ بوصف واحدانیت ولغت وفردانیت موصوف بود
کان اللہ ولم یکن معہ شئ واکنون ہمچنانست الآن کما کان کذا فی شحات الفنون
قولہ شانہ زن زلف عروس بہار، مرسلہ بند گیسوے شاخسار، شانہ زدن آراستن عروس
بہار نباتات و زلف کنایت از شاخ مرسلہ بند مرادف مرسلہ پیوند یعنی زیب زینت دہندہ
اضافہ گلوئی شاخسار تشبیہی ست یعنی آرایش و زینت دہندہ نباتات ست، **قولہ** از نم
لطف کہ ہوا ریخت، عقد دراز گوش گل آویختہ، از نم بیان عقد درست نم لطف نم لطیف گوش
گل کہ بصورت گوش است یعنی از نم لطیف عقد دُر بگوش گل انداختہ زیب و زینت بخشیدہ
قولہ در دل محروم ز جالت چراغ، سینۂ محروم ز تو داغ داغ، ز جالت بیان چراغ ست چراغ
بمعنی لازم روشنی و نور داغ داغ سوختہ۔ **قولہ** طاعت تو نغز ترین پیشۂ۔ فکرت تو مغز ہر اندیشۂ۔
نغز ترین صفت مقدم پیشہ است فکرت تو اے فکر صفات تو چنانچہ تفکروا فی الآئہ ولا تفکروا فی ذاتہ
مصداق اوست نغز خاصہ **قولہ** پائے طلب رہگذر از تو یافت، دست تواں قوت کار از تو یافت
پائے طلب اے پائے اہل طلب راہ گذرہا، موقوف و کاف پارسی بمعنی راہ اے راہِ ہدایت
دست تواں اے دست اہل تواں کار مراد از مطلق کار ست **قولہ** بلکہ توئی کارگر آستین
دست ہمہ دست ترا آستین، ترقی است از بیت سابق **قولہ** تا نہ کنی تو نتوانیم ما۔ گر نہ دہی
تو چہ ستانیم ما، تفسیر بیت سابق تا نکنی تو اگر تو کار نکنی نتوانیم اے نتوانیم کردن کار گر تا ندہی
تو اگر قوت گرفتن ندہی چہ ستانیم اے چہ گیریم پس اول گرفتن و کردن از تست آنگاہ از ما صدور
می شود و تا تو سابق نباشی از ما ہیچکار بوقوع نمی آید چنانچہ آستین اول متحرک میشود و بعدہ حرکت دست
و ازین اصلا نخواہد شد، **قولہ** نیست درین کارگہ گیرودار۔ جز تو کسی کاید از ہیچکار، علت بیت سابق
گیرودار فرماندہی کارگہ الخ دنیا چوں در عالم ہیچکار کن جز تو نیست پس تو رو بتو آریم کہ قادر توئی چشم
عنایت ز تو داریم و بس چشم عنایت اے امید عنایت چوں چنین ست پس **قولہ** در کفِ ما مشعل
توفیق نہ۔ رو بہ نہاں خانۂ تحقیق نہ، توفیق جعل الاسباب موافق للمطلوب مشعل توفیق توفیق
تحقیق اے تحقیق حقایق **قولہ** اہل دل از نظم چو محفل نہند۔ بادہ راز از قدح دل دہند،
محفل نہند اے محفل افادہ سازند بادہ راز اے اسرار و حقایق قدح دل دل و خم او عالم معنوی ست
یعنی صاحب دل چوں از نظم در معانی محفل آرایند رازہائے کہ از عالم معنی در دل ایشاں در داو انجایند
بمنصۂ ظہور آوردہ مفید طالبان معانی میشوند پس **قولہ** رشحۂ زاں بادہ بہ جامی رساں،

رونق نقش بہ نظامی رساں ، رشحۂ آبی کہ از جامی تراوش کند و چکد جرعہ ازاں بادہ دارد معانی بہ نظامی
ست نظم نظامی چہ ایں در جواب نظم نظامی ست کہ مخزن اسرار باشد چنانچہ در دیباچہ فرمودہ ،
قوله پست چو خاک ست ز بیداد لوش ، جرعہ از بزمگہ خسرو نوش ، پست عاجز و ناتوان بسبب عدم
ساماں گنجائش نظم ز بزمگہ خسرو اے نظم خسرو جرعہ از بزمگاہ خسرو راہ ریختن جامی را سامان نظم
خسرو دادن چہ ایں نظم در جواب نظم امیر خسرو درود یافتہ چنانچہ در دیباچہ مستفاد میشود ،
قوله قافیہ آنجا کہ نظامی نواست ، بر گذر قافیہ جامی سزاست ، ترقی ست از مقصد اول بدینکہ
ہر چہ آخر مصرعۂ اول اخیر استقلال تکرار یابد قافیہ گویند و مقابل عماد آخر مصرعۂ ثانی گذر قافیہ
گویند نوا بالفتح بمعنی نواختن و اینجا مصدر بمعنی فاعل ست اے نوازندہ نظامی یعنی ہر جا کہ قافیہ
نظامی ست و در فرہنگ نور الدین حکیم نوا بمعنی بزرگ و بہتر آمدہ پس بدیں معنی صفت نظامی ست اے
ہر جا کہ قافیۂ نظامی بزرگ ست حاصل آنکہ و فتیکہ از خم خانۂ صبوحی پرستان عالم معانی جرعۂ بجامی رسید
بہ شیخ نظامی علیہ الرحمۃ سزاوار تریں آں محفل فیض پرست ہمراہ خواہد گردید و ایہام آنکہ اگر نظامی
جامی قافیہ باشد زدار باب قوافی سزاوار و احسن افتد ، **قوله** بر سر خسرو کہ بلند افسر ست ، از کجا
در دلیش گلی در خورست ، جملہ کہ بلند افسر ست صفت خسرو ست و بلند افسر بسبب بزرگی سخن و پیش
جامی در خور باد ، اعدۂ بمعنے لایق و زیبا و زیبندہ باشند بر سر ظرف متعلق در خور ست و گل
عبارت از نظم جامی حاصل آنکہ بر سر خسرو از کف درویش گل می زیبد و مقرر ست کہ گل افسر در بر سر
آمدن مباشے دارند ، **قوله** ایں نفس از ہمت دون من ست ، و ایں ہوس از طمع زبون من ست ،
ترقی ست از مطلب ثانی ایں نفس و ایں ہوس آنست عائے ہمسری بحضرت شیخ نظامی و امیر خسرو رحمہما اللہ
تعالی **قوله** ورنہ از آنجا کہ کرم ہائے تست ، کے بودم رشتۂ امید سست ، کاف کہ کرمہائے بیان
از آنجاست و میم بودم مضاف الیہ امید ست ، رشتۂ امید امید ملک ، **قوله** صد چو نظامی و چو
خسرو ہزار ، شایدم از جام سخن جرعہ خوار ، صد چو نظامی ای صد کس مثل نظامی صاحب کمال و چو خسرو ہزار
اے ہزار کس اہل بلاغت مثل خسرو و در صد و ہزار لفظ اشارت ست بکمی خسرو نسبت بہ شیخ نظامی
و میم شایدم مضاف الیہ جام سخن ست اے جام سخن من ، **قوله** بر ہمہ در شعر بلندیم بخش ، مرتبۂ شعر
پسندیم بخش ، بر ہمہ اے بر ہمہ شعرا سابق حال و میم بلندیم و پسندیم مفعول بخش ست و یا بلندی
مصدر ست و یا پسندی یا نسبت ست و پسند بمعنی خوب و زیبا صفت شعر ست اے مرتبۂ کہ بسوے
شعر بہتر و خوب ست ہماں عنایت کن مرا **قوله** پایۂ نظم رہ ہوسگر داں ، خاصہ بہ لعت پیمبراں ، پایۂ نظم

مفعول بگذر این مصرع نظم مضاف الیہ است لے نظم من پیغمبران سید المرسلین خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم

نعت اول بمعنی از تقدم حقیقت وی بر ہمہ حقایق امکانی بحسب مرتبہ وجود روحانی صلی اللہ علیہ وسلم۔ بدانکہ حکم سلطنت ازلیہ وصفات علیہ خواست کہ بستر کند مملکت الوہیت را ومنتشر سازد لوائے ربوبیت را باظہار خلایق وتسخیر آں وبامضائے امور وتدبیر آں وبحفظ مراتب وجود وبر ہمہ سبب شہود وبرائے عدم مناسبت درمناسبت درمیان عزلت و ذلت حدوث وجدایی امر از ذات قدیم لغیر واسطہ العبد بود فلہذا حکیم مطلق پیدا کرد نائبے کہ نیابت کند وی در تصرف وولایت وحفظ ورعایت وآں حقیقت محمدی ست صلی اللہ علیہ وسلم کہ مقدم ست بر جمیع حقایق ومستفید ست از حق ومفید بخلق پس گردید نائب یا خلیفہ از خود وتصرف وپوشانید او را تشریف جمیع اسما وصفات حق ومتمکن گردانید او را بر مسند خلافت وحوالہ کرد باد مفاتیح قلاع امور مملکت وحکم جمہور خلقت وجاری کرد تصرف او در خزائن ملک وملکوت ومسخر گردانید خلق در عالم ناسوت برائے جنیت وانس درمیان خلق واو را بخطاب مستطاب انسان سرافراز فرمود پس گردید او را بحکم اسم ہو الظاہر صورت ظاہر ست وبحکم ہو الباطن حقیقت باطنہ تا بتصرف آں ہر دو اسم مستقر الخلافت باشد در ولایت ملک ودر مملکت ملکوت از حقیقت باطنہ او روح اعظم است کہ بوی مستحق گردید عقل اول وزیر او ست نفس کلیہ خازن او وطبیعت کلیہ عامل او وصورت ظاہر او عالم ست از عرش تا فرش وآنچہ درمیان آنہاست از بسائط ومرکبات پس وی انسان کبیر ست چنانچہ محققین فرمودہ انہ العالم انسان کبیر۔ فاما قول ایشان الانسان عالم صغیر مراد ایشان از یں نوع بشر ست کہ خلیفۃ اللہ ست در زمین وانسان کبیر خلیفۃ اللہ ست در آسمان وزمین فلہذا حق تعالیٰ در حق نوع بشر کہ آدم ست اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَۃً فرمود وانسان صغیر نسخہ ایست منتخبہ از کتاب انسان کبیر بمنزلہ ولد از والد چنانچہ صاحب مقام محمود از زبان ترجمان الرحمان بیان فرمودہ کہ گرچہ بصورت آدم کہ بصورت پدر من بسرم۔ آنرا کہ بدیدہ حقیقت بنگرم بصد گونہ گواہ آید زور نظرم۔ او بہ حقیقت پسر من پدرم۔ ونیز ہموارہ با عالمیاں لسان او بدیں ترانہ در تبیان "۔ خطیب احکام شریعت ہمہ اقوال من ست۔ اسرار طریقت ہمہ احوال من ست بیروں از من حقیقتی دیگری نیست۔ عالم تفصیل آدم اجمال من ست صلی اللہ علیہ وسلم وآلہ المقتبسین انوار جمالہ من مشکوٰۃ کمالہ پس انسان صغیر را نیز حقیقت باطنہ ہست وصورت ظاہرہ اما حقیقت باطن او روح جزئی است کہ منفوخ ست در وے از روح اعظم وعقل جزئی ونفس جزئی وطبیعت جزئی

دیدہ شدہ ۱۲

وصورت ظاهره او نسخه ایست منتخب از صورت عالم که صورت انسان کبیر است کذا استفاد من
شرح قصیدة التائیة للشیخ عز الدین محمود الکاشی رحمة الله تعالی علیه **قوله**
اختر برج شرف کائنات . گوهر درج صدف ممکنات . یعنی اختر برج کائنات از ارواح طیبه و
ملائکه تا العرش است پس عرش برج آن اختر است و در این برج ذات آنحضرت معززه تابانی ترقیست که صدف
ممکنات عرش است که محیط است بجمیع ممکنات مثل صدف و همه موجودات در وی محاط مثل گوهر است
و درج این صدف لامکان است و گوهر لامکان و آرایش آن ذات آن سرور است صلی الله علیه وسلم حاصل بیت
آنکه ذات گرامی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نور عرش است و آرایش لامکان است بسبب سیر
معراج **قوله** جنبش اول ز محیط قدم سلسله جنبان وجود از عدم جنبش اول تجلی اول که مرتبه وحدت
است محیط قدم ذات ساذج مطلق از تعینات که احدیت سلسله جنبان وجود باعث وجود ای موجودات
ای باعث ایجاد موجودات است از عدم چه پیش از وحدت که حقیقت محمدی است صلی الله علیه وسلم
همه تعینات در دایره احدیت مستحیل و محو بوده و بعد ازین ظهور بطریق اجمال و تفصیل بوده **قوله** کلک
عنایت چو رقم ساز کرد . از همه پیش این رقم آغاز کرد . کلک عنایت از فیض رحمانی چو رقم ساز کرد
ای چون نوشتن شروع نمود یعنی آغاز ایجاد کرد و همه نسبت و اضافات از پرده احدیت در عرصه
واحدیت ظاهر ساز دار همه حقایق امکانیه این قسم حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم
واسطه است در میان قدم و حدوث و طلیعة استعداد است مستعید از قدم و مقید بحدوث **قوله** مطلع
دیباچه این ابجد است . بیشترین حرف که در احمد است . مطلع جای بر آمدن و موجب بود که تجلی اولی حدوث
باشد دیباچه عبارت از تجلی ثانی و واحدیت که محل ظهور حقایق ممکنات بطریق اجمال این ابجد عبارت از
حقایق ممکنات متلبس با آثار خارجیه بیشترین حرف الخ یعنی مراد از احمد ذات مبارک است صلی الله علیه وسلم
و لفظ چنانچه خارجیت پیداست پس بیشترین حرف عبارت از نور محمدی چنانچه اول ما خلق الله
نوری مصداق اوست واز حرف ثانی مراد روح وی صلی الله علیه وسلم و وجه نسبت که حرف حا که در
احمد است و آخر حرف روح است اشارت فرموده باشد واز حرف ثالث مراد از خلقت مثالی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم است و حرف میم که در احمد است اول لفظ مثال است اشارتی تواند بود واز حرف رابع
خلقت اجسادی مراد است و حرف دال که آخر دال احمد است و از تمامت لفظ جسد ایمان با تواند بود
از بیع لفظی است که حروف تحتین لفظ احمد که الف است ابتداء ابجد است و پیداست که جمیع اشخاص
حروف ابجد و تعینات ایشان الف است چنانچه در علم الحروف ثابت نموده اند فافهم حاصل آنکه حقیقت

محمدی صلی اللہ علیہ وسلم متقدم بر جمیع حقایق امکانیہ است پیشتر حرف صفت مبتدا و جملہ کہ در احمد ست صفت او و مصرعۂ اوّل خبر مبتدا است + **قوله** نقطۂ وحدت چو درافراختہ۔ از پئے احمد الفے ساختہ + کرد چو قطران الفے مستقیم۔ دائرۂ ہویت دو نیم۔ نیم ازاں قوس جہانے قدم۔ قوس دگر ممکن رو در عدم +
بدانکہ اوّل کہ ہنوز حکم ظہور در بطون و واحدیت در احدیت مندرج بود و ہر دو در سطوت جمعیت مندمج تام غیبیت غیریت و اسم و رسم و نعت و صفت وجودی و ظہور و بطون و کثرت و وحدت و وجوب و امکان منتفی بود و نشان ظاہریت و باطنیت و اولیت و آخریت مختفی بود شاہد خلوتخانۂ غیب خواست کہ خود را بر خود جلوہ دہد اوّل جلوہ کرد بصفت وحدت بود پس اوّل تعینی کہ از غیب ہویت ظاہر گشت وحدتے بود کہ اصل جمیع قابلیات ست و او را ظہور و بطون متساوی بود باعتبار آنکہ قابل ظہور و بطون نیز بود احدیت و واحدیت را مظہر آمدہ چہ احدیت و واحدیت کہ منتبین اند ظاہر نمیشوند الّا بہ نسبتی کہ رابطہ باشد بینہما و آں نسبت وحدت است پس احدیت و واحدیت منتشق شدند چنانچہ محبیت و محبوبیت از محبت و عاشقیت و معشوقیت از عشق و باعتبار وسطیت او ہر دو طرف اسم را برزخیت بر وے اطلاق کردہ میشود و ایں برزخیت عین احدیت و واحدیت ست چنانچہ علمیت و معلومیت و عین ست در مرتبۂ ذات زیرا کہ در آں مرتبہ عالم خود است و علم خود است اما چوں نظر بر عالمیت معلومیت و علم کنیم میگوییم کہ علم نسبتے ست بین العالم والمعلوم احدیت و واحدیت را نیز بر آں قیاس کنیم زیرا کہ وحدت را نیز دو اعتبار ذاتی ست یکی من حیث انتفاء التعدد و النسبۃ کہ ذات را بایں اعتبار واحد گویند و لہذا فرمود **قوله** دائرۂ ہویت دو نیم معنی ذات را بدو صفت گردانید پس وحدت حکم وسطیت دارد بین الاعتبارین با وجود آنکہ عین طرفین خود ست و از برائی تحقیق و تفہیم ایں مرتبہ و استقرار آں در ذہن دائرہ انشا کردہ میشود چنانچہ می بینی صورت دائرہ ہیئت تدبیر(؟)

واین دایرہ بواسطۂ خطے کہ تاریست در وسط او مقوس کردہ مے شود بدو قوس کہ قوس ازاں مسمی ست باحدیت و قوسے دیگر بواحدیت و آں خط وسطانیکہ برزخ ست بینہما بوحدت و قاب قوسین قوس واحدیت و باعتبار آنکہ حاصل تجلی اوست مسمی بحقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم و لہذا از پے احمد الف بساختہ قوس احدیت منقسم کردہ شد بچہار قسم و اعتبارات از انجہ کہ وجود و علم و نور و شہود ست در قوس احدیت ثبت کردہ شد زیرا کہ حق تعالی باں تعین اوّل کہ وحدت است خود را ظاہر ساختہ و بر خود تجلی کرد و خود را یافت با خودی خود حضور

بودی توہم تقدم و استفسار و تعدد آن و غیبت و این یافت و پیدائی پیدا کنندگی و شہود کہ کثرت
امتیاز حق اند در قوس واحدیت نسبت کردن انسب است از قوس احدیت از بہر آنکہ این اعتبارات
در آن حضرت احدیت از یکدیگر ممتاز نیستند بلکہ عین یکدیگر اند فافہم پس نقطہ وحدیت عبارت از
وحدت ذات ست و وجہ تشبیہ بنا بر آن ست کہ چنانچہ نقطہ تعین ہمہ حروف تہجی محو و مضمحل است
ہمچنان در وحدت ہمہ کثرت نسب و اضافات محو اند و از لخت ساے متحلی شدہ یعنی تجلی تعین اول
از پی احمد الف ساختہ الف عبارت از حقیقت محمدی ست کہ حامل تجلی اوست و وجہ تشبیہ بالف
اشتمال اوست مجملاً بر حقایق و تعینات و نسب و اضافات چنانچہ الف مشتملست بر حقایق و
تعینات حروف تہجی ہمچنین حقیقت محمدی او واسطہ گردانیدن و میان ظہور و بطون کرد چو قطر آن الف
مستقیم ۔ قطر بالضم کرانہ چیزے و قطر دایرہ خط میانہ دائرہ کہ کرانہ قوسین اوست تا ہویت
ہویت و ہویت عبارت ست از مرتبہ اطلاق باعتبار لاتعین و وہم آنکہ لے موصوف بدو صفت
یکے صفت لاتعین کہ احدیت باشد و دیگر صفت تعین و احدیت یعنی الف وحدیت کہ حقیقت محمدی
باشد صلی اللہ علیہ وسلم در میان دائرہ ہویت احدیت و واحدیت منقسم شدند چنانچہ عاشقیت و معشوقیت
از عشق **قولہ** یعنی از آن قوس چہان قدم ۔ کہ قوس احدیت باشد چہ درین تعینات کہ سایر ذات اند مم
مستہلک اند **قولہ** قوس دگر ممکن رو در عدم ۔ کہ قوس وحدیت باشد چہ درین مرتبہ جمیع تعینات
و نسب اضافات ظہور یافتہ اند مجملاً و تفصیلاً ممکن رو در عدم اعلم ان الممکن ہو الوجود المعین الممکا
من حیث تعینہ وجودیہ من حیث حقیقتہ و ذلک ان التعین نسبۃ عقلیۃ فہی بالنسبۃ الی
المرجح واجبۃ التعین او التعین ہو الحدوث ظہور الوجود من وجہ معین لعینہ العاقل العین
الوجود بحسب خصوصیۃ الذاتی فیمکن النظر الی اصل التعین حادث الوجود ان یسلخ الوجود عنہ و لعین تعینا
آخر و یعدم تعین الاول اذ نفس التعین ہو الواجب الوجود الحق الساری فی الحقایق لا یتعین المتعین
ولیس کل التعین یعین اجبالہ التعین لمرجحاتہ فیمکن ان ینعدم و ینسلخ الوجود تعینا آخر و الوجود
المتعین لا ینقلب عدما ان تبدل تعینات آخر غیر تعینات قبلہا فحقق من ہذہ الحقیقۃ
الامکان التعین المعین و ہو یستعد منہ فی الوجود و ہو بین عدم و وجود بہما یحج الحق امانتہ
سنرد الوجود علی ذلک الوجہ العین نفی موجودا و الکشف یقتضی بالتبدل مع الآنات و ان یحن من التجلی
الوجود و العدم وجا حالی صلہ ہذا اصل الکان قال المولوی فی المقدمۃ لنقد الصلوۃ ۔ **قولہ** بر برف
اما فتہ از دست پاک ۔ زیر و کمان تیر زہی شصت پاک ۔ تیر عبارت ست از استفادہ و افادہ دو کمان عبارت

است از قوس نومہ و قوس یعنی استفادۂ فیض از قدم بوجہ کمال کردن وافادہ آں بر حدوث بوجہ اتم نمودہ
میتواند کہ تیر کمان قدم عبارت از احکام الٰہی باشد و تیر کمان حکمن عبارت از مدعاء جہانیاں باشد
دست پاک مراد از ذات بے عرض آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی حکم الٰہی کہ بذات گرامی نفاذ
یافتہ باحسن وجہ ابلاغ نمود و او آکنانیدہ و ہر مدعا کہ جہانیاں بوساطت آں سرور علیہ السلام بغرض الٰہی
رسانیدند بہ نیکوترین وجہ از خدائے تعالیٰ سرانجام دانید و مطالب آنہا برآوردہ پس ہدف عبارت
از قبول ست. **قوله** صدرنشین اوست دریں بارگاہ «کُنْتُ نَبِیًّا بود او گواہ» صدرنشین اوست
تقدم وجود دریں بارگاہ بارگاہ حقائق ممکنات کُنْتُ نَبِیًّا وَّ اٰدَمُ بَیْنَ الْمَآءِ وَالطِّیْنِ وَفِیْ رِوَایَۃٍ
بَیْنَ الرُّوْحِ وَالْجَسَدِ لَا رُوْحًا وَّلَا جَسَدًا بود او را ای تقدم او را. **قوله** بود ز رخ شمع نبوۃ فرخندہ
آب نخوردہ گل آدم ہنوز «ایں بیت تفسیر مصرعہ ثانی بیت اوّل ست بدانکہ نبوّت کہ صفت انبیاست یعنی خبر
دہندہ دینی ست کہ از ذات و صفات الٰہی خبر میدہد و اخبار حقیقی پیش تحقیق اوّلاً بالذات ازاں عقل کل
کہ مبعوث ست بجہت انبیاء بے واسطہ بجانب نفس کل و بواسطہ بسوئے نفوس جزویہ و ہر نبی از زمان آدم
تا زمان نبی خاتم مظہر یست از مظاہر نبوّت روح اعظم کہ عقل اوست پس نبوۃ عقل کل دائمی ذاتی باشد و نبوۃ
مظاہر زائل عرض و حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم عقل اوّل ست و روح اعظم کہ اوّل ما خلق اللہ العقل
و اوّل ما خلق اللہ نوری مصداق اوست و صورت محمد صلی اللہ علیہ وسلم صورتیست کہ روح اعظم بتمامتر
اسماء و صفات درو ظاہر شدہ و ہمچنانکہ نبوّت ذاتی کہ اخبار از ذات و صفات حضرت الٰہی ست اوّلاً
بالذات ثابت بروح اعظم ست کہ حقیقت آنحضرت ست در آخر نیز ختم نبوۃ عرضی بر صورت معنی
آں حضرت گشت پس اوّل بحقیقت و آخر بصورت دریں کار نبوّت اخبار و اعلام ست آں حضرت بود
علیہ السلام و باقی انبیاء علیہم السلام ہر یکی مظاہر بعضی از کمالات حقیقت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند چنانچہ
فرمودہ **قوله** منصب احیا بمسیحا رسید «و نیز فرمودہ **قوله** برق وی از وادی ہی عجبت لمعۂ نور
آمد و ز آتش ید ست «و چوں حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم باصطلاح ایں طائفہ عبارت از ذات احدیت
است باعتبار تعین اوّل و مظہر اسم جامع ست و اللہ اسم ذات ست باعتبار جمیع اسماء و صفات و جمیع اسماء و صفات
در تحت اسم اللہ مندرج ست چہ ہر اسمی از اسماء عبارت از ذات مسمیٰ ست باعتبار صفتی کالعلیم باعتبار علم
والقدیر بالقدرۃ و علیٰ ہذا القیاس بخلاف اسم اللہ کہ ذات مسمیٰ ست باعتبار جمیع صفات و اسم اعظم ست
و اللہ اکبر بدیں معنی ناطق ست پس چنانچہ اللہ بحقیقت و مرتبہ مقدم ست بر جمیع اسماء و ظہور و تجلی بر جمیع اسماء
نمودہ حقیقت صلی اللہ علیہ وسلم کہ مظہر اسم جامع اللہ ست باید کہ بذات و مرتبہ بر جمیع مظاہر

مقدم باشد بنابر اتحاد مظهر و ظاهر پس جمیع مراتب موجودات که مظاهر اسماء الله‌اند مظهر حقیقت محمّ
باشد و حقیقت محمدی صلی الله علیه و سلم مشتمل باشد بر جمیع اشیاء اشتمال الکل علی الاجزا چنانچه صاح
ب فرموده **نظیر** ز احمد تا احد یک میم فرق ست + جهانے کاندران یک میم غرق ست
میم در عدد چهل ست و مراتب موجودات اگرچه از روئے حروف تفصیلی اند از روئے کلیه چهل
مجموع این چهل مراتب مجملا و مظهر حقیقت محمدی اند صلی الله علیه وسلم و آنحضرت من حیث الحقیقة ظاهر و متجلی بر
است و میم احمد ازین جهت فرموده که جمیع مراتب گویا اجزائے حقیقت محمدی اند صلی الله علیه وسلم
همه صورت شئے آن حضرت ست که ظهور یافته و چهل مرتبه کلیه اینست عقل که روح اعظم و تعین اول و ام
میخوانند نفس کل که لوح محفوظ و کتاب مبین میگویند هیولی که کتاب مسطور در منشور نامند
طبیعت کلیه که مبداء آثار مواد و انفعال است فلک اطلس که عرش ست کرسی که فلک ثو
فلک هفتم فلک ششم فلک پنجم فلک چهارم فلک سوم فلک دوم فلک اول زحل که
نیز گویند مشتری که برجیس میگویند مریخ که بهرام است آفتاب که نیر اعظم ا
عطارد قمر که نیر اصغر ست حمل ثور جوزا سرطان اسد سنبله میزان عقرب قوس جدی دلو حوت
کره نار کره هوا کره خاک جماد نباتات حیوان انسان پس درین دائره موجودا [illegible]
ست عین آخر که انسان ست شد یعنی حقیقت عقل بصورت انسان کامل تمام ظاهر گشت و مظهر
و نقطه آخر با اول متصل شد و کمال تمام در شان انسان کامل اصل بظهور آمد بنابران که مولوی
ابیات دو حقه همین مضمون را بیان فرموده **قوله** رفعت بر منبر افلاک یا [illegible] رونق زد و خطبه افلاک را
[illegible] از ظهور او چه افلاک نیز مظهر آن حقیقت اند مراد افلاک با ضافت تشبیه افلاک در وجه تشبیه
بودن آنحضرت خطبه لولاک منطوق ملازم الوثوق لولاک لما خلقت الافلاک **قوله**
حزینه آن شاه رسالت مآب چرخ سبز خیمه زرین طناب یعنی ست سابق تخییل شعری حیث
زرین طناب ذات فلک و زرین طناب باعتبار خطوط شعاعی آفتاب + **قوله** حزینه آن شاه
پناه ماه نه ستد قبابین بارگاه + صیر آن دو بیت و سابق ضمیر شان مثل قل هو الله [illegible]
آنحضرت صلی الله علیه وسلم این بارگاه فلک مقرر ست که بر بارگاه شاهان قبه زرین مثل [illegible]
وصل میکنند یعنی ز تقدم حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم ماه بوجود نیامده + **قوله** تا نظر [illegible]
[illegible] مشعله مهر بیعبر دست بود تا حرف شرط و مصرعه ثانی جزا + **قوله** تا نظر بر قدش [illegible]
ذات او را موجود نکردند قایم عرش را بر او لازم اراده ملزوم ست پس عرش مظهر [illegible] قد او

قوله خندهٔ او جان بخشان دردمید منصب احیا بمسیحا رسید ۰ شگفتن لب پیدا شدن جان بخشان آورد دمید لب جهان را زندگی بخشید چه جهان مظهر ذات اوست و مظهر پی ظهور ظاهر وجود میگیرد و از ذات او صلعم مرتبهٔ زنده گردانیدن به حضرت عیسیٰ علیه السلام حاصلش چه انبیاء مظاهر نبوت حقیقی او بند چنانچه در بیت لاحق نیز میفرماید **قوله** برق وی از وادی موسیٰ بجست ۰ لمعهٔ نور آمد و زآتش بدست ۰ از برق وی ای نور وی و وادی موسیٰ ذات موسیٰ علیه السلام لمعه نور ید بیضا قال الله تعالیٰ وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَىٰ **قوله** قامت طوبیٰ ز قدر همسایه ۰ سدره ز شاخ کرمش پایه ۰ قامت طوبیٰ طوبیٰ و طوبیٰ نام درخت ست در بهشت سایه ای یک سایه و وحدت ناشی از همزه است لب طوبیٰ مظهر قدم مبارک اوست صلی الله علیه وسلم سدرة المنتهیٰ درختیست که عظمت او کسی نمیدانند مگر آفریدگار جل جلاله پیغمبر گفت علیه السلام که آن درخت را دیدم که هر برگی از آن چندان دراز بود که دنیا را بپوشد و در هر قصری از بهشت شاخیست از سدره شاخ بشرف آن حضرت صلی الله علیه وسلم پایهٔ یک پایه ۰ **قوله** رشحه ز جام کرمش سلسبیل ۰ مرغ هوای حرمش جبرئیل ۰ جام کرم کرم او فیض او هوای حرم او عرصهٔ حرم یعنی سلسبیل از فیض او یک قطره است و جبرئیل مرغ هوای حرم اوست ۰ **قوله** نور مبین ناصیه پاک او ۰ حبل متین حلقهٔ فتراک او ۰ نور اسم من اسماء الله تعالیٰ وهو تجلیة باسمه الظاهر فی صورة الامکان کون ناصیه پاک عبارت از صورت مبارک است صلی الله علیه وسلم یعنی صورت ظاهره او تجلی ذات است باسم الظاهر و پیداست که حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم تجلی ذات ست باسم الباطن و صورت محمدی صلی الله علیه وسلم تجلی ذات ست باسم الظاهر پس درین وقت مبین صفت کاشفهٔ نور ست و نور مبین هر دو اسم اند از تو و نه نام آنحضرت صلی الله علیه وسلم حبل متین رسن محکم فتراک دوال زین که رستا و چیا باشد پس که نزین آویخته باشد یعنی حلقهٔ فتراک آن حضرت در بزرگی و عظمت و استحکام حبل متین هر کسی که بدان اعتصام نموده بلغزش نخواهد افتاد و میتواند که حبل متین مراد از قرآن مجید باشد که مبلغ معجزه عظیم الاقتدار است و یک معجزه از معجزات اوست ۰ **قوله** تا زدنش در خم فتراک دست ۰ عرش برین بر سر کرسی نشست ۰ انتقال ست از آن که در بیت سابق ست فتراک او در آن ملوست که عرش بلند برای چنگ زدن بر کرسی نشسته و مقرر است که وقتیکه دست بچیز بلند نرسد بکرسی استاده دست بدان فتراک انداز ند ۰ **قوله** او چو خور صبح وی ست آفتاب ۰ صبح ز خورشید بود نوریاب ۰ از آمد و بیان تقدم حقیقت وی صلی الله علیه وسلم یعنی ذات او مثل خورشید ست و خورشید فلک چهارم

صبح اوست لے اقتباس انوار نموده وظاہر است کہ صبح از خورشید نور یافت ۔ **قوله** گر نفرد می رحش
تا فتی ۔ صبح وے ایں ذرۂ کجا یافتی ۔ اے صبح خورشید فلک چارم ۔ **قوله** ہست دریں دائرہ مرسم
درست ۔ تابش مہر از پس صبح از نخست ۔ صبح لے تابش بیانچہ ذات مبارک آں حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم علت غائی عالم است و علت غائی آں ست کہ ما تقدم فی الذہن و تاخر فی الوجود دلیں
حقیقت آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم تخم نہال عالم است و صورت ظاہری ثمرۂ آں نہال ست و ظاہر است
کہ وجود ثمر موخر از وجود نہال ست چنانچہ خود معلوم مے باید ۔ **قوله** نور فشان اوست چو پیش و پس
منبع انوار ہمہ اوست دلیں ۔ پیش باعتبار حقیقت دلیں باعتبار صورت **قوله** جامی آثار
خود ده در باش ۔ ذرۂ صفت غرقۂ آں نور باش مرائے آں اور نور آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم چوں
بیان نور آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم باتمام رسانید از راہ کمال اشتیاق خود را تا صبح گردیده میفرماید کہ
اے جامی از اخلاق ذمیمہ بشریت خود ده در شو و درجہ فنافی الرسول حاصل کن ۔

نعت دوم در معراج کہ از آسمان رسالت او پایۂ ایست بس بلند و از آفتاب جلالت وے یک سایہ ایست بس ارجمند ۔

آسمان رسالت بہالت آفتاب جلالت جلالت باینست نور چہ سایۂ آفتاب تابش ست یعنی معراج
آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم باوجود ایں بزرگی از رسالت آں یک پایہ است و از جلال بسیار وے یک
تابش ست لے رسالت وی و جلال او در صفت معراج محصور نیست بلکہ یک نشان رسالت و جلالت
اوست و ظاہر است کہ معراج یک معجزہ ایست از معجزات وے صلی اللہ علیہ وسلم ۔ **قوله** یک شبے از صبح
دل افروز تر ۔ از شب و روز ہمہ فیروز تر ۔ دل افروز لے پسندیده و خوش آئینده تر از سبب نور دل
رحمت و سعادت دار شب و روز ہمہ لے از ہمہ شب و روز فیروز تر بود ۔ **قوله** طرۂ او نافۂ
دولت کشا ۔ غرۂ او نور سعادت فزا ۔ طرۂ سیاہی نافۂ دولت دولت و دولت مطلق دولت
نافہ کت ملے ظاہر کیند آں غرۂ سعیدی نور سعادت سعادت بود او لئے فزائیده تو چہ فارسیاں
مفعول امر را چوں مقدم کنند سامع مے پسند اسم فاعل مے شود پس نافہ کشائے و نور فزائے بمعنی کشائنده
نور ست و دولت و سعادت درمیاں ایشاں فصل واقع شده و ایں جائز نیست چنانچہ حضرت
شیخ سعدی علیہ الرحمۃ فرمود ۔ **نظیر** سخن ررباں آفریں یعنی بیت آمکہ سیاہی آں شب
ظاہر کنندہ دولت بخت بود و سعیدی آں شب سعادت افزا بود ۔ **قوله** بارقۂ لطف درختاں درو ۔
ابر عنایت گہر افشاں درو ۔ بارقۂ لطف لطف آلہی ابر عنایت عنایت ایزدی گہر افشاں

اے متقاطر چہ گوہر ابر قطرہ ایست لے عنایت ایزدی متقاطر دریزاں بود **قوله** خواجہ کہ آمد دو جہاں بندہ اش۔ کرد مدد دولت پاینده اش ✽ دولت پائندہ عشق آلہی فاعل کرد مدد دولت پاینده شین راجع بہ خواجہ است مفعول او آسے دراں شب فسخ وارجست دولت پاینده مدد کرد آں خواجہ راکہ ہر دو جہاں بندۂ او آمده است و تابع او صلی اللہ علیہ وسلم اند ✽ **قوله** عشق رگ جانش کشیدن گرفت اے عشق الٰہی رگ جان ذات جان چہ رگ بمعنے اصل و ذات آمد رگ جان کشیدن جاذب جان شدن ای عشق الٰہی جاذب جان او گردید بجانان حق تعالیٰ و شین مضاف الیہ دل ست تپیدن بفتح فوقانی و کسر بائے فارسی و سکون تحتانی و فتح دال مہملہ اضطراب کردن و بے آرام شدن بطائے مہملہ غلط ست چہ طائے مہملہ از حروف ہشتگانہ است کہ در فارسی نمی آیند ای دل او برائے محبوب حقیقی اضطرابی و بے آرامی گرفت ✽ **قوله** ہر مژہ از اشک رہ خواب زد۔ راہ طلب را ز سرشک آب زد ✽ فاعل زد در ہر دو مصرعہ آں حضرت ست صلی اللہ علیہ وسلم و مصرعۂ ثانی تخییل ست ✽ **قوله** چوں نم آں ابر کرامت نثار۔ باز نشاند از رہ مقصد غبار ✽ نم اشک آں ابر کرامت نثار آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فاعل نشاند نم ست راہ مقصد شوق الٰہی غبار خیال ✽ **قوله** قاصدی از کشور نورانیاں پاک از آلایش ظلمانیاں ✽ ایں بیت جزائے چوں ست کہ در بیت سابق ست قاصد جبرائیل ✽ کشور نورانیاں عالم ملکوت ظلمانیاں ای اہل جسم مصرعۂ ثانی صفت قاصد ست ✽ **قوله** آمد و آورد براق چو برق ✽ پیکری از نور قدم تا بفرق ✽ فاعل آمد قاصدے کہ در بیت سابق ست براق بالضم مرکبے کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم شب معراج برآں سوار شدند و آں کلاں تر از خر و خرد تر از استر بود مصرعۂ ثانی تفسیر چو برق ست ✽ **قوله** اوج سپر ہمچو شہاب اشہبی ✽ چرخ عمر ہمچو قمر مرکبے ✽ سپر مشتق از سپردن بکسر سین مہملہ و ضم بائے فارسی و سکون رائے مہملہ و فتح دال مہملہ طی کردن و نوردیدن اوج سپر اے طی کنندۂ اوج شہاب ستارہ کہ بہ شب رود و اشہب بالفتح چیزی سیاہ و سفیدی غالب باشد و اینجا گوئید عنبر اشہب و فرس اشہب یعنی ہر رنگ عمر بفتحتین و تشدید را رہگذر و جائے گذشتن یعنی اشہبے بود کہ ہمچوں شہاب اوج نوردبود و مرکبے بود کہ ہمچوں قمر چرخ جائے گذشتن او بود لے روندہ بر ہوا و بر چرخ ✽ **قوله** فرستن او جستن تیر از کمان ✽ جستن او جست طے مکان ✽ طے مکان مرتبہ ایست کہ روح انسانی بمتابعت آنحضرت علیہ السلام مدام در مجاہدات ریاضت قوت گیرد تواند کہ قالب کثیف را بہ مکان جہانیاں لطیف کند و نشانش آن ست کہ بیک ساعت دو سہ ماہ راہ رود آں کہ شنیده

کردیں بار به نعلین پای وی فرود نیامد یا آنکه بایزید رحمة الله علیه از سلطان نام تست که رفت و دریں مرتبه
باشد و اگر فرق نیست شود تو اندکه قالب را بکمال جسمانیان اللطف کشد و شانش آں باشد که برآید و دو
قدسی تر شود حاصل آنکه فرق آں براق متحرک بیرازگماں بود و حسن او دلیل مرتبه بلطے مکان بود
لے مدان اثبات مرتبطے مکان میتوان کرد یعنی در اندک زمان براه سالهای دور دید **قوله**
پیش رفته نظر از گام او ـ بود بهم جنبش و آرام او ـ پیش رفته از اے هر جا که نظر میکند از سرعت گام
بود دریکجا می بهاد بهم جنبش الحیوں در رفتن او مضائے زمانه نبود همچنیں جنبش و آرام او دریک زمان
میبود **قوله** گفت اے ساقی ابرار خیز ـ جرعه برین گنبد دوار ریز ـ فاعل گفت قاصدیکه در ماسبق
ذکر یافته که اے ساقی ابرار بیان گفت ست ساقی ابرار رسول کریم صلی الله علیه وسلم که مفیض ابرار
است جرعه ریختن بر آسمان عبارت از تشریف بردن بر آسمان ۛ **قوله** ساخته عرش برین فرش راه
فرش قدم کن چو زمین عرش راه ـ اضافت ساخته برائے خطاب چنانچه یا برائے خطاب میباشد
فرش برین چو زمین عرش برین ساختن بسبب نزول مبارک زمین ـ **قوله** راه روی راست روی
ماخوی ـ رهبر روشن نظر ماطغی ـ راه روی بمعنی رونده راه مصاف ست اعوی راست روی عبارت از
است همچنیں رهبر مضاف ست ماطغی روشن نظر صفت راهبر راهرو و رهبر مراد از حضرت صلی الله علیه وسلم
است ماغوی و ماطغی بمعنی عدم التفات بماسوی الله تعالی آنکه رونده راه ماغوی ست راست رو و طی
کننده راه ماطغی ست روشن نظر **قوله** خلعت اسری سر انداخته ـ جامه شب فرق را ساخته
این بیت حال واقع شده از راه رو و رهبر که فاعل انداخته و ساخته است خلعت اسری آیت اسری و اسری
حرم سیر شب کردن از آن ای انداخت خلعت اسری **قوله** پائے برآورده به پشت براق ـ خوانده برآفاق کرانه افراق
فاعل برآورده راه رو و راهبر پائے برآوردن به پشت براق کنایت از سوار شدن جمله که به افراق بمعنی
ترک جهان فرمودن میان خواندست **قوله** رفت ز بیت الحرم اول بگام ـ زد بطواف حرم قدس گام
فاعل رفت راه رو بیت الحرم بیت الله را ادرا علامت اضافت گام ست بائے لکام اول و ضمیر او
را راجع بفراق حرم قدس بیت المقدس و این ست تفسیر آیه کریمه سُبْحٰنَ الَّذِیْٓ اَسْرٰی بِعَبْدِہٖ
لَیْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَی الْمَسْجِدِ الْاَقْصَی الخ **قوله** بود از آں گام گشادن همان ـ در
حرم قدس نشادن همان ـ گام گشادن زمان ستدن یعنی مجرد روان شدن از بیت الله در بیت المقدس
استادن ای زمان در میان نیامد **قوله** باز از آنجا که عزم حیت ـ روی سفر کرد بعقبه نخست ـ از آنجا ای از
بیت المقدس که عزم حیت حالست از فاعل کرد و در مصرعه ثانیه اضافت روی سفر لامیه است روی بمعنی توجه و قصد

نخست آسمان اوّل + **قوله** شد بدر خانہ ماہ آفتاب + یافت بیک حلقہ زدن فتح باب + خانہ ماہ فلک اوّل
آفتاب عبارت از حضرت علیہ السلام حلقہ بر در زدن یعنی طلب کشودن در کردن. **قوله** رفت دراں
خانہ بصد عز و ناز + خانہ نشیناں بہ ہزاراں نیاز + خانہ نشینان ملائک فلک اوّل بہزاراں نیاز صفت
خانہ نشیناں ست + **قوله** سجدہ کناں بوسہ بپایش زدند طبل دعا کوس ثنایش زدند + سجدہ کنان حال است
از خانہ نشیناں فاعل زدند خانہ نشیناں مصرعہ ثانی معطوف ست بر بوسہ بپایش زدند یعنی بوسہ بپائی
آنحضرت علیہ السلام زدند و طبل دعا و کوس ثنائے آنحضرت زدند گفتند + **قوله** کای بدرت ملک ملک
ملتجی. جئت الینا و نعم المجتبی + ملک و ملک اوّل بضم اوّل و فتح اوّل و ثانی ہر دو جہان و منادی محذوف ست
کہ آنحضرت علیہ السلام مصرعہ ثانی مقصود بالمنادا ست + **قوله** آمدی آمدنت بس خوش ست. دیدن
روئے تو عجب دلکش ست + تفسیر مصرعہ ثانی بیت سابق عجب بمعنی بسیار **قوله** خاک رہت بر
سر ما تاج باد + ہر شب عمرت شب معراج باد + خانہ بخانہ بہ ہمیں رسم و راہ + سایہ طوبیٰ شدش آرامگاہ
خانہ بخانہ فلک بفلک شین شدش مضاف الیہ آرامگاہ است و راجع بہ آنحضرت علیہ السلام و آخر مدعا
اوّل کلام محذوف ست تقدیر کلام چنین ست کہ خانہ بخانہ بہ ہمیں رسم و راہ رفت تا آنکہ سایہ
طوبیٰ شدش آرامگاہ **قوله** باز برافراخت از آنجا لوا + زد بسرا پردۂ ثم استویٰ. از انجا ای از طوبے
لوا علم لوا برافراختن روانہ شدن لفظ زد معطوف ست بر برافراخت فاعل برافراخت و زد آں حضرت
است علیہ السلام و مفعول لوا ست سرا پردہ ثم استویٰ علی العرش اقتباس است از آیۂ کریمہ حاصل آں کہ
بالائے عرش رسیدند + **قوله** ہمنفس نفس بود نوت. زد شر ہمنفسی گشت فوت + ہمنفس جبرائیل
علیہ السلام یا مطلق ملائکہ و ارواح انبیا علیہم السلام و براق ضمیر شین راجع بآں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
فاعل زد ہمنفس نفس بود نوت بقدر انملۃ لا احترقت بالی زد راجع بہم نفس + **قوله** پای ازاں
پایہ فراتر نہاد + عرش بزیر قدمش سر نہاد + ازاں پایہ از عرش فراتر بمعنی بلند عرش بزیر قدمش سر نہادے
عرش پائین ماند + **قوله** خرقۂ تن راز بر جان بکند. بر تنقش خلعت احسان فگند + خرقۂ تن تن بر
بمعنی آغوش لے از آغوش جان خرقۂ تن دور کرد شین تنقش راجع بہ عرش خلعت احسان تن مبارک
آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ از ہیولائے احسان الٰہی پذیرفتہ و میتواند کہ راجع بہ جان باشد و
خلعت احسان احسان الٰہی لے وقتیکہ جان از لباس تن معرا شد بر کتف او لباس احسان الٰہی شامل شد
قوله آنکہ ازیں خرقہ مجرد شدہ. جاذبہ شوق یکے صد شدہ + آنکہ لے جان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ازیں خرقہ لے تن شوق لے شوق الٰہی یکے صد شدہ اے بسیار گردیدہ و ضمیر کہ راجع بہ جان باشد

آخر مصرعهٔ ثانی محذوف ست ای جاذبهٔ شوق الٰهی لبیار شاد سا. قوله خیمه بیرون زد ز حدود جهات
پردهٔ او شد تتق نور ذات. تصریح ست رای بیت سابق خیمه بیرون زد ز حدود و جهات ای در لامکان
رسید حاصل روح آن حضرت علیه السلام پردهٔ او شد ای محیط او شد ضمیر او راجع بجان. قوله تیرگی هستی
از دو در گشت. پردگی پردهٔ آن نور گشت. تیرگی هستی هستی و تعین محمد صلی الله علیه وسلم از و
ای از جان پردگی پرده نشین آن نور ای نور ذات. قوله کیست کزان پرده شود پرده ساز
زمزمه گوید ازان پرده باز. ازان پرده ای پردهٔ نور ذات پرده ساز ای بیان کننده و مصرع ثانی
تفسیر پرده ساز ست. قوله هست ز پرده بدر این گفتگو. به که شود مختصر این گفتگو. پرده بمعنی سرود آمده
بیان قوله خواجه در آن پرده بدید آنچه دید. و آنچه نباید بزبان هم شنید. پرده ای پردهٔ نور ذات آنچه
نباید بزبان ای بگفتن در نیاید. قوله یافت اجازت که ز اقلیم راز. راحله راند بحریم مجاز. لفظ این
از پیش لفظ که محذوف ست ای یافت اجازت اینکه اقلیم راز عالم حقیقت حریم مجاز این جهان قوله کرد که در
ره سپر افلاکیان. بست ز تواضع شرف خاکیان. افلاکیان ملائکه و غیرهم که ساکن افلاک اند ز تواضع ای از
فرود آمدن خاکیان سوای خاک فاعل کرده بست خواجه. قوله آمده در رنگ حرم بستریش. گرم بنود از تن
جان پرورش. فاعل آمد خواجه علیه السلام بر رنگ حرم بستریش الخ حال از فاعل آمد از تن ای از گرمی تن
جان پرور صفت تن و ضمیر هر دو شین راجع بخواجه. قوله چون طلبیدند ازان گنج پاک. بهرهٔ خود خانه
خرابان خاک. گنج پاک خواجه علیه السلام خانه خرابان خاک صحابه و غیره که خانهٔ تن خود که از خاک بود خراب
ساخته بودند بسبب ترک. فاعل طلبیدند خانه خرابان قوله در دل هر خانه خرابی که خواست. ریخت نصیبی
ز لطف ابابی که خواست. جمله که خواست در مصرعهٔ اول صفت هر خانه خراب و در مصرعهٔ ثانی صفت فاعل ریخت که
خواجه باشد. قوله بود بیک لحظه در آن نیم شب. آمدن و رفتن او ای عجب. شب بمعنی دانا. قوله بود پی
نور زمین آسمان. در سمر نور ته گنج زمان. تمثیل مضمون سابق آسمان معطوف ست بر زمین بتقدیر حرف عطف
قوله عالم ازان نور بود مستنیر. دست بزن جامی و دامانش گیر. مصرعهٔ اول علت مصرعهٔ ثانی مستنیر روشن
قوله بو که ازینجا بسنبلی رسی. راه بیابی و بجایی رسی. ای بسنبلی از نور محمدی صلی الله علیه وسلم. راه
بیابی بسوی حق تعالی بجایی رسی ای بقرب حق رسی. نعت سوم مبنی از بعض معجزات وی
صلی الله علیه وسلم که از حد و عد متجاوز ست و نطاق نطق از احاطهٔ آن عاجز منطاق کمر و میان
بند مردان و جامه ایست که زنان پوشند و نطاق نطق. قوله ای ز تو شق شقه ماه منیر
پیش تو مهر آمده فرمان پذیر. ای حرف ندا ست و منادی محذوف ست از تو شق الخ بیت منعت

منادیست و ایراد دو معجزه در بیت اول تقریبی ست و مقصود بالنداء بیت ثانی ست پس وارد نشد
آنکه گوئی که معجزهٔ ولادت که مقدم ست مؤخر آورد و معجزهٔ شق ماه و خروج مهر که مؤخر ست مقدم آورد و پیش
تو مهر آمده الخ اشارت ست بمعجزه بر آمدن آفتاب بفرمان آن حضرت صلی الله علیه وسلم هنگام تنگئی
وقت عصر ✦ **قوله** قصر نبوت بتو چوں شد بلند ✦ کسر مقصورهٔ کسرے فگند ✦ قصر کوشک قصر نبوت
نبوت بتو اے بذات تو چوں شد بلند باعتبار تولد شدن ذات تو کسر شکستن و اینجا حاصل
مرادست لے شکست مقصوره ایوان کسرے بکسر نوشیرواں و نیز همه پادشاهان پارس را گویند
کذا فی ابراهیم شاهی و ایں بیت مشتمل ست بر صنعت اشتقاق و تجنیس **قوله** چتر فرازندهٔ فرقت
سحاب ✦ سایه نشیں چتر ترا آفتاب ✦ چتر فرازنده سایه فگن را ترا علامت اضافت چترا است بسوی
حرف خطاب و از چتر ثانی چتر معنوی خواسته ✦ **قوله** سایه ندیدت بزمیں هیچکس ✦ نور بود سایه
خورشید و بس ✦ بیان معجزهٔ دیگر ست و تائے ندیدت مضاف الیه سایه ست لے سایهٔ تو مصرعهٔ ثانی
اثبات مضمون مصرعهٔ اول ست یعنے آرے سایهٔ خورشید نور ست نه سایهٔ ظلمانی ✦ **قوله** جان تست
ز آلایش تن پاک بود ✦ سایه نینداخت براین خاک تود ✦ ایں بیت نیز در اثبات مضمون سابق ست جان تست
اے وجود نورانی تو از جسم خاکی ظلمانی پاک بود لهذا سایه نینداخت بر ایں خاک تود تود بمعنی فسرده
قوله دیدهٔ تو هم ز پس و هم ز پیش ✦ دیده چو چشم همه عالم ز پیش ✦ دیدهٔ تو چشم تو فاعل دیده دیدهٔ تو پس و پشت
بیان مهر نبوت ست که مابین کتفین مبارک بود صلی الله علیه وسلم و بآں احوال پس پیش معائنه میکردند
چنانچه اهل عالم بچشم پیش معائنه میکنند ✦ **قوله** روحی و غائب نه ز تو هیچ سوئے ✦ در نظرت هست
یکے پشت و روئے ✦ اثبات مضمون سابق ست و یائی معروف روحی برائے خطاب ست
یکے پشت و روے یعنی برابر ست در دیدن آنچه در پشت ست و آنچه در روی ست و پیداست که
پر نُچ پشت و روی ندارد بلکه همه روی ست ✦ **قوله** شمعی و نور از تو رسد جمع را ✦ پشتی و روی نبود
شمع را ✦ یائے شمعی برائے خطاب ست رائی جمع را علامت مفعولیت ست جمع همه عالم یائے پشتی و
روے برائے تنکیر ست یائے شمع را علامت اضافت پشت و روی ست لے پشت و روئے شمع و ایں
بیت تکمیل بیت سابق ست ✦ **قوله** سنگ سیه در کف تو سبحه سنج ✦ دل سیهاں را شده از اں
سبحه رنج ✦ بیان معجزه که سنگ پیش او تسبیح گفتی سیه صفت کاشفهٔ سنگ ست در کف بمعنے در پیش سبحه
سنج تسبیح گو دل سیهاں کفار رای سیهاں را علامت دل است بسیهاں یعنی دل کفار از اں تسبیح گفتن سنگ
آزرده شد چنانچه قصهٔ سنگ در دست ابوجهل و تسبیح گفتن سنگ و آزرده شدن وی ازاں معروفست یا از تسبیح

گفتی خود دل شاں ملال اندر بودی و ہرگز مسبح نشد یعنے سنگ پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
تسبیح میگفت و دل کفار ہرگز تسبیح نگفتے ۔ **قولہ** بحر کرم موجیں از مست تو معنیم آں رخنہ انگشت تو
بحر کرم کرم معنیم بالفتح وکسر شین جائے بخش کردن ۔ **قولہ** گرسنہ و تشنہ ہزاراں ہزار رستہ ازاں
جرعہ کش و لقمہ خوار ۔ ازاں یعنے از بحر کرم جرعہ کش آب خوار دریں دو بیت اشارت معجزہ ایست
کہ روزے آں حضرت علیہ السلام با لشکر اسلام در جائے رسیدند کہ آب و طعام بہم نہ رسیدہ و تمام
لشکر از گرسنگی و تشنگی بجاں آمدند آخر الامر بفرمان آنحضرت یک قدح آب یافتند و آں حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم دست مبارک خود در آں قدح نہادند و از رخنہ انگشت چنداں آب جاری شد
کہ ہمہ لشکر سیراب گشتند ۔ **قولہ** نحل کہ بودش ز میں سخت پا ۔ جست بفرمودہ امرت ز جائے
شین بودش مضاف الیہ یائے ست کہ بودش الخ صفت نحل ست فاعل جست ز جائے او جائے خود **قولہ**
کرد بہر سو کہ تو گفتی خرام ۔ ساخت بہر جا کہ تو خواندی مقام ۔ فاعل کرد و ساخت نحل ست و مفعول
کرد خرام و مفعول ساخت مقام دریں بیت اشارت ست بمعجزہ کہ آں حضرت را احتیاج بشری بود و
جائے میسر نشد کہ در آنجا مستور بودہ رفع آں نمایند نخلے بمقام خود مستقر و سر سبز بود آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم او را خواندند نخل از آں جائے روانہ شد و بجائے کہ رسول کریم فرمودند مقام کرد
و تا خیال خود تمام گرد ذات شریف صلے اللہ علیہ وسلم محیط ساخت و مستور شدند تا قضائے حاجت
فرمود ۔ **قولہ** پردہ بے غارے کہ گزارے تو بود ۔ واز طلب خصم حصارے تو بود ۔ پردہ چرا بافت یکے بالنہ
بیضہ چرا نہاد آں دگر ۔ بیان معجزہ دیگر ۔ پردہ بر در طرف بافت و نہادو ست حملہ کہ گزارے تو بود صفت
غارست و مصرعہ ثانی معطوف ست بر آں طلب بمعنی جستجوئے حصارے پناہ یکے جانور کہ عنکبوت باشد
و آں دگر کہ کبوتر باشد ۔ **قولہ** تا رسد از خصم زیانی خلاف ۔ آمدت ایں بیضہ گراں درع باف ۔ خلاف
بیضہ نہادہ است و یائے خطاب است مضاف الیہ بیضہ کہ درع باف ست لے بیضہ گرد درع ست تو
بیضہ گر درع باف مرد بمعنی پناہ کنندہ و نگہبانی کنندہ است بیضہ چو درع زرہ ایں اشارت
بکبوتر و آں اشارت بعنکبوت ۔ **قولہ** مائدہ کاں نیم شبت آمدہ ۔ روزی از خوان ابیت آمدہ
و بیان معجزہ دیگر مائدہ مبتدا کاں نیم شبت آمدہ صفت ایں مصرعہ ثانی خبر آں روزی آمدن بمعنی روزی شدن
یعنی آں مائدہ از خوان ابیت ترا روزی شدہ پس خوان ابیت عبارت از مضمون حدیث شریف است کہ
ابات عند اللہ باشد یعنے وقتیکہ تو نزدیک خدائے تعالے ابات و شب گذرانیدی لے قرب الہی یافتی
در آں وقت خدا تعالی ترا طعام دادہ و شراب نوشانید و طعام عبارت از شبع و شراب عبارت از سیرابی

ست ولہذا مولوی علیہ الرحمۃ آں ہر دو را گوارندہ فرمودہ است چہ اگر طعام و شراب واقعی بودی البتہ از دہنے غالیط ستقل بیروں آمدی پس مراد از قوت طعام و شراب ست و اثر آں نہ دافعی ❊ **قولہ** یطعمنی طعمہ و یسقینی آب۔ انیست گوارندہ طعام و شراب ❊ یطعمنی لے طعام آلہی کہ قوت و اثر آں باشد طعام نیست یسقینی ای اسقاء آلہی کہ قوت آب و اثر آں باشد آب نیست انیست معنے زہے طعام شراب ہماں طعام و اسقاء آلہی ست آوردہ اند کہ سہ شب پیغمبر علیہ السلام چیزے نخوردہ است چوں سوم روز شد طعام در پیش آوردند۔ و گفتند کہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سہ شب ست کہ چیزے نخوردہ ست اینک طعام تناول فرمایند آنحضرت علیہ السلام در جواب فرمودند لست کاحدکم ابیت عند ربی یطعمنی و یسقینی یعنی نیستم مانند یکی از شما اگر طعام نخوردم گرسنہ مانم بلکہ شب کردہ ام نزدیک درگاہ خود کہ طعام میدہد مرا و آب میخوراند مرا ❊ **قولہ** چوں لب تو لقمہ زہر غالہ کرد ❊ لقمہ بزیر لب تو نالہ کردہ بیان معجزہ دیگر چوں حرف شرط فاعل کرد لب و لقمہ مفعول آں مصرعہ ثانی جزا نالہ کرد یعنے گفت لا تاکلنی فانی مسمومۃ **قولہ** گفت ز آلودہ زہرم مخور ❊ گرچہ برد تلخی زہر ایں شکر ❊ بیان نالہ ایں شکر لب مبارک ❊ **قولہ** قبضۂ ریگی کہ فشاندی ز کف ❊ شد بصرے بصرانش ہدف ❊ بیان معجزہ دیگر قبضہ بالفتح یک کف دست و بالضم دستہ چیزی و بدست گرفت شدہ و مقدار یک مشت از چیزے قبضۂ ریگی اے یکمشت ریگ بصر چشم بے بصران کافران شین بے بصرانش مضاف الیہ ہدف ست و راجع بہ قبضہ است **قولہ** سرمۂ صفت نور بصر را کفیل ❊ بود کہ شد در نظر خصم میل ❊ نور بصر لے بصر اہل اسلام بود فعال ناقصہ و ضمیر مشترک راجع بہ قبضہ است اسم او و کفیل خبر او لے کانت القبضۃ کفیلا لنور بصر کاف کہ شد برائے مفاجات ست در نظر خصم میل لے در چشم خصم میل و میل آلت کوری ست لے قبضۂ ریگ مانند سرمہ بینائی بخش اہل اسلام بود ناگاہ در چشم کافراں کوری بخشید و میتواند کہ کاف کہ شد عاطفہ باشد یعنے اہل اسلام را بینائی بخش بود و کفار را کور کرد ❊ **قولہ** جائی کہ عاجز کہ نوا ساز نیست ❊ بستہ لب از نکتۂ اعجاز نیست ❊ اعتذار در بیان اعجاز آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نوا ساز مداح ست لب خاموش از جہت کثرت معجزہ و حصائے آنہا نکتہ سخن یعنی بیان **قولہ** گرچہ گہر دار چو تیغ آمدہ است ❊ بلک گہر بار چو میغ آمدہ است۔ گہر دار چوں تیغ لے خداوند مضامین عالی در ثنا گستری ہر نوع کہ باشد گہر بار گوینده آں مضامین **قولہ** خواست بہ قیمت گہر تابناک ❊ ریخت ز رویش خوی خجلت بخاک ❊ فاعل خواست خواجہ علیہ السلام گہر تابناک مضمون بلند خوی بخاک ریختن شرمندہ شدن از جہت عدم وصول بنعت ❊

نعت چہارم در اقتباس نور و التماس حضور اقتباس

علم آموختن از کسے و آتش فراگرفتن و فائده گرفتن التماس و درخواستن **قوله**
اے بسا پرده شب تیره بخواب ✽ خیر گرفته مشرق و مغرب خراب ✽ اے حرف ندا و منادی کلّاں حضرت
صلی الله علیه وسلم ست محذوف ست و بسا پرده شب بخواب صفت منادی و مصرعه ثانی مقصود
بالنداست سا پرده شب تیره لیعنی اے آنکه در مدینه منوره بخواب آسوده و بحیر و لفریاد
مشتاقان برگ اہل مشرق و مغرب اے اشتیاق دیدار تو مقصود دیده خراب احوال ست **قوله** رفته ز
دستیم بروں کن ز ره بود دستے و جلسے کی دستبرد و اردست بافتن و غیرہا ستدن و گمراه گشتن وست
برآوردن شجاعت و دعا کردن مثالے آمن برو بالعصم جامه مخلط دست به قدرت و بردن باری
دستے سیلئے ظلمت معمول بدوں کن ست یعنی ما بماندن راه شده ایم ددو و بضلالت آورده ایم پس قدرت
خود بما ده بر ما غالب شو و مایعیں مالیتو در راه آر ما را **قوله** تو به ده از سرکشی ایام را ✽ باز خرار ناخوشی اسلام را
ایام اے اہل سرکشی بیلئے مصدری سرکشیدن لے بسیر بالی کردن و باز خرا اے دور کن یعنی از سبب
سرکشی و بے فرمانی آں اسلام ناخوش بتو به دادن ایام اسلام خوش خواهد شد ✽ **قوله** مهدی مسیح از
فلک آور بزیر ✽ رایت مهدی به فلک زن دلیر ✽ مسیح دروغگوئے و آنکه چشم یک و یک ابرو
ندهشته باشد ملقب دجال و مراد از مبتدعان و بیدیناں مهدی مسیح از فلک آور بزیر پاے از
علو به پستی افگن مهدی بالفتح راه راست نموده شده و مراد از اہل اسلام و دین است رایت بر فلک
زدن عبارت از عالیقدر ساختن لیعنی مبتدعان را که عالیقدر شده اند به پستی افگن و ذلیل کن و
اہل اسلام که بیقدر و ذلیل شده اند عالیقدر کن و مسیح و مهدی باز محنات لغلیست و همچنیں دجال
که در بیت لاحق ست **قوله** کاله دجال بنه بر خرش ✽ رو به بیاباں عدم دو سرش ✽ کاله بکاف
والف و بفتح لام متاع و آرا کالا نیز گویند دجال بالفتح دال و تشدید جیم بسیار دروغگو ینده و لقب
کذاب مشهور که در آخر زمان پیدا خواهد شد و مراد از مبتدع و بیدین و کالا بر خر نهادن رواں شدن
چنانچه رخت بستن یعنی سفر کردن و تعیین خرش راجع به دجال رو بمعنی توجه بیابان عدم یعنی مبتدعان را که
اینجا اقامت گرفته اند رواں کن و متوجه بسوئے عدم ساز ✽ **قوله** افسر ملک از سر دوناں بکن ✽
دامن دولت ز دوناں بکش ✽ یعنی تاج پادشاهی که بر سر دوناں ست و دامن دولت که دولت
دوناں و خسیس و بیدیناں است بر گیر داشاں را از حکمرانی معزول فرما ✽ **قوله**
باز لیساں را فگن از پیشگاه ✽ داد ستمکش ز ستم کیش خواه ✽ باز پس نا اہل پیشگاه مسند
ستمکش مظلوم ستمکش ظالم ✽ **قوله** خامه مفتی که چو انگشت آز ✽ شد زپئے لقمه بیلے دراز

فاعل بشار خامہ است برای طمع نقدی ویدہ قولہ دست سیاست بکش پیشکش یعنی اندرین ناخن زنش
شین پیشکش راجع بخامہ وشین زنش بصفت الیہ ناخن راجع یعنی قولہ واعظ پرگو کہ پستی ست بند
پایۂ خود کردہ بہ منبر بلند۔ چوں نہ بزرگ ست زنشر عرش سخن۔ منبر او بہ سر او خورده کن بہ پستی اے
دون ہمتی کہ بہ پستی ست بند الخ بیت صفت واعظ قولہ صومعہ را قاعدہ تازہ کن۔ رخت خرابات
بدروازہ کن یعنی صومعہ را علامت ضیافت قاعدہ است اے قاعدۂ صومعہ ای عبادتگاہ تازہ کن
اے از سر نو رونق وزیب دہ رخت بدروازہ نہادن بیرون کشیدن قولہ بدعتیاں راہ سنت نماء
عزلتیاں را رہِ عزلت کشا۔ راہ بدعتیاں را وعزلتیاں را علامت مفعولیت ست یعنی اہل
بدعت کہ احکام دین بر ہوائے نفس خود جاری ساختہ اند راہ شریعت خود بنما واہل عزلت را کہ از سبب
صومعہ گرفتن خراباتیاں از عزلت پائے بیروں کشیدہ در عزلت بکشائے وعزلت نشین فرما۔
قولہ خرقۂ تزویر بصد پارہ کن۔ جان ندو زرتن آوارہ کن۔ اضافت خرقہ تزویر لامیہ است
اے خرقۂ تزویر مزدوراں پوشیدہ اند بار بصد زائدہ است مصرعۂ ثانی ترقیست قولہ شانہ کن
خرمن ابلیس را۔ مہرہ شکن سبحۂ تلبیس را۔ ابلیس را بمعنی درست اے در خرمن ابلیس و را
تلبیس را علامت سبحہ است اے مہرۂ سبحۂ تلبیس بشکن وخرمن ابلیس کنایت از مکر وفریب ابلیسانہ است
قولہ گنج تو در خاک نہاں دیر ماند۔ از تو خراب زجہاں دیر ماند۔ گنج عبارت از ذات آں حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کہ مثل گنج عزیز ست مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست قولہ پرتوے روئے تو کہ ہست
آفتاب۔ بود او کشورِ دیں نور یاب۔ پرتوی روی مبتدا کہ ہست آفتاب صفت او وخبر او محذوف ست
اے بمفارقت انجامید چنانچہ از بیت لاحق سے آید آفتاب باعتبار نور بخشی عالم قولہ برق تو تا گشت
چو جہاں سوز شد۔ مشعلہ یاراں شب افروز شد۔ مشعلۂ یاران ذات مبارک اصحاب کرام رضی اللہ
تعالیٰ عنہم شب افروز اے افروزندہ شب جہل وبیدینی قولہ مشعل شاں چرخ چو بے نور ست
صبح ہدی را شب دیجور کرد۔ بے نور باعتبار غروب شدن ومغرب بمرخ صبح ہدی ہدایت شب دیجور
باختہ از معدوم شدن ہدایت پس اکنوں قولہ ظلمت بدعت ہمہ عالم گرفت۔ بلکہ جہاں جامۂ ماتم
گرفت۔ عالم گرفتن محیط شدن مصرعۂ ثانی در ترقیست وترقی ماتم گرفتن ست کہ بے ظلمت بیا شدہ
ماتم نمیکنند۔ قولہ کاش فتد از دوج عروجت رجوع۔ باز کند نور جماعت طلوع۔ تا عروجت مضاف
الیہ رجوع ست اے کاشکے اتفاق رجوع تو از دواج عروج باز افتد و نور جمال تو باز طلوع کند
قولہ دیدۂ عالم بتو روشن شود۔ گلخن گیتی ز تو گلشن شود۔ مرکب ست از گل بکسر کاف

پارسی مجمی ناکستر دارحن باول مفتوح خانه را گویند که آں راحون وخان نیز نامند وارین ست که خانه را باد گیر دارد باوحن وآتش گاه حمام را گلخن گویند جہاں گیری گلخن باول مضموم بکاف فارسی دستان را گویند۔ قوله دولتیان از تو علم بر کشند۔ ظلمتیان، ولعلم در کتند، دولتیان اہل دولت ظلمتیان بے دین ۔ قوله جامی اما بجاکه ہواداز تست ۔ دوئی تو نا دیده گرفتار تست ۔ گرلب بار بخش تو قرباں دہد، بر قدمت سر نہد وجاں دہد، ہواداد وگرفتار یعنی مشتاق وعاشق جامی مبتدا موصوف که ہوادار الخ بیت صفت جامی وخبر محذوف ست وتقدیرش چنین ست وجامی که مشتاق تست در روے تو نا دیده گرفتار تست جاں بلب رسیده است تا ئی تفریع ست اگر لب مبارک تو فرماں دہد که آہسته باش دیدار امید ہم رنده باشد واگر رخصت دیدار نباشد سر نہد وجاں دہد بر قدمت ای آثار قدم تو چه قدم واقعی میسر نیست ۔ حاصل آنکه جامی که مشتاق دیدار تست جانش بلب بر پس اگر فرمان تو باشد تا بر آثار قدمت سر نہد وجاں دہد اللهم ارزقنا حبك وحب حبیبك آمین

نعت پنجم در آداب ضراعت امیدواران وطلب شفاعت گنہگاران آوار

تمع ادب تفتحین طور پسندیده ضراعت بکسر اول زاری نمودن شفاعت بفتحتین بخشانیدن گناه وانیجا معنی حاصل مصدر مراد ست لے بخش ۔ قوله ای عربی نسبت امّی لقب ۔ بنده تو ہم عجم وہم عرب عرب بفتح وبضم مثل عجم بفتح وبضم واحد ست وآں طائفه مخصوص که اولاد اسمعیل علیه السلام اند چنانچه در شرح قصیده میمیه است ودر صراح که عرب گروہی مردم تازی شہر باش عربی منسوب الیہم اعراب تازیان بیابان باش یمکان البادیة فی المدینة نسبت نزاد واصل وانساب جماعت نسبته بضم وبکسر کذا لک فی صراح امّی بالضم وتشدید میم آنکه نوشتن نداند وکتاب نخوانده باشد رشید می امّی آمیست اد اسماء آں حضرت صلی الله علیه وسلم دامی خواندن او را باعتبار یا معنی است چه مقرر ست که ہم شئے یا باعتبار مالول ست یا باعتبار ماضی وار عرب وعجم تمام عالم مراد ست چه ذکر ضدین مفید معنی عموم ست وازیں بیت تا سه بیت صفت منادی ست لعباداں تمام مقصود بالنداست ۔ قوله رشك خوری باد ته ازدواج ماز مغرب تو یثرب مشرق حجاز ۔ رشك میخوری اے از کمال نور موجب رشك خور ہستی اے ذات تو آفتابے ست کثیر النور که آفتاب واتمی رشك میخورد ناز کشش معشوق از عاشق وچوں آں حضرت معشوق حق تعالی ست لیکن شش اینجا بمعنی عشق ومحبت الٰہی باشد حاصل آنکه ذات تو آفتابے ست که از عشق محبت الٰہی لامع وساطع گردیده یثرب مدینه حجاز مکه زادہما الله شرفا وتعظیما یثرب مبتدا مغرب خبر وحجاز مبتدا مشرق خبر وحجاز را مشرق گفتن باعتبار تولد آں حضرت صلی الله علیه وسلم ست ودر مدینه مغرب تعبیر

باعث یار مدفون شدن آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔ **قولہ** گرد بہت البطحی و یثربی۔ خاک در ست مشرقی و
مغربی + البطحی وادی مکہ و البطحی منسوب بوی اے ساکنین بطحا گرد راہ بودن و خاک بودن متواضع
بودن واز مشرق و مغرب بطحی و یثرب مراد ست چنانچہ از بیت سابق می آید و میتوانند کہ ترقی باشد
از مصرعہ اول واز مشرق و مغرب تمام عالم مراد ست + **قولہ** تیغ عرب زن کہ فصاحت تراست +
صید عجم کن کہ ملاحت تراست + اینجا از عرب ملک عرب مراد ست کہ فصاحت خیز ست و آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم افصح آنست چنانچہ در حدیث آمدہ انا افصح العرب تیغ زدن غلبہ کردن واز عجم ملک عجم
مراد ست کہ ملاحت خیز ست و آن ایران ست چنانچہ حضرت شیخ نظامی در مقامیکہ سکندر دختر دارا را
در عقد نکاح خود آوردہ است + **قولہ** بملک عجم بست کابین او + و ایران بکسر نام ولایت عراق و خراسان
و فارس و کرمان و طبرستان و چنانچہ در حدیث آمدہ کہ انہ فضیلۃ من خلقہ خفیین من العرب قریش و من
العجم فارس فارس آمہ و لاحق ست از عجم و فارس چہار شہر اند شیراز و سپاہان و کرمان و یزد و نیز در شجرات
الفنون آوردہ کہ ملوک عجم شش طائفہ اند + طائفہ اولی پیشدادیان طائفہ دوم کیانیان طائفہ سوم
اشکانیان طائفہ چہارم اشغانیان طائفہ پنجم ساسانیان طائفہ ششم اکاسرہ و ایشان نہ تن
اند اول نوشیروان بن قباد کہ او را کسریٰ گویند و در چہلم از حکومتش ولادت سید المرسلین صلی اللہ
علیہ وسلم واقع شدہ چنانچہ در حدیث آمدہ است انا ولدت فی زمان الملک العادل مصداق او ست
دوم ہرمز بن نوشیروان سوم خسرو پرویز بن ہرمز چون سی و ہشت سال از حکومتش گذشت حضرت
خاتم الانبیاء دعوت فرمودند قبول نکرد و نامہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم را پارہ کرد کہ بدعا آنحضرت
پسرش شیرویہ مقتول شد چہارم شیرویہ بن خسرو پنجم اردشیر بن شیرویہ ششم توران دخت بنت پرویز در عہد او
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدار البقا خرامیدند ہفتم آزرمی دخت بنت پرویز ہشتم فرخ زاد بن پرویز نہم یزدجرد
بن پرویز کہ آخرین ملوک عجم ست و مادر حضرت زین العابدین ابن حضرت امیر المومنین امام حسین رضی اللہ تعالی عنہم
شہربانو دختر یزدجرد ست کہ از اولاد نوشیروان عادل ست و لہذا امام زین العابدین را در کتب کریم الطرفین
مینویسند چہ از جانب پدر کہ حضرت سلطان الشہداء امام حسین اند و از جانب پدر سرور کائنات صلی اللہ
علیہ وسلم کہ زبدہ قریش ست میرسد واز جانب مادر کہ شہربانو ست رضی اللہ تعالی عنہا بہ سلاطین کیان کہ [illegible]
اہل فارس اند می پیوندد و ازین ست کہ امام ہمام می فرماید شعر خیر اللہ من الخلق ابی۔ ثم امی فانا
ابن الخیرین + والدی شمس و امی قمر۔ فانا الکواکب و ابن القمرین + حاصل بیت آنکہ [illegible]
و بلاغت و صباحت و ملاحت کمال داری خود را از خلوت عرضہ دہ عرب و عجم را محکوم و عاشق خود ساختہ از آنی [illegible]

وحجاب کس جدائی بودن تو موجب حکمت ست و کمال و موجب نقص و زوال چنانچه میفرماید که **قوله**
گر بقلم غالیه سا نیستی ‌ ‌ ور بحجاب انگشت نما نیستی ٭ غالیه سیاهی و غالیه سا ئیننده انگشت نما یعنی مشهور چنانچه
هر کس بانگشت اشارت میکند رشیدی ٭ **قوله** صبح تو کو در چراغی مدار د و دماغ تو کو پای کلاغ ٭
مدار و چراغ چنانکه در بیت سابق ست صبح کنایت از ذات مبارک صلی الله علیه وسلم دود چراغ
سیاهی که استعمال آن مقررست که وقت صبح چراغ بود و داغ کنایت از ذات و الاصبعات پای کلاغ قلم
مقررست که پای کلاغ در داغ خوبی ندارد ٭ **قوله** چون ز تو خواهند نویسد هم ٭ گر تو نه خوانی نه نویسی
چه غم ٭ وچه غم است ازنخواندن و نه نوشتن نقص ذات جمیل الصفات عاید نگردد بلکه نه نوشتن
موجب کمال ست چنانچه میفرماید **قوله** از تو سیه راست سفیدی امید ٭ که سیاهی نه تهی در سفید ٭
اثبات نه نوشتن موجب حل تیره روی گنهگاران را اعمال نامه پر گناه سفیدی امید ای امید سفید شدن
تیاهی یا سیاهی سعید کا مد ٭ **قوله** حاجت این نیست که سخن رانده ٭ ود ر روان را ابجد افواند ٭ و اثبات
نخواندن موجب کمال که سخن رانده بیان این مصرع ثانی بیان سخن رانده و در روان گمرهان **قوله** گوشت جهان
کاه خدا خوابیت ٭ درج گهر ست درتن آیت ٭ سخن رانی بیان گهر ٭ **قوله** گر شبه ماند این درج دورب
یا مترسم ماند ازین درج نور ده شبه و متر حقارت از صفت نوشتن د مهره سشیه و یاد لشکر دی پهلی
وحدت مفیده معنی حقارت درج گوشت جهان درج ذات شریف آنحضرت صلی الله علیه وسلم یعنی صفت
نوشتن تو بسمع اهل جهان نه رسید یا ذات تو موصوف بدین صفت نگشت و میتواند که از سشیه
صفت نوشتن مراد باشد و از شبه صفت خواندن و درج و درج ذات آنحضرت صلی الله علیه وسلم
مراد باشد ٭ **قوله** ره نبرد تهمت این درج ساده زین نه رسد ظلمت این درج راه زان اشارت به نبودن
شبه درین اشارت بعدم ظهور شبه و مار درج را و درج را علامات معقولیت ست ٭ **قوله** لعل لبت چون شکر
افشان کند ٭ کشور جان را شکرستان کند ٭ تمهید طلب شفاعت آنحضرت لب شکر افشان تکلم فرمودن کشور جان
جان سامعین و عاشقین مصرع ثانی جزا و شرط ٭ **قوله** طوطی طبع کرثنا خوان تست ٭ در هوس
یک شکر افشان تست ٭ طوطی طبع طبع میم طبعم مضاف الیه طبع ست یک شکر افشان ای یکبار
تکلم فرمودن طوطی مبتدا و جمله که ثنا خوان تست صفت آن و مصرع ثانی خبر و مقررست که طوطی مقابل
خوشخوان دیگر خوشخوانی میکند ٭ **قوله** تو کرم تازه ثنا خوانیئے ٭ ای شکرستان شکر افشانیئے ٭
یا از خولشیے یا وحدت است مفیده معنی عظمت یا شکر افشانی یا وحدت ست مفیده معنی وحدت است چنانچه در
بیت سابق یک شکرافشان فرموده شکرستان عبارت از آنحضرت علیه السلام که پیاز شیرین سخن حضرت محمد حق

مرشدی المتوکل علی اللہ الباری مولوی محمد اکرم قادری رحمۃ اللہ علیہ بدیں نعت فرمودہ۔
نظارہ زنوشیں گفتگو از بس شکر ریزی ست کامش را۔ بہم چسپید دولت چوں سر کنم حرف کلامش را +
زشیرینی بہم چسپید لبم چوں بوزباں رانم + کہ باشد انگبیں در آشتیں ہر حرف نامش را + زبان قاصد
طرز ادایش رنگ می آرد + نمیدانم کہ میریزد بہ لب رنگ پیامش را + **قولہ** خار جفا ریخت بہ ایہم گناہ
لب بکشا بہر گناہم بخواہ + خار جفا خار جفا خار در راہ ریختن مرادف خار نہادن کنایت از جفا کردن لیے گناہ بر من جفا
کردہ است عذر گناہ خواستن شفاعت کردن + **قولہ** تا فتد ایں بار ز گردن مرا۔ لیے رہائی رساز من مرا + ایں
بار بار گناہ + گردن مرا ای از گردن من از من لے از گناہ من + **قولہ** رستہ ز خود بوسہ بخاکت دہم + سر
بدر روضہ پاکت نہم + ز خود از گناہ خود مصرعہ ثانی تفسیر بوسہ بہ خاکت دہم ست + **قولہ** اگر بادۂ مین
ہوش + از دل پر جوش برآرم خروش + مصرعہ اول حال است از فاعل خروش برآرم + **قولہ** گویمت
اے خواجہ فقیریم ہیں + عجز نگوں ساری ومیریم ہیں + بیان خروش ست وکاف کہ برلے خواجہ بیان گویم
محذوف ست لغیشے گویمت کہ لے خواجہ الخ **قولہ** شد الفم لام زغمہائے زرت + گوش کن احوال من ایں یکدو
حرف + الف قد ست لام خمیدہ پشت از حال بیان دو حرف لے دو حرف مار حقیقت حال من **قولہ**
آمدہ ام با ہمہ آلائشے + منتظر بخشش و بخشایشے + بیان یکدو حرف میم آمدہ ام فاعل آمدہ است آلایش ای آلائش
گناہ پس برائے عہدہ ذہنی ست بدانکہ بخشش وبخشایش از تتبع کتب فارسی چناں معلوم شدہ کہ بیک معنی ست
چنانچہ مولوی در سلسلۃ الابرار فرمودہ نظیر بندۂ جامی کہ در افزایش نست + چشم بر بخشش وبخشایش نست +
بخشش ورزد بہ بخشائی برو + گر نہ بخشائی ای وائے برو + چنانچہ شیخ سعدی در ابتداء پندنامہ خود
میفرماید نظیر۔ کریما بہ بخشائے بر حال ما۔ کہ ہستم اسیر کمند ہوا + ومتعدی گفتن بخشایش ولازمی۔
گفتن بخشش ناشی از قلت تتبع وخفت فہم ست چہ تعریف لازمی آنست کہ فعل تجاوز از فاعل نکند و
بمفعول بہ نرسد واز معنی بر کلمہ بخشش صادق نمی آید حاصل آنکہ ہر دو فعل متعدی اند فافہم۔ **قولہ** دائرہ
کش گردم زانگشت دست + تا نہ دہد دور فلک پشت دست + دائرہ کشیدن محافظت نمودن پشت
دست دادن بیفیر بانی نمودن ضد دست دادن بمعنی رام کردن + **قولہ** گردم آں دائرہ حصن اماں +
از خطر چرخ و بلائے زماں + میم گردم مفعول گرد ست از خطر ستعلق اماں ای اماں از خطر الخ **قولہ**
از ہمہ آفات نشینم سلیم + بر در بارے تو چو جاجی مقیم + بار بمعنی بارگاہ عبارت از روضہ مطہرہ است
بدانکہ طریق شعرا سحر طراز وحکمت پرداز ست کہ ذات را بہ تعدد صفات وذوات اعتبار کنند
بتغایر اعتباری چنانچہ بر دقیقہ شناسان بلاغت شعار ونکتہ فہمان فصاحت دثار اظہر من الشمس ست

چنانچہ ترک اللہ امیر خسرو دہلوی در موعظت خود میر باید نظیر اے کہ ماری روش آن سران۔ چند چو
خسرو صفت دیگران + ذیر در مودہ نظیر خیزد لا ترک تناعت بساز + تا تو چو خسرو بہ داند نیاد + آفریں
بر شارح رحمۃ اللہ کہ چند سمند تکوست بر صحرائے نظیر اوری بدوانیدہ وچنانچہ حضرت غیب اللسان خواجہ حافظ
شیرازی میر باید نظیر بر در میخانہ خواہم گشت چوں حافظ مقیم + چوں خرابات شد آں پیر طریقت
یار ما + و نیز ہماں میفر باید نظیر ہیچ حافظ بہ حرم بیان بشر بہ مانہ گفتم ہوس است + پس چوں حضر
مولوی جامی رحمۃ اللہ تعالےٰ علیہ از روار ہمینت شعار آں بہ ضفہ رتبک دہ خلد بریں در آں دوحہ
داغ نہ فردوس علیین بادنا اللہ تعالےٰ شرفاً وتعظیماً الی یوم الدین شدہ آمدہ ودریں وقت کہ بیاد مندی
عوائق وعلایق دوردہ دار قید مصائب دلباشے مالک سپاہ اراں دولت سرا ہمینت مقصر ماندہ ضمائر
فرص کردہ کہ جامی دیگر ست وتکلم دیگر لہٰذا متکلم از کمال اشتیاق وشوق مالا یطاق میر باید + **قولہ**
از ہمہ آفات تنیم سلیم + بر در بار تو چو جامی مقیم + **در منقبت قطب الطریقت غوث**
الخلائق خواجہ بہاؤ الدین محمد البخاری المعروف بہ نقشبندی قدس اللہ
سرہ العزیز منقبت بادل مفتوح ونشانی زدہ تعریف کردن وہنر کسے بیان کردن کذافی کنز
قطب بہرہ حرکت بیج کہ بر آں آسیا گردد وقسم ستارہ ایست کہ قبلہ مسجد بنا کنند بر آں وسید قوم
وسپہ سالار کہ مدار کار بر دباشد ومدار واصل ہر چیز رشیدی طرائق اشراف دقران قوم وگروہی اراں
رشیدی غوث بالفتح فریاد رس وفریاد رسندہ + **قولہ** در خم ایں دائرہ نقشبند چند شوی سد بہر
نقشبند + ایں دائرہ آسمان نقشبند صفت آسمان ونقشبند گفتن آسمان را بسبب نقوش تارگان یا
بسبب تاثیر در جمیع صور ہیکلے نقش در مصرعہ ثانی ایثار جہان مراد ست چند تاکید ست + **قولہ**
نقش رہ کن بسوے نقاش رو + دیدہ بہر نقش چہ داری گرو + نقاش خالق جہان جل جلالہٗ
نقش مخلوق چہ داری اے برائے چہ فایدہ داری زیرا کہ مخلوقات پردہ خالق اند + **قولہ** نقش
چو پردہ است تو از افسردگی + حائل پردہ شدہ از بیدلی + نقش اے مخلوقات ومصنوعات چو پردہ مثل
پردہ افسردگی جہل وبے معرفتی پردگی ذات پاک حق تعالیٰ کہ مستور بہ پردہ مصنوعات ست یعنی
نقش مثل پردہ است بر نقاش وتو از جہل حائل پردہ شدہ + **قولہ** بر فگن از پردۂ ایں پردہ را +
گرم کن ایں دل افسردہ را + بر فگن اے دور کن بسبب معرفت بودن لوی تعالیٰ پردگی ہماں ذات ایں
پردہ مصنوعات ازینے او ظہور وے حاصل آید او تفرقہ بجمع دار دہ + **قولہ** سست زبین پردہ کہ بر جان
تست + بے مدد پیر بہ امکان تست + ایں پردہ اے تعلق پردہ و دیدن کثرت امکان یعنی مقدور

قوله واں گہر پاک نہ ہر جا بود * معدنِ آں خاک بخارا بود * گہر پاک پیر کامل و مکمل معدن مکان آں راجع بہ گوہر پاک و کلمہ بود در ہر دو مصرعہ کلمۂ رابطہ است چنانکہ صاحب فرہنگ جہانگیری و فرہنگ رشیدی گفتہ کہ در لغت فرس قضیۂ قالی از رابطہ نمی باشد کہ تعبیر ازاں بکلمہ ہست و بود و باشد و غیراں میکنند و گاہ باشد کہ حرکت یا نون کار رابطہ کند مثل زید دبیر یعنے زید دبیر ہست یا گویم خوش و کش یعنی خوش و نیکست حاصل بیت آنکہ وجود پیر نہ ہر جاست بلکہ مکان از زمین بخارا است و بخارا شہریست عظیم بسیار خوب و نیکو تر * **قوله** سکہ کہ در یثرب و بطحا زدند * نوبت آخر بہ بخارا زدند * بصفت بخارا سکہ زدند سکہ ظہور شریعت و معرفت نوبت آخر نوبت ثانیہ فاعل زدند فقہا و قدما * **قوله** از خط آں سکہ نشد بہرہ مند * جز دلِ بے نقش شہ نقشبند * آں سکہ معرفت بی نقش سادہ از غیر حق شہ نقشبند خواجہ بہاء الدین نقشبند قدس سرہ و در آداب شیخ نوشتہ اند کہ مرید شیخ و پیر خود را از ہمہ بہتر دارند لہذا مولوی علیہ الرحمۃ حصر نمودہ * **قوله** خواجہ کہ بستہ ز سر بندگی * در صفِ صفوت کمر بندگی * ز سر بندگی لے از سر اخلاص صفِ صفوت لے اہل صفوت در خلاص و بندگی از ہمہ برگزیدہ است و میتواند کہ ز سر بندگی کر بیان کر بندگی باشد و بیشو المعنی چناں میشوند کہ در اہل صفا کمر بندگی بستہ لے خواجہ منجملہ اہل صفوت صفاست * **قوله** تاج بہا بر سرِ دیں او نہاد * قفل ہوا از درِ دیں او گشاد * تاج بہا لے روشنی قفل ہوا ہوا کشادہ و ور کرد۔ از درِ دیں لے در دخول دین کہ سالک باشد حاصل آنکہ دین را روشن کردہ است و ہوا و ہوس نفسانی کہ دین را از در آمدن بدل سالک بند کردہ و موقوف نمودہ حضرت خواجہ آنرا دور ساختہ و دل سالک را بہ معرفت گردانید و میتوانند کہ از در دین ہمیں دین مراد باشد لے قفل ہوا کہ بر درِ خانۂ دین بود یعنے از بدعت مبتدعان کہ دین حق مسدود بود ایں بدعت را دور کردہ و دین حق را مروج و روشن ساختہ و ایہام بدانکہ اگر لفظ بہا بر سر دین در آری بہاؤ الدین حاصل شود **قوله** قطب یقیں نقطۂ توحید او * خلعتِ دیں خرقۂ تجرید او * اضافت قطب یقین اضافت تشبیہیست وجہ تشبیہ آنست کہ یقین مدار سیر سالک چنانچہ در شرح منازل السائرین آوردہ است کہ الیقین ہو الذی یحمل السائر الی اللہ تعالیٰ کما قال ابو سعید الخراز العلم ما استعملک والیقین ما حملک سماہ مرکبا یرکبہ السائر الی اللہ تعالیٰ فانہ لولا الیقین ما سار الی اللہ تعالیٰ سائر و لا ثبت لاحد قدم فی السلوک و اضافت نقطۂ توحید تشبیہیست و وجہ تشبیہ آنست کہ در نقطہ شقہ و وہم را دخلے نیست چنانچہ در شرح قصیدہ تائیہ آوردہ کہ حقیقۃ التوحید تخلی عن ان یحیط بہا ویحوم حول حماہا وہم اذ ہو بحر و قف لیاہلہ العقول متنع علی القاویہ الی کتبہ الوصول

وکل المقامات والاحوال بالنسبۃ الی التوحید کالطرق والاسباب الموصلۃ الیہ وھو المقصد الاقصی
والمطلب الاعلی رحماء عبادان قرستہ بیں یقین اول سیر سیر الی اللہ است و توحید منتہاے او نیز از آن
حاصل مصرعہ آنکہ منتہا ہاے سالکین باشد درین اول مرا اوست چنانچہ از بیت لاحق الاحق کہ **قولہ** اول
او آخر ہر منتہی نہ آخر او جیب تمنا تہی + می آید خلعت یعنی لازمی شرف خرقۂ تجرید بجرید در اصطلاحات صوفیہ
ترک اغراض دنیویہ است ظاہراً و نفی اعراض اخرویہ باطناً حاصل آنکہ تجرید او شرف و زینت دین
ست چہ دیں حیدرین را ل زینت میباید چنانچہ در وجہ تسمیۂ حضرت غوث السموات والارضین شیخ عبد القادر
جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر حسناہ محیی الدین نوشتہ اند۔ **قولہ** سر سارا ساروکس نگفت
در لقا یا ازو کس نہ سعت۔ فنا فنا دیدن بعدہ نقل حودرا بسبب قیام عدا ثر آں و لقا دیدن حق قیام
عدا ثرا ہر چیز و نیز فنا سقوط اوصاف مذمومہ و بقا قیام اوصاف محمودہ باشد **قولہ** اول او آخر ہر منتہی
ز آخر او جیب تمنا تہی یعنی آنچہ منتہاے سیر سالکان ست مدرجۂ اول او حاصل ست و بآخر درجۂ او
ہیچ سالک نمیرسد چہ جاے سالک **قولہ** سایۂ او را قدم فرش را۔ پایۂ او بسر عرش جا سایۂ او
را قدم لے تمام سایۂ او و سایہ عبارت از جسم ست پایۂ او را الکرسی جاے پایۂ او را بسر عرش ست یعنی
اوروی و یدن برزمین ست و از روے پایہ بسر عرش ست۔ **قولہ** صورت او راست میزان شرع۔ جان
در بارۂ بندگی از جان شرع۔ راست یعنی درست مند کم وزن میزان شرع شرح جان تو برائے جان او را
جان شرع عبارت از معرفت الٰہی ست و از استاذے محمد دمی مرحومی رحمۃ اللہ علیہ چنان شنیدہ ست
میزان شرع آنکہ در دو شاخہ ترازوے میباشد یعنی درستی شرع بذات او معلوم میشود **قولہ** حق طلبان
را بنظرہاے خاص۔ دادہ ز اندیشۂ باطل خلاص۔ حق طلبان یعنی طالبان حق۔ نظرہاے خاص
اے توجہات خاص جو اندیشۂ باطل خیال غیر حق **قولہ** ہر کہ بدان کنج عنایت رسید۔ رشتۂ ہدایت
نہایت کشید۔ اے کامل شد کنج عنایت ذات ہمیت صفات شاہ نقشبند رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ بنہایت
کشیدای کامل شد۔ **قولہ** راہ نماے سفر اندر وطن۔ خلوتے دائرۂ انجمن۔ کم زدہ بے ہمدمی ہوش دم
دیدہ بنظر بر قدم۔ این راہ نما ست کہ موقوف جمیلا ست۔ مدارکہ طریقۂ خواجگان قدس اسرارہم
بر ہشت بنا ست ہوش در دم نظر بر قدم سفر در وطن خلوت در انجمن یاد کرد باز گشت نگہداشت یاد داشت و بناے
وقوف ایہا ست وقوف عددی وقوف زمانی وقوف قلبی ہوش در دم آنست کہ ہر دم کہ از درون برآید باید
بے حضور و آگاہی نباشد و غفلت را بدان راہ نباشد نظر بر قدم آنست کہ سالک را در رفتن و آمدن در شہر و
صحرا ہمہ جا نظر او بر پشت پاے او باشد تا نظر او پراگندہ نشود و بجاے نرسد نیت سفر

در وطن آنست که سالک در طبیعت بشری سفر کند یعنے از صفات بشری بصفات ملکی و از صفات ذمیمه
بصفات حمیده انتقال نماید خلوت در انجمن آن ست که اشتغال و استغراق در ذکر الٰهی بمرتبه رسد که اگر
در بازار در آید هیچ سخن و آواز از نشنود بسبب استیلائے ذکر بر حقیقت دل یاد کرد آنست که در ذکر لسان یا
قلبی از حق تعالیٰ آگاه باشد و یاد وے آگاهی نباشد بازگشت آنست که هر بار که ذکر چیزی بزبان و دل کلمه
بگوید در عقب آن همان زبان و در دل بگوید که خداوندا مقصود من توئی و رضائے تو زیرا که این نفی کننده اثبات
هر خاطرے را که بیاید از نیک و بد تا ذکر او خالص شود و از ماسوائے فارغ شود نگاهداشت آن ست که دل را
بمراقبه تمام از خاطر نگهدارد و نگذارد که خیال غیر در خیاله متصور شود یاد داشت آنست که از حق تعالیٰ بدوام
آگاه باشد بر سبیل ذوق و شوق ذاتی یاد کند و به تکلف حاضر شدن از میان برخیزد و پس فرق میان
یاد کرد و یاد داشت همین ست در یاد کرد تکلف ست و در یاد داشت تکلف نیست توقف عددی آنست
که در ذکر ملاحظه عدد کند که دل از خواطر متفرقه باز ماند و قوف زمانی آنست که سالک در هر زمان صفت
و حال خود بنگرد که موجب شکر است یا باعث عذر و لهذا در زمان قبض باستغفار امر فرموده اند و در
حالت بسط بشکر و قوف قلبی آنست که ذاکر در اثنائے ذکر متوجه بدل صنوبری الشکل باشد که در
محاذی پستان چپ واقع ست هذه خلاصة ما ذکر فی الرشحات **قوله** بسکه ز خود کرده به سرعت سفر
باز نمانده قدمش از نظر + تخییل آنست و مضمون نظر بر قدم ز خود کرده سفر از خودی خود بر آمده **قوله**
وقت توجه شده خم چون کمان + از چلهٔ خلوتیان برکران + لے توجه نمودن بحق تعالیٰ یا توجه
نمودن بارشاد مریدان از چلهٔ خلوتیان الخ یعنے فارغ از چله کشیدن خود یا فارغ ساخته مریدان
را از چله‌هائے بغیر چله به مطلب اقصیٰ مریدان امی رساند چنانچه از بیت می آید و ذکر کمان و چله
از محسنات است **قوله** بین که چه سان کرده دو صد قافله + صید کمانے و کمان بے چله + قافلهٔ
قافلهٔ طالبان حق کمان عبارت از قد خمیده وقت توجه چله همان چلهٔ خلوتی **قوله** چون نشانها
بمیان آمده + محو نشانهاش نشان آمده + نشانهائے نشانهائے ظواهر بعیان ای بشهود حق تعالیٰ
محو نشانهاش الخ یعنے نشانهائے محویت بذات حق او را همین محویت نشان ظاهری پیر ست . ای
آن قدرت بذات حق محو گردیده که از وے نشان هرگز داده نه شود + **قوله** یافته در طی مقامات
خویش + بے صفتی را صفت ذات خویش + را دیبے صفتی را علامت مقبولیت ست بے صفتی
همان بے نشانی **قوله** سلسلهٔ نسبت پیران او + عروهٔ وثقی با پیران او + عروهٔ وثقی رسن محکم
پیران مریدان **قوله** افگند آوازهٔ آن سلسله + در صف شیران جهان زلزله + آن سلسله ای سلسلهٔ پیران

تیراں جہان اولیا کمل ذلزله مغول انگند است و زلزله افگندن بسبب کمال قربت و جلال
قوله سفله که نامش بحقارت برد • نام خود از لوح بصارت برد • سفله منکر لوح بصارت عالم
ظاهری نام خود الحال نام او آنقدر محو معدوم گردد که جائے دیده نه شود چه جائے ذات او قوله
دیده خفاش بود در دور کور • دره رخ خورشید سود سے نگرد تمثیل است برماسبق پس منکر مثل خفاش
از ستحاع آفتاب شاه نقشبند رحمه الله تعالی کور است لہذا متنفر ست والا الفور رسیده
قوله طائر روحش که ازیں کنده دام • سدره نشین آمد طوبی مقام • باد لفرخنده مقر مستقر
عند ملیک صمد مقتدر • طائر روحش مبتدا موصوف که ازیں کنده دام الی آخر صفت آں
بفرخنده مقر مستقر الخ خبر آں فرخنده مقر قرب الٰہی مستقر قرارگیرنده ملیک حق تعالی صمد بے نیاز
مقتدر قادر بهر دو صفت ملیک ست • در دعاے دولت خواهی ارشاد پناہی خواجه
ناصر الدین عبید الله ادام الله اظلال ارشاده علی مفارق الطالبین الی
یوم الدین • قوله زد بجهان نوبت شاهنشهی • کوکبه فقر عبید اللهی • نوبت بالفتح نون و
سکون واو و فتح باء موحده نقاره و خیمه و پاس و فرہنگ نورالدین حکیم کوکبه جمعیت کوکبه فقر جماعة
فقیراں عبید اللہی از کثرت مال و دولت نوبت شاهنشهی انیز شده و دعوی بے نیازی یکبیده و در
رشیدی کوکبه بمعنی بزرگی آورده یعنی بزرگی فقر عبید اللهی نوبت شاهی انیز شد قوله آنکه ز حریت
فقر آگه ست • خواجه احرار عبید الله است • حریت برگزیده بهر چیز و آزادگی آمر تبه ہی الانطلاق
عن رق الاغیار و ہی علی مراتب حریة العامة عن رق الشہوات و حریة الخاصة عن رق المرادات
لفنا ارادتهم فی ارادة الحق و حریة خاصة الخاصة عن رسوم والآثار لانمحاقهم فی تجلی نور الانوار
کذا فی اصطلاحات صوفیه حریت فقر خاصة الخاصة که در فقر ست • قوله روی زمیں کش نه نظر
لے بن ست • در نظرش چوں روئے یک ناخن است • نه سر دے بن نسبت لعامه در نظرش ای
در نظر وسیع او داشت رت نکستکار که بر زمین میگردد چنانچه در قصه یوسف علیه السلام و زلیخا
تعریف عبید الله کرده و در آں بیان گستکار فرموده چوں تعلق دنیا نسبت بعامه مانع راه فقر
ست و نسبت بخاصه غیر مانع بیں فرموده قوله یکروی ناخن که بدست آیدش • مسکے بره فقر نکشایدش
آیدش • فقر لجه بحر احدیت دلش • صورے کثرت صدف ساحلش • لے صدف ست که بر
ساحل افتاده است یعنی از دل آں بیرون ست پس ایں بیت بابیت لاحق دلیل اثبات عدم مانع
شدن تعلق دنیاست او را در راه فقر قوله باشد ازاں لجه نا قعر یاب • قبه نوئی فلک یک حباب • لجه

در دعای دولت خواهی خواجه ناصر الدین عبید الله احرار

باقدیاب دل حضرت خواجہ قبہ نہ تو فلک ہیئت مجوفی نہ فلک **قولہ** داد چوں کلک کبریز برانشستہ
ستم نامہ چنگیز را + نم دادن کلک را عبارت از نوشتن یعنی چوں رقم نوشت بسوی چنگیز ستم نامہ بقلب
اضافت لے نامہ ستم چنگیز و چنگیز نام پادشاہ مغلان کہ خروج او یکی از علامات قیامت بودہ است در
یک شہر ہری ست و چہار لاک آدمی را کشتہ بود کذا فی ابراہیم شاہی ؛ **قولہ** خامۂ او کردہ نسخ
رقاع + محو خط نامۂ ظلم از بقاع + نسخ کتاب نوشتن رقاع بالکسر پارہای نوشتہ ہائے موجز کہ بجائے
فرستندہ و نام خطیست بقاع بالکسر جمع بقعہ یعنی پارہ از زمین ہائے دیگر ممتاز باشد و خامہ و
رقاع و خط و نامہ از تمامات لفظی ست و اسامی شش خط انیست ثلث و توقیع و نسخ و ریحان و رقاع
و تعلیق بعد ازاں بمرور ایام استاداں دو خط دیگر یکے تعلیق از رقاع و توقیع دوم نستعلیق از
نسخ و تعلیق استنباط نمودند + **قولہ** رقعۂ او نوردہ بہر سواد + بقعۂ او ثانی خیر البلاد + سواد الفتح سیاہی
شہر خیر البلاد یعنی مکہ و مدینہ و بیت المقدس **قولہ** تاجوراں حلقہ بگوش درش ؛ یافتہ فراز رخ فرخ
سرش + تاجوران پادشاہان حلقہ بگوش درش لے جمع برائے زیارت از رخ اے از زیارت
رخ مبارک او + **قولہ** از لب شیریں چو شکر ریختہ . قوت رواں با شکر آمیختہ + چوں شکر ریختہ
اے سخن فرمودہ قوت رواں کلام مصرعۂ ثانی معطوفست بر جملہ شکر ریختہ ؛ **قولہ** گشتہ ملائک
مگس خوان او + راتبہ خوار از شکرستان او + جزا چوں کہ در بیت سابق ست خوان عبارت از دہان
از شکرستان بیان خوان حاصل و بیت آنکہ وقتیکہ در شیریں کلام می آید ملائک منتظر شنیدن
آں می شوند چہ جائے انس و جان ؛ **قولہ** حلقۂ اصحاب کہ گرد ویند . بہرہ ور از وارد و ورد
ویند + دائرہ جمع سرامنیت است . مرکز آں نقطۂ جمعیت ست + حلقۂ اصحاب مبتدا کہ گردوی
اند الخ بیت صفت اصحاب فی بیت ثانی خبر وارد و در اصطلاح صوفیہ کل مایرد علی القلب من المعانی
من غیر تعمد من العبد وارد و ورد لے وارد ایشکہ بروی در و دارند و ہموارہ بروے نیایند جمع بمعنے
جامع امنیت بالضم و تشدید یا آرزوی و مراد آں راجع بدائرہ نقطۂ جمعیت ذات خواجہ علیہ الرحمۃ کہ
ساکن منزل جمع ست و جمیع در اصطلاح صوفیہ شہود الحق بلا خلق و الجمعیۃ اجتماع الہمم فی التوجہ الی اللہ
تعالی و الاشتغال عما سواہ بازائہا المتفرقۃ وہی تو زیع الخاطر الاشتغال بالخلق و جمع الجمع ہو شہود الخلق
قائما بالحق و یسمی الفرق بعد الجمع حاصل آنکہ حلقۂ اصحاب دائرہ ایست کہ جامع ہر آرزوی ست و
مدار علیہ آں دائرہ ذات خواجہ علیہ الرحمۃ ست کہ موصوف است با جازت جمعیت ؛ **قولہ** ہست
باں کعبۂ صدق و صواب + نسبت شاں سلسلۂ زرناب + بداں کعبۂ صدق و صواب ذات

خواجہ علیہ الرحمۃ آں بلے مردان سلسلہ در رناب بلے لبیار آراستہ و مقبول حاصل آنکہ بست مریدان بخواجہ علیہ الرحمۃ مثل سلسلہ در رتاب آراستہ است **قوله** تا ابد این سلسلہ نگسستہ باد گردن ایام بدان بستہ باد ـ لے تا قیام قیامت باشد ایام مطیع و منقاد با

مطلق سخن کہ در تفضیل وے مطلق سخن نیست

مطلق اول بمعنی غیر مقید لے معنے کہ از کلمات بعبارہ بفہم در آید سخن است و مطلق ثانی بمعنی ہرگز **قوله** پیرین نسخہ باغ سخن ـ ہست نسیم چمن آرائے کن ـ نفخہ بفتحتین دمیدن بوئے خوش باغ سخن کلام الٰہی لفظ کن مضاف الیہ نسیم ست لے نسیم کن چمن آرائی صفت نسیم و چمن عبارت از عالم است یعنے اول کلام الٰہی لفظ کن آمدہ است و میتوان کہ باغ سخن مطلق سخن مراد باشد یعنی اول سخن لفظ کن ست

قوله صبحدم آں نسخہ کہ برخاست ست ـ خشک و تر این چمن آراست ست صبحدم اول ایجاد آن نفخہ کن خشک و تر ای تمام این چمن عالم ـ **قوله** راں نفس اول کہ قلم سرزدہ ـ سر بہ نیستان عدم بردہ بیان خشک و تر است آن نفس نفس کن سرزدن پیدا شدن کاف کہ قلم سرزدہ و قتبہ است و اول ظرف سرزدہ یعنے وقتیکہ اول قلم نفس کن پیدا شد سخن در گرفت پس جر الحمد ونست بقرینہ لاحق مصرعہ ثانی معنے سرزدہ است نیستان بدم عدم ـ **قوله** گرچہ قلم داد سخن را دہ است بے سخن از ہم رتخن را دہ است ـ داد سخن دادہ لے حق سخن اداکردہ در نوشتن بے سخن بیشک ـ **قوله** چوں زسخن زادہ سخن در گرفت پردہ ازیں راز کہن برگرفت ـ سخن در گرفت لے سخن آغاز کرد پردہ برگرفتن ظاہر کردن راز کہن حقایق موجودات کہ در علم ازلی بودہ پس **قوله** ہست سخن پردہ کش رازہا ـ زندہ کن مردہ آوازہا ـ پردہ کشی ظاہر کنندہ مردہ آوازہا لے آوازیکہ از عاد ثمود مردم است اسے مضمون محض اند ـ **قوله** نفخہ خنیاگر دستاں سرائے ـ مردہ بود بے سخن جانفزائے تفسیر زندہ کن مردہ آوازہا ست دستانسرا لے صفت خنیاگر مردہ بود الخ زیرا کہ باعث آوازہا سے ہمیں سخن ہست و سخن عبارت ست از معنے غریبہ و مضمون عجوبہ ـ **قوله** چوں بہ سخن یار شود سازا و ـ نعل بجر لعلہا و بہ آمانا و ـ سازہماں آواز ـ **قوله** ہر کہ سخن را کند اثبات جاں ـ جز بہ سخن خوش نبود جان آں بیان صفت دیگر سخن است نفس دم ہر کہ اے بعضے از اولیا فرمایند کہ نفس آدمی جان دارد و دیگرہا را زندہ گرداند آں اے نفس لیسے سخن خوش کہ معنی غریبہ است روح نفس است چنانچہ میفرمایند

قوله ہست سخن قالب و جانش سخن ـ این سخن از زندہ دلاں گوش کن ـ نفس ہماں دم این سخن لے گفتۂ من از زندہ دلاں گوش کن ـ اے اراد لیاء شو کہ چگونہ بہ نفس خود روح بخشش

فرمایند + **قوله** گرچه سخن هست گره‌ها بباد + ور گرهش بی گره صد گشاد + بیان صفت لب سخن بیاد
لے پر نفس و گره او عبارت از زیر و زبر شدن نفس ست چنانچه در بیت لاحق اللاحق ست گره صد گشاد
همین گشایش و گشایش را گره تخیل کرده‌ پس **قوله** هر گره از وے گهرے یک به + بسته
دراں گوهر دیگر گره + دراں لے دراں گوهر گوهر دیگر عبارت از نکته ایست که در معانی مندرج ست
فاعل بسته گوهر دیگر ست گره دیگر مفعول آں + **قوله** حرفے اگر زیر شود یا زبر + نیست گره پیش خرد جز گهر
اثبات گهر بودن گره نقش اگر زیر شود الخ جمله شرطیه و جزاء آں محذوف است یعنے اگر حرفے زیر شود یا زبر
پس آں گره گردد و آں گره نیست پیش اہل خرد جز گوهر حاصل آں که در سخن اگر حرفے زیر شود گره نفس
واقع شود و دراں حصول معانی می شود و اگر آں حرف زیاده گردد هم گره شود و در آں حصول معنی
دیگر گردد پس آں گره پیش اہل دانش گوهر ست لے قیمتی ست ولغو نیست دایہام بدانکه در لفظ
گره حرفے زیر و زبر نه شود + **قوله** نیست سخن بستهٔ این صوت و حرف + مرغ سخن راست نوائے
شگرف + ترقیست از ماسبق ولفظ بلک در مصرعه محذوف ست مرغ سخن ترکیب اضافی ست مرغ سخن را بمعنی برائے
راست حرف ربط ست که درمیان مبتدا و خبر واقع شود لے برائے مرغ سخن آوازه شگرف ست که بحس
سمع مدرک نه شود بلک بسمع هوش و دل به فهم در آید + **قوله** هرچه فتنه سرازاں در دلت + معنی نو گردد
زاں حاصلت + هرچه لے چیز مبتدا و فتنه سرازاں الخ صفت هرچه و بیت ثانی خبر آں ای از دیدن
آں چیز مصرعهٔ اول بیت ثانی تفسیر فتنه سرازاں در دلت ست معنی نو باعتبار آنکه پیش ازاں ترا بخاطر
نرسیده وایں همه آخر در مصرعهٔ اول بیت ثانی اشارت بجمیع بسری ست مصرعهٔ ثانی تفریع مصرعهٔ اول است
قوله پیش سخنداں سخن است این همه + جان سخن را چو تن ست این همه + جان سخن ورا سخن را بمعنی
برائے این همه در آخر مصرعه آخر بیت ثانی اشارت ست بجمیع جزئیات موجودات یعنی هر چیزیکه بدیدن آں چیز
نازی و مفهومی تو معلوم گردد سوائے حرف و صوت آں سخن است پس همه جزئیات موجودات مثل تن است و
آں سخن جان ست در و پس هر یک از افراد عالم یک کلمه ایست که دال بمعنی مخصوصه است ولهذا عارف
حقایق و محقق دقایق تمام عالم را کلمات الله فرموده چنانچه میفرماید **قوله** لاجرم آناں که ز کار آگه اند
گفته جهاں را کلمات الله اند + که ز کار آگاه اند صفت آناں کار لے کار سخن آگه اند یعنے محرم سخن اند
لفظ که در مقدم کلمات الله اند بیان گفت محذوف ست لے گفت که کلمات الله اند جهان یعنی
تمام موجودات زیرا که هیچ موجودے نیست که بدیدن مفهوم نه گردد **قوله** ز آنکه بآں منهی غیب از
درون + میدهد اسرار نهانی برون + علت کلمات الله گفتن بآں ای بدیدن آں موجودات منهی

اسم فاعل مشتق از نهانی بکسر جیم و دال بمعنی غیب جمع غیوب که الله تبارک و تعالی باشد از درون آن
از غیب باطن وار درون متعلق میدہست اسرار نہانی از دادناک مردم ❊ قوله مطرب عشق که بآن
در نواست ❊ گنبد فیروزہ ازاں پر صداست ❊ اثبات کلمات الله است مطرب عبارت از حال
هر چیز است خوش لہجہ صفت بآن ای بآں سخن کہ مدلول چیز است در نواست اے سبیں ❊ کاشف
آنست از آن اے از ان سخن پر صداست ای پر داد است یعنی کاشف زیراکہ از دیدن آسمان ہم
اسرار معلوم میشود ❊ قوله جیرہ نگار از درون آیتی ❊ نرگس بینا بحبت آن ہمہ کے بدرون آمعنی یا نہادن نگار
است یکے یکبار نرگس بینا چشم قوله اے پی گوشہ کہ کند فہم راز ❊ میغ ہن گل چو لب غنچہ باز ❊ گوشی
کہ کند فہم با گوش داما مین امراز دیدن ❊ دہن گل مفعول آں وتجنیس سوسن مرغ سحر بار کشادہ ای گویندہ
و کاشف اسرار معانی مدلول بود ❊ قوله سوسن آزاد زباں در دہاں ❊ مرغ سحر چیرہ فغان و فغال
یعنی میں سوسن آزاد اکہ زباں در دہاں بکاشف معانی مدلولہ خود است و ہمیں مرغ سحر خیر کہ فغاں
در دہاں میں معانی و فنون کر خود است از یے گوشے کہ کند فہم راز ❊ علی ہذا القیاس ❊ قوله کاشف
اسرار معانی ہمہ ❊ عرضہ دہ گنج نہانی ہمہ ❊ عرضہ دہ ظاہر کنندہ گنج نہانی جہاں است یا نہ
معانی ہمہ اے تمامی موجودات ❊ قوله ❊ این ہمہ خود ہست ولے ز آدمی ❊ کس نشدہ پیش
در محرمی ❊ ایں ہمہ ای ہمہ موجودات محرمی اے محرمیت در کشف اسرار اے ہمہ موجودات
کاشف اسرار است لیکن آدمی بسیار کاشف است زیراکہ آدمی جامع جمیع حقایق عالم است
چنانچہ میفرماید ❊ قوله کشف حقایق بر ماں دلیست ❊ حل دقایق بہ بیاں ولیست ❊ علت بیت
مقدم است ❊ قوله جیاں سخن گرچہ بسے سادیافت ❊ از دم او نفحہ اعجاز یافت ❊ جیاں سخن
بسے ساز یافت اے مبین و مکشوف گردیدہ از غیر آدمی از دم اوے از دم آدمی نفحہ اعجاز معجزہ گردید
کہ صدور آں از غیر محکی است حواج حقیقت سخن بیان در مرتبہ در ہیچ قدر آں آغاز نمودہ میفرماید
قوله در سخن را چو نمودم عیار ❊ از سخن نر چہ کشم یار غار ❊ در سخن سخن چوں نمودم عیار اے سر کی او
عیاں ساختم چہ کشم یار غار زیراکہ بیش عیار سخن نمودن عادت و تخصیص از برائے آنست کہ اہل سخن
بہ نزمیفرودستند در حاصل کنند ❊ قوله چوں فلک اے رانکہ ترازوی ہی ❊ در ترمہ و مہر یکسو نہی ❊ چوں
فلک اے بقدر فلک او ترازوئیکہ بمعنی اگر اضافت مہر و مہر اضافت مشبہ است اے زرکہ مثل مہ
و مہر است یکسو نہی اے بہ یک پلہ آں ترازو ❊ قوله پلہ دیگر صدف پرکنی ❊ واز سخن ہمچو در ش
پرکنی ❊ در سخن صدف در مکان واز سخن عطف تفسیری در در ❊ قوله زر سیاہ پایہ شود

چرخ سائی۔ دُرِّ گراں مایہ نہ حنید زجائی۔ بسبک پایۂ خفیف وبمیقدار چرخ سامی بالا رونده چه سبک به بالا رود و در گرانما یه سخن قیمتی وار جمند نه جنبد ز جائے یعنی برجائے بماند چه پله بیش وزن بر جائے بماند و بالا نرود چوں حقیقت سخن وقدر آں بیان فرموده عنان بیان بموعظت خود معطوف ساخته سیفر ماید **قوله** جامی اگر ہست ترا گوہرے ۔ باید شدہ آمد بکش از ہر درے ۔ گوہری اے سخن شده آمدے آمد ورفت ۔ **قوله** بردر ہر سفلہ منہ چشم آز ۔ ہمچو صدف با گہرے خویش ساز ۔ تفسیر مصرعہ ثانی بیت سابق ست با گہر خود بساز اے مشغول باش ۔ **در فضیلت کلام موزون که ہر نوع ازاں بحر لیست مشحون بلآلی مکنون وجواہر گوناگون** ہر نوع عبارت از انواع بحور ست ضمیر ازاں راجع به کلام مکنون باول مفتوح پنہاں داشته شده لآلی مکنون عبارت از محسنات معنوی است وجواہر گوناگون کنایت از محسنات لفظی بلآلی مکنون متعلق مشحون است و جواہر معطوف ست بر لآلی ۔ **قوله** اے پر آوازۂ کوس سخن ۔ شاہد جان است عروس سخن خطاب بہر ناطق مطلق کہ انسان باشد کوس سخن شاہد عزیز ومحبوب جانہا ئے اے جان ہائے سامعین متکلمین عروس سخن لئے حرف ندا و منادی محذوف ست که انسان باشد و مصرعہ اول صفت منادی ست و مصرعہ ثانی مقصود بالنداء **قوله** طرفه عروسی که ز زیور تہی ۔ آید ز دلبری فن دلہی عروسی ہاں سخن کاف که زیور تہی وقتیہ است زیور عبارت از محسنات لفظی و معنوی دلبری گرائیدن دل گردیده کردن چنانچه از لفظ شیریں دل سامع میگردانند دلہی قوت بخشیدن چنانچه از لفظ ہمت دل سامع قوی شود **قوله** چونکه بزیور شود آراسته ۔ طعنه زند بر مہ ناکاسته ۔ زیور ہمه محسنات طعنه زند بسبب کمال حسن ۔ ناکاسته کامل **قوله** چوں گہر نظم حمایل کند ۔ غارت صد قافلۂ دل کند ۔ گہر نظم یعنی وقتیکه منظوم شود صد کس را فریفته کند ۔ **قوله** چوں کند از قافیه خلخال یار ۔ پائے خرد مند بلغزد ز جائے ۔ از قافیه بیان خلخال ست و قافیه از آخر حرف بیت تا اول ساکن یا حرکت حرف متحرک که ماقبل اوست مثل جائے و دریں بیت ست و حروف و حرکات قافیه دریں از حرکت جیم تا آخر ست قول خلیل است مختار از اقوال ہمیں قول ست و بعضے تمام کلمۂ آخر بیت را قافیه گویند مجازاً پائے لغزیدن فریفته شدن ۔ **قوله** چوں ز دو مصرعه کند ابروان ۔ رخنه شود قبله پیر وجواں ۔ ز دو مصرعه بیان ابروان ست رخنه شود برہم گردد قبله پیر وجوان متوجهی که پیر وجوان ہمواره متوجها باشند ای پیر وجوان قبلۂ خود را که ہمواره متوجه او باشند برہم کرده با برحان سخن منظوم ناظر شوند و بدو روے آرند ۔ **قوله** معنی رنگیں چو شود غازه اش ۔ باغ [illegible] ز گل تازه اش ۔ یعنے رنگین معنی خوب عبارت

در فضیلت کلام موزون

این فنا سرمدی ست وہرگز فنا نہ پذیرد **قولہ** بادہ زجام جبروتم دہند + نقل زخوان ملکوتم دہند + جام جبروت جبروت وجبروت تعبیر از ذات کنند خوان ملکوت ملکوت وملکوت محققین مراد از صفا وارند لی عل دہند قضا وقدر بعد فنائے اوصاف بشری مرا محرم اسرار ذات وصفات خود کنند
قولہ ساقئے سلسال وہم سلسبیل مطربم آواز پر جبرئیل + ساقی مبتدا مضاف بضمیر متکلم سلسال دہ بمعنی پے در پے ومبتدہ صفت ساقی ست سلسبیل خبر وسلسبیل نام جوے در بہشت یعنی محو تماشای سلسبیل شوم واز آواز شنیدن پر جبرئیل خوشوقت شوم **قولہ** ساقی و مطرب بہم آمیختہ + نقل معانی ہمہ جا بیختہ + ساقی ہماں سلسبیل مطرب ہماں آواز پر جبرئیل نقل معانی یعنی ہر جا معانی بفکر در آیند چہ از جبروت وچہ از ملکوت وچہ از سلسبیل وچہ آواز پر جبرئیل
قولہ بہرہ چو برگیرم ازاں بزمگاہ - از پئے رجعت کنم آہنگ راہ + آں بزمگاہ عالم علوی راہ راہ عالم سفلی + **قولہ** ہر چہ دہد دستم ازاں خوان پاک - زلہ کنم بہر حریفان خاک + ہر چہ ای ہر معانی دست دادن میسر وحاصل شدن خوان پاک ہماں عالم علوی زلہ بالفتح آنچہ از بہر کسے نہند از طعام کذا فی المنتاج
قولہ بر طبق نظم بدست ادب + بر نمط دلکش وطرز عجب + طبق نظم دست ادب **قولہ** پردہ ز تشبیہ مجاز ش کنم + تحفہ ہر محفل رازش کنم + تشبیہ آنچہ چیزے را بہ چیزے تشبیہ دہند وآں ہفت قسم است تشبیہ مطلق تشبیہ مشروط تشبیہ عکس تشبیہ اضمار تشبیہ بکنایہ تشبیہ بالتفصیل تشبیہ تسویہ و مجاز از قسم استعارہ است وآں مشبہ ومشبہ بہ ہر دو غرض باشند یعنی محسوس حواس ظاہر یا آنکہ متصورات یعنی محسوس حواس باطن **قولہ** جامی اگر اہل دلی گوش کن + سامعہ را بر رقہ ہوش کن + گوش کن لے بہوش بشنو سامعہ را بر رقہ ہوش کن ای بہوش بشنو - **قولہ** ہوش بدیں تحفہ غیبی سپار + خود مخرد نام نہد ہوشیار + ایں بیت مقولہ گوش کن ست تحفہ غیبی مضمون عالم علوی چنانچہ مذکور شد سپار یعنی ہر چہ نظر کنی مضمون آں از عالم علوی آوری **در تنبیہ سخنوراں ہنرور و ترغیب بدانچہ در بایست شعر است تا مقبول طبع ومطبوع طباع سماع افتد** + تنبیہ بیدار کردن وواقف نمودن بر چیزے ترغیب در رغبت وخواہش انداختن کسے را طباع بالکسر سرشت مردم کہ زائل نہ شود استماع گوش دادن + **قولہ** قافیہ سنجان کہ دریں حل زنہند - در بہ رخ تیرہ دلاں گل زنند + قافیہ سنجان شعراء چوں در دل زنند ای متوجہ دل خود شوند برائے فکر در بالفتح دال مہملہ دروازہ کہ بتازی باب خوانند ودر کوہ نور الدین پس در ینجاے معنی باب ظرف ست ودر ترجمہ فی ست اول ئے محذوف ست دروازہ کہ بر رخ تیرہ دلان کشادہ است گل زنند وبند

در تنبیہ سخنوراں

ساز ند تا در آمدن ایشان شعرا را مزاحمت نرسد قوله ردی چو در قافیه سخی کند پشت برین دیر سخی کند
قافیه سنجی فکر سخن کردن دیر سپنج دنیا پشت کردن ترک او دن ۔ قوله تن بگزارند همه جان شوند
کوه ببرند و سوے کان خوند ۔ تن بگزارند در فکر سخن کوه تن کان دل اے مشقت بسیار کنند و اندیشه
بے شمار در زند تا دل پر گوهر که عبارت از کان ست بهر سانند قوله جان کنی و کان کنی آئین شان
صیرفی چرخ گهر چین شان ۔ جان کنی مشقت بسیار کردن در فکر سخن کان کنی مضمون
بر آوردن از دل کنی بالفتح کنندہ و صیرفی چرخ چرخ گهر چین شان اے پسند کننده و
طلب سازنده اے آنقدر سخن ایشان ترقی گیرند و خوبی پذیرد که آسمان طالب آنها شود ۔ چون ان
قافیه سنجان عظام و شاعران فخام نمود و تنبیه نا قصان و به ترتیب ایشان آغاز کرد و میفرماید
قوله ایکه درین کار جگر خورده ۔ گوهر رنگین بکف آورده ۔ ای حرف ندا و منادی محذوف است که دیرین کار
لا صفت منادی و بیت لاحق مقصود بالنداست کار اے فکر سخن جگر خوردن محنت کشیدن گوهر رنگین
سخن آراسته بکف آوردن حاصل کردن ۔ قوله گوهر و لعل از دل و کان میطلب ۔ هرچه بیابی
به از ان میطلب ۔ گوهر و لعل عبارت از مضامین و معانی از دل یعنی از میان کان و نے
که کان گوهر مضامین ست نه کان خیالات باطله بیابی از لعل و گوهر دیان کان دل ازان اے
ازان گوهر و لعل ۔ قوله گوهر این کان همه یکرنگ نیست ۔ لولوئے عمان همه همسنگ نیست ۔ علت به از
طلبیدن این کان دل به مضامین یکرنگ یکسان اے به از هم ست مصرعه ثانی تمثیل مضمون مصرعه اول
ست همسنگ هموزن ۔ قوله هر که بجنس کرد قناعت خسی ست ۔ بے طلبی کن که به از بے بسی ست ۔ خس
مضمون سهل خسی بیار خارسی مردون و سهل پست و پست فطرت که به از بے بسی علت بے طلبی کن ست
چون حصول مضامین عالیه موقوف بر طهارت دل از حدوث اخلاق ذمیمه است بطریق ارشاد میفرماید
قوله ناشده از خوئے بدت دل تهی ۔ کے رسد از نظم تو بوئے بهی ۔ خوئے بد اخلاق ذمیمه
بوئے بهی حسن مضمون و خوبی عبارت ۔ قوله هرچه ز دل هست ز پاک و پلید ۔ در سخن آید اثر آن پدید
پاک و پلید بیان هرچه پاک و پلید اخلاق حمیده و اخلاق ذمیمه آن راجع بهرچه قوله جیفه چو مند د
دهن جوے تنگ ۔ آب روان گیرد ازان بو و رنگ ۔ تفصیل مضمون بیت سابق بطریق تمثیل
این را صنعت تقسیم گویند قید تنگ برائے آن ست که بوقت عدم تنگی آب جوے جیفه نگیرد
ازان اے از جیفه ۔ قوله چون گره نافه گشاید نسیم ۔ غالیه سا گردد و عنبر شمیم ۔ گره نافه کشاید
یعنی لازمی ناحل غالیه او گردد نسیم ست ۔ قوله نظم که نسبت بگهر باشدش ۔ به ز گهر باشد اگر باشدش

لفظ جہاں گشتہ و معنی غریب ۔ لیک نہ بیگانہ ز فہم لبیب ۔ ضمیر شین در بیت اول راجع بہ نظم است
فاعل باشد و مصرعہ اول بیت اول نسبت ست و کلمہ باشد اول و مصرعہ ثانی بیت اول کلمہ
ربط است و فاعل باشد ثانی لفظ جہاں گشتہ معنی غریب نظم کہ منسوب بگوہر ست یعنی از گوہر ست
و تسمیہ لفظ جہاں گشتہ و معنی غریب باشد اما جہاں گشتہ متعارف و مستعمل لبیب دانای اما معنی غریب
آں قدر نباشد کہ بہ فہم دانای بہم نرسد ۔ **قوله** قافیہ کمیاب چو دیبائے چین ۔ وزن سبک سنگ چو باد
معین ۔ ایں معطوف است بر مصرعہ ثانی بیت سابق کمیاب نادر باد معین پاک و صاف ۔ **قوله** نے رقم
کلک تکلف دروے ۔ نے کلف داغ تصلف دروے ۔ تکلف دشوار کار بستم کردن کہ دراں رنج باشد تصلف
تسلف لاف زدن کلف داغ سیاہی کہ بروی افتد کلک تکلف تکلف و عبارت از تکلف تشبیہ دادن وجہ
مشابہت نباشد داغ تصلف تصلف و عبارت از مبالغہ کردن کہ بحد لاف رسد **قوله** یافتہ از صنعت
وقت جمال ۔ لیک نہ بیروں ز حد اعتدال ۔ لے از حد اعتدال نگذردہ زیرا کہ **قوله** شاہد پروردہ بصد
عز و ناز ۔ پیش مشاطہ ندارد نیاز ۔ بر رخش از غالیہ مشک سا ۔ خوب بود خال ولے یک دو جا ۔
یعنی شاہد کہ بصد عز و نیاز پروردہ باشد احتیاج بمشاطہ ندارد و بر رخ او اندک خال خوب میباشد
و اگر زیادہ از حد اعتدال باشد رخ او بزشتی مایل گردد چنانچہ در بیت لاحق می آید از غالیہ مشک سا
بیان خال ست ۔ **قوله** خال کہ از قاعدہ بیروں فتد ۔ بر رخ معشوق نہ موزوں فتد ۔ خبر خال کہ مبتدا
ست بلکہ **قوله** خال عذارش بہ تباہی کشد ۔ روی سفیدش بسیاہی کشد ۔ خال اے خال زیادہ از حد
اعتدال فاعل کشد خال ست روی سفید و عذارش ہر دو مفعول **قوله** ایں ہمہ گفتیم ولے زیں شمار ۔
چاشنی عشق بود اصل کار ۔ ایں ہمہ لے قوانین زیں شمار لے قوانین مذکورہ اصل کار اے اصل و بنیاد کار
سخن نمی بینی کہ عاشق جاہل چہ سخن گوید **قوله** عشق کہ رقص فلک از شور اوست ۔ خوان سخن را نمک از شور اوست
عشق مبتدا کہ رقص فلک از شور اوست صفت اوست مصرعہ ثانی خبر رقص فلک از شور اوست لے
از عشق باری تعالی کہ در ذات فلک تافتہ ست فلک بوجد آمدہ خوان سخن را نمک آنکہ خوان
سخن و خوان سخن سخن شور لے شورش و آشفتگی عشق کہ در ذات انسان باشد چوں از مخاطبہ شاعران و
ارشاد ایشاں فارغ شد بمخاطبہ خود بطریق موعظت میفرماید **قوله** جامی اگر در سرت ایں شور نیست
خوان سخن گر تہی دور نیست ۔ ای شور لے شور عشق زیرا کہ **قوله** مرد کرم پیشہ کجا خوان نہد ۔ تا نہ ز آغاز
بہ بلدان نہد ۔ مرد کرم پیشہ کریم پس شاعر را ہم باید کہ اولا عشق ورزد آنگاہ ہنگامہ سخن پیش کند

درکشف پردہ حقیقت دل و بیان آنکہ دل صاحبدلان در پہلوی پیر

دل شود۔ در کشف بار کردن پردهٔ حقیقت دل لے بیان کردن حقیقت دل و اِلّا ای دل بے معنی
دل شود لے دل با معنی ۔ قوله گلبن جان را بگل کاشتند ۔ آوردہ سے غنچۂ دل داشتند ۔ گلبن جان
جان گل بکسر کنایت از تن کاشتند لے روح را به تن آوردند غنچۂ دل آوردہ برداشتند لے آوردہ
برآمدن دل پیدا شدن آں داشتند و ایراد گلبن و گل و غنچه از محسنات ست ۔ قوله چوں بگل آں
گلبن تر سر کشید ۔ غنچۂ نو رستهٔ دل بر دمید ۔ گل بهاں تن آں گلبن تر بهاں جان سر کشیدن مو برشد
نو رسته معنی نو بادہ و تازه صفت غنچۂ دل بر دمیدن پیدا شد قوله درج در آں غنچه چو اوراق گل ۔
هر چه در آفاق چه جزو و چه کل ۔ در آں غنچه ای غنچۂ دل معنوی چه جزو و چه کل بیان هر چه است جزو
کل همه اشیا کونیه مرکبه و بسیطه یعنی هر چه عالم ست همه در دل درج ست گل اول بکاف فارسی مضموم و
ثانی بکاف تازی مضموم و ایں بیت مشتمل بر صفت تجنیس ست ۔ قوله حسن بتاں آیت تفصیل او ۔
کون و مکاں دفتر تحصیل او ۔ آیت تفصیل او لے آں قدر حسن مفصل واقعست که حسن بتاں از آں تفصیل
مرتبه یک آیت ست کون و مکان عالم دفتر تحصیل دل و علوم آں دفاتر بسیار ست و عالم از آں تحصیل مثل
یک دفتر ست و ایراد آیه و تفصیل و دفتر و تحصیل از محسنات ست قوله چرخ فلک و آنچه بود در خمش ۔
و آنچه خرد نام نهد عالمش ۔ تفسیر چرخ فلک آنچه بود در خمش ست فاعل نهد خرد ست قوله درحیت
دائره دل کم ست ۔ و آں همه چوں نقطهٔ دل قلم ست ۔ بسبب فراخی دائره دل و را حاصل آنکه آسمان و آنچه
در خم اوست یعنی آنچه خرد نام از عالم نهد همه در فراخی دل کم و ناچیز ست مثل قطره که در دریا ناچیز میگردد
قوله آنکه خدائی همه گنجد درو ۔ ایں همه پیداست چه سنجد درو ۔ علت ناچیز شدن همه تمام عالم در دل
خدائی آنچه منسوب بذات حق تعالیٰ باشد از اسماء و صفات و افعال آں اینهم چرخ و عالم چه سنجد لے چه
وزن و قدر دارد قوله اینکه پس پردهٔ تن پرده گیست ۔ دست خوش زندگی و مردگیست ۔ بیان حقیقت
دل ست و سابق صفت دل بود این ای دل گوشتیں ۔ دست خوش الخ لے مقید و متعلق زندگی و مردگیست
یعنے پاره از تن ست نه دل پس چنانچه تن را گاهے زندگیست و گاهے مردگی این دل هم بوی زنده و مرده
میگردد ۔ قوله مظهر اسرار دل آئینه گل ۔ مطلع انوار دل آئینه گل ۔ اسرار حقائق کونیه دل و دل معنوی
گل و دل گوشتیں انوار ای انوار الٰهی گل هر دو بکاف فارسی مکسور ست پس قوله دل اگر ایں مهره بود در گل ست
فرق بدیں مهره ز خر مشکل ست ۔ از گل بنیان مهره فرق ای فرق انسان از خر و امتیاز آں چه شود بری که مهره
گل ست خر هم دارد ۔ قوله لاف خردمندی ازیں مهره خند ۔ خر هم ازیں مهره بود ارجمند ۔ چند ای چند باید زدن
مصرعه ثانی علت چند لاف زدن ست ۔ قوله هر که بدیں مهره چو خر دل نهاد ۔ در گرانمایه بجز مهره داد ۔ ایں مهره

ای مهره گوشتین که دل ظاهری ست دل تنها باعتقاد کرده و دیگر اما یه دل معنوی خر مهره هماں مهره گوشتین بخبر مهره راد
ای ضایع کرد چنانچه در آخر مهره فروختن ضایع کردن درست ۰ قوله تا نکنی روی به درد یا دلی
منور است از گوهر دل حاصلی ۰ بیان حصول دل معنوی تا یای شرط ست مصرعهٔ ثانی جزا و همچنیں در
بیت لاحق یا در دلی فارسی برای عظمت است یا برای نکره و همچنیں یا در حاصلی برای نکره های هیچ حاصل
نخواهی کرد از گوهر دل بیان حاصل ست قوله تا نزنی خیمه به پهلوی پیر هیچ دل از دل معنوی بهره گیر
نه هیچ دل ای چنانچه ذات دل در پهلوی مردم ست پس مشابهت در پهلو زدن است از دل مجاز دل
معنوی بهره گیر حاصل کننده حاصل آنکه از دل معنوی مصول نخواهی یافت تا وقتیکه مثل دل گوشتین که در
پهلو جای دارد پهلوی پیر کامل مصاحبت نورزی و خدمت بصدق دل نکنی قوله هست دلت بیضه
مرغ نکو ۰ ای اثر جنبش و پرش در او ۰ تا که بجنبش رسد آنگاه به پرش ـ زیر پر پیر دهش پرورش دلت
ای دل تو بیک بیضه ایست که در وی مرغ نیکو ست که معرفته الله باشد ضمیر در او راجع به مرغ فاعل رسد
مرغ پرش اول بکسر زامت و دوثانی بکسر را المخففه بمعنی پرواز ضمیر دهش راجع به بیضه پرورش تربیت حاصل
آنکه دل صنوبری تو بیضه ایست و دل معنوی که در آں مرغیست که نه جنبش و نه پرواز دارد پس برو به پیرای
صحبت آں بیضه را پرورش کن تا آں مرغ بجنبش آید و به پرواز رسد و مقرر ست که مرغ از بیضه بی پرورش
جنبش نگیرد و به پرواز نیاید قوله پیر که باشد شه کون و مکان ۰ خواجه داد و ستد کن فکان ۰ بیان
تحقیق پیر و صفت آں شه کون و مکان ای متصرف بر عالم که هر کرا خواهد به پرواز هر که خواهد نه محتاج
و عاجز که به پا پرواز و متوجه اهل دل گردد و خواجه داد و ستد خداوند تصرف کن فکان عبارت از خلقت
کولی ست بفرمان کن آنقدر موجودات بسرعت موجود شد که گویا پیشتر ازیں وجود بود حاصل پیر هیچ ول
باید که شاه و خداوند تصرف عالم باشد مصرعهٔ ثانی تفسیر شه کون مکان قوله تخت نشینی ز سرافگندگی
تاج سرش خاک ره بندگی ۰ سرافگندگی تواضع ز سرافگندگی بیان تخت ست یعنی سرافگندگی و تواضع تخت
او باشد ای تواضع سبب رفعت خود داند و بزرگی خود در نظر نیارد خاک در بندگی ای خاک در واده بندگی
خدای تعالی تاج سر وی باشد و گاهی از وی فارغ نه گردد قوله تن شده چون موی ز بیم امید موشده از
ظلمت هستی سفید ۰ بیم ای بیم عتاب به عدم پاس ادب الهی در هر کار امید ای حصول وصول که
بکمال ریاضت بهم رسد مو ای مانند تن ظلمت هستی صفات بشریت سفید ای پاک قوله چون مه نو لیک بجهد
تمام ۰ پشت دو تا کرده بخدمت قیام ۰ چون مه نو از کثرت ریاضت مثل ماه نو باشد و از بیم عتاب
پشت دو تا حال ست از فاعل کرده بخدمت متعلق قیام حاصل آنکه از کثرت ریاضت مثل ماه نو باشد

بحدیست قائم بحالی باشد که پستی و تا دارد قوله جبین دولتش مشرق انوار غیب. نوریکه کرده چو موسی زجیب
جبین دولش مشرق جائے برآمدن انوار غیب ای انوار غیبیه مشاهد آن عالم غیب باشد بکف کرده اے حاصل
کرده زجیب که خود کرده دل نورانی مانند قوله زنده کشته دل چو مسیح از دمش + سبزی جان چون خضر
از قدمش. زندگی دل ای دل طالبان سبزی جان نورانیت آن سوز آلهی چون خضر از مقدس مقرر
ست جائیکه خضر علیه السلام قدم می نماید سبز گردد. قوله طلعت او نور سعادت نما خاصیت آن
دامن دولت کشا یعنی بدیدن طلعت او حصول سعادت باشد و طلعت او بر دیگران دولت بخشد قوله
علم الیقین برده ز چرخ علم گشته ز عین الیقین دیده تمیز [illegible] چرخ مضاف الیه علم الیقین ست
لے علم الیقین او علم بر چرخ برده لے کامل گشته گشت کنایت از ذات پیر ست. قوله سینه
پاکیزه اش از کبر و کین + حقه پر گوهر حق الیقین + سینه مبتدا پاکیزه اش از کبر و کین صفت او حقه خبر
ثانی سینه یعنی او که خالی و صاف از شبه کبر و کین ست حقه ایست که پر از گوهر حق الیقین ست
بدانکه یقین ظهور یقین نور حقیقت ست در حالت کشف اسرار استار بشریت بشهادت وجد و ذوق
نه بدلالت عقل و نقل و مادام تا این نور را ورای حجاب نماید آنرا نور ایمان خوانند و چون از حجاب مکشوف
گردد نور یقین خوانند — ولیقین را سه درجه ست اول
علم الیقین و نمایش آن است که استدلال از مشاهده شعاع و ادراک حرارت در وجود آفتاب یقین بود
دوم عین الیقین و نمایش آنست که کسے بمشاهده جرم آفتاب در وجود یقین بود و پیش علم الیقین
محقق و مبین شود در عین الیقین مشاهده و معاین و در حق الیقین بسم نور از مشاهده و معاین
برخیزد کما فی الرشحات الفنون. قوله صحبتش اکسیر مس هر وجود + همتش ایثار کن بحر و جود اکسیر
لے در ساز ایثار کن یعنی قائل قوله جامی اگر نقد یقین بایدت. جدی و جهدی بباز این بایدت
نقد یقین یقین و لیقین مطلق که شامل هر سه درجه باشد یا فرد کامل جد و جهد عبارت از ریاضت
و مجاهده ساز این بایدت لے ساز این جد و جهد که [illegible] و رکنه آن یقین قوله پاکش از
هر چه بود ناگزیر. دامن اقبال چنین پیر گیر پاکش دن ترک کردن لفظ بود در هر چه بود ناگزیر برای ربط
لے هر چه ناگزیر و ضروری ست یعنی ترک هر چیز ضروری نموده دامن چنین پیر که مذکور شد بگیر و بحصول
وصول او سرافراز شو. **صحبت اول. پیر روشن ضمیر در تاریکئی شب ظلمت تخمین و**
رسیدن مرید بواسطه وے بدولت علم الیقین. بدانکه صفت
پیر درین خلوت به روشن ضمیری از جهت مناسبت حصول علم الیقین ست چه علم الیقین

ناشی از روشنی ضمیرست فافہم۔ **قوله** دوشش کہ چوں نور یقین در گماں۔ روز شدہ اند تتق شب نہاں ٭ دوشش بضم دال مہملہ و واو مجہول کتف و شب گزشتہ چوں بمعنی اے مثل نور یقین کہ در گمان نہان ست و پیدا است تا آنکہ گمان ست یقین نیست پس گمان پوشیدہ یقین ست۔ تتق شب حاصل آنکہ دوشش مثل نور یقین کہ در گمان نہان ست روز ام خورشید در شب نہان شخ

قوله پردہ شب روئے زمین را نہفت۔ ظلمت شک نور یقین را نہفت۔ مصرعہ اول حاصل بیت سابق ست و مصرعہ ثانی تخیل مصرعہ اول ست پس وررا یقین تشبیہ دادہ و شب را بہ شک و تخیل فرمودہ **قوله** برق ہدایت ز سحاب کرم۔ شعلہ بر افراخت علم علم۔ برق ہدایت ہدایت ہدایت راہ نمودن بخدا سحاب کرم الہی علم علم لب یار حاصل آنکہ در شب گزشتہ نور ہدایت در باب من از کرم الہی بسیار طامع و لامع گردید **قوله** چشم بکشادہ بہم روستاں۔ ظلمتیاں را ہمہ چشمک زناں۔ بہم با یکدیگر روشنان ستارگان ظلمتیان غافلان پوشیدہ بظلمت غفلت اند چشمک زناں شارت کناں مصرعہ ثانی حال ست از فاعل کشادند **قوله** کامشب آنجا کہ طلبگار نیست۔ بے شب خفتن شب بیداری ست ٭ بیان چشمک زدن ست حاصل آنکہ امشب شب بیداری ست از سبب طلبگار بودن بخدائے تعالیٰ اے ہر کہ طالب خدا باشد امشب بیدار بود کہ نزول ہدایت امشب ہست ٭ **قوله** چشم من از چشمکشاں باز شد۔ دولت بیدارم آغاز شد چشمک شاں اے چشمک زدن شاں یعنی بشارت کردن دولت بیداری بیداری **قوله** روشنی در دل تنگم نشاند ٭ تیرگئے غفلتم آند بباد ٭ روشنی افتاب و ہوشیاری دل تنگم اے دل من کہ پیش ازین از غفلت خود ملول تیرگی غفلت غفلت **قوله** آہ و تلہف زدم تاب زد ٭ اشک تاسف بہ کلم آبزد ٭ تلہف دریغ و افسوس خوردن و اندوہ نمودن تاسف اندوہ نمودن کذا فے الرشیدی پس دریں مقام از تلہف و تاسف محض اندوہ نمودن و افسوس خوردن بر عدم حصول علم الیقین نیست و ترقی درمیان ایشاں محققاں نمودہ اند ملحوظ نیست تاب زد اے برخاست لگلم آب زد اے بر تن میریخت **قوله** سر ز گریبان دفا برزدم۔ دست بداماں دعا برزدم ٭ سر از گریبان وفا زدم الی اول بخدا تعالےٰ دفا وار شدم و اخلاص نمودم اے دست بدعا برداشتم۔ **قوله** بہر دعا از گرہ مشت من ٭ بند کشا گشت سر انگشت من ٭ بند کشا کشاییندہ بستگی کہ در گرہ مشت بود و فاعل گشتہ سر انگشت من کشایندہ بستگی مشت گشتہ اے دست بدعا بکشادم ٭ **قوله** دست طلب بر فلک افراختم ٭ تیر دعا بہدف انداختم ٭ اضافت دست طلب لامیہ است بر فلک پیش فلک زیرا کہ فلک قبلہ دعاست چنانچہ کعبہ قبلہ نماز ست تیر دعا و دعا ہدف آسمان آسماں و میتواند کہ بر فلک افراختن بمعنی بلند کردن باشد بہدف عبارت از اجابت یعنی دست دعا بلند کردم و دعا را با جابت رسانیدم پس اے

بیت اجمال ست و ابیات آینده تفصیل آن **قوله** تعمیش ای قبلهٔ آزادگان . راه نمائی زره افتادگان شین تعمیش
راجع بحق تعالی آزادگان ای معدان کار ما سوی الله آزادند زره افتادگان گمراهان و اضافت راه نمائی
زره افتادگان صفت اسم فاعل بسوی معمول است **قوله** صبح تو اکسیر گهی کیمیائی فضل تو سرمایه هر مفلسی
یا اکسیری پارسی برای عظمت ست و همچنین یاء سرمایه ای سرمایهٔ عظیم و یاء مفلسی برای تنکیر ست و همچنین
مفلسی و اکسیر معنی ز رکننده مس ناقص و ناقابل مفلسی بی سامان از هر قسم **قوله** همت دون و دلی و هم به پرده
ظلمت شک نور یقینم به برد . دون بسبب عدم ریاضت و مجاهده و دین یقین مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول ست
قوله پیش هم رهبر دینی درست . بهر شبم شمع یقینی درست . رهبر ین مرشد و پیر کامل ست ای
شکست شمع یقین یقین . **قوله** رنگ دعا سیر گسسته هنوز . وقت صبح رنگ شسته هنوز . نه دعا تعلق بپیوسته
قوله تا کنم ار در چراغی نمود . در دل من نور فراغی فزود . یاء فراغی و چراغی برای عظمت و دلالت فرحت
و انبساط **قوله** پیشتر آ علم نورگشت . زنگ زدای شب دیجور گشت . علم لوای شعله نور زرگ لقد علم تا
فاعل آمدگشت چراغ است زنگ زدای شب دیجور ای تیرگی شب را دور ساخت و روشنی تمام موجود شد بعد این
علم نور ار میان بشگافت . **قوله** چون علم نور گریبان شگافت . ظلمت خضرش گریبان بتافت
گریبان شگافت ای همان علم نور ار میان بشگافت شین خضرش مضاف الیه گریبان تلمیح بعلم است از گریبان
آن علم صورت خضر ظاهر شد **قوله** خضر چه گویم که چو خضرش هزار . بود ز سرچشمهٔ دل جرعه خوار . جرعه خوار لب
ست از ماسبق مذکور ست ملکیت شین خضرش مضاف الیه دل است که در مصرعهٔ ثانی ست سرچشمهٔ دل دل
یعنی دل پیر القدر نورانی بود که بچون خضر هزار کس از نور وی نور یاب بود این بر سبیل مبالغه است **قوله**
کز سخط آتش سوداش داشت . زندگی از دم مسیحاش داشت . آب خضر آب حیات آتش سودا سودا یعنی یاد
مسیحاش ای سخن او مثل مسیحا زندگی بخش ست مصرعهٔ ثانی ترقی است یعنی آب حیات که از کمال زندگی او
عاشق او بود دیده است که حیات اولیا ابدی است و آب حیات حیات تا قیامت بلکه آب حیوان زندگی
از سخن زندگی بخش او حاصل داشت بسبب آنکه حیات تمام عالم بوجود اولیاست . **قوله** چشم من
از حصر تو برده ز فتاد و شعله دریں خشک شده بی فتاد . العصه کلمه الیست که برای کوتاه کردن کلام
می آرند برده بی لب بر ظلمت پیر شعله شوق بارمت بیر خشک شده کنایت از تن مولوی که بی آب معنوی
و لبش من مثل نی خشک شده بود یا از لوث بشریه خشک شده بود **قوله** نور یقینم ز درون بر فروخت .
ناره وحشت و هم و گمانم بسوخت . نور یقین شعلهٔ علم الیقین در درون دل بر فروخت یعنی الا رمی ظاهر شد
نار وحشت و هم و گمان و هم گمان . **قوله** ز دو چشم چو مشعلی رجا . بر چه مصلاش نشاد دم بپا . ۲

مصلی بکسر لام نماز گزارنده مصلا بفتح لام سجاده نشین مصلاش مضاف الیہ یائی ست وایں بیت مشتمل
بر صنعت تجنیس ست واشتقاق واگر مصلا بکسر مشتق از تصلی کہ معنی بآتش نزدیک شدن ست
باید گفت بمعنی بآتش نزدیک شوند تواند وجستن وی ظاہر ست **قوله** روی چون نعلین بیا سود مش
پائے زمیں بوسہ لفر سودمش ٭ شین در ہر دو مصرعہ مضاف الیہ ست **قوله** ظل کرم کرد بہ فرقم دراز ٭
کای سر تو خاک براہِ نیاز ٭ ظل کرم الخ اے متوجہ من شد کاف کای بیان گفت محذوف ست راہ
نیاز لے راہِ نیاز من **قوله** روی بمن کن کہ حبیب توام ٭ نبض بمن دہ کہ طبیب توام ۔ روے بمعنی توجہ
نبض کنایت از دل کاف در ہر دو مصرعہ علت ست **قوله** رہ کہ دریں مرحلہ ام دادہ اند ٭ خاصہ برائے
تو فرستادہ اند ٭ کہ دریں مرحلہ ام دادہ اند صفت راست راہ مبتدا و مصرعہ ثانی خبر فاعل فرستادہ
اند ودادہ اند قضا وقدر **قوله** باز نما علت بیماریت ٭ شرح دہ اسباب گرفتاریت ۔ باز نما
ظاہر کن علت سبب بیماری غفلت شرح دہ بیان کن گرفتاری اے گرفتاری بدن غفلت و تاء
بیماریت و گرفتاریت بمعنی خود ست یعنے بیماری و گرفتاری خود ظاہر کن کہ معالجۂ آں کنم **قوله**
گفتمش اے خضر مسیحا نفس ٭ خضر و مسیحا توئی امروز بس ٭ از قدمت سبزۂ عیشم دمید ۔ وز نفست ذوق
حیاتم رسید ٭ بیت ثانی بیان خضر و مسیحا توئی امروز بس ست سبزۂ عیش و عشرت و نعمی ذوق
حیات حیات معنوی و میم عیشم و حیاتم مفعول و دمید و رسید ست و فاعل آں سبزہ و ذوق ایں ہر دو
بیت مشتمل بر صفت جمع و تقسیم ست ٭ **قوله** عین شفا شد ز تو بیماریم ۔ بہ ز صد اطلاق گرفتاریم
شفا افاقت و ہوشیاری بخدا بیماری ہماں غفلت بہ ز صد اطلاق الخ یعنے گرفتاری من بہ بیماری
غفلت بہتر از آزادی نہ آنست چہ گرفتاری سبب قدم تو گشتہ وایراد شفا و بیماری و اطلاق و گرفتاری
از لعنت تضاد ست ٭ **قوله** صحت من دولت دیدار تست ۔ شربت من لذت گفتار تست صحت من آ
موجب صحت من دولت دیدار شربت عیش وایں بیت مشتمل بہ صفت ترصیع و تناسب است
قوله روے تو شد حجت ایمان من ۔ نور یقین زد علم از جان من ٭ حجت ایمان لے حجت برائے
اثبات ایمان ای ایمان من بدون ٭ یعنی تو درستی یافت مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعہ اوّل ست ٭ **قوله**
آنچہ رسید از تو بجان سقیم ۔ باشد از آں حجت و برہاں عقیم ٭ آنچہ اے یقین بخدا از تو لے از دیدار تو و توجہ
سقیم بہ سبب ظن و تخمین عقیم نا زایندہ و غیر منتج اے بہ حجت و برہان آں یقین حاصل کردہ نمی شود ایں
بیت خالی از تناسب نیست ٭ **قوله** وآنچہ شدم از تو بآں روشناس ۔ منتج او نیست دلیل و قیاس ۔ الخ
مضمون سابق بہ یقین عبارت و آنچہ ہماں یقین بآں راجع بآنچہ منتج او نیست ۔ دلیل و قیاس

ای دلیل وقیاس آں یقین حاصل نشود وایرا منتج دقیاس ودلیل او تماست قوله برس زیر پا
غم تاری نماند۔ برسرِ مقصود غباری نماند مقصود یقین غبار ظن مصرعۂ ثانی تفسیر غم دارست قوله
لیک ای سیم زپا او فتم ۰ کر تو ماداکه جدا او فتم ۰ اختر برجم متواری شود وصبح یقینم شب تاری شود ۰
کر تو مادا میان این سیم است جمله که جدا او فتم نامل مباد است اختر نور یقین برج دل متواری تاریک
صبح یقین یقین شب تاری ای تاریک ظن وتخمیں ومصرعۂ ثانی تفسیر اولست وایراد اختر وبرج وصبح و
شب ای تناسب ۰ قوله گفت که جای متو اندیشه ناک چون شدت آئینه زاندیشه پاک ۰ آئینه دل
اندیشه ظن یکمان متو اندیشه ناک حر امقدم یعنی شدت النسبت قوله ناتش هیئته زره دل کمن ۰ آئینه
ات ارمقابل بمن ۰ زره دل ای ار تو دل مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اولست. قوله تا زوزدی که زمن برتو تافت
دانش تو دیده شود دیده یافت ۰ تا برای تفریع است فروع نور دل که زمن بر تو تافت صفت فروع دانش
علم الیقین ودیده عین الیقین یافت حق الیقین وکمال یقین مثلاً شخصی سکر را بی دانست یکی گفت که
سکر چیست سفید فام شیرین طعم بدین قول او را علم الیقین بشکر حاصل شد آنگاه شکر را دید سفیدی
رنگ او ساره نظر آورد بدین حادث اورا عین الیقین بحصول آمد وقتیکه بکام آورد طعمش چشید و
دریافت که این شکرست وبعدازان هیچ شبه دردی نماند بهر جا که او را خواهد دانست که این شکرست فافهم و
قس علیه نامها مالیقین فی الذات الواحدة قوله یافت ترا از نور با مد تمام ۰ جمله یکی یابی والسلام ۰ یافت
حق الیقین جمله یکی یابی ای جمله وجود را مضمحل در ذات واحد خواهی یافت دو دوئی از میان برخیزد والسلام
ای بعد ازاں سلامتی از فنا وبقا بامد حاصل خواهی کرد ۰ صحبت دوم با پیر صاحب تمکین و
روشن شدن چشم مرید بنور عین الیقین۔ بدانکه صفت پیر درین صحبت به تمکین
برای سبب عین الیقین ست دو وقتیکه سالک را عین الیقین حاصل شود از تلون خلاص یابد وصاحب
تمکین شود قوله صبح که بر حاشیه این چمن ۰ زد علم نور فشان نسترن ۰ صبح ای وقت صبح که بر حاشیه این
چمن تا آخر بیت ثانی صفت صبح ست حاشیه کناره این چمن فلک نسترن سفیدی صبح علم زدن ظاهر شدن
قوله ریخت ازین گلشن فیروزه فام ۰ شاخ شگوفه ورق سیم خام ۰ گلشن آسمان شاخ شگوفه کهکشان
سفیدی صبح ورق سیم خام ستارگان فاعل ریخت شاخ شگوفه ورق سیم خام مفعول آن ومیتواند که
لفظ ریخت بمعنی لازمی باشد گفت وشاخ شگوفه که عبارت از ثریا باشد فاعل آمد وورق سیم خام که
مراد از ستارگان بود بتقدیر حرف عطف معطوف بر شاخ ثریا کرده شود۔ قوله باد سحر خیز گل افشان رسید
رخت سلوکم بگلستان کشید ۰ باد سحر خیز باد صبا گل افشان بمعنی خوشبوی صفت باد صبا ست

رخت سلوکم سلوک فاعل رسید کشید باد ومیتواند کہ میم سلوکم مضاف الیہ رخت باید گفت وفاعل گشتہ سلوک یعنے سلوک رخت من لے ذات من ببوئے گلستان کشید پس فتم رسم **قولہ** جلوہ گہی یافتم آراستہ۔ سو بسوئے جلوہ گراں خاستہ + جلوہ کہ یعنی گلستان سو بسوی ہرطرف جلوہ گراں ختاں **قولہ** بلکہ یکی صومعہ دلبستہ صف۔ اہل صفا گردوی از ہر طرف + تخییل بیت سابق ست صومعہ یعنی گلستان اہل صفا یعنی جلوہ گراں فاعل بستہ صف اہل صفا گردوی ای گرد آں صومعہ از جانب درون وی راجع بصومعہ + **قولہ** سبز مصلا زگیا ساختہ۔ گرد بگرد چمن انداختہ + زگیا بیان سبز مصلا۔ **قولہ** سبز لباساں بخضوع تمام۔ کردہ ببالائے مصلا قیام + سبز لباساں یعنی درختاں بخضوع لے تجمیدگی کہ از سبب کثرت برگ ومیوہ بود + **قولہ** مرغ سحر زمزمہ ساز ہمہ۔ کرد ادا ورد نماز ہمہ + زمزمہ ساز سرود کنندہ مصرعہ ثانی ترقیست یعنی بلبل پیش سبز لباساں زمزمہ دیگر میکرد وسرود مینمود بلکہ بلبل ورد کہ ہمہ سبز لباساں پس از نماز ورد منامیند آں ورد ہمہ بعجز ایں بلبل ادا کردہ بود بسبب ہزار داستانی ومیتواند کہ سماع ورد صوفیاں پس از نماز بودہ باشد پس بلبل ورد ایشاں ادا نمودہ وبہ نغمہ پردازی پرداختہ۔ **قولہ** بست چنار اشرف اوقات را۔ دست برآورد مناجات را + را از اوقات را علامت مفعولیت ست ودر از مناجات را بمعنی برائی ست۔ حاصل آنکہ چنار اشرف اوقات لے وقت اجابت مصیبت پس یافت آں وقت وبرائے مناجات دست برآوردہ **قولہ** او بمناجات چو تلقین شدہ نسترن و یاسمن آمین شدہ + او لے چنار چو تلقین شدہ لے تعلیم شدہ بیشتری حرف اکثر از گلہائے یاسمین آمین خوان گردیدہ بود اما بیشتر ازاں فرمودہ کہ بعضی یاسمین بجائے دیگر باشند واکثر پیرامون چنار پس آنچہ گرداگرد چنار بودند آنہمہ آمین خوان گردیدہ وصنعتی ست کہ اکثر حرف یاسمین حروف آمین ست + **قولہ** گل کہ بتجرید شدہ رہنموں۔ نقد خود آوردہ ز خرقہ بروں۔ گل کہ بتجرید الخ لے حالت تجرد داشت باعتبار نقد درکیسہ کہ نداشتن نقد ذات گل کیسہ غنچہ بروں آوردہ لے شگفتہ گردیدن + **قولہ** غنچہ بہ تسلیم طریق ادب + از سخن وخندہ فروبستہ لب۔ بہ تعلیم طریق لقب لے برائے تعلیم ادب دیگراں + **قولہ** کردہ بنفشہ چو مراقب نشست + با قد خم دادہ سر افگندہ پست + چوں مراقب اے مثل شخصے مراقبہ کنندہ نشست متعلق کردہ لے نشست کردہ مثل مراقب خم دادہ خمیدہ مصرعہ ثانی تفسیر مراقب نشست ست یعنے بنفشہ سر فرو کردہ نشستہ بود واین اشارت بخمیدگی آں گل است **قولہ** نرگس اکمہ کہ ہمہ دیدہ بود + گفت چو دیدش نہ پسندیدہ بود + دیدہ جہاں بیں نہ شود جز بدوست۔ کور بود ہر کہ نہ بینا دروست + اکمہ کور مادرزادہ ہمہ دیدہ بود اے ہمہ تن بصورت چشم بود فاعل گفت بنفشہ دیدش اے دیدن

نرگس پسندیدہ بود لے مثل بینایاں نظر میکرد بلکہ مانند کوران دیدہ کشادہ بیت ثانی بیان گشت جہان
بین بینا حرف بدوست لے بغیر دیدار دوست ذال بدوست ثانی بدل از الف اوست سری عنایت ثابت
حاصل آنکہ نرگس کہ کور بود و کور مادہ میدید منشہ سدگفت کہ چشم بینا بغیر دیدار دوست نشود آرے کور بود
ہرکہ با بینا با دوست **قوله** سکحلہ لالہ شدہ سرمہ سا میل زمرد بدرون داد جا + مکحلہ سرمہ دان مکحلہ لالہ
لالہ سرمہ سا مرجا بسبب داغ سیاہ او گویا سرمہ دار بود زمرد سبز و میل زمرد مفعول آں لے مکحلہ لالہ
میل زمرد را اندرون خود جا دادہ + **قوله** پابہ میانش لف کردہ راہ گشتہ پیے نفی سوی لا آکہ
تحییل دیگر مضمون سابق بانتقال از مسمی باسم فرمودہ و در اسم لالہ چون الف درمیان آید لا
شود الف عبارت از میل زمرد فاعل گشتہ لالہ سوے لے ماسوی اللہ **قوله** قمری و بلبل زدہ بانگ
سماع مستمعان کردہ بوجد اجتماع + زدہ بانگ سماع لے سرود کردہ مستمعان ہماں درختان و گل چہ
جنبش بسبب باد بود۔ **قوله** برف گل برگ جلاجل شدہ۔ شاخ ز رقت متمایل شدہ + برف
گل دورہ گل برگ لے برگ گل جلاجل شدہ بسبب تحرک شاخ شاخ درختان متمایل میدہ دمعرست
کہ از سماع رقت بدل پیدا شود + **قوله** من بچنیں وقت پرازیاد پیر۔ جاں و دل شاد
مار شاد پیر + آتش شوقش ز درون شعلہ کش۔ بر در من جار سکون شعلہ کش۔ گرد چمن طوف
کناں مے شدم + جامہ دراں نعرہ زناں مے شدم + من مبتدا گرد چمن طوف کناں
میشدم خبر و درمیان ہمہ کلام حال ست آتش شوق پیر ز درون شعلہ کش صفت آتش ز درون
از دل من فاعل بردہ آتش شعلہ وش لے چنانچہ شعلہ قرار ندارد و طوف کناں معنی طائف حالست
از متکلم و ہمچنیں جامہ دراں و نعرہ زناں و جامہ دراں از سبب بیقراری شوق + **قوله** روئے
نمود آدمیم با جمال + ہست نہ و نیست نہ ہم چون خیال + میم آدمیم مفعول روئے نمود ست با جمال صفت
آدمی ہمچوں خیال لے از سبب دوری یار یافت مثل خیال بچشم می آید + **قوله** چشم کشادم بتامل کہ
کیست + آمدنش سوی چمن بہر چیست + میم کشادم فاعل کشاد ست بتامل متعلق کشاد کہ کیست علت کشادم
مصرعہ ثانی معطوف بر کہ کیست ست + **قوله** دردم افتاد کہ پیر من ست + صیقل مرآت ضمیر من ست +
پیر من ست بیان افتاد مصرعہ ثانی صفت پیر مرآت ضمیر ضمیر **قوله** پردہ دوری چو شد از پیش دور
دیدمش از چہرہ فشاں بحر نور + پردہ دوری دوری از پیش پیش من ش دیدمش راجع بہ پیر مفعول دیدم
از چہرہ فشاں بحر نور حال از مفعول دیدم فشاں بحر نور لے بحر نور فشاں + **قوله** پیش دویدم
کہ سَلَامٌ عَلَيْكَ + زَدِنِی وَحَیِّنِی دُو زَادِنِی لَدَیْکَ + کہ سلام علیک بیان گفت محمد دست لدیک

یعنی پیش تست لے نثارتست + **قوله** گفت جوابے کہ چو آب حیات - داده زاندیشهٔ مرگم نجات + جواب لے جواب سلام کہ چو آب حیات الخ صفت جواب فاعل و او جواب ست و نجات مفعول آں +

قوله از لمعات رخ و نور جبیں چشم مرا ساخت چو دل تیز بیں + یعنی او سبب فیضان لمعات روئے مبارک خود و نور جبین خویش چشم مرا بہ ہستی حق تعالی تیز بیں کرد چنانچہ دل من پیش ازیں بر وجود حق تعالی تیز بیں بود حاصل آنکہ علم الیقین مرا بعین الیقین رسانید + **قوله** شد مدد نور نظر نور دل گشت بصیرت بصر متصل - مدد مصدر بمعنی فاعل ای ممد نظر لے نظر چشم بصر فاعل شد نور دل بصیر نور چشم. **قوله** آنچہ دل از پیش ندانستہ بود - پیش بصر جملہ ہویدا نمود - دید کہ عالم ز سمک تا سما - نیست بجز واجب ممکن نما + فاعل دید بصر یعنی بصر مشاہدہ کرد کہ عالم بہ حقیقت تمام ہستی واجب ست اما بہ ظاہر ممکن نما ست وجود را در پردہ امکان پوشیدہ + **قوله** ہستی واجب یکے آمد بذات - ہست تعدد ز شیون و صفات + شیون بفتح اول و بضم ثانی جمع شین بمعنی زشت کذا فی التاج و بفتحتین در قاموس جمع شان اطوار ہا و کارہا و شیون ضمیر حیز لیست کہ سرایت میکند در رگ ہائے جسد و شیونات ذاتیہ حقائق کہ در احدیت مکتوم و مخفی اند کذا فی کشف المعانی و فی الاصطلاحات الشیون الذاتیۃ اعتبار نقوش الاعیان و الحقائق فی الذات الاحدیۃ کالشجرۃ و اغصانها و اوراقها و ازهارها و اثمارها فی النواۃ وهی التی یظهر فی الحضرۃ الواحدیۃ و بتفصیل بالعلم **قوله** کثرت صورت ز صفات ست و بس + اصل ہمہ وحدت ذات ست و بس + صورت لے ظاہری ہمہ لے ہمہ ممکنات **قوله** بحر یکے موج ہزاران ہزار + روئے یکے آئینہ ہا بیشمار + تمثیل ماسبق و ہمچنیں مصرعہ ثانی + **قوله** دیده چو شد بہر دریں سال چو پیر گفتمش اے خواجہ روشن ضمیر + شین گفتمش راجع بہ پیر کاف بیان گفت اول ای خواجہ محذوف تقدیر قوے اینست گفتمش کہ ایں خواجہ روشن ضمیر صفت پیر است **قوله** دیده ز میں نظرت یافتم + وز ہمہ یا من ترت یافتم - دیدہ لے درجہ عین الیقین فاعل یافتم میم متکلم ست دیدہ مفعول آں و تا نظرت برائے خطاب مفعول یافت و میم متکلم فاعل بمعنی از ہمہ ایمن ترا مبارکتر یافتم و برکت ترقی لقیین ست + **قوله** آنچہ مرا از ابر نوالت رسید + سبزہ ز باران بہاری ندید + و آنچہ ترقی و زیادتی ابر نوال فاعل سبزہ + **قوله** و آنچہ ز مہرت بدل و دیدہ تافت ذرہ ز خورشید درخشاں نیافت + آنچہ نور ز مہرت از آفتاب ذات تو **قوله** مدح تو ہیچ وصلہ چوں من ست + منقبت جان نہ حد ہر تن ست + حوصلہ مراد از قدرت ست مصرعہ ثانی تمثیل منقبت مدح **قوله** گفت کہ جامی تو کجائی ہنوز + باش کہ تا صبح تو آید بروز + صبح عبارت از عین الیقین و روز عبارت از حق الیقین **قوله** راه سلوک تو بپایاں رسد + دانش و دید تو بہ وجداں رسد + تفسیر بیت سابق دانش علم الیقین دید عین الیقین

وجدان حق الیقین قوله فارغ ز رسم و دل و جان شوی. هرچه بدیدی بیقین آن شوی تفسیر وجدان فارغ الخ بسبب فنا البشریت هرچه بدیدی بیقین آن شوی اے فنا فی اللہ شوی * صحبت سوم با پیر حقیقت بین و یافتن مرید گوهر مقصود از حقه حق الیقین حقیقت بین اے کمال الیقین بینند وصفت پیر در یں حلوت بحقیقت بیں رائے مناسبت حق الیقین چه وقتیکه سالک بحق الیقین پیوند عارف حقیقت که ذات واحد ست میگردد * قوله چاشت که خورشید علم برفراشت ظلمت سایه بزمین کم گذاشت * چاشت در وقت سایه اے اجسام ذی ظلمیه که اول روز سایه او بلند افتد کم گذاشت اے نگذاشت چه مقرر ست لفظ کم وچوں بعیر لفظ البسیار واقع معنی لمی است واگر به لفظ البسیار واقع شود معنی خود استعمال یابد که خورشید علم برفراشت تا آخر بیت صفت چاشت ست * قوله هر علم از سایه فرا دیده سیاه * جز علم خور که بود کم سایه گاه * اثبات مضمون بیت سابق از سایه بیان پناه اے پناه بر سایه نشینان علم علم خور سایه گاه بکاف تازی کم کننده سایه ذی اجسام * قوله خنجر زرین چو کشید از تسکوه * سایه شد از دشت گریزاں بکوه * تخیل ست در سایه گاهی خنجر زرین عبارت از پرتو آفتاب ست فاعل کشید آفتاب ست سایه اے سایه اجسام تخصیص کوه از انکه سایه در ترتیب کوهساراں بود و با وجود طلوع آفتاب میرود * قوله چهره چو افروخت ز نیلی تتق * زیب گریبان افق تا افق * فاعل افروخت آفتاب نیلی تتق آسمان ایراد لفظ گریبان نیز سبب شب ست که از پرتو ماه و ستارگان باشد قوله سایه ظلمت ز میاں دور شد * ظلمت سایه همه چوں نور شد * ظلمت تاریکی شب ظلمت سایه تاریکی سایه اجسام * قوله من بچنیں روز ز داد بار خویش * مانده چو سایه پس دیوار خویش * تنگ شده بر دلم چوں شهر و کوی * طوف کناں تا فتم از شهر روے * بچنیں روز ظرف متعلق تافتم واز ادبار خویش تا آخر مصرعه اول بیت ثانی صفت متکلم ست طوف کناں بمعنی سیر کناں حال ست از فاعل تافتم روے مفعول یافت از شهر متعلق تافت ادبار بمعنی از حبت مفارقت پیر * قوله پای بنهادم بتماشای دشت * رخت کشیدم سوے صحرا و دشت * این بیت معطوف ست بر جمله تافتم از شهر روے تماشا و گشت هر دو بمعنی سیر رخت کشیدم اے رفتم مصرعه ثانی تفسیر مصرعه اول بیت قوله تا فتم گشت بهشتی کشید * کش کراں بود نه پایاں پدید * میم تافتم مفعول کشید و گشت فاعل کشید یای بهشتی یای موصول ست و مصرعه ثانی بیان آں. قوله بادیه در پهن چو صحن ابل * دور چو از دیده غافل اجل * همزه بادیه برائے عظمت ست پهن بمعنی فراخ صفت آں صحن ابل مصرعه ثانی صفت بادیه * قوله بسکه سر افراخت از و گرد ماد * خیمه گردوں شده ذات العماد * فاعل سر افراخت گرد ماد از و راجع سوے بادیه خیمه گردوں

گردون ذات احمادو صاحب ستونہا۔ قولہ صد گلہ گورش نہ یمین و یسار۔ صد گلہ آہوش دراں مرغزار۔ شین گورش مضاف الیہ یمین و یسار و شین آہوش مضاف الیہ مرغزار گلہ بالفتح کاف پارسی و لام مشددہ مخفف رمہ نوبرالدین مرغزار یعنی سبزہ زار یعنی صد گلہ گور از چپ و راست آں بادیہ رواں بود و صد رمہ آہو در سبزہ زار آں بادیہ حیران۔ قولہ ہرگز از آسیب شکار افگناں۔ آہو و گورش نشدہ تنگ زناں۔ تنگ زناں رمندہ شین گورش راجع بہ بادیہ قولہ بہر رہائی ز سگ تیز تاز۔ روبہش از حیلہ گری رستہ باز لفظ باز زائدہ است ز سگ تیز متعلق رہائی یعنی روبہ آں بادیہ از حیلہ گری کہ برای رہائی از سگ رستہ بود ای حیلہ نہ میکرد و بہ امن گزران میکرد۔ قولہ آنچہ ز خواب برد ز اضطراب۔ دیدۂ خرگوش ندیدہ بہ خواب۔ آنچہ لے ہر چہ در شے درآں بادیہ فاعل برد آنچہ و خواب مفعول آں و فاعل ندیدہ دیدۂ خرگوش و ضمیر کہ مستتر ست در ندیدہ راجع بآنچہ مفعول اوست بخواب ظرف متعلق ندیدہ حاصل آنکہ ہر چیز یکہ از سبب اضطراب خواب از دیدہ خرگوش زائل کند آنچیزے را دراں بادیہ چشم خرگوش بخواب ہم ندیدہ بود چہ جائیکہ در ظاہر بینیلے ہرگز دراں موجب اضطراب و باعث بیقراری نبود۔ قولہ کندہ دد دانش ہمہ دندان آز۔ از جگر خویش شدہ لقمہ ساز۔ شین دد انش راجع بہ بادیہ و لفظ ہمہ صفت دد آن ست دندان مفعول کندہ از جگر خویش الخ لے قانع گردیدہ لے درندگان آں بادیہ از شکار کردن ند شتند و لقناعت خویش میگذرانیدند۔ قولہ بود عجب بادیۂ دلکشا۔ شوق در و قوت با آزما۔ عجیب بمعنی بسیار و نادر دلکشائی فراخ لے بادیہ چنداں فراخ بودہ کہ شوق دویدن و سیر کردن قوت پامی آزمود تا چہ قدر سیر تا کرد و خواہد دوید قولہ در ہوس پیر دمے میزدم۔ در طلب وے قدمی میزدم۔ ہوس بمعنی شوق دم زدم بمعنے سخن گفتن لے سخن مشتاقانہ گفتن۔ قدم زدم بمعنے رفتن یا دمی و قدمی برائے عظمت ست ای سخن مشتاقانہ بسیار میگفتم و در طلب آں پیر بسیار تگ و دو میگردم۔ قولہ سیر من آخر بمقامے رسید۔ کز طرفے مژدۂ کامے رسید۔ فاعل رسید در مصرعۂ اول سیر ست و در مصرعۂ ثانی مژدۂ یا مقامی یا برسی وصول ست و مصرعۂ ثانی صلہ آں یا در طرفے یا رسی مفید وحدت کام بکاف تازی مراد یا در فارسی برائے عظمت طرف کنارہ آں بادیہ کام ذات پیر یعنی از طرف آں بادیہ نوید اقبال پیر رسید و ذات گرامی پیر مرئی شد قولہ در پئے آں کام شدم گام زن۔ نائرہ در خرمن آرام زن۔ کاف بکاف تازی بمعنی مراد عبارت از کام پیر بکاف فارسی بمعنی قدم و گام زن بمعنی روندہ و دوندہ نائرہ آتش خرمن آرام و مصرعۂ ثانی حالست از فاعل شدم یعنی در پئے آں پیر رفتم بحالیکہ آتش زنندہ در آرام بودم لے بیتابانہ بسوی او دویدم و ایں بیت مشتمل بر صفت تجنیس تام ست قولہ تا بہ فلک رنگ

یعنی سبزه زار. کرد چو خورشید یکی چشمه سار. تا عاینه و دیدن ست فلکی گنگ یعنی بسیار ست علت مقدم سبزه زارست چو خورشید صفت مقدم چشمه سار کرد طرف سبزه زار یعنے سبزه زارے که گرد یکی چشمه سار بود. **قوله** بر لب آں چشمه وضو کرده پیر. لوح شاں چهره چو بدر منیر. سبق خود دم بدعا والسلام. پیش گرفتم سبق احترام. سبق سوم اے پیش از سلام علیکم گفتن پیر سلام آغاز کردم سلام عطف تفسیری دعاست پیش گرفتن آغاز کردن سبق احترام احترام و احترام بزرگی دادن و تعظیم کردن. **قوله** گوش کرامت بخطابم کشاد. درج حقیقت بجوابم کشاد. گوش کشادن شنیدن خطابم کلام من که السلام علیکم باشد. درج حقیقت دہن مبارک که از وے حقایق معارف ظاہر میشد بجواب سلام من. **قوله** لطف جوابش چو نسیم بہار. بند کشاد از دل من غنچه وار. لطف جواب فاعل بند کشاد لطف جواب بند کشادی بند خودی و بند پندار ہستی خودی از دل من بکشادے مرا بیخود ساخت در حق نیا مودن **قوله** کرد چو آں بند کشائی مرا داد ز ہر بند رہائی مرا. یعنی ہماں بند پندار خودی و ہستی را و مرا علامت اضافت ست ای دل بند کشائی من کرد که بند ہر مشکل زیرا که مشکلات تا ہستی ست چوں ہستی نماند مشکل ہمه رحاست را و مراد در مصرعه ثانی علامت مفعولیت ست. **قوله** رشته جاں از گره قید رست. بر گرہم گوہر اطلاق بست. رشته جاں گره قید ہماں بند ہستی گره ہماں جان گوہر اطلاق اطلاق یعنی جان من از قید ہستی و پندار امکان خلاص یافت و صفت اطلاق پیدا کرد **قوله** قطره نا چیز به بحر امید ہستی خود را ہمگی بحر دید. قطره ہماں جان بخود بحر ذات بحت و ہستی مطلق **قوله** در صور بحر چو موج و بجار. یافت ہمه جلوه خویش آشکار. صور شیون و اوصاف بحر ہماں ذات مطلق چوں موج و بخار تمثیل صور فاعل یافت قطره جان یعنی چوں جان من در ذات بحت محو و مضمحل شد واد آثار عین خویش را جلوه گر گردید و شیون و صفات که مظہر ذات اند جلوه گر گردید **قوله** چوں پے گوہر سوئے دریا شتافت. ہیچ گہر جز گہر خود نیافت. چوں بتماشا سوئے خود بنگریست. ہیچ ندانست که در بحر چیست. پئے گوہر برائے دید ذاتی بحر ذات خود در آں شہود و ملاحظه کرد دریا ہماں ذات بحت فاعل شتافت و نیافت و بنگریست و ندانست ہماں قطره جان ست ہیچ گہر جز گہر خود نیافت یعنی چوں در شہود ذات ملاحظه کرد که وجودی ورائی وجود خود دریابد که آں را ذات حق تعبیر کرده سوائے ذات خود ہیچ وجودے نیافت ای دید که ہمگیں منم و غیر من چیزی موجود نیست و چوں ملاحظه ذات خود کرد تا ذات خود را از روے جدا التصور کنم ذات خود را ہمگیں ذات حق دید و ذات خود ہرگز نیافت

حاصل ہر دو بیت آنکہ ذات من در ذات حق فانی شدہ و ذات حق در ذات من ساری گشتہ تا مجازست کہ
امتیاز دوئی از میان برخاست و در حقیقت عین الیقین ہمین ست فافہم **قولہ** جامی اگر زانکہ زدی دست و پا
تا کہ بریں بحر شدی آشنا + خطاب بخود ست یا خطاب پیر ست و در موعظت جامی اگر زان ای لزان
حالت کہ زدی دست و پای بیان آں دست و پا زدن جد و جہد کردن شدی آشنا سلسلے سیر
سلوک تو تا بہ سیر الی اللہ رسید **قولہ** غرقہ بحر آمدہ غواص شو۔ طالب دُر و گہر خاص شو + جزائے بیت
سابق بحر جان ذات مطلق دُر و گہر حقائق و معارف یعنے طالب سیر الی اللہ شو و حقائق اوصاف
الٰہی ملاحظہ کن **قولہ** در دل تو گر شعلہ حالیت ہست + لایق آں حسن مقالیت ہست + موعظت
دیگر است شعلہ حال حال و حال حالت استغراق و کشف حقائق آں راجع بہ شعلہ حال حسن مقال یعنے
حسن او و بیان حقائق و معارف + **قولہ** سوختۂ شعلۂ حالات شو۔ ساختۂ شرح مقالات شو +
جزا بیت سابق ساختہ مستعد یعنی در استغراق و کشف حقائق بسیار محو و فانی باش و مقالات از حقائق و
معارف اوصاف الٰہی بیان کن۔ پس اکنوں در بیان مقالات کہ مشتمل حقائق و معارف اندمی فرمائید

مقالہ اوّل درآفرینش عالم کہ آئینہ جمال نما اسماء و صفات آفرینندہ است سبحانہ

و تعالیٰ العالم بوضع اللغوی اسم لما یعلم بہ الشئ مشتق من العلم وھو الاظھر کالخاتم
اسم لما یختم بہ فعلی ھذا حاصل موجود عالم لانہ یعلم بہ اللہ من حیث اسمائہ و صفاتہ
قولہ شاہد خلوتگہ غیب ازل تخت + بود پئے جلوہ کمر کردہ چست + شاہد خلوتگہ غیب اللہ تبارک و تعالیٰ
از تخت لے از ازل کمر کردہ چست لے مستعد ظہور چنانچہ در خطاب حضرت داؤد علیہ الصلوٰۃ
والسلام فرمودہ کُنْتُ کَنْزاً مَخْفِیّاً فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ **قولہ** آئینہ غیب نما
پیش داشت + جلوہ نمائی ہمہ با خویش داشت + آئینہ غیب نما علم اللہ تعالیٰ و تنہا یک جلوہ نمائی ظہور ہمہ
با خویش داشت ای ظاہر و مظہر خود بود چنانچہ میفرماید **قولہ** ناظر و منظور ہم او بود و بس + غیر نبود ای عرصہ
ہیچ کس + ناظر باعتبار عالمیت و منظور باعتبار معلومیت این عرصہ ای ناظر و منظوری + **قولہ** بود
دودوئی ہیچ نہ + دعوی مال و توئی ہیچ نہ + جملہ لے ناظر و منظور دوئی لے ظہور مظاہر مرتبہ ثانی
تفسیر دوئی + **قولہ** بود قلم رستہ ز زخم تراش + لوح ہم آسودہ ز رنج خراش + بیان عدم ظہور
مظاہر چہ کلیات و جزئیات رستہ بالفتح بمعنی خلاص تراش لازم قلم ست خراش بمعنی نوشتن لازم
لوح ست و لازم بے وجود ملزوم موجود نگردد و چوں لازم موجود نہ شد ملزوم نیز موجود نہ شد۔ حاصل
آنکہ قلم و لوح موجود نبود چہ ایشاں نیز ظاہر اند **قولہ** عرش قدم بر سر کرسی نداشت + چتر فلک سر بہ نہاد ہ پر ستی اشت

مادر پرس دہ یالی لے عرش و کرسی و عقل موجود نبود ۔ **قولہ** دائرۂ سپہر چرخ بصد دخل و صد پیچ بود محصورۂ یک نقطہ در پیچ ۔ دائرۂ چرخ چرخ بصد دخل و پیچ کہ اکنوں دارد محصورہ تنہا نخا یک نقطہ اے نقطۂ وحدت ۔ **قولہ** سلک نخلک ناظم انجم نبود ۔ پشت زمیں حامل مردم نبود ۔ سلک فلک فلک پشت زمیں زمیں **قولہ** نطفۂ آبا منبیق جہات ۔ بود مصون از رحم اُمہات ۔ آبا فلک اُمہات زمیں نطفۂ آبا اثر فلکی کہ در زمین ست یعنی لطفۂ آبائی علوی کہ اکنوں در معیق جہات موجود ست از رحم اُمہات سفلی مصون بود لے تاثیر فلکی در ذات زمیں نبود لے ہر دو موجود نہ بودند ۔ **قولہ** بود دریں عہد فرو بستہ دم ۔ طفل موالید بخواب عدم ۔ دریں عہد اے معدوم طفل موالید موالید سہ گانہ اے نباتات و حیوانات و جمادات خواب عدم عدم ۔ **قولہ** دیدۂ آں شاہد نابود بیں یعنی معدوم چو موجود بیں ۔ آں شاہد اللہ تبارک تعالیٰ نابود ممکنات معدومہ یعنی پیش آں تبارک و تعالیٰ علم ایں ہمہ ممکنات معدومہ مثل موجودے کہ در عالم شہادت وارد ہمچناں ظہور داشت اجمالاً لا تفصیلاً چنانچہ میسر باید **قولہ** گرچہ ہمہ دید در اجمال ذات حسن تفاصیل شیوں و صفات ۔ فاعل دید شاہد اجمال ذات اے علما حسن تفاصیل الہٰ لے تفصیل صورتہائے صفات یعنی ہمیں حسن کہ ظہور کرد در تفصیل ست بعینہ در علم خود معاینہ میکرد ۔ **قولہ** خواست کہ در آئینۂ شے دگر ۔ بر نظر خویش شود جلوہ گر ۔ آئینہائے مظاہر کہ خارج ذات اوست ۔ بر نظرائے پیش نظر جلوہ گرائے خود را بید یعنی اگرچہ حسن شیون صفات اجمالاً در علم خود معاینہ مینمود لیکن از انجا کہ در تفصیل حسن افزوں تر ست و ظہور مظاہر بیش از پیش ست خواست کہ در مظاہر بالتفصیل حسن خود را معاینہ کند ۔ **قولہ** در خور ہر یک ز صفات قدم ۔ روئے دگر جلوہ دہد لاجرم صفات قدم لے شیون و اطوار ذات قدیم در خور ہر یک اے لائق استعداد ہر مظہر کہ آئینۂ صفات ذات اند ظہور بعنوان دیگر کند پس **قولہ** روضہ جاں بخش جہاں آفرید ۔ غنچۂ کون و مکان آفرید ۔ روضۂ باغ بخش جہاں جہاں بخش بمعنی راحت بخش غنچۂ کون و مکان ہماں جہان **قولہ** کرد ز ہر شاخ و گل و برگ و خار جلوۂ او حسن دگر آشکار ۔ بیان حسن فقط فاعل کرد جلوۂ حسن دگر مفعول آں شاخ و گل و برگ و خار عبارت از مظاہر ست جلوۂ او لے ظہور ذات اسفات **قولہ** سرو قدان از بدر عاشش داد ۔ گل تبرا ز طلعت زیبائش داد ۔ بیان آنکہ ہر فرد از افراد عالم مظہر ست صفات اللہ را من حیث الانفراد پس مراد از قد و طلعت و لیست و سبزہ و غیرہم از لوازم ست چنانکہ در بیان می آید صفات اللہ است سرو مظہر قد اوست و گل مظہر طلعت او ۔ **قولہ** غنچۂ تنگ از شکر ش کرد سازِ قفل ز درج گہرش کرد بار شکر لب سخن کرد سارای ملین و مہورت لب مظہر اوست قفل بار کرد ظاہر

شدن درج گہرش دہن شاہد غیب اے مظہر دہن او گردید۔ **قولہ** سبزہ بگل غالیہ تر سرشت پیش گل او صفت خط او نوشت + غالیہ تر عبارت از ذات سبزہ است بگل سرشت اے بخاک ظاہر کرد خود را سبزہ مبتدا بگل غالیہ تر سرشت صفات سبزہ است مصرعہ ثانی خبر فاعل نوشت سبزہ ست یعنی سبزہ کہ گل وجود خود را ظاہر کردہ است پیش گل واقعی اظہار خط آں شاہد غیب نمودہ است لے مظہر خط او گردیدہ۔ **قولہ** شد ہوس طرہ او باد را + بست گرہ طرہ شمشاد را + طرہ زلف باد و باد صبا چہ خروج نباتات از زمین بتاثیر صبا ست طرہ شمشاد و گرہ بستن طرہ شمشاد عبارت از ظہور او ست حاصل آنکہ شمشاد مظہر زلف آں شاہد ست + **قولہ** نرگس چماش آں چشم مست + زود رہ مستان صبوحی پرست + بیان حسن باعشق چماش با جیم تازی و میم والف شوخ و مستی و عربدہ نورالدین + آں چشم مست اے بمظہریت چشم مست شاہد غیب اے نرگس کہ مظہر چشم شاہد غیبست ناظر را بتماشائے خود مفتون ساختہ رہ زدن فریفتہ کردن مستان صبوحی پرست بادہ نوشان مستی شوق شاہد غیب **قولہ** فاختہ با طوق تمنائے سرو + زد نفس شوق ز بالائے سرو + طوق تمنا تمنا سر قد شاہد غیب مالائے سرو اے سرو قد عے باطوق تمنائی سر صفت فاختہ یعنی فاختہ کہ مطوق باطوق عشق قد شاہد غیب ست بقد سرو واقعی دم مشتاقانہ زدہ چہ ایں سرو مظہر شاہد غیب ست + **قولہ** بلبل نالندہ بدیدار گل + پردہ کشت است ز اسرار گل + بلبل موصوف نالندہ بدیدار گل صفت او گل گل واقعی پردہ کشادن ظاہر کردن اسرار گل طلعت شاہد غیب یعنی بلبل کہ بدیدار گل واقعی نالانست اسرار طلعت شاہد غیب را ترجمان است اے گل واقعی مظہر طلعت رعنائی او ست + **قولہ** کبک دری پا بحنا بر زدہ + زد بسر سبزہ قدم بر زدہ + پا بحنا بر زدہ صفت کبک دری فاعل زد کبک قدم مفعول او سرزدہ حال ستاز فاعل زد سرزدہ بمعنی فریفتہ و پریشان اے کبک فریفتہ سبزہ است زیرا کہ وے مظہر خط خط شاہد غیب ست. **قولہ** قمری بنہاد بہ شمشاد دل + سوخت بداغ غم او شاد دل + شمشاد و قمری او راجع بہ شمشاد و شاد دل حال از فاعل بسوخت یعنی قمری بایں شمشاد واقعی دلدادہ و شاد دل بداغ غم او سوخت زیرا کہ ایں شمشاد مظہر طرہ شاہد غیبست پس بریں تقدیر مصرعہ ثانی معطوف بر نہاد و بشمشاد دل است اگر وقت ارجاع ضمیر او بشمشاد طرہ شاہد غیب اعادہ کردہ آید چنانچہ طریق استخدام است انگاہ قمری مبتدا موصوف نہاد و بشمشاد دل صفت او مصرعہ ثانی خبر یعنی قمری کہ بایں شمشاد دل نہادہ عاشق گردیدہ بداغ غم آں طرہ شادانہ سوخت **قولہ** مرغ سحر ساخت بناز و عتاب + در نظر نرگس بسیار خواب + ساخت اے سازش کرد یعنی عاشق شد بناز و عتاب متعلق ساخت در نظر نرگس متعلق ساخت بسیار خواب بمعنی بسیار مستانہ صفت

برگس سنی مرج سحر عاشق نرگس تاہ برلئے آنکہ نرگس مظہر حسن تا بر غیبت۔ **قوله** حسن ز ہر جا کہ
رد العصہ سر عشق شد از جائے دگر جلوہ گر حسن حس شاہد غیب سر زدن ظاہر شدن کاف کہ
رد بر طلبہ است ہمچنیں در ابیات آیندہ یعنی حسن معشوق حقیقی چوں از جائے ظہور کرد مصرعہ ثانی
حر استرطاست۔ **قوله** حسن بہر طرہ کہ آرام یافت عشق دلی آمد و در دام یافت۔ فاعل آمد عشق ہست
لے عشق در دل آمد و فاعل یافت دل ست لے دل را در دام یافتہ بود را۔ **قوله** حسن از ہر چہرہ
کہ آتش بر فروخت۔ عشق از آں شعلہ دلے را بسوخت۔ از آں شعلہ حسن یا در دل فارسی برلئے تنکیر ست
قوله حسن بہر لبے کہ شکر خندہ کرد۔ عشق دلی را بہ عیش بندہ کرد۔ بہر لبے بمعنی بر مظہر شکر خندہ ملئے
ظہور تبسم یعنی عیش راحت بہ لب۔ **قوله** حسن پر از عشق نکیر و عنائی۔ عشق ہم از وے نگیرد بہائے۔
لئے حسن از عشق عد او رونق یافتہ و عشق از حسن عناد پرورش یافتہ۔ **قوله** قالب جانند بہم حسن و عشق
گوہر یک کانند بہم حسن و عشق۔ ملئے ملایم یک دیگر اند۔ **قوله** از ازل ایں ہر دو بہم بودہ اند۔
جز بہم ایں راہ نہ پیمودہ اند۔ از ازل ای از ابتدا ازل لے ارشاد ازل ہم آں شاہد وجود و حسن خویش عاشق
گشتہ و حسن خویش در مظاہر نمودہ و ناظر آں گشتہ ایں راہ لے از ازل تا مظاہر آمدن یعنی حسن و عشق
باتفاق یک دیگر از شاہد ازل ظاہر گشتہ و در مظاہر پرتو انداز گردیدہ و وجود مظاہر موجود گشتہ چنانچہ
میفرماید **قوله** ہستی ما ہست ز سودائے شاں نیست کسے او ہمہ جز بندۂ شاں۔ ہمہ ای ہمہ خلق یعنی
پیدا شدن خلق از سبب ہم بودن حسن و عشق شاہد حقیقی است ما گراں سبب نمی بود احدے وجود
میگرفت۔ **قوله** حسن کش از عشق گرفتار نیست۔ جنس نفیس ست و خریدار نیست۔ یعنی حسن کہ او را عشق گرفتار
نیست جنس نفیس ست کہ خریدار او کسے نیست ما یار او حکایت ریں ہیت ست۔

حکایت شیخ روزبہان فارس قدس سرہ با بیوہ زنے کہ میوۂ دل خود را شیوۂ مستوری آموخت

قوله روزبہان فارس میدان عشق۔ فارسیاں را شہ ایوان
عشق۔ فارس سوار اسپ فارسیاں جمع فارس یعنی در میدان عشق فارس با شندہ فارسیاں کہ
ایستادہ ریاں ایوان عشق یعنی شاہ فارسیاں ست در عشق۔ **قوله** پیش در پردہ سرائے رسید۔ از
پس آں پردہ سدائے شنید۔ در پردہ بہ حالت اضافت لت پردہ در فاعل رسید شنید روزبہان
باید ازنہ **قوله** کز سر مہر شفقت مادری۔ گفت بخورشید لقا دختری۔ بیان صدائے خورشید لقا
صفت مقدم دختر۔ **قوله** کای بجمال از ہمہ خوباں فروں۔ پائے منہ ہر دو زنان از بروں بیاز
گفت پائے بروں نہادن بیروں از خانہ آمدن و رفتن و طالب جلوہ گری شدن درخواستگار

وتغییر خود را نمودن مطلق یا بہ سبب خطبہ کردہ باشند زیرا کہ **قولہ** نرخ متاعیکہ فراواں بود + گر بمثل جاں بود ارزاں بود۔ نرخ لئے قیمت کہ فراواں صفت متاعی یعنی متاع مثلاً اگر جان بودہ است چوں فراواں شد قیمت او ارزاں است بمثل مثلاً **قولہ** شیخ چو آں زمزمہ در گوش کرد۔ سر محبت ز دوش چو بوش کرد۔ شیخ روز بہاں زمزمہ نصیحت مادر مردختر را گوش کرد لئے شنید سر محبت مجبتی کہ حسن شاہد ازل داشت وناظر تجلی آں بود **قولہ** بانگ بر آورد کہ اے کندہ پیر۔ از دولت این بیخ ہوس کندہ گیر + کہ لئے کندہ پیر بیان بانگ است کندہ پیر پیر فرتوت از دولت لئے از دل خود این بیخ ہوس ای بیخ این ہوس وہوس مستور بودن دختر صاحب جمال **قولہ** حسن نہ آنست کہ ماند نہاں + گرچہ شود پردہ جہاں در جہاں + ماند نہاں بیان آں جہاں در جہاں بمعنی بسیار **قولہ** حسن کہ در پردہ مستوریست + زخم ہوس خوردہ منظوریست + حسن مبتداء جملہ کہ در پردہ مستوریست صفت حسن مصرعہ ثانی خبر مستوری ومنظوری بیاء مصدری مستور بودن ومنظور بودن ہوس مضاف بہ منظوری ست لئے ہوس منظوری **قولہ** تا در پردہ مستوریش۔ جا نہ شود منظر منظوریش + منظر منظوری شین منظوری مضاف جان ست وہر دو ضمیر شین راجع بحسن یعنی مادامیکہ پردہ مستوری شود ندر وجای او منظوری نشود۔ **قولہ** جلوہ کہ ہر لحظہ تقاضا کند + بہر دلی داں کہ تماشا کند + فاعل کند حسن ست وجلوہ مفعول آں ای حسن کہ ہر لحظہ جلوہ را تقاضا کند بہر دلے داں ای بہر اسیر کردن دل تماشا بمعنی جلوہ **قولہ** تا زعم عشق چو شیدا شود + کوکبہ حسن ہویدا شود + تفریع بر مضمون سابق فاعل شود ہماں دل کوکبہ درخشندگی **قولہ** جامی اگر زندہ بیندۂ۔ در صف عشاق نشینندۂ + سُرمہ زخاک قدم عشق گیر۔ زندہ بزیر علم عشق میر + زندہ بینندہ صاحب دل ہمزہ بینندہ ونشینندہ برائے خطاب ست زندہ بزیر علم عشق میر لئے در زندگی در عشق فانی شو۔

مقالہ دوم در بیان آفرینش آدم علیہ السلام کہ آئینۂ ذات ومظہر جمیع اسماء وصفات آفرینندہ است سبحانہ وتعالیٰ۔

قولہ پیش کہ از ابر صفا نم نبود + رستہ گل صفوت آدم نبود + پیش ای پیش آدم پیش پیش زمان محذوف ست وزمان ظرف بودہ است کہ در بیت لاحق ست لئے در زمان پیش از آدم بود جہان آہ ابر صفا صفا وسفا برگزیدگی مطلق صفا نم نبود لئے ابر باران ریش نبود رستہ بالضم دمیدہ شدہ صفوت بہ سہ حرکت برگزیدگی وآنچہ صاف باشد از تیرگی وعشق رشیدی صفوت صفت گل بالضم وگل مضاف ست بآدم لئے گل آدم یعنے ذات کہ برگزیدہ است پیدا نشدہ بود **قولہ** بود جہاں یک بیک آئینہا۔ پاک سراسر ہمہ گنجینہا + جہاں افراد مخلوقہ جہان

چنانچه عرش و کرسی و آسمان و زمین وغیره آئینه‌ئے مظهر بالانفراد سراسر و آن افراد مخلوقه جهان معروضه
تا الی ترقی است و وجه ترقی اینکه آئینه ساخت معیت ندارد و چون ذات باری تعالی را مظاهر معیت است
لهذا ترقی نموده مظاهر را بگنجینها تعبیر نموده چه گنج با گنجینه معیت دارد. **قوله** بر سر هر گنج طلسم گزر
نقد دروگوهر اسم دگر + گنج ذات افراد طلسم صور جهان افراد گوهر اسم اسم باری تعالی دگراسی در هر یک مظاهر
بالانفراده ظهور اسماء الهی بالانفراده بود **قوله** لیک نشانے ز مسمی نداشت + مظهر جمعیت اسماء نداشت +
مسمی ذات باری تعالی که مستجمع جمیع اسماء صفات است نشانی ز مسمی از مظهری که جامع جمیع اسماء صفات باشد جمعیت
مصدر بمعنی اسم فاعل ای جامع اسماء مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول است و اعل نداشت جهان یعنی مظاهر بود که
من حیث الانفراد مظهر اسماء من حیث الانفراد بودند نه جامع جمیع اسماء **قوله** شاه ازل خواست
چنان مظهری. چند در یائے قدم گوهری + شاه ازل باری تعالی و چنان مظهری ای مظهر جامع جمیع
اسماء دریا قدم ذات قدیم حق تعالی گوهر ذات آدم علیه السلام **قوله** ساخت دلش مخزن اسرار خویش
کرد رخش مطلع انوار خویش + بدانکه آدم علیه السلام خلیفة الله است در زمین چنانچه آیت انی جاعل فی الارض
خلیفة مصداق اوست هرچه باطن مستخلف است باطن خلیفه و هرچه ظاهر مستخلف ظاهر خلیفه و چون
مستخلف قدیم ست و ظاهر او حدوث پس خلیفه ازین جهت که مستفید است از قدم دل او مخزن اسرار است
وازین جهت که مستفید است بحدوث رخ او مطلع انوار است ولهذا آدم علیه السلام را واسطه گفته اند در دائره
احدیت چنانچه حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم واسطه است در دائره هویت پس فرموده که **قوله** شد ز رخ
صورت معنی بهم. مجمع بحرین حدوث و قدم + هرچه عیان داشت برو خرج کرد + هرچه نهان داشت درو درج
کرد + هرچه عیان ای اوصاف ظاهری ذات خود چنانچه علم و ارادت و قدرت وغیره **قوله** علم الاسماء رقم دفتر
خمر طینت صدف گوهرش + دفتر گوهر عبارت از ذات آدم علیه السلام قال المحققون فی قوله تعالی
علم آدم الاسماء کلها ای رکب فی فطرته من کل اسم من اسمائه لطیفة وهیاه بتلک اللطائف
المحقق بکل الاسماء الجمالیة والجلالیة وغیره عنهما بیدیه فقال لابلیس مامنعک ان لا
تسجد لما خلقت بیدی وکل ماسواه مخلوق بید واحد لانه لما مظهر صفة الجمال کالملئکة
الرحمة او الجلال کملئکة العذاب والشیاطین حاصل آنکه جمیع اسماء الهی رقوم بذات اوست. مضمون حدیث
خمرت طینة آدم بیدی اربعین صباحا یعنی تخمیر الهی بصفات جمال و جلال مر اوست و او مربوب ست
قوله گو گندم با دمش سپرد. نام الهی حرز آدم نه برد + ادیم پوست یا پوست رخ ادیم الارض روئی
زمین و ادیم السماء ظاهر آن و ادیم النهار روشنی روز و ادیم الضحی اول چاشت آدم بالمد گندم

گون وابوالبشر علیہ السلام را آدم برائے آں گویند کہ صاحب ادمت بود یعنی گندم گون یا آنکہ
وجودش از ادیم زمین بود یا آنکہ صاحب ادمہ ادست یا لفتح یعنی سزاوار امامت یا آں کہ
صاحب آدم یعنی الفت واضح آنست کہ آدم اسم عجمی ست وموافقت ایں نام بآں معانی از
اتفاق ست **قولہ** سایہ بر اوج فلک انداختش + سجدہ گہ فوج فلک ساختش + شین انداختش
مضاف الیہ سایہ است لے سایہ او بر فلک انداخت لے عالی قدر ساخت و مسجد ملائک کرد او را +
قولہ جز سر فرقت زدگاں ہر کہ بود + چہرہ بہ خاک رہ آں پاک سود + فرقت زدگاں مردوداں سر
فرقت زدگاں شیطان آں پاک آدم فاعل سود ہر کہ لے ملائکہ کل ہم ساجد آدم علیہ السلام شدند مگر
شیطان **قولہ** بزم کرامت ز رخش بر فروخت + ہر کہ رخش دید دراں دیدہ دوخت + بزم کرامت کرامت
وکرامت عبارت صفوت وصفا است بر فروخت روشن ساخت دیدہ دوختن فریفتہ شدن +
قولہ چوں ز رخش چشم ہمہ تیز دید + نیل عصا آدم بروے کشید + نیل ردائے ست از کشور زنگبار
آید و بہ مصر گذرد ور نگے ست معروف و سپند سوختہ کہ بر بناگوش بچگان بالند برائے دفع چشم
زخم وآں را لام نیز گویند۔ نیل عصا آدم عصیان آدم کہ از آیہ کریمہ وَعَصٰی آدَمُ رَبَّہٗ فَغَوٰی
مے آید وچوں وقت عصیان گونہ گندم آدم علیہ السلام بسیاہی مبدل شدہ بود مولوی علیہ الرحمۃ
آں سیاہی را بنیل تعبیر نمودہ + **قولہ** باز بہ جانش پئے دفع گزند + تابش از تاب علیہ او فگند +
پئے دفع گزند گزند مکافات وجزائے عصیان کہ بوے گرفتار بود و بتوبہ و استغفار مشغول بود
تاب علیہ عبارت از اجابت توبہ وعفو ذات ست **قولہ** تیرگئے معصیتش دور شد + ظلمت
نیلش علم نور شد + تیرگئے معصیت لے تیرگئے بدن کہ از سبب معصیت بود ظلمت نیل ہماں
تیرگی معصیت علم نور شد لے مبدل بہ نور شد یعنی باز بہ فضل وکرم خود باری تعالیٰ جل جلالہ توبہ او
مقبول فرمود وجرم او را عفو نمود وسیاہی ظلمت بدن او بہ سفیدی ورنگ اصلی خود باز گشت و نورانی
شد + **قولہ** سیر وجودش بہ لطافت کشید + دور کمالش بہ خلافش رسید لے لطیف شد و
بخلعت خلافت سرافراز گردید + **قولہ** کشور اسمائے الٰہی گرفت ۔ مملکت نامتناہی گرفت +
کشور اسماء جمیع اسماء الٰہی گرفت لے مظہر وجامع جمیع اسماء گردید مملکت نامتناہی ہماں اسمائے الٰہی +
قولہ پرتو او بر زن و بر مرد تافت + ہر کہ از و ہر چہ طلب کرد یافت + زن ومرد عبارت از افراد جمیع
جمیع عالم ست چوں ذات علیہ السلام جامع جمیع اسماء گردید وافراد عالم ہر یک مظہر ہر یک اسم اند پس منزلہ
کل شدہ وافراد عالم اجزائے او واجزاء مظہر کل اند و پرتو کل ست کہ بر جمیع اجزاء تافت و ہر چہ

از مطالب ظاہری و باطنی کسے از و طلب نمود حاصل گردید بیاں ضمائرش گردید چہ خلیفۃ اللہ واسطہ
بین اللہ و مخلوقات ست **قوله** آئینہ شد کہ زچشمہ کس * چوں نظر انداخت شدہ او مد بس * قائل
نظر انداخت چشم کس ست یعنے آدم علیہ السلام است کہ چوں چشم کس در وے مے دید خدا تعالی
را می دید **قوله** بلکہ نمود از دل ظلمت زدائے * شاہد و مشہود رو جز خدائے * ظلمت زدائے
بمعنی روشن صفت دل است و ایں بیت در ترقیت از بیت سابق چہ سابق شاہد غیر حق ثابت کردہ
مشہود ذات حق و اینجا عالم من حیث المجموع صورت ذات مع الصفات ست و آدم
علیہ السلام کہ خلیفۃ اللہ است وحدہ صورت ذات مع الصفات چنانچہ خلق اللہ تعالی آدم علی صورتہ
مصداق اوست و غیر آدم کہ ناظر آدم ست فی الحقیقۃ ذات حق تعالی ست نہ غیر زیرا کہ لیس
فی الدار غیرہ دیار پس شاہد و مشہود فی الحقیقۃ ہر دو حق تعالی شد و مغایرت درمیان شاہد و
مشہود نیست و اہم و مؤید کہ ایں معنی ست کہ صاحب گلشن راز فرمودہ شعر چو نیکو بنگری
در اصل ایں کار * ہم او بیندہ ہم دیدست و دیدار * حدیث قدسی ایں سخن عیاں کردہ بی
یسمع و بی یبصر بیان کردہ **قوله** اے بر رہ دور عنان آمدہ * واز کرش پشت * لیست آمدہ
خطاب بنی آدم ست کہ تا خطاب خلف اند مصرعۂ ثانی تعبیرہ دور رہ دور است آمدہ است تمام بیت صفت
منادی محذوف ست مقصود مالنداستلاح است و کمر عبارت از ذات آدم علیہ السلام ست و تعبیر کمر
جہت تناسب پشت است **قوله** پشت وفا بر کمر او مکن * دست جفا در کمر او مکن * پشت بر وفا
کردن بیوفائی کردن دست در کمر کردن تنگ کردن و مخالفت ورزیدن کمر عبارت از ذات آدم
علیہ السلام یعنے مخالف پدر در اعمال و مباش و آں افعال کہ وے در عمل آورد ہماں پیش کن **قوله**
حیف بود صورت آدم ترا * معنی شیطان شدہ ہمدم ترا * معنی شیطان کارہائے شیطانی یعنی حیف ست
بریں حال تو کہ صورت آدم باشد و کارہائے شیطانی بکار بردن **قوله** سہل بود جلد کتابے
کریم * بستہ بر افسانۂ دیو رجیم * تمثیل بیت سابق کتاب کریم قرآن مجید بستہ بمعنی لازمی یعنے
بستہ شدہ دیو رجیم شیطان پس صورت آدم علیہ السلام مثل جلد کتاب کریم است و افعال شیطانی
افسانۂ دیو * **قوله** دلق صفا در سر و در بر بغل * کردہ نہاں دفتر زرق و حیل * دلق صفا ای دلق اہل صفا
در بر بمعنی پوشیدہ شدہ زیر بغل ظرف متعلق کردہ نہاں دفتر زرق و حیل اے کر و حیلہ * **قوله** گرگ
ولی صورت یوسف کہ چہ * صورت گرمیت تاسف کہ چہ * کہ چہ بیاں گفت محذوف ست یعنی گرگ
دل بودن و صورت یوسف نکو کہ چہ حال ست و برعدم صورت یوسف با وجود گرگ دلی تاسف نمودن

بجو کہ برائے حسیت میباید کہ بر عدم حسن باطنی تاسف خوری کہ اصل کار ہمین ست چنانچہ **قولہ** اصل کہ معنی ست چو بگذاشتی + جہل بسوی فرع چرا داشتی + معنی عبارت از افعال حمیدہ است فرع صورت آرائے عرف کاف میان اصل و معنی رابطہ میان مبتدا و خبرست یعنی اصل کار و مقصود تو اخلاق حمیدہ ست چون بگذاشتی امداد اول بسوی صورت آرای چرا داشتی پس باید کہ اصل کار را طالب شوی و شناسی کہ مقصود از خلقت من تہذیب الاخلاق و معرفت خالق علی الاطلاق است **قولہ** قدر شناس گہر خویش باش + صیرفی سیم و زر خویش باش + گہر ذات صیرفی شناسندہ سیم و زر ذات **قولہ** گر زر تو خالص شدگی خوش ترا + ورنہ چہ چارہ است ز آتش ترا + بیان صیرفی بودن زر خالص موصوف بصفات حمیدہ خوش ترا ای شرمندہ خوشترست اے شرمندہ بہشت آتش دوزخ مقررست کہ زر قلب را در آتش اندازند پس باید کہ پیش از عذاب دوزخ خود را خالص و پاک گردانی تا لائق آتش نہ گردی چنانچہ سیفر مائید **قولہ** آتش از سینہ طلب کے غم و زر + ہر غل و غش را کہ بیابی بسوز + طلب مطلب شوق الٰہی **قولہ** جوہر دل را ز غرض پاک کن + چشم خرد را ز غرض پاک کن + جوہر دل چہ تعریف او بجوہر نمودہ اند چنانچہ در اصطلاحات آوردہ کہ اَلْقَلْبُ جَوْهَرٌ نُورَانِيٌّ مُتَوَسِّطٌ بَيْنَ الرُّوحِ وَالنَّفْسِ وَهُوَ الَّذِي يَتَحَقَّقُ بِهِ الْإِنْسَانِيَّةُ غرض تعلق بدن آرایش و غرض ماسوی اللہ یعنی دل را از تعلق بدن جدا کن و چشم خرد را از مطالب ماسوی اللہ بردار چنانچہ صائب گفتہ شعر گذشتم از سر مطلب تمام شد مطلب ۔ حجاب چہرۂ مقصود بود مطلبہا **قولہ** این جان و گرش ز آلودگی + نیست در آلودگی آسودگی + تعلق بتن ماسوی اللہ آسودگی آرایش یاد حق + **قولہ** بند ز تن بگسل و آزادہ شو + نقش دوئی دور کن و سادہ شو ۔ ز تن بیان بند ست اے بند تن کہ بر جان تست بگسل اے از اخلاق بشری و نفسانی و شہوانی دور شو نقش دوئی وجود ماسوی اللہ سادہ شوی موحد شو زیرا کہ **قولہ** زاد مریداں رہ آزادگی ست + شیوۂ آئینہ دلاں سادگی ست + مریداں سالکان راہ حق تعالیٰ آزادگی اے آزادگی از تن آئینہ دلاں صافت دلاں و موحداں سادگی اے سادہ بودن از نقش غیر حق + **قولہ** سادہ دلی باش پسندیدہ ذات پاک ز دو رنگی صور کائنات + سادہ دلی بیا فارسی مرشد اہل تجرید پاک ز رنگی صور کائنات اے اہل جمیع باش و از تفرقہ پاک باش چہ تفرقہ ظہور صور کائنات گمان مصورست و جمیع بر خلاف آں **قولہ** تا چو ازیں مرحلہ بیروں شوی + ہم نفس شاہد موزوں شوی + علت بیت سابق ایں مرحلہ منزل کائنات کہ عالم باشد ۔ بیروں شوی اے تارک آں شوی ہم نفس ہمدم و ناظر شاہد موزون تبارک و تعالیٰ + **قولہ** پیش نگارے شوی آئینہ نہ + کش نبود ہیچ نہ آئینہ بہ + جز اے چوں یار نگاری موصوف

مصرعۂ ثانی صفت یعنی چوں آئینۂ دل خود را از زنگ ماسوی پاک کنی و ہم صحبت معشوق حقیقی شوی ز
ایں آئینہ بہ پیش آں معشوق راہ آورده باشی کہ چرا ایں راہ آورده پیش او ہیچ رہ آورد
بہتر نیست زیرا کہ غرض باری تعالی از خلقت انسان آئینہ داری خود ست کہ در وے صورت را
بجمیع صفات تماشا کند چنانچہ کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق مصداق
اوست وحکایت بریں معنی ایراد یافت ۰

حکایت مسافرے کنعانی کہ رسم ارمغانی آئینۂ نورانی پیش روئے مہتر یوسف علیہ الصلوٰۃ والسلام نہاد

قولہ یوسف کنعاں چو بہ مصر آرمید ۰ صیت وے از مصر بہ کنعاں رسید ۔ کنعان بالفتح نام
مزروعہ ونام شہرے کہ مسکن یعقوب ومولد یوسف علیہما السلام بود ونام پسر نوح علیہ السلام **قولہ**
بود دراں مملکتش یک دوستش ۔ پرورده از مہر و وفا پوستش ۰ آں مملکۃ شہر کنعاں بسبب اسم ست
گفتہ است دراں کنعاں ہم ہجراں یوسف علیہ السلام میکرد ۔ ضمیر شین دوستش راجع بہ یوسف مصرعۂ
ثانی صفت دوست شین پوستش راجع بدوست ۰ **قولہ** رہ بسوئے مصر حمائل سپرد ۰ آئینۂ بہر رہ
آورده برد ۰ بہر و آئینہ برائے وحدت ست رہ آورد تحفہ ۰ **قولہ** یوسفش از کرده نہانی سوال ۔ کای
شده محرم بحریم وصال ۰ مصرعۂ ثانی بیان سوال ست شده محرم بحریم وصال صفت منادی
محذوف ست **قولہ** وز طلسم زچہ سفر برده ۰ زیں سفرم تحفہ چہ آورده ۰ مصرعۂ اول نیز صفت
منادی ست ومصرعۂ ثانی بالتداست میم سفرم مضاف الیہ تحفہ ست ۰ **قولہ** گفت بہر سو بطلب تاختم
ہیچ متاعے بتو نشناختم ۰ جواب دوست ۔ **قولہ** آئینہ بہر تو کردم بدست ۰ پاک زہر گونہ غبارے کہ
ہست ۰ مصرعۂ ثانی صفت آئینہ ۰ **قولہ** تا چو بآں دیدۂ خود واکنی ۔ طلعت زیبات تماشا کنی
علت آئینہ آوردن یعنی آئینہ برای آں تحفہ آورده ام کہ روی خود را تماشا کنی پس تحفہ پیش تو آورده
ام ۰ **قولہ** تحفہ از ہر دل زلفائے تو چیست ۔ گر دی از ہمائے بیجائے تو کیست ۔ نیست چہ ہماں را
بصفائی تو کس ۰ غافل ازیں تیره دلاں اند بس بصفائے تو اے مقابلہ صفائی جمال تو مشابہ
تو بہ ہیچکس موجود نیست اہل جمال تو ۔ **قولہ** جامی ازیں تیره دلاں پیش باش ۰ صیقلۂ آئینۂ
خویش باش ۰ پیش باش اے از مقام غافلاں کہ غافل بودن از یوسف غیبی ست سبقت گیر
بصفائی دل کہ آئینۂ یوسف نماست مقید باش مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست ۰ **قولہ**
تا تو بتابی رخ زیں تیره جا ۰ یوسف غیبی شودت رہنما ۰ علت بیت سابق ست تیره جائے
عالم یوسف تبارک وتعالی ۔ تا شودت مضاف الیہ ردی نماست اضافت فاعل بمفعول ۰

مقالۂ سوم در بیان آنکہ آدمیت آدمی نہ بصورت باطین ست بلکہ بسعادت اسلام و دین ست و اول ارکان این سعادت اقرار ست بکلمتین شہادت - **قوله** لے کردہ دولت دین بکم زلی وچند دم از نسبت آدم زنی خطاب بانسان کہ در دولت کم زنی صفت منادی محذوف ست و مصرعۂ ثانی مقصود بالنداست دولت دین دین دم زدن دعوی نمودن نسبت آدم لے خود را منسوب بآدم کنی لے آدمی میگوئی۔ **قوله** آدمی آنست کہ وشیئے درست ہ محو گمان کردہ یقینی درست بیاد دینی و یقینی برائے عظمت ست محو گمان کردہ اسے گمان و شک را محو کردہ دیقین بوحدانیت و رسالت دارد ہ **قوله** گر بود این پیکر گل آدمی ہ نہ در و دیوار ندارد کمی ہ بلکہ فزون باشد رو در نمود ہ چہرۂ دیوار بسلک وجود ہ چہرۂ دیوار دیوار بسلک وجود وجود اسے بلکہ دیوار کہ پیکر گل نیست کہ تن آدمی باشد بزرگ ست در نمایش ہ **قوله** آدمی پشت برایام کن ہ روئی بمعمورۂ اسلام کن پشت بایام کردن ترک ایام کردن و تعلق آن گذاشتن معمورۂ اسلام اسلام چون خطاب بعتاب و نصیحت بقبول اسلام بانسان نمودہ مخاطب طالب اسلام شد بر سبیل اسلام چیست پس در تفسیر اسلام میفرماید کہ **قوله** پیش شریعت رد اسلام پنج ہ میر سد ارکان چو حروفش بہ پنج ہ شریعت رو شارع اسلام پنج صاحب اسلام شین حروفش راجع باسلام یعنے چنانچہ حروف اسلام پنج ست ارکان نیز پنج ست **قوله** رکن نخستین کہ شہادت بود ہ راہ خلاف آمد عادت بود ہ رکن نخستین مبتدا کہ شہادت بود خبر و کاف کہ درمیان مبتدا و خبر رابطہ واقع شدہ چنانچہ درمیان شرط و جزا موصول و صلہ رابطہ واقع میشود و مصرعۂ ثانی صفت شہادت خلاف آمد بمعنی مخالف چنانچہ سرآمد بمعنی حکیم و دانا و رسان در کارہائے دنیا کذا فی الشمسی رکن اول شہادت بوحدانیت و رسالت و آنرا بہیئت مخالف عادت لے تقلید یعنی باعتقاد صادق ادائے شہادت کنند نہ بتقلید **قوله** ہست دو دورہ پر دو بہم متصل ہ کام زبان زین دو دورہ ارباب دل ہ آن یکے اقلیم الٰہی کشا ہ شد بخدایت رو دو حدت نما ہ دو دورہ لے تصدیق بوحدانیت و رسالت کام زبان سیر کنندہ بسوئی معرفت حق تعالیٰ آن یکے لے شہادت لا الٰہ الا اللہ الٰہی کشا صفت یکے مصرعۂ ثانی خبر آن یکے **قوله** دین دگرست گنج فتوت نشان ہ بر دو بدہلیز نبوت کشان ہ دین دگرست ای شہادت آن محمدا رسول اللہ گنج فتوت فتوت و فتوت نشان یعنی جوانمردی ہے سببیا راہ نمودن وی شارع علیہ السلام تا وگرت مقبول بود است و قائل رہ راہ دگر ہ **قوله** در شہادت مگر ای یکرہ است ہ عاقبت بر دو از دو لشکر

ادای ارکلمهٔ شهادت یعنی در تصدیق نبوت مشتاق امر حق تعالی ست و ان اشتیاق آن
حصول رضای خدای تعالی ست **قوله** هست یعنی ظرف بغایت شگرف، ناطقه اش ساخته از صوت و حرف
شگرف نادر و عجیب یعنی ناطقه اش راجع به ظرف ناطقه قوت نطق و مصرعهٔ ثانی صفت ظرف یعنی کلمهٔ
شهادت نادره ظرف ست که ناطقه او را از صوت و حرف ساخته **قوله** نیست بجز شهد شهادت
در وی، سر الف انگشت شهادت در وی، شهد سعادت که وی راجع به ظرف انگشت شهادت
ای انگشت برای گواهی دادن ایکه شهد سعادت در وی موجود ست و وجه تشبیه الف
با انگشت استادگی اوست مثل انگشت شهادت **قوله** دست ز پی شهد زهادت برار، چون الف انگشت
شهادت برار، در پی شهد های تصدیق بوحدانیت و رسالت زهادت از تقلید رسم چون الفاظ اسی
بصداقت ادای شهادت کن مثل الف چه الف بی احتمال معنی دیگر مشعر بوحدانیت ست **قوله** بوکه
ز منشور سعادت نویس، یابی ازین شهد یک انگشت لیس، منشور سعادت نویس یعنی نویسندهٔ منشور
سعادت که الله تبارک و تعالی باشد انگشت لیس کنایت از لذت آن کلمه است یعنی احتمال ست که
الله تبارک و تعالی در کلمه خوانی بصداقت لذتی کرامت کند. **قوله** خامه بهر صفحه که شکل زدش،
از مگس نقطه نگهداردش، بستن ضمیر راجع بکلمهٔ شهادت است فاعل نگارد و نگهدارد خامه است مگس
نقطه نقطه یعنی نقطه در کلمهٔ لا اله الا الله محمد رسول الله نیست و درین نکته است چنانچه بیان آن
میفرماید **قوله** یعنی این شهد که صافی فتاد، هر که مگس هیچ بود در باد. لام الفش هست درین لوح خاک
گردن دیو هوا دو شاخ، لام الفهای صورت لا درین لوح دنیا دیو هوا و هوس زیرا که در
ذکر کلمه نفی خط هوا و هوس ست دو شاخ نوعی از عذاب ست. **قوله** بلکه چو پرکار روش آمد پدید،
خط عدم گرد دو عالم کشید، فاعل آمد لام الف ست چه صورت پرکار مثل لا عربیست ترقی از بیت سابق
یعنی نافی هوا و هوس نیست بلکه نافی کل ما سوی الله است. **قوله** آلت قطع آمده مقراض وار،
تا ببری زانچه نیاید بکار، تخیل دیگرست فاعل آمده همان الف لام ست مقراض وار چه صورت
مقراض صورت لا عربیست نیاید بکار ما سوی الله را از خود ببری و قطع کنی **قوله** چون ز دو انگشت
شوی تیزدست. تیغ تعلق ببر از هر چه هست، تفسیر بیت سابق تیز دست دو انگشت شدن مستعد قطع
شدن مقراض چه مقراض بدو انگشت جاری میشود یعنی چون لا نفی قدرت یابی چنان بکن که
تعلق دل از همه ما سوی الله قطع کنی **قوله** چرخ که آمد بتو مقراض ده، اطلس او در دم مقراض ده
مقراض ده یعنی لازمی جدا سازد از هر محبوب و مطلوب اطلس او ای وجود آن چرخ در دم یعنی دهن

کذافی التوروتین نیزوجو صحیح ورومن تراش معروازپ قطع کن **قولہ** تا بر او تہمت دالائے تو ہ
خلعت توحید بالائے تو ہ تفریع بیت سابق بریدن خلعت بضم موصدہ قطع کردن خلعت آراستن آں
فاعل بر و باری تعالیٰ خلعت توحید توحید بالاے قد یعنی تعلق اطلس صحیح از خود و ہر سار و تا بار تعالی
ترا بہ تشریف توحید رساند و موحد گرداند ہ **قولہ** شاہد ہر جا کہ بود دلفریب ہ یافتہ زیں خلعت زیبا ست
زیب ہ شاہد ای شاہد الٰہی کہ اولیا باشند دلفریب زیبا و آراستہ ایں خلعت خلعت توحید ہ
قولہ بیشۂ توحید دریں دامگاہ شیر دلاں را بود آرامگاہ ہ بیشہ بیای تازی صحرا کہ مسکن شیراں
باشد ایں دامگاہ دنیا شیر دلاں موحداں ہ **قولہ** شیر دلی روی دریں بیشہ کن ۔ ہمدمی شیر
دلاں پیشہ کن ہ بیشہ اول بیائے تازی پیشہ بیائے ثانی فارسی یعنی کسب **قولہ** با ہمہ ہم بیشہ و
ہم بیشہ باش ۔ یکدل و ہمروی یک اندیشہ باش ہ با ہمہ ای با ہمہ شیر دلاں ہم پیشہ بیائے فارسی **قولہ**
روے دراں کن کہ ترا روے داد ہ صد در امید بروئیت کشاد ہ روی کردن متوجہ شدن آں
باری تعالیٰ ہ **قولہ** چشم براں نہ کہ روزی تست ہ روشنی چشم جہاں بین تست ہ روز بخت لے
روز تولد روشنی الخلائق روشنی دو چشم تست ہ **قولہ** دست براں زن کہ از وشد بپائے ہ قامت
قدرت بفلک فرق سائے ہ ای استادہ فرق سای بلند ہ **قولہ** صانع بیچوں کہ ترا آفرید ۔ با توچہ
گویم کہ چرا آفرید ہ تا بشناسیش بصفت یکے نے کہ یکی از یکی داند کے ہ یکی اول بیائے تازی مصدری و
ثانی بیائے اول تازی مکتوبے و ثانی فارسی بلفظی نعت یکی صفت وحدت و یگانگی نے یکے از
کمی داند کی یعنی یکی تعداد نیست ہ **قولہ** بلکہ یکے دانی کہ بسیار بیش ہ صد قدم از اندک و بسیار
بیش ہ بیش در مصرعۂ اول بیائے تازی یعنی افزوں و زیادہ و در مصرعۂ ثانی بیائے فارسی ضد
پس **قولہ** روی بہ محراب عبادت کنی ۔ کسب سبب ہائے سعادت کنی ہ محراب عبادت سبب ہائے
سعادت ہماں عبادت حاصل آنکہ حق تعالیٰ از برائے آں آفرید کہ ذات واحد او را شناختہ بعبادت او کہ
موجب سعادت دارین ست مشغول باش ہ **قولہ** ہر چہ کند بندہ بروں زیں دو کار ہ آخر ازاں
تا رشود شرمسار ہ بروں جز ازیں دو کار شناسی و عبادت نماز لاجع بہر چہ و پیداست چیز یکہ برائے
کارے ساختہ آید اگر آں کار از دی بوجود نیاید آں چیز بیقدر و بیکار و بخجال خود شرمسار بماند **قولہ**
تخت سر حد ندامت برد ۔ داغ ندامت بقیامت برد ہ سر حد ندامت ندامت **قولہ** شعلہ زند
اندو محنت قریں ۔ آتش آتش ابدالآبدین ہ محنت قریں یعنی غمناک و غمگین صفت دل فاعل
شعلہ زند آتش آتشین آتش مضاف الیہ دل ست کہ در مصرعۂ اول واقع ست و آں راجع بندامت ا

آتش آن ندامت از دل او تا ابد الآباد این شعله زده هست در سوخت ندامت باشد چنانچه حکایت
بدان ایراد یافت حکایت شیخ حسن بصری رحمة الله علیه که نکته حکمت حجاج
در ظلمت ظلم او مشاهده نمود قوله از حسن بصری ناقد بصیر. نکته آرند عجب مختصر
ناقد بصیر بسیار بیننده در ظاهر و باطن نکته سخن پاکیزه قوله کز دل غفلت زده گردم فشاند. آن
نفس پاک که حجاج راند. کاف کز دل بیان گفت محذوف است اے حسن بصری رح گفت کز دل
غفلت الخ غفلت زده بمعنی فاعل صفت دل بسیم گردم مضاف الیه دل است ای دلم گردم. کاف
پارسی کنایت از غفلت فاعل فشاند نفس پاک و نفس پاک سخن موعظت قوله گفت فضولی
کهنه و رندی. کش پئے آن داد صدار ندی. بیان نفس پاک و فاعل گفت حجاج که نه و رند کی صفت
فضولی مصرعہ ثانی صفت رندگی و شین کش راجع به فضول و ضمیر کان راجع به رندگی. قوله ساعتے
از عمر بپایان برد. گرچه دران ملک سلیمان برد. فاعل برد فضول است بپایان بردن تمام نمودن
ملک بردن حاصل کردن قوله پیش وی آید الم جانکنی. سوز دران حسرت دور و دراز. از ان
حسرت اے از حسرت ساعت بپایان بردن تعبیر بسدگی. قوله شاید اگر داغ بجانش نهند.
مالش محرومی او آتش نهند. فاعل نهند قضا و قدر یا ملائکه عذاب. ان راجع بساعت و شین
راجع به فضول. قوله هیچو حسن هر که بود هوشمند. گوش کند از لب حجاج پند. مقوله مولوی
علیه الرحمة گوش کند اے بشنود حجاج مطلق ظالم. قوله حکمت نو یافته هر جا بود. هم گم شده خاطر
دانا بود. کلمه بود در هر دو مصرعه برائے ربط است نو یافته تازه حکمت مبتدا نو یافته مصرعه
بود صفت آن مصرعه ثانی خبر یعنے حکمت و موعظت تازه که هر جاست مثل گم شده خاطر دانا است
چنانچه الحکمة ضالة المؤمن واقع ست قوله گرچه بیاید بر هستی متطلب. گیر دش از خاک
بدست ادب. گوهر گنجینه جان سازدش. در صدف سینه نگهداردش. بیان گم شده خاطر
داناست گنجینه جان جان فاعل سازد و نگهدارد و دانا شین راجع به حکمت مفعول. قوله حالی
اگر خلق تو آمد حسن. از لب ظالم حجاج سخن. نکته حکمت که رسد گوش کن. ظلم رساننده فراموش کن
خلق بالضم گفتار و کردار خوب و مزاج مرغوب ظلم رساننده ظالم فراموش کن اے مگو که ظالم
گفته است چنانچه اُنْظُرْ اِلٰی مَا قَالَ وَلَا تَنْظُرْ اِلٰی مَنْ قَالَ واقع ست مقاله چهارم
در اقامت نماز پنجگانه که نتیجه طاقت قوت پنجگان را تاب مشقت
داده او ست و جبین عزت گردن فرازان به خاک مذلت نهاده او

حکایت شیخ حسن بصری رح

مقاله چهارم در اقامت نماز پنجگانه

توی ہچکان وگردن فرازان عبارت از متکبران وسرکشان تاب شقت داده اوست یعنی تاب
داده مشقت اوست * قوله ای شده رخنه صف طاعت ز تو - مانده تہی سلک جماعت ز تو *
رخنه شدن خالی شدن اضافت صف طاعت لامیه است لے صفیکه برائے طاعت ست
مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول است این بیت صفت منادی محذوف است وبیت لاحق مقصود
بالذات است * قوله پنبهٔ غفلت چو ترا بست گوش * سود نه کردت ز مؤذن خروش * پنبهٔ غفلت
غفلت گوش بستن کر کردن خروش بانگ نماز * قوله نعرهٔ او خواب ترا کم نکرد - قامت او قد ترا
خم نه کرد * تفسیر مصرعهٔ ثانی بیت سابق ست نعره بانگ نماز - قامت ای گفتن قَدْ قَامَتِ الصَّلٰوۃُ
قد ترا خم نه کرد لے مشغول بنماز نکرد - قوله میل نمازت به جوانی نبود - پشت دو تا کرده به پیری چه سود *
پشت دو تا کرده لے کوز پشت گردیده از پیری چنانچه از بیت لاحق پیداست * قوله پشت
چو محراب خمیده ترا * روئی به قبله نرسیده ترا * ترا در هر دو مصرعهٔ علامت اضافت پشت
وروی ست لے پشت تو وروی تو یعنی از پیری کوزه پشت گردیده وحال آنکه گاہے روئے تو
به قبله نه رسیده است * قوله پنج نماز ست به از پنج گنج - بر کا ازین پنج شوی گنج سنج * ترغیب
بنماز پنجگانه گنج سنج صاحب گنج یعنے هر یک نماز گنج انگاشته اداکن وصاحب گنج شو * قوله هر تو
پنجاه به پنج آمده - طبع تو زین پنج برنج آمده * این بیت ترجمهٔ حدیث شریف است که در شب
معراج حکم پنجاه نماز گردیده وباز از جهت کاہلی ما مردم به پنج رسیده وحدیث این ست :-
قال النبی صلی اللّٰہ علیه وسلم فرض اللّٰہ تعالیٰ علی امتی خمسین صلوٰۃ فرجعت بذالک حتی
مررت علی موسیٰ فقال ما فرض اللّٰہ لک علی امتک فقلت فرض خمسین صلوٰۃ قال فارجع
الی ربک فان امتک لا یطیق فراجعنی فوضع شطرها فرجعت الی موسیٰ قلت وضع شطرها
فقال ارجع الی ربک فان امتک لا یطیق ذالک فقال هی خمس وهی خمسین لا یبدل القول
لدی فرجعت الی موسیٰ فقال ارجع الی ربک فقلت استحییت من ربی ثم انطلق حتی انتهی فی
السدرة المنتهیٰ وغشیها الوان لا ادری ماهی ثم ادخلت الجنة فاذا فیها جنابذ اللؤ
لؤ واذا ترابها المسک هکذا فی الصحیح البخاری * قوله پنجهٔ خود ساز بدین پنج سخت * پنجهٔ ابلیس بکن
لخت لخت * بدین ای بدین پنج نماز * قوله گر نه کنی پنج بدین رنجه اش * کی بود طاقت سر پنجه اش *
شین رنجه اش مضاف الیه پنجست لے پنجه آن ابلیس بدین ای پنج نماز طاقت سر پنجه مقابله کردن *
قوله شیر دل پنجه ازین پنج کن - شاخ هوا را بکن از بیخ وبن * شیر دلی ای عالی همت هستی بشاخ

بہار این درخت ہوا وہوس ذکر لازم وارادہ ملزوم است **قولہ** شاخ ہوا را نبود بیخ سست۔ تا
عہد ہمی نم ز طہارت نخست۔ آغاز کر تعلیم وضوست را شاخ ہوا را علامت اضافت تیغ ست سست یعنی
بیخ درخت ہوا مقررست کہ درختی را برکنند اول آب میدہند تا بیخ سست شود وبآسانی کندیدہ شود
قولہ دست بشو بہر تمسک بخیر۔ روی ز پندار توجہ بغیر۔ یعنی اے روی تو بغیر اے لغیر حق۔
قولہ از کف مسح سرتاج نہ پای چو بہ شست بمعراج۔ مسح کسدہ صنعت کف ست
معراج عبارت از نماز چنانچہ در حدیث واقع است قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
اَلصَّلٰوۃُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِیْنَ **قولہ** تا چو معراج ترا رہ شود۔ دست شیاطین ز تو کوتہ شود۔ تعریض
ست بر ما سبق۔ **قولہ** وقت سیاست بنہ ادبار شان۔ پایہ معراج تو بس وار شان۔ ای مشغول بودن تو
بنماز موجب ضرب اسب شیاطین ست۔ **قولہ** دین ترا نیست ستون جز نماز۔ بہر قیامش چو ستون سرفراز۔
را دین ترا علامت اضافت ستون ست اے ستون دین تو ہمین نماز ست قال النبی صلی اللہ علیہ
وسلم الصلوٰۃ عماد الدین فمن اقامہا فقد اقام الدین ومن ترکہا فقد ہدم الدین۔ بہر
قیامش اے برائے پا کردن نماز قد افراختن استادہ شدن **قولہ** پشت تو آن دم کہ ز طاعت دو تاست
از پی این خیمہ سقف نیست راست۔ این خیمہ کنایت از دین وطرہ است کہ وجود خیمہ بی ستون خیمہ گردد
قولہ مسجد تو شد ہمہ جا سنگ وخاک۔ خاک شد از بہر تو چون آب پاک۔ تا رہ طاعت بود آسان
ترا۔ زان نہ شود طبع ہراسان ترا۔ از بہر تولے از بہر وضو تو چون آب پاک اے از برای تیمم
کردن وقت عدم آب، را ترا علامت اضافت رہ طاعت است اے راہ طاعت تو یعنی
در مصرعہ ثانی یعنی مسجد تو حق تعالی تمام روی زمین ساختہ وخاک را پاک نمودہ وحکم آب فرمودہ
از برای آنکہ راہ طاعت تو آسان شود وطبع تو از آن طاعت ہراسان نشود۔ **قولہ** لیک تو ای کاہل
جاہلی۔ ہمچو خران ماندہ در آب وگلی۔ ای در پرورش تن مشتی یعنی با وجود این سہولت کاہل بہ نماز
مشغول نہ شوی ہمچو خران در مکر تن پروری ماندہ **قولہ** پای دل از گل طینت بر آر۔ چشم خرد در ز دنیت مدار۔
پای دل کل طینت ظلمت وطینت بدن۔ مصرعہ ثانی تعبیر مصرعہ اول ست یعنی با رد وخواہش بیگی در پرورش تن
دامن مدار بلکہ ہمگین دل وتوجہ خود در طاعت حق طرح کن۔ **قولہ** زینت تو بس کہ بہ بندگی تاج تو در
سجدہ سر افگندگی۔ اے تاج تو سر افگندگی کہ ثابت در سجدہ بس ست۔ **قولہ** رفتہ عمر تو رہین قناعت
دولت آیندہ کہ داند کراست۔ شاہد وقتی تو ہمین ساعت ست۔ خوب ترین زیور آن طاعت ست
رفتہ عمر تو لے رفتہ عمر تو دولت آیندہ عمر آیندہ چنانچہ قائل گفتہ شعر گذشتہ خواب وآیندہ خیال ست

جہاں دم را غنیمت داں کہ حال ست قولہ شرم تو بادا کہ ز بالا و پست * سجدۂ طاعت بروش ہر چہ ہست
تو کمی از طاعت او سرکشی * بہ کہ ازیں شیوہ قدم درکشی * ازیں شیوہ اے سرکشی از طاعت قدم درکشیدن
ترک کردن یعنی شرم تو بادا ازیں حال کہ وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ یعنی ہمہ چیز طاعت او
کند و تو از طاعت حق سرکشی میکنی پس بہتر آں ست کہ ازیں سرکشی قدم درکشی و ترک گیری *
قولہ ساق ادب برزدہ عرش بریں * بر در طاعت شدہ کرسی نشیں * بیان سجدۂ طاعت بروش
ہر چہ ہست ساق ادب برزدہ اے بادب نشستہ مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست * قولہ چرخ فلک خرقہ
ازرق ببر * بستہ ز جوزا پے خدمت کمر * خرقۂ ازرق ببر صفت چرخ فلک ز جوزا بیان کمر چہ جوزا را
کمر فلک گویند خدمت طاعت قولہ دوختہ شب تا بسحر در رکوع * دیدۂ انجم بزمین خضوع * فاعل دوختہ
چرخ فلک دیدہ انجم مفعول او شب تا بسحر اے از شب تا سحر دیدۂ انجم انجم * قولہ سبحہ پروین ز
کف آویختہ * اشک ستارہ بسحر ریختہ * سبحۂ پروین پروین ز کف متعلق آویختہ و فاعل آویختہ چرخ اشک
ستارہ ستارہ فاعل ریختہ چرخ * قولہ ماہ زدہ بر در او کوس مہر * مہر بخاک در او سودہ چہر * مہر اول
بمعنی محبت و ثانی بمعنی آفتاب او راجع بحق تعالی چہرہ سودن باعتبار غروب شدن اے ماہ بر در
طاعت او محبانہ درآمدہ و آفتاب سر بسجود نہادہ * قولہ جنبش ارکاں بسوئے تحت و فوق *
از کشش اوست بزنجیر شوق * جنبش اے میل طبع ارکان عناصر تحت و فوق اے بعضے را جنبش
بتحت ست چنانچہ آب و خاک و بعضی را جنبش بہ فوق چنانچہ آتش و باد بزنجیر شوق شوق از کشش
الخ از کشش شوق طاعت ست کہ بہ تحت و فوق میل دارد پس آنکہ مائل بتحت ست یا در رکوع و
سجود ست و آنکہ مائل بہ فوق ست گویا در قیام و قومہ ست * قولہ کار جماد است بپی حی پاک *
قعدۂ طاعت بمصلائے خاک * جماد کوہہا و گویہا مصرعۂ ثانی بیان کار * قولہ صفت
نبات ست نمودن قیام * بر در قیوم جہاں بردوام * بردوام متعلق نمودن ست قولہ ہیئت
حیوان ہر کوعست راست * دایم از انست کہ پشتش دوتاست * راست بمعنی درست ازان ست اے
از برائے رکوعست * قولہ ورنہ بود میل سجودش چرا * سر بزمیں می برد اندر چرا * چرا اول بمعنی
چہ و ثانی بمعنی چراگاہ شین سجودش راجع بہ حیوان * قولہ خیز تو ہم برگ تعبد بساز * جمع کن ایں چند
عمل در نماز * برگ تعبد سامان بندگی ایں چند عمل یعنی رکوع و سجود و قیام و قعدہ * قولہ تا ز پریشانی
ظاہر بری * راہ بجمعیت باطن بری * ایں بیت با بیت لاحق تفریعست بر سابق پریشانی ظاہر
بمعنی حال است از مخاطب بری اول بمعنی بیزار و ثانی مشتق از بردن * قولہ جمع نشینی بمقام حضور *

از خود دار هستی خود بے شعور، مصرع ثانی حال است از فاعل نشینی که مخاطب است اے بیدلی ۔
بخاوص تمام بخار آر تا معیت باطن تراوست دهد و بشرف حضور مشرف گردی بحالیکه از خود فانی و
بحق باقی شوی چنانچه حکایت برایں ایراد یافته ۔ حکایت کشیدن پیکان از تیر را
رو کیش ولایت علی کرم الله وجهه که از کشمکش کمان مجاهده بر نشان
مشاهده افتاده بود ۔ پیکان دقیقی تیر بجایے از وجه شریف حضرت علی رضی الله تعالی
عنه راست رو صفت تیر کیش ولایت و ولایت علی کرم الله وجهه بیان تیر است که از کمان
الخ صفت ثانی تیر است کمان مجاهده مجاهد نشان مشاهده مشاهده الهی یعنے کشیدن پیکان
از وجود مرتضے علی رضی الله تعالی عنه که در وقت نماز بمشاهده حق تعالی رسیده بود قوله
تیر صد شاه ولایت علیؑ ، صیقلے شرک خفی و جلی ، روز احد چون صف هیجا گرفت تیر مخالف
به تنش جا گرفت مخالف کافر قوله غنچه پیکان به گل او نهفت ، حسنل محنت ز گل او شگفت غنچه
پیکان پیکان گل یا ذات مبارک حضرت علی کرم الله وجهه گل محنت محنت و محنت آثار پیکان گل یا ذات
مبارک ، او گل حسرت بضم کاف نا بهی است یعنے تیر برآوردند پیکان در ذات شریف نهان ماند
چون پیکان خواستند که برآورند آزارے دور دنے که بذات مبارک میرسید نتوانستند سعو رد قوله
روی عبادت سوی محراب کرد ، پشت بدرد سر اصحاب کرد ، اضافت روی عبادت لامیه است یعنے
روی برائے عبادت پشت کردن ترک کردن ، دور شدن درد سر یعنی تصدیع لے از تصدیع الوان یاران
در برآوردن پیکان دور شد لے حیان در عبادت مشغول شد که پروائے تصدیع یاران نماند و محو تماشائے
مشاهده گردید ، میتواند که پشت کردن بمعنی خود باشد و پیکان در پشت بود یعنے پشت بجانب برائے
پیکان برآوردن کرده خود مشغول بعبادت گردید تا در استغراق و مستی مشاهده بیخبر گردید و پیکان
برآمد ، قوله خنجر الماس چو بیدا آختند ، چاک بتن چون گلش انداختند ، چو بیدا صفت خنجر آخته
کشیدند تن گلش مضاف الیه تن است چون گل صفت تن یا تشبیه بچاک لے چاک ، تر
گل بود یا چاک مثل گل در تن انداختند ، قوله غرقه بخون غنچه زنگار گون ، آمد زاں گلبن جهان ا
غرقه بخون و زنگار گون هر دو صفت غنچه و غنچه کنایت از پیکان و فاعل آمد غنچه گلشن جهان ذات
مبارک علی کرم الله وجهه ، قوله گل گل خونش بمصلائے چکید ، گفت چو فارغ ز نماز آں بدید گل
گل قطرات خون تبیین خونش مضاف الیه مصلا است ای مصلائی او قطرات خون چکید فاعل گفت و دید
حضرت علی کرم الله وجهه گفت جز امقدم شرط یعنی چون از نماز فارغ شد و آں قطرات خون دید و گفت

قوله کایں ہمہ گل جیست تا پائے من ساختہ گلزار صلائے من ٭ بیان گفت گل قطرۂ خون فاعل ساختہ
گل **قوله** صورت حالش چو نمودند بازہ گفت کہ سوگند بدانائے راز ٭ فاعل گفت مرتضیٰ علی کرم اللہ
وجہہ کہ سوگند الخ بیان گفت دانائے راز عالم الغیوب جل جلالہ **قوله** کز الم تیغ ندارم خبر ٭ گرچہ ز من
نیست خبردار تر ٭ جواب سوگند تیغ خنجر اگرچہ ز من نیست اے اگرچہ از من خبردار تر کسے نیست
قوله طائر من سدرہ نشین شد چہ باک ۔ گر شودم تن چو قفس چاک چاک ٭ علت بیت سابق
طائر روح چہ باک جزائے مقدم گر شودم الخ **قوله** جامی ز آلائش تن پاک شو ٭ در قدم پاک دلاں
خاک شو ٭ از آلائش اے از تعلق تن قدم عبارت از پائے بقرینہ سیاق کلام پاک دلاں اہل اللہ
قوله باشد زاں خاک بگردی رسی ۔ گرد شگافے و بمردی رسی ٭ ازاں خاک اے از خاک شدن
زیر عکس پائے اہل اللہ گرد بفتح کاف پارسی از حاصل دو بیت آنکہ اے جامی از تعلق بدن فارغ گردیدہ در پئے
عکس پائے اہل اللہ رواں شو احتمال است کہ ازاں رفتن باثر ایشاں سعی و تا اثر در گذشتہ بعنا پائے
برسی و بہ ملاقات وی مستفید شوی ٭ **مقالۂ پنجم در اشارت بروزہ ماہ رمضان کہ نور یست کثیر الفیضان ہم روح را شمع انجمن افروز است و ہم نفس را برق خرمن سوز۔**
قوله اے زپئے طبل شکم ہیچو نائے ٭ جملہ گلو گشتہ زسر تا بپائے ٭ طبل شکم شکم
نابنون و الف نے ہیچو نا متعلق جملہ گلو گشتہ ایں بیت صفت منادے محذوف ست و بیت
سیاق مقصود بالذات ست و ایراد طبل و نا از تناسب است **قوله** کار تو از ہرچہ تصور کنی نیست
بجز آنکہ شکم پر کنی ۔ حرص تو لقمہ بالضافت زد ۔ وانہ ترا بہر شکم ناف زد ٭ ترا مضاف الیہ ناف ست
مقرر ست کہ وقت ناف بریدن دایہ ہر چہ نیت و دعا در حق مولود کند قبول افتد پس تو کہ چنیں
در پئے خوردن و شکم پر کردن ہستی مگر دایہ وقت ناف بریدن ہمیں دعا خواستہ کہ شکم پر کنی **قوله** چند
کشی رنج شکم از گزاف ٭ گر نزدت دایہ برین شیوہ ناف ٭ اثبات مضمون جملہ ترا بہر شکم ناف زدہ است
چند شمار اندک و عاد ہی کہ کم از دہ بود و شمار غیر معین ابراہیم شاہی پس اینجا چند بمعنی شمار غیر معین ست
اے بسیار گزاف بکسر کاف فارسی و زائے معجمہ و الف بیہودہ و بیہودہ و بسیار و بحساب نور الدین تار
نزدت مضاف ناف ست آں ناف تو یعنی اگر دایہ ناف تو بر شکم پرستی نہ بریدہ ست پس بسیار از
بیہودگی رنج شکم چرا میکشی **قوله** ساز چو نافہ شکم خویش خشک ۔ بو کہ دہد از نفست بوئے مشک ٭ مقرر ست
کہ نافہ بعد از خشک شدن بوی میدہد **قوله** نکہت روزہ زلب روزہ دار ٭ بہ بود از نافہ مشک تتار ٭
ترجمہ حدیث شریف است کما قال النبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ریح فم الصائم اطیب من

بیابد المسالک ای مسلکا + **قوله** معده مُعِد کرده پے نان و آب. کی شوی از قوت روان بهره یاب + معده بکسر
الفتح وکسر عین عضو آدمی که طعام دراں قرار گیرد و بضم شود معده بالضم میم وکسر عین آماده کننده و بالفتح
آماده کرده شده و دریں مقام آماده کرده مراد ست اے آماده و همزه که مفید معنی صلات ست آخر کرده
بضرورت شعری محذوف ای معدۂ آماده کرده برائے نان و آب + **قوله** ما طلبت از نفس و هوا مستلی
چوں رسدت لذت الصوم لی. هرچه مدال شرح بشارت ده است. از همه حرف انا اجزی به ست
هرچه ای هر جزائے عمل روزه دریں بیت تضمین حدیث قدسی ست که الصوم لی وانا اجزی به
قوله شعلۂ دوزخ چو شود تیغ زن. با شررش ناوک خذلان فگن. روزه تو گردد آمده در دفترت + چوں
سپر نور کشد در برت + بیت اول شرط و ثانی جزا تیغ زن و ناوک فگن کشنده و سوراخ زننده گرد
آمده جمع شده و دفتر عملنامه تا دفترت مضاف الیه دفتر تا برت مفعول کشد و در کشیدن محفوظ
داشتن ایں بیت ترجمه حدیث شریف ست که الصوم جنة من النار + **قوله** حرص دو سه
دوزخ پر آتش ست + چهره زدن بر در دوزخ خوش است + روزه لود چهره زدن بر در وش. چهره
زدن تاریکی از شرش + انتقال ست از دوزخ واقعی بدوزخ مرض تبیین راجع بدوزخ حرص +
قوله چوں خر خناس درس ناخوشی. شوی گر نتی به نجاست کشی + خناس بفتح و تشدید نون خاکروب
قوله با من ازیں نکته چه باشی درشت. تو به شکم میکشی و او به پشت + ایں نکته اثبات نجاست
کشی که در بیت سابق است او لے خر کناس مصرعه ثانی در ترقی ست **قوله** ماه نو روزه سیلی افق
کاردی جو بهت زنیلی تتق + افق به ضمتین کرانۂ آسمان و هر کرانه که ماشنیلی تتق آسمان کاردی کحد
الحرسیان سبی یعنی ماه روزه که از کناره آسمان ظهور کرده ببین کار پرده جو رست لے جلوه گر شده لیس
جلوه گری او برائے بیان است + **قوله** میکند ایما که لب از هر با مهر کن لے مهر لبت مهر نا نال
میکند جو رست که لب الخ مهر الحرسیان ایما مهر کن بضم اول ای بند کن مهر من بفتح کابین **قوله** لب چو به بندی
ز طعام و شراب + در حرم مات شود فتح باب + بیان مهر لبت مهر من ست حرم ما بهشت و تا در مات
مفعول شود ست برائے فتح باب شود + **قوله** طرفه کلید که دریں تنگنای + ناو به مبند آمده جنت گشای
تحصیل ماه روزه است بنو مدیگر تنگنا + دارد نیا ناو به دوزخ + **قوله** سی عددش صحت ست تا رادز سال
پس ز کجاوتی کسی منال + لفظ پیش صفت منال ست ای منال پیش + **قوله** گر تو یابد یکے زین
سی شکست + حلق ز کفارت آید به شصت + یا ای یکروزه از سی روزه شکست لے شکست یابد
عمدا تا کفارت مضاف الیه حلق است ای حلق شصت بفتح شین معجمه وسکون سین مهمله عدد

شین و زنار و نشتر رگ زناں و انگشت و ابہام وزہ گیر و قلاب ماہی گیر و دام و مضراب کہ سازہا
بداں نوازند و تارہائے کہ بر ساز بکشند و حلقہ رسن و زلف و امثال آں نورالدین حکیم و رینجا ئے معنی
توبہ ماہی گیر و دام و حلقہ رسن مرادست و ابہام بر روزہ شصت کہ کفارت روزہ شکستن عمداً یعنی اگر
یک روزہ اگر از سی روزہ بشکنی از سبب کفارت آں حلق تو در دام افتد و شصت روزہ گرفتار گردد
و طرفہ است کہ اگر از لفظ سی یک لے یک عشرہ یعنے حرف یا بشکنی باقی سین ماند و عدداو شصت
است فافہم **قولہ** کردہ قضا دین ترا غارت ست۔ کت زاد اروی بکفارت است مصرعۂ ثانی
تفریع مصرعۂ اول ست تا در کت مضاف الیہ روی است ای روی توجہ تو لئے قضا و الٰہی دین ترا غارت
کردہ است برلئے آنکہ توجہ تو از اد لئے بکفارت ست و ایراد قضا و ادا و کفارت از تناسب ست **قولہ**
گرسنئے طعمہ خوان رضاست تشنہ لبی شربت جام صفاست خوان رضا رضا مندی حق تعالیٰ
جام صفا صفائی باطن **قولہ** روزۂ خاصاں نہ ہمین ست و بس۔ بلکہ بریدن بود از ہر ہوس
خاصان اولیاء اللہ ہمیں ای ترک اکل و شرب۔ **قولہ** ہر کہ نباید کہ بجوئی مجوئی۔ ہرچہ نشاید کہ بگوئی
مگوئے بیان بریدن از ہر ہوس ست کاف در ہر دو مصرعہ عاطفہ است ای ہرچہ نباید بجوئی و ہرچہ
نشاید بگوئی و مجوئی و مگوئی یعنی نا بایستنی مجو و ناگفتنی مگو **قولہ** چشم بکن باز بنا دیدنی۔ گوش بہ پرداز
ز ناشنیدنی۔ یا ناتاری نا دیدنی و نشنیدنی برائے لیاقت ست لئے لائق نہ دیدن و نشنیدن ما گر
فارسی خواندہ شود یا نکرہ خواہد بود **قولہ** دست میالائے بہ شغل و غل۔ پائے مفرسائے براہ امل دغل بفتح
دال مہملہ و غین معجمہ تباہ شدن و تباہی امل بفتحتین امید داشتن و امید بدانکہ ہمہ مقصودہ را وقتیکہ
فارسیاں مضاف سازند یا یاء آخر او لاحق کنند ہمزہ آخر او در آرند چنانچہ خدای خلق و خدائی دارای عالم و دارد و
فعل مقصورہ وقتیکہ بہ معمول خود مقدم باشد نیز آخر ہمزہ لاحق کنند چنانچہ بخشائی برحال ما و مجلس میالائی بشغل
و غل و مفرسای براہ امل **قولہ** علم و عمل را ز ریا پاک کن۔ بلکہ دل از غیر خدا پاک کن۔ نیست ترا قبلہ دین
جز خدا۔ ہیچ مداں ہیچ مبیں جز خدا۔ ترا مضاف الیہ دین ست و را علامت اضافت لے قبلہ دین
قولہ ہرچہ نہ ذکری وی از اں لب ببند۔ و آنچہ پسندش نبود کم پسند۔ ضمیری راجع بخدا و از اں راجع
بہرچہ و شین پسندش راجع بہ حقتعالی۔ **قولہ** دایہ نفس ست جز او ہرچہ ہست۔ وای تو گر زاں نکشی باز دست
دایہ بواو والف تحتانی حاجت و مراد جز اوای جز ذکر او از اں راجع بو ایہ نفس **قولہ** حسبتن آں دایہ بیمائگی
است۔ مایہ اقبال تو بی دایگیست۔ آں دایہ ای مراد نفس بیمائگی ای بی معرفت الٰہی اقبال بمعرفت بی
دائگی و ابلادی نفس **قولہ** نفس و ہوا گر شرفی داشتی۔ اہل دلش کی بتو بگذاشتی۔ شرف ای شرف دراہ حق

تین دست براح النفس و هوا یعنی مراد نفس اگر وصل الی الله بودی اہل دل را تو بگذاشتی و خود ترک آں
کردیدی پس **قوله** در دل دہقان تخم دگر کاشتند . لاجرم آں را تو نگہ داشتند . تخم دگر یاد حق آں ملائے نفس و
ہوا را و حکایت بمعنی ایراد یافته **حکایت آں زن زشت روی که خریدار کور یافته**
بود و وجه ناسزه خود را پیش او می ستود **قوله** خواست یکے کورد ز زشت رو . کینه دری
طعنه زلے زشت جوے . یکے یکے شخص یا کینه وری و طعنه زنی برائے عظمت ست . **قوله**
ازشاش چہره سیاه رنگ تر . دار سیرش جمله پرار ترنگ تر . شین شباش و سیرش معنا الیه چہره
وجه سبب از رنگ ممد ہمره و فتح زاء فارسی دخفا لولی جبی که سرروی و اندام افتد لوزالدین وار
استادان علیه الرحمة دانغمران جنین منقولست که در ملکات رس سیر لرزلے ساو ند و جہره او جنین میشود
قوله گوش کر و پشت کژ و چشم کاژ . خاموشیش بیہوده گفتار ژاژ . کژ بفتح کاف تازی صدر است که
ازان کج گویند کاژ بکاف . الاحول تراژ ہر سبزه که تخم باشد یعنی بیہوده تیر آند و خاموشیش بیہوده که
وقت گفتن خاموش بود گفتار را جاملے وقت خاموشی زبان بر کشیدی . **قوله** یک شبی از نار تمام
کو گفت حیف که ماندی تو بجام الم بہنفت . و در اول مصرعه ثانی کاف بیان گفت محذوف ست و کاف
که ماندی الخ بیان حیف ست . **قوله** طلعت من خواسته از مه خراج . حرف خجالت زده بر لوح عاج
خواسته از مه خراج به سبب کمال روشنی لوح عاج را خجل از جہت کمال صفائی **قوله** نرگس من چشم و چراغ
چمن . لاله من داغ نه یاسمن . نرگس چشم لاله رخسار یعنی چشم از کمال زیبائی زیب چمنست و رخسار
من از بس صفائی و تازگی یاسمن را خجالت داده **قوله** از صفت قامت من کوهی . یافته آوازه
سرو سہی . یعنی از صفت راستی قدمن آوازه راستی سرو کوهی یافته ای آوازه راستی سرو مانده **قوله** کور چو
افسانه آں گوش کرد . خون دل از سینه اد جوش کرد . کور ای شوہر کور بود ہمانا آں الخ گفت رنگ ش
گردشید خون دل عصه چنانچه خون جگر بمعنی عصه آمده **قوله** گفت اگر حال چنیں بودیت . دولت اقبال
قرین بودیت . کاف بیان لفظ گفت محذوف است که گفت که اگر حال چنین الخ نار بودیت مضاف
الیه حال ست ای حال تو اگر چنیں بود مصرعه ثانی جزا شرط است **قوله** دامن تو دیده وری دیدی
تخم ہوایت دگری کاشتی . دامن تو ای ذات تو یا دیده وری برای تنکیر ست دیده ور جیا دب
دین سائے میا دگری ای غیر من . **قوله** ایں ہمه بیہوده ز نزدیک و دور . کس ننهد آئینه در پیش کور
مثال مضمون سابق ایں ای ایں مقدمه ہمه بینندگان بر ہر کس پیدا است از نزدیک و دور بیان
ہمه مصرعه ثانی بیان ایں مقدمه که آئینه پیش کور کس نمی نہد بر ہمه کس ہویدا و ظاہر است پس تو اگر

حکایت آن زن زشت رو

شده

نیز خوبرے بودی پیش کور نبودی **قوله** چشم من ارکور نبودی چنیں۔ تو سر دعوی بکشودی چنیں٭
بستگی چشم زاد صافت تو ٭ بر تو کشادست در لاف تو ٭ فاعل بستگی چشم ٭ **قوله** جامی اگر لقد
کمالیست ہست ٭ ور عجب عجب جمالیست ہست عجب غیب باطن خود ٭ **قوله** بر بصر اہل نظر جلوہ دہ ٭
در نظر بے بصرانش بنہ ٭ جزا اگر کہ در بیت سابق ست مفعول جلوہ دہ کمال و جمال بے بصراں
ناقد روانان و جاہلان شین راجع بہ جمال **قوله** ورنہ زہمت در انصاف زن۔ خط خطا بر ورق لاف
زن ٭ ہمت عبارت از دل ذکر مظروف ارادہ ظرف در انصاف زن اے منصف باش خط خطا
خطا ورق لاف لاف یعنے لاف و دعوی خطا بیندازد خاموش باش ٭ **مقالهٔ ششم در**
اشارت بزکوٰۃ مال کہ سرمایہ بالش مال ست و مالش بدسگال **قوله** بالیدن بجیم حاء
د الف و کسر لام و سکون تحتانی و فتح دال مہملہ بزرگ شدن و بر آمدن و نمو کردن نور دین رحمۃ اللہ علیہ
قوله اے شدہ زندان درم مشت تو ٭ بند بیانجا زہر انگشت تو ٭ خطاب بہریک از ممسکاں
غیر مؤدیان زکوٰۃ بند بفتح موحدہ و خفاء نون فاصلہ میان دو عضوے کہ بتازیش مفصل
خوانند و زنجیرے کہ مجرماں را بداں بند ند و قفل و گرہ و عقد و بندی کہ پیش بند نور الدین
یعنے درم زندانیست و مشت تو زندانے و اے انگشت تو زنجیر زندانی ست و این بیت
صنعت منادی محذوف است و ابیات آیندہ مقصود بالبداءست **قوله** پیش کہ ایام
کند رنجہات ٭ گردش اوتاب دہد پنجہ ات ٭ پیش از ین پیش از لفظ پیش ظرف کشاست کہ در بیت
لاحق اللاحق ست کند رنجہات اے سبب افلاس پنجہ را تاب دادن عاجز نمودن **قوله** پیش ترا
حال دگرگوں کند۔ نقد تو از دست تو بیروں کند ٭ تفسیر بیت مضمون بیت سابق ست را علامت ترا
علامت اضافت حال العیش اے حال عیش تو نقد واقع فاعل کند ایام **قوله** خوش بکشادست چو
احسانیاں۔ اے پئے آزادیٔ زندانیاں ٭ خوش بکشا دست اے طائعاً لا کرہاً احسانیاں کریماں و
مؤدیان حق اللہ زندانیاں ہماں درم و ایہام بواقع ٭ **قوله** مرد درم زن کہ درم گرد ساخت ٭
ساختنش گرد چرا درو ساخت ٭ گردش زاں ساخت کہ گرداں بود ٭ کف بکفش از رہ نورداں
بود ٭ سوال و جوابست درم زدن ورم ساز و روائے وظیفہ راہ نورداں سائراں و روندگاں یعنی
وجہ گرد کردن او ہمین ست کہ روندہ باشد و از جملہ روندگاں باشد **قوله** نے کہ بہ رستت ز
خلاف کرم۔ ناخنے از سیم شود ہر درم ٭ خلاف کرم بخل ناخن بستہ شدن بند و مقید بدست
شدن ٭ **قوله** تا بش حد الم کنی از مشت خویش ٭ بر صفت ناخن از انگشت خویش ٭ و علت ناخن

ستدل بر عصیان اند قوله ناخن سیم که بکف جا صلست. ناخنه دیده جان و دل ست ناخن
سیم درم که بدست تو مثل ناخن چسپیده ناخنه بنون بعد الف و ضم خاء معجمه و فتح نون بیماری مشهور
چشم ناخنه دیده الخ اے موجب کوری چشم جان و دل ست قوله ناخنه از دیدهٔ دل برتراش
در بد ناخن دل خود میخراش ناخن همادم از دیدهٔ دل برتراش ای ار نظر دل بانداز و ایثار کن
دل خود میخراش ای دل خود را در ندامت آن قدیم خرج خراش خواهی کرد و رنجهاے خواهی کشید قوله
جمع مکن درهم و دینار را سخرهٔ مستو شحنه ادبار را سخره بضم سین مهمله و سکون خاء معجمه و فتح راء
مهمله بیگار یعنی کار بے مزد و زبون و زیر دست شحنه ادبار یعنی به جمع کردن درهم و زر بریست
مجلوب ادبار خواهی شد قوله ورنه مثل جمع شو و صرف کن. گوش مپوش بنده بدین حرف کن
این حرف اے صرف کردن قوله هست مبرد که ترا سیبویه. گرچه نحوست مشار الیه
هر چه بگوید بر احمقش ستوی. زلیش تحبیابی و دلخوش شوی. پیشه کنی از سر جهل شرف
منع دنانیر و دراهم ز صرف هست مبرد خبر مبتدا محذوف که بد است ای هذه المقدمة مبرد
اے نابود که ترا سیبویه الخ بیت الثالث بیان مبتدا است یعنی سیبویه که ترا شاگردی میگوید
که دراهم و دنانیر از سبب بودن علتی از علل تسع منع صرف یعنی غیر منصرف اند تو آنرا از جهالت و
حماقت مسئله فقه دانسته خوشدل میشوی و دراهم و دنانیر صرف و خرچ نمی آری و بخل پیشه کنی این
فهمیدن تو هرگز درست نیست هیچ و پوچ ست و مصرعه ثانی بیت اول جواب سوالست و تقدیرش چنین ست که
مخاطب میگوید که من از سیبویه که امام ست شنیدم در جواب میگوید که اگرچه امام ست اما در علم نحو
امام ست نه در علم فقه و هر چه وی گفته موجب علم نحو گفته نه موافق مسئله فقه و این غلط فهمیدگی است
قول او بجائی خود درست و ایراد وجود سیبویه احمقش که در نحو امامه اند و ذکر نحو و دنانیر و دراهم و منع
صرف از محسنات لفظیست سگرف بکسر شین معجمه و فتح کاف فارسی و سکون راء مهمله بمعنی بزرگ
قوله صرف همه گرچه نباید ز تو. منع همه نیز نشاید ز تو یعنی اگرچه خرچ کردن همه دینار و دراهم که زکوٰة
اهل تصوف ست ز تو نباید عدم خرچ بالکلیه هم نشاید بلکه موجب امر شرع شریف زکوٰة باید داد
چنانچه میفرماید قوله کن بدر از سیم و زرت آن قدر. کار دت از عهدهٔ واجب بدر مصرعهٔ ثانی بیان
آن قدر ست عهدهٔ واجب ای نیم دینار از بیست دینار و پنج درم از دو صد درم چنانچه بیان میکند
قوله حق چو ترا داد ز دینار بیست. نحیل نچه بیک دینار چیست بیان زکوٰة زرست قوله ریخت ز
درهم سکه نمارت دویست پنج چو خواهد بکناره مالیست بیان زکوٰة نقره است یا علی سخنت حقتعالی از

فاعل الیست مخاطب **قوله** زین زر و سیمست بباغ نعیم۔ قصر ترا خشت زر و خشت سیم، بیان جزا
که برادائے زکوٰۃ متفرع ست باغ نعیم بہشت قصر ترا لے برائے بنائے قصر تو پس **قوله** خشت زر پختہ
وہ وسیم خام۔ تاکہ بود قصر تو فرو اتمام۔ زر پختہ زر خالص سیم خام سیم خالص پختہ وخام از محسنات است
پیدا است کہ در عمارت خشت پختہ وخام بکار برند، **قوله** پارہ مکن زر کہ بود پارہ مار، گردنت از مار
شود حلقہ وار، جزاء ندادن زکوٰۃ است پارہ بتحتانی والف و فتح راء مہملہ دست برنجن **قوله** چون
نگلوئی کس زان پارہ ہیچ تا نہ ہی زان بین بگلو پارہ پیچ، تفسیر بیت سابق است مفعول نہ ہی ہیچ
است مار پیچ لے پیچ مار، **قوله** ہر درم سیم کہ حق فقیر۔ زیر زمین سکہ آتش جا نگیر، بہر جزائے تو بروز
شمار ہیچ چو دینار کنندش ہمار، بہر جزائے تو لے بہر جزا دادن تو فاعل کنند قضا و قدر و یا موکلان
عذاب **قوله** گاہ بہ رخ داغ نہندت کہ ای، بہر چہ رخ داشتی از وے نہان، تا نہندت مضاف الیہ
رخ ست از وے راجع بہ فقیر نہان ای پوشیدہ برائے ندادن حق اللہ تعالیٰ **قوله** گاہ بہ پہلو کہ
زمین بے رہی، پہلو از وبہر چہ کردی تہی، اے آگاہ بہ پہلو داغ خواہند داد بے رہی گراہی
از و راجع بہ فقیر پہلو تہی کردن یعنے کنارہ کردن و روئے برتافتن و ہمچنیں پہلو ئے کردن
قوله گاہ بہ پشتت کہ زروئے درشت، بہر چہ کردی سوئے بیچارہ پشت، گاہ بہ پشتت ای بہ پشت
تو داغ خواہند داد بیچارہ فقیر پشت کردن اعراض کردن **قوله** داغ دو رویہ بہ تنت لالہ وار۔
بسکہ بسوزند شوی لالہ زار، دو رویہ لے پس و پیش لالہ زار لے پر داغ **قوله** جائے دگر داغ نہند
ہر درم ہیچ تو بنہند بیالائے ہم، قدر درم گر بود افزون بہ فرض، طول دہندت بہا نقد و عرض
افزون لے افزون از بدن تو بفرض لے بالفرض طول دہندت لے درازی دہندت آیہ
ہمان قد لے لبقدر درم و عرض معطوفست بر طول واین مضمون ترجمہ آیۂ کریمہ ست کہ قال اللہ
تعالیٰ الَّذِیْنَ یَکْنِزُوْنَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ اِلٰی مَا کُنْتُمْ تَکْنِزُوْنَ **قوله** تفرقہ
کن سبع درمہائے خویش، سینہ تہی کن ز المہائے خویش، جمع مصدر بمعنی مجموع صفت
مقدم درمہائے المہائے کہ در آخرت خواہی کشید **قوله** داغ جدائیش کہ انجا کشی، بہتر ازان
داغ کہ فردا کشی، حیف بود کز پئے فرزند و زن، داغ نہی اینہمہ بر خویشتن، این بیت جواب
سوال مقدرست تقدیرش چنین ست کہ مخاطب میگوید کہ جمع مال کردن من از بہر فرزندان و زن
ست کہ پس از من بعسرت نگذارند۔ **قوله** ضامن رزق ہمہ شد کردگار، رہ کار خدا را بخدا واگذار یعنی
در جمع مال تو خود را رازق فرزندان و زن مقرر کردہ واین خیال باطل زیرا کہ کار خدای ست

چراغ جل صلاۃ الناس روزی ہمہ عالم ست حکایت مرتیں سنی یار دیا فتہ حکایت آن صاحب کرم کہ برہمیان درم از رشتہ تدبیر بند گویان بند نہاد رشتہ تدبیر تدبیر **قولہ** دیدہ دوست خواند عقل سلیم بحرف فنا از ورق زر و سیم ، دیدہ دوربا سلیم سلامت از نقائص دائم حرف فنا فنا ورق زر و سیم ای زر و سیم را فنا پیدا داشت **قولہ** خواست دریغ آمد تیر رد ساز وشش از نقش لقا سکہ بود ، فاعل خواست دیدہ در مصرعہ ثانی مفعول آن این دائرہ تیر رد آسمانش ہیں ساد وشش مضاف الیہ سکہ است وراجع زر و سیم نقش لقا بقا یعنے سکہ زر و سیم از نقش لقا نو ساز دلے خواست کہ زر و سیم را باقی سازد **قولہ** عقدہ زہمیان درم برگرفت ، حلوہ بہ میدان کرم برگرفت ، عقدہ بالضم گرہ میدان کرم کرم جلوہ بمیدان گرفتن مستعد بر کار شدن یعنے مستعد کرم گردیدہ و پیشہ کرم گستری پیش گرفت ، **قولہ** لے دربانزاد درم اندر ساخت ہلہ بحربان را کرم آموز ساخت ، سیدرم مفلس درم اندوز صاحب علم زکرم شخصیکہ از بے استطاعتی کرم نتوان کرد کرم آموز صاحب کرم **قولہ** ہر زر و سیمی کہ بدرویش داد ، زانچہ طلب کرد از آن بیش او کہ بدرویش داد صفت زر و سیم ست فاعل طلب کرد درویش از و راجع بہ آنچہ بیش بیائی تازی بندکم **قولہ** گفت فضولے زکرم دست تنگ ۔ کامی شدہ بیش تو یکی سیم و سنگ ، زکرم دست تنگ صفت فضول مصرعہ ثانی بیان گفت شدہ بیش تو یکی سیم و سنگ صفت منادی ست کہ دیدہ و دہا شد و بیت لاحق مقصود بالندا است یکے سیم و سنگ ، مساوی نیچ سیم بیش تو بمقدار **قولہ** ہر چہ دہی باز نہ انصاف دہ قفل عدم بر در اسراف نہ ، مرا انصاف ای باندازہ قفل عدم عدم در اسراف اسراف قفل نہادن بند کردن ای اسراف ابد کن معدوم ساز **قولہ** تند شکستن صدف خویش را خوار مکن خلف خویش را ، راہ صدف خویش را علامت اضافت صدف خویشتن خود شکستن صدف تن ای مردان در راہ خلف خویش را علامت مفعول ست خوار کردن خلف باعتبار مفلسی **قولہ** بہرہ کہ دیدی زخداوند خویش ہسان ذخیرہ بے فرزند خویش ، بہرہ دولت دنیا کہ دیدی ای حاصل کردی کہ دیدی زخداوند خویش صفت بہرہ خداوند تعالیٰ بہرہ مفعول اول ساز ست و ذخیرہ مفعول ثانی آن **قولہ** تا چو برید صدفت زیر خاک ، بہر و دآید ز تو آن در پاک تفریع ذخیرہ ساختن بریز و فعل لازمی صدفت تن تو آن در پاکے زندہ **قولہ** گفت کہ دارم سفر دور پیش ، آنچہ بدست ست کنم زاد خویش ، فاعل گفت دیدہ بود کہ دارم الخ بیان گفت سفر دور سفر آخرت ، **قولہ** چوں بپرد طوطی من زین قفس ، بہرہ فرزند خداوند بس ، طوطی کنایت

از روح ست قفس بفتحتین آنچہ مرغ وحشی دراں کنند وانجا کنایت از تن ست **قولہ** دل چو
تو کی گشت بروزی وہم۔ از پئے فرزند چہ روزی دہم ضمیم مضاف الیہ دلت لے دل من از پئے
بمعنی برائے وضمیم نہم فاعل نہ است **قولہ** جامی ازیں غم بیم فرزند خور + رو مکن بہرے وی از مہر زر +
ازیں راجع بغم خوردن ناصح روی زرد کردن خجل کردن **قولہ** زآفت ایں رہزنش آگاہ کن +
قبلہ اش الرزق علی اللہ کن + ایں رہزن زر وسیم شین راجع بفرزند قبلہ متوجہ الرزق علی اللہ ای
مضمون آیۃ کریمہ **مقالہ ہفتم در بشارت بزیارت بیت اللہ الحرام کہ**
بوادی تنگ پوش درپس ہر سنگے سر نہادہ و در وادی جستجویش
دریں ہر خارے گرفتارے از پائے در افتادہ بوادی صحرا و بیابان سرہنگ و
سرہنگ کلاہ با لفتح پیش رو لشکر وانجائے مراد کالست بوادی جمع بادیہ یعنی صحرائی گرفتاری
عبارت از عاشق یعنی بیت اللہ چناں محبوبے ست کہ در طلب او چندیں کامل و عاشق صادق
فانی شدہ اند **قولہ** اے زگلت نازدہ سر حب دل۔ ماندہ ز حب وطنت پا بگل۔ ایں بیت صفت
منادی محذوف ست و بیت لاحق مقصود بالنداست گل بکسر کاف پارسی یعنی تن حب بالفتح
دانہ وبالضم وتشدید دوستی حب دل دل سر زدن سر آمدن ونمودن دانہ دل عبارت از
امتثال نمودن دل وادائے فرض حج بیت اللہ تا، وطنت مضاف الیہ پائے ست لے
پائے تو یعنے از بجا آوردن حج بیت اللہ باز ماندہ وبسبب حب وطن پائے بگل ماندہ فاعل
سر زدہ وماندہ دل ست یا فاعل ماندہ مخاطب شد **قولہ** خیز کہ شد پردہ کش و پردہ ساز +
مطرب عشاق نہ راہ حجاز + خیز لے برائے اجابت صلائے کعبہ آمادہ شو کاف کہ شد برائے
علت ست پردہ کش لے پردہ بجو دکشندہ پردگی شوند وتمام خانہ کعبہ کہ پوشیدہ بغلاف
است از جہت پردہ کش گفتہ اند پردہ ساز بمعنی سرود کنندہ وسرود بیت اللہ صلا دادن او
بزبان حال مطرب ذات کعبہ عشاق عاشقان حج واضافت مطرب عشاق لامیہ است اے مطرب برائے
عشاق خود زراہ حجاز لے آہنگ حجازی کہ نام سرودی ست از موسیقی دایہام براہ شہر مکہ و
بدانکہ چوں حضرت ابراہیم صلوات اللہ علی نبینا وعلیہ السلام بنا کعبہ تمام کردہ مامور شد بخواندن بنی آدم
کہ موجود بودند یا در رحم مادران یا در پشت پدراں شنوانید وکسی را کہ توفیق بجواب آں لبیک گفت پس
آنکہ یکبار گفت یکبار حج نصیب او شد وکسیکہ دوبار گفت دو مرتبہ بحج رسید پس آں مردم عشاق اند
اند وکعبہ صلادہ ایشاں ست + **قولہ** یکدم زیں پردہ سماعے بکن۔ ہر چہ جز آں پردہ وداعی بکن

ازیں پردہ ہماں صلائے خانۂ کعبہ **قوله** دین ترا تا شود ارکان تمام ہر روئے نہ از خانہ
بر کن مقام ۔ دین ترا مصناف الیہ ارکان است اے ارکان دین تو رکن رکن بیا نے مقام
مقام ابراہیم اے تا ارکان دین تو تمام شود توجہ بر کن و مقام کن **قوله** ناقہ اگر نیست ترا زیر پا
ہر قدم ناقہ رواں شو رواں ۔ ناقہ رواں کسانیکہ بر ناقہ سوار شدہ بجانب بیت اللہ رواں شود
اند و میتواند کہ قدم ناقہ بقلب اضافت اے ناقہ قدم کہ قدم باشد رواں شو رواں تا کعبہ **قوله**
گر شود راحلہ بادپائے ۔ راحلہ از پا کن و در راہ در آئے ۔ راحلہ شتر بارکش و شتر سواری از
بادیان راحلہ ورواہ اے در راہ بیت اللہ **قوله** گر بادیت شود دسترس ۔ جلد قدم پائے فراز
ترس ۔ جلد قدم پوست پائیں پا افراز نعلین **قوله** تہ تہ اش بستہ زگرد و غبار ۔ کردہ تہش
خار بہ بیخ استوار ۔ باشہ از خندہ دہاں کردہ باد ۔ زابلہا ریختہ اشک نیاز ۔ دہان یافتہ چاک کہ
در پا شد است **قوله** والہ و حیرت زدہ و مستہام ۔ خندہ زناں گریہ کناں بر خرام ۔ مصرع اول
حال ست از فاعل خرام و ہمچنیں خندہ زناں گریہ کناں والہ سرگشتہ و شیفتہ و بے حرور و مستہام
بالضم بمعنی حیران کذا فی المہذب خندہ زناں باعتبار خندہ یا شہ و گریہ کناں باعتبار گریہ چشم
وابلہ و ایں ہر دو بیت مشتمل بر صنعت تضاد ہست **قوله** پشت امید تو بخورشید گرم ۔ بستر
آسائش از ریگ نرم ۔ ایں بیت نیز حال ست از فاعل خرام پشت امید اے		امیدکہ
برائے حصول زیارت بیت اللہ بخورشید دادہ از ریگ نرم بیان بستر یعنی بحالیکہ پشت تو
بخورشید گرم باشد بستر تو از ریگ نرم باشد بخرام و رواں شو **قوله** سایہ بہ فرقت کہ مغیلاں کشد
بہ کہ سرا پردۂ سلطاں کشد ۔ مغیلاں ام غیلاں کہ در راہ بیت اللہ ہستند **قوله** باد مخالف
زدہ در دیدہ ریگ ۔ پای تو چو رفتہ بہ تفسیدہ ریگ ۔ بہ کہ نشینی بہ ہب شمال ۔ پای تو رفتہ بہ آب
زلال ۔ ہب بالفتح و تشدید باد جائی و زیدن باد شمال بالکسر دست چپ و خو و طبع و کیسہ کہ در ریستان
گوسفندان کنند و علاقت نخل تورس و بالفتح بادی کہ ما بین مشرق و بنات النعش وزد و آں باد
خوش آیندہ است و اینجا معنی اخیر مراد ست **قوله** بانگ حدا بشنو و صورت درآ ۔ تو چو شتر گرم
رو و تیز پا ۔ حدا بانگ کہ اعراب برائے تیزی شتر میکنند و درآ بالفتح امر از در آمدن و نیز جرس
آواز کنندہ کہ در لسانی تیز گویندش و آواز کنندہ و اینجا بمعنی جرس مراد ہست **قوله** راہ و فلک سپرد
میگذر ۔ مرخسک خشک چو ریحان تر ۔ خسک بالفتح خا معجمہ و سین مہملہ خار خسک کہ بہ ہندی
گہوکہرو گویند نور الدین چو ریحان تر شاہت در شکل بریحان تر است ای چنانچہ تر ریحان مغز

همچنان بر خار خشک برد لے بآسودگی و بی‌غمی و ایراد خشک و خشک از تجنیس ست **قوله** بار بمیعاد
تعبد رسان ۔ رخت بمیقات تجرد رسان ۔ اضافت میعاد تعبد و میقات تجرد لامیه است ای
بمیعادی که برائے بندگی کردن ست و میقاتے که برائے مجرد شدن است میعاد و میقات آنکه
خصوص برائے احرام حج مقرر ست بار رسانیدن و رخت کنایت از رفتن **قوله** رشته تدبیر
ز سوزن بکش ۔ خلعت سوزن زده از تن بکش ۔ رشته تدبیر تدبیر سوزن لے از دوخته سوزن
مصرعه ثانی تفسیر مصرعه اول ست و همچنیں سه ابیات لاحقه **قوله** هر چه بر آں بخیه زدی ماه و سال آئی
بیرون از همه سوزن مثال ۔ هر چه خلعت و جامه **قوله** باز کن از بخیه زده جامه خوی ۔ تو که ترا بخیه بیفتد
بروے ۔ بخیه بر وافتادن رسوا شدن و رسوائی باعتبار نادرست شدن احرام **قوله** گر نه ز مرگ ست فراموشیت
به که بود کار کفن دوزیت ۔ مقرر ست که کفن نادوخته میباشد و اینکه میدوزند برائے عدم عریض جامه
است **قوله** لب بکشا یافتن کام را ۔ نعره لبیک زن احرام را ۔ کلمه یا در هر دو مصرعه بمعنی برای
ست کام امتثال امر حق تعالیٰ ۔ **قوله** روئے بپژولیده مرنج گردناک ۔ سینه خراشیده و حال دردناک
رو به حرم کن که شوی خوش حرم ۔ هست سیه پوش نگارے مقیم ۔ بیت اول حال ست از فاعل رو
به حرم کن حرم به فتحتین گرداگرد خانه کعبه سیه پوش نگار خانه کعبه سیه پوش باعتبار غلاف که
وے ست ۔ **قوله** صحن حرم روضه خلد بریں ۔ زو به چناں صحن مربع نشیں ۔ صحن حرم حرم او را حج
بسیه پوش مربع نشین چهار پهلو نشیں باعتبار مربع بودن اوست ۔ **قوله** قبله خوبان عرب روئے
او ۔ سجده شوخان عجم سوئے او ۔ برائے اہل عجم و عرب متوجه آں نگار اند و تخصیص عرب بروے و عجم
بسوے باعتبار قرب و بعد اہل عرب و عجم ست و از خوبان و شوخان معنوی مراد ست **قوله** باد چو
از دامنش آویخته ۔ غالیه در جیب جهاں ریخته ۔ تا شکنی شیشه ناموس و ننگ ۔ گرچه نهاں
ور ته دامانش سنگ ۔ باد شکن دامن شبرنگ او ۔ و دیده جاں سرمه کش از سنگ او ۔ شیشه
ناموس و ننگ ناموس و ننگ سنگے که فرش اوست و لهذا ته داماں گفته باز شکستن دامن کنایت
بریافتن اوست یعنی ننگ و ناموس ترک داده سنگ او را بوسه بده و دیده جاں سرمه بکش ای
بینا کن ۔ **قوله** سنگ سیاهش که از آں کوته ست ۔ دست تمنات یمین الله ست ۔ سنگ سیه
حجر اسود شین راجع بخانه کعبه سنگ سیاه مبتدا یمین الله خبر که از آں کوته ست دست تمنات صفت بعد
و دست تمنات کوته کردن باعتبار عدم آرزوے کردن زیارت آں پس باید که تمنائے آں دل
آری و بزیارت مشرف شوی **قوله** چوں تو از آں سنگ شوی بوسه چیں ۔ بوسه زدن ست که باشی ببیں

ازاں سنگ یعنی حجر اسود بوسہ چیں یعنی حاصل کنندہ بوسہ یعنی چوں حصول دولت بوسہ دادن یعنی
حجر اسود مشرف شوی بوسہ دادن یمین اللہ خواہی شد **قوله** گر رسدت دولت این دست بوس
رسر گردون زنی از فخر کوس * این دست بوس یعنی دست بوسی خدائے تعالیٰ چوں مشرف شدی
سر فخر بآسمان خواہی کرد **قوله** از لب زمزم شنو این زمزمہ * کرم بارندہ دل اس ہمہ * زمزم چاہیست
کہ در حرم شریف است زمزمہ سرود مصرعہ ثانی بیان زمزمہ است **قوله** سوئے قدم گاہ خلیل اللہ کہ
یا چو نیابی سرش در پیش سائے * یا سائے یعنی پا نہ آنجا حضرت ابراہیم خلیل اللہ است اثر پائے وقعی
قوله پائے مروت بسوئے مروہ نہ * چہرۂ صفوت بہ صفا جلوہ دہ یعنی سعی بین الصفا والمروہ کن
و صفوت برگزیدگی حاصل کن * **قوله** تا نہ شوی در عرفات وقوف * کے شوی از راہ نجات وقوف
عرفات نام مقام کہ ایستادن در آنجا از فرائض حج است نجات یعنی نجات از عہدۂ حج و ایہام
بہ نجات آخرت کہ در مشرع بر آن است وقوف ہا اول مصرعہ یعنی ایستادن و در مصرعہ ثانی یعنی دانستن
و آگاہی **قوله** کشش یعنی را بمنا ریختن خون * نفس مرقی را بہ فنا کن زبون * کبش بالفتح گوسفند نر کہ پیشرو
رمہ باشد و منی بالضم جمع منیہ یعنی آرزو و منا بالکسر نام مقام در مکہ یعنی نا کن مشتق از فنا است
یعنی در منا قربانی گوسفند کن چہ جائے گوسفند بلکہ بار زدن کہ ماسوی را قربانی کن و در ین اشارت
بحج طریقت است و در منی و منا تجنیس است **قوله** سنگ زن است آرزو در جمار * دیو ہوا را کن از ان
سنگسار * رمی جمار بیان سنگ است دیو ہوا را ای نفس را چہ جای دیو تو یعنی کہ شیطان باشد بلکہ ہوائے
نفس را ہم سنگسار کن * **قوله** چوں دل زاں شغل بپرداختی * کار حج و عمرہ بہم ساختی * شکر خدا
گوئے کہ توفیق داد * رہ بسوئے خانہ تحقیق داد * ورنہ کہ باشد کہ بآں رہ برد * ورچہ شود مرغ بآں راہ پرد
کاف کہ باشد کہ امید است کہ بآں راہ برد صفت کدام کسے تو رہیں دولت شکر خدائے تعالیٰ
بجا آر کہ توفیق رفتن بجانب خویش دادہ است و اگر نہ کدام کس است بہ توفیق خود بداں طرف رود چنانچہ
حکایت مضمون ایں ادیافتہ حکایت علی بن موفق در مناجات او بہ حضرت
حق تعالیٰ - **قوله** پور موفق کہ بہ توفیق حق - بردہ رہبر پیر موفق سبق * پور یعنی پسر لیکن فرزند
موفق کہ علی نام است کہ بہ توفیق حق الحق صفت پور **قوله** بادیۂ کعبہ بسے می برید * محنت آن
را بسے میکشید * فاعل برید و کشید پسر موفق اثناء راہ کعبہ * **قوله** روزی از آنجا کہ بسے داشت
تنگ * سا رود در کعبہ سر خود بہ سنگ * بہ کہ دلی داشت تنگ بیان آنجا دو لفظ تنگ است داشتن یا تنگی ہے
محنت سفر حج و عدم حصول سر بہ سنگ زدن سر بہ سجدہ نہادن **قوله** گفت خدایا بسے سر گشتہ

سوئے من افگن نظرے رحمتی ۔ کاف اول کہ خدایا بیان گفت محذوف است اے گفت کہ خدایا
ہر محنت اے ہر محنتے کہ در راہ رنج کردہ ام **قوله** راہ رنج و غمی بسے رفتہ ام ۔ بہر تو نے بہر کسے رفتہ ام
بیان محنت **قوله** دل بہ وفائے تو گرد بودہ ام ؛ بے سر و پا و تگ و دو بودہ ام ؛ حال از فاعل رفتہ
ام **قوله** زیں سفرم نیست بجز حاصلے ۔ نے سر وقتے نہ بساماں دلے ۔ مصرعۂ ثانی تفسیر حاصل ست
وقت آں باشد کہ بندہ بداں از ماضی و مستقبل فارغ شود چنانچہ از واردی از حق تعالیٰ بدل او پیوند
سالو را دراں مجتمع کند چنانچہ در کشف آں نہ از گذشتہ یادش آید نہ از آئندہ و ساماں دل عبارت ست
صفائی دل و شغل او بحق تعالیٰ **قوله** ہیچ ندانم کہ مرا حال چیست بخت مرا پایۂ اقبال چیست ؛ کہ مرا حا
بیان ندانم یعنے ندانم کہ حال من بد است یا نیک و بخت من سعید است یا شقی **قوله** شب چو دریں فکر
فرو شد بخواب ۔ آمدش از حضرت بیچوں خطاب ؛ خطاب آجواب **قوله** کاے بر ہمہ پاسے از
سر ساختہ ۔ بر ہمہ زیں پا سر افراختہ ؛ بیان خطاب بپائے ز سر کمال محنت نمودن زیں پایہ سعی برہ
رنج نمودن ؛ **قوله** گر نہ تمنا خواستمی کے چنیں ۔ داد میت رہ بسوی ایں زمیں ؛ جملہ گر نہ خواستمی
شنوا کے چنیں داد میت الخ جزا ایں سرزمین یا ی زمین کہ **قوله** ہر کہ نہ مائل بسوی دی شوم ؛ بسوی خودش
راہ نما کے شوم ؛ یقیں بخودش راہ ہر کہ **قوله** حاصلت ای بسکہ ترا خواستم ؛ باطنت از شوق خود آراستم ؛
کہ ترا خواستم الخ بیان ایں بس ست **قوله** رہ بسوئے خانۂ خود دادمت ؛ بر در ہر کس نفرستادمت ؛ ایں
بیت معطوف بر جملۂ ترا خواستم الخ ست یعنی حاصل تو ہمیں بس ست کہ ترا خواستم و باطنت از شوق خود
آراستم و راہ بسوی خانۂ خود دادم و بر در ہر کس آوارہ نہ ساختم **قوله** یارب از انجا کہ کرم آن تست ؛
جملہ ہمہ بر در احسان تست ؛ کہ کرم آن تست بیان از آنجاست **قوله** جامی اگرچند نہ صاحبدل است
از تو باُمید چنیں حاصل ست ؛ اگر چند یعنی اگرچہ نہ صاحبدل ست یعنی حصول دل و ساماں او ندارد
باُمید یعنی باُمید وار چنیں حاصل کہ مذکور شدہ لے تو جامی را تو بخواہی و باطن او بشوق خویش بیارا
لے و راہ بخانۂ خود دہی و بر در ہر کس محتاج و سرگرداں نہ کنی **مقالۂ ہشتم در اشارت بعزلت**
کہ مشتمل بر عزت ست و بے عیبن علم ذلت و بے رازہد علت ست بداں کہ
زہد بر سہ نوع ست یکے زہد عام و آں پرہیز کردن ست از شرک و از حرام و از ہر چہ خلاف رضائے
خداوند ست دیگر زہد خاص است و آں پرہیز کردن از غیر حق مگر آنہا کہ بایشاں آوردن ایمان فریضہ
ست دیگر زہد خاص الخاص ست و آں پرہیز کردن ست از ہر چہ زیادت از حاجت او بود اگرچہ
حلال باشد ذلت بکسر زاو فتح لام لغزش و گناہ صفت ست کہ لفظ عزلت مشتمل ست بر لفظ عزت

ؔ قولہ ہیچ جرم ان العفو علم الحلیم و الحلیم جرم العاقل یعنی ہر کہ رنج سازد تمامی جرم او علم الحلیم عفو سازد ۱۲

دلتنگیر میں رلت دلتنگیر را علت **قوله** ای چو گلت جیب بجنگ خساں * دامن صحبت بکش از ناکساں مصرع اول صفت منادی محذوف است و مصرعهٔ ثانی مقصود بالنداست جیب بالفتح سینه و دل و گریبان پیراهن تا گلت مضاف الیه جیب ست لے جیب تو مثل گل دریده از دست خساں ست یعنی مخلوط بهر ناکس و کمینه بستی دامن کشیدن اجتناب کردن از اعراض نمودن از هر چیزے **قوله** گرچه ز آغاز کشادت دهند * عاقبت الامر سیادت دهند * فاعل دهند ناکسان ست وے ای کشایش در احلاص خویش یعنی اگر در اول ترا محبوب شمارند لیکن در آخر مطرود سازند **قوله** غنچه روش از همه سال لب به بند * خیره چو گل بر مخ هر کس مخند * لب بستن خاموش شدن مصرعهٔ ثانی تفسیر لب بستن است بر رخ اے پیش رخ **قوله** جلوه مده بیچو خور انوار خویش * باش چو سایه پس دیوار خویش * جلوه انوار دادن اظهار کمالات کردن پس دیوار بودن کنایت از گوشه نشین بودن **قوله** هر کس و ناکس بحریم مول تو قفل کن ابواب خروج و دخول * از کس و ناکس تعمیم مراد است خمول بالضم گمنام بودن حریم خمول قفل کردن بند کردن بر کس و ناکس متعلق کن ست خروج و دخول لے آمد و رفت مردم یا خروج خود و دخول مردم **قوله** دیر نشین باش چو عیسی دمان * خانه بپرداز ز نامحرمان * دیر بالفتح دال مهمله و سکون تحتانی معبد راهبان و اینجا مراد خلوت و عزلت ست عیسی دمان راهبان که دم از شریعت حضرت عیسی علیه السلام میزدند و کمال عزلت میگرفتند و میتواند که از عیسی دم مراد اہل باطن باشد که مثل عیسی علیه السلام بمرتبه احیاء اموات رسیده باشد یا سلوک بر قدم او نموده **قوله** گر بود اندرین عاریت جای * حلقه صفت شده زنجیر پای * به که به هر حلقه نهی پای خویش * جل به سفلی جای خویش * من بالضم موحده پیچ و پایان و منتهای هر چیزے بن عاریه ای تنگ و پایان عاریه فارسی مضاف الیه پای ست کاف که به هر حلقه بیان از بن که مقدم او محذوف است ای بهتر است از بن که بهر حلقه نهی الخ و همچنین در ابیات آینده و مصرعهٔ ثانی تفسیر اول ست **قوله** ور شودت در کمر کوه و سنگ کرده میان منطقه دم پلنگ * که دو رنگان موافق سیر پیش تو بندند بخدمت کمر * کمر کوه میانه کوه میان بکسر میم و تحتانی و الف ترجمه وسط است و مجی کرده تا شودت مضاف الیه میان ست لے کرده میان تو منطقه کر بهر * **قوله** گر شکند شانه سر پنجه شیر * کش او کند از حالت سیر * به که حریفان کف راحت نهند * مرهم لطفت بجراحت نهند * تا شکندت مضاف الیه سر ست لے پنجه شیر به کسر شانه کند ضمیر او راجع به پنجه دیا بسر پنجه و میتواند که سر پنجه مرکب شد لیکن درین وقت فاعل کشید شیر باشد لے شیر به سر پنجه خود ترا شانه کشد **قوله** گر کند بحر پر آشوب غرق * یا گذرت موج

عفو کار دلفقیر بجرم معلش با سیر بکرمه یاد آوری فرماید ۱۲

ہلاکت بہ فرق ٭ بہ کہ بہ کشتی رحریفان خاص ٭ رخت خود آری بامید خلاص ٭ آشوب بالمد و واو شور و
غوغا ابراہیم شاہی پر آشوب صفت بحر تا ہلاکت مضاف الیہ فرق قولہ در کتف پرتو خور کم نشین ٭
تا نہ شود سایہ ترا ہم نشین ٭ کتف بفتحتین پناہ کم نشین اے نہ نشین کلمہ ترا مضاف الیہ
ہمنشین ست در راء ترا علامت اضافت اے ہمنشین تو مصرعہ ثانی علت کم نشین ست
قولہ راہ نہ گلگشت لب جوی تاب ٭ تا ز عقد صورت تو سر ز آب ٭ گلگشت یعنے گشتی کہ در گلزارہا
تفریح کنند ابراہیم شاہی و اینجا مراد سیر ست تاب امر از تابیدن بمعنی گردانیدن صورت ترا اے
عکس صورت تو قولہ آئینہ را در نظر خود منہ ٭ تا نہ شود عکس ترا جلوہ دہ ٭ را در ترا علامت اضافت
عکس ست اے عکس تو قولہ اول فطرت کہ پدید آمدی ٭ از ہمہ کس فرد و حید آمدی ٭ فطرت آفرینش و
پیدائش قولہ عاقبت کار کز ینجا شوی ٭ از ہمہ رشک نیست کہ تنہا روی ٭ از ینجا از دنیا از ہمہ اے
از ہمہ اسباب دنیا و ہمہ کس قولہ انیہمہ اکنون گرہ بند چیست ٭ وایں ہمہ آمیزش و پیوند چیست
لفظ اکنون در معنی مقدم ست اے اکنون ایں ہمہ گرہ بست اے تعلق برائے چیست پیوند تفسیر
آمیزش ٭ قولہ بگسل ازینہا کہ زیان تو اند ٭ خصم دل و دشمن جان تو اند ٭ ازینہا اے ازیں نااہلان
و ناکساں کاف کہ زیان تو اند برائے علت ست قولہ قدر تو کاہند کہ افزوں شوند ٭ عیب تو
سنجند کہ موزوں شوند ٭ کاف کہ افزوں شوند و کہ موزوں شوند علت ست فاعل شوند نااہلان مقرر
ست کہ ناکسان در عیب گوئی دیگراں افزونی قدر خود میخواہند ٭ قولہ گر تو شوی پنبہ ہمہ
آتش اند ٭ ور تو ہی سر ہمہ گردن کش اند ٭ پنبہ نرم آتش سوزندہ سر نہادن متواضع شدن کش
متکبر ٭ قولہ چوں دولت از غصہ پریشاں شود ٭ مایۂ جمعیت ایشاں شود ٭ ور شود اسباب
حضور تو جمع ٭ شعلہ زند برق حسد شاں چو شمع ٭ حسد شاں بفک اضافت ست برق حسد حسد ہا
قولہ چند دریں ششدرہ بے کشاد ٭ عمر دہی از دم اینان بباد ٭ ششدرہ دنیا
بے کشاد بمعنی بیجا حاصل صفت ششدرہ دم خوشامد و تملق اینان ای نااہلان عمر بباد دادن
ضائع کردن قولہ باد خزان ست دم سرد شاں ٭ سردی جان ست رہ آورد شاں ٭ باد
خزان ای خراب سازندہ نور دل و جان چنانچہ مصرعہ ثانی مفسر آنست دم سرد سخن مخلصانہ کہ از تہ دل
نباشد رہ آورد تحفہ قولہ ترسم ازاں روز کہ سردت کنند ٭ دل سپر ناوک دردت کنند ٭ سردت کنند
از راہ دین ناوک در ہر دو در دو تا ور دت مضاف الیہ دل ہست اے دل تو سپر ناوک درد کنند اے
مور و درد سازند ٭ قولہ ہر کہ نہ مشغول بخویش رہ است ٭ غول رہ است نہ آگہ است ٭ نشین

وبعض مضاف الیہ راہ است غول گشت مضاف الیہ لفظ راہ کہ ظرف ست و درمیان مفاصلہ واقع
شدہ اے غول گشت در راہ حق **قولہ** پائے وفا در پیچ غولان بلا۔ روی بہ پیغولہ تنہائی آرد
پیغولہ بفتح بائے فارسی و سکون تحتانی و ضم غین معجمہ و واو مجہول و فتح لام گوشہ **قولہ** در پیچ وار دل
سوداشیت + طاقت پیغولہ تنہاشیت + خیز قدم نہ برہ رفتگان + رو سوئے آرام گہ خفتگان +
سوداشوریدگی و آوارگی رفتگان مردگان آرام گہ خفتگان گورستان مصرعہ ثانی بیت ثانی
تفسیر مصرعہ اول ست **قولہ** یاد کن از عہد فراموش شان + نکتہ شنو از لب خاموش شان
نکتہ شنو اے عبرت گیر و بیدمطالعہ فرما **قولہ** پر شدہ شان بین ز غبار استخوان۔ کحل بصیرت کن
زان سرمہ دان + لفظ شان مضاف الیہ استخوان ست کحل بصیرت سرمہ موجب بینائی دل
سرمہ دان ہمان استخوان پر غبار **قولہ** منزل شان بین تہ سنگ تنگ + کوب سرائے غفلت
بہ سنگ + سنگ صمت افی غفلت غفلت **قولہ** بانفس تنگ بر آرار و درون + زمزمہ
نحن بکمۂ لا یحقون + بیان زمزمہ **قولہ** بر کہ دلت یا بدازان زندگی + روز حیاتی تو درد
زندگی + لفظ یابد در مصرعہ ثانی محذوف ست بقرینہ مصرعہ اول عروز زندگی یعنی بقای حیات اندر
مہمل کنی چنانچہ حکایت برین مطلب ادا یافت حکایت زندہ دلے کہ با مردگان انس
گرفتہ بود و از زندگان فرار نمودہ۔ **قولہ** زندہ دلے از صف افسردگان + رفتہ
بہ ہمسایگی مردگان + زندہ دل باعتبار یا ئول افسردگان مردہ دلان دنیا مردگان واقع **قولہ**
پشت ملالت بہ عمارات کرد + روے ارادت بہ زیارات کرد + اضافت پشت ملالت لامیہ است آے
پشت بعمارات کرد برآے ملال **قولہ** حرف فنا خواند ز ہر لوح خاک + روح بقا جست ز ہر روح پاک
لوح خاک عبارت از ابدان اموات روح اول بالفتح و ثانی بالضم و معنی ظاہر ست بروح بقا بقا روح پاک
اموات یعنی مطالعہ نمودہ کہ بدان ایشان فانی گردید و روح ایشان باقی ماندہ **قولہ** گشتی
ازین سنگ ملستان تیز تگ + ہیچو تک آہو ئے وحشی ز سنگ + سنگ ملستان در زندگان اہل دنیا لیے
بعد انقطاع از افسردگان + موالست با مردگان از ین سنگ ملستان کہ اہل دنیا باشند تیز تک گردیدے
مثل آہوئے وحشی از سنگ **قولہ** کارشناسی پئے تفتیش حال + کرد از و بر سر راہ سوال کارشناسی
اے مرد دانا و ما ہر دان + **قولہ** کین ہمہ از زندہ رمیدن چراست + گر بیان رخت کشیدن زنتن
قولہ گفت بلندان بمغاک اندر اند + پاک نہادان تہ خاک اندر اند + جواب سوال ست فاعل
گفت زندہ دل مغاک کہ و مصرعہ ثانی تفسیر مصرعہ اول ست **قولہ** مردہ دلاسعد بر دشمنی ہیں۔ بہر چہ

با مردہ شوم ہمنشیں + ہمدمی مردہ دہد مردگی صحبت افسردہ دل افسردگی + افسردہ دل مردہ دل
افسردگی مردہ دلی و لفظ دہد در مصرعۂ ثانی محذوف ست بقرینۂ مصرعۂ اول **قولہ** زیر گل آنانکہ
پراگندہ اند + گرچہ بہ تن مردہ بہ جاں زندہ اند + مردہ دل بودم ابیش ازیں + بستہ بہر چون و چرا بیش
ازیں + مصرعۂ ثانی صفت مردہ دل ست پیش ازیں یعنی پیش از مصاحبت و موانست بمردگان
قولہ زندہ شدم در نظر پاک شاں + آب حیات ست مرا خاک شاں + ہمیم شدم مضاف الیہ
دل ست یعنی زندہ شد دل من شان یعنی مردگان آب حیات است ای موجب زندگی دل ست
قولہ جامی ازیں مردہ دلاں گوشہ گیر + گوش بخود دار ز خود گوشہ گیر + ہر چہ دریں دائرہ بیرون نشست +
کام سعادت زدہ و خوں نشست + بیرون بمعنی سوا و غیر کام بکاف فارسی بمعنی قدم سعادت مصدریت
مثل سقایہ **مقالۂ نہم در اشارت بصمت کہ سرمایۂ نجات ست و پیرایۂ رفیع
درجات** صمت بفتح و صموت و صمام بضم خاموش بودن **قولہ** ای بزبان نکتہ گزار آمدہ +
وے بسخن نادرہ کار آمدہ + خطاب بانسان مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست + **قولہ** نقطۂ
نطق ست ترا بر زبان + گشتہ ازاں نقطہ زبانت زبان + نقطۂ نطق نطق ترا مضاف الیہ زبان
ست یعنی زبان تو و ایہام بدانکہ اگر یک نقطہ بر زبان افزون کنی زیان میشود **قولہ** گر کنی آں
نقطہ ازاں حرف حک + بر خط حکم تو نہد سر فلک + آں نقطہ یعنی نطق حرف زبان حک تراشیدن
سر بر خط نہادن مطیع شدن یعنی اگر نطق را بند کنی آسمان مطیع تو شود چنانچہ حضرت مولوی
معنوی علیہ الرحمۃ فرمودہ **نظم** چشم بند و گوش بند و لب بہ بند + گر نیابی سر حق بر من بخند + **قولہ**
ہر کہ دریں گنبد نیلوفری + افگند آوازۂ نیکو فری + نیکو فری ہم از خاموشیست + خاموشی از
تیغ جہالت کشی ست + گنبد نیلوفری آسمان فر بفتح فا شکوہ نیلوفری بقلب اضافت یعنی فر نکوئی
شین خاموشیست راجع بہر کہ تیغ جہالت کشی است یعنی خاموشی تیغی ست برای کشتن جہالت و از
جہالت جہالت باطنی ارادہ کردہ چہ جہالت ظاہری بخاموشی دفع نشود مصرعۂ ثانی بیت اول علت
مصرعۂ اول است + **قولہ** گفتن بسیار نہ از خیری ہست + ولولہ طبل ز بیمغزی ہست + مصرعۂ ثانی تفسیر
مصرعۂ اول ست و ہمچنیں بیت لاحق **قولہ** خم پر از بادہ تہی از صداست + چونکہ تہی شد ز صدا پر ہست
پر از بادہ صفت خم تہی است از صدا خبر خم کہ مبتدا است فاعل شد خم ست **قولہ** در دولت از غیب بگل
چوں کشادہ + اندم ناخوش من آنرا بیاد + گل عبارت از سری از اسرار ازدم ناخوش گفتن بیہودہ آنرا جع
بگل **قولہ** تا نہ لبت بستہ ز دعوی شود + کے دل تو محرم معنی شود + تای شرط ست و مصرعۂ ثانی جزا

بودن نیست کہ برائے نفی ست مربوط نشود ست یعنی اگر است از دعوی بستہ نشود دل تو مورد معنی
کے شود قولہ غنچہ کہ نہ بود بید ولش زبان لعل ورش بیا کرد اندر میان ۔ این بیت تمثیل بیت
سابق ست کہ نبود بید ولش زبان صفت غنچہ کہ زبان در دہان ندارد یعنی خاموش ست شین درش
راجع بہ غنچہ مضاف الیہ میان ست یعنی در درمیان او گرہ است و لعل در عبارت از برگ گرہ
بمعنی جمع قولہ سوسن رعنا کہ زبان آور ہست کیسہ تہی ماند ز لعل و درست ۔ تمثیل کہ گویا بودن
موجب بے معنی بودن ست و پیداست کہ گل سوسن سفید ست و قولہ سنبل طوطی خط رجان اوست
قفل بہ کلبۂ احزان اوست ۔ در میان مذمت گویائی قفل نہادن بہ در ساختن کلبۂ احزان
نیجرہ ضمیر او مضاف الیہ قفل بہ ست یعنی قفل نہ است در کلبۂ احزان و پیداست کہ طوطی
سبب گویائی محبوس ست قولہ زاغ کہ از گفتن آمد فراغ ۔ جلوہ گر آمد بہ تماشائے باغ ۔
چون زاغ را لعز گفتار نیست گویا گویائی ندارد و لہذا کسے او را متعرض نیست قولہ خست طبع
است درین کہنہ کاخ ۔ حوصلۂ تنگ حدیث فراخ ۔ خست و خساست ناکس و زبون شدن
کہنہ کاخ آسمان و دنیا حوصلہ چینہ دان مرغ خست طبع جزائے مقدم مصرعۂ ثانی ست یعنی گگوئی
تنگی گفتن بسیار کمینگی طبع ست قولہ چرخ ہمین گردش دائم خموش ۔ چرخہ حلاج ہزاران
خروش ۔ چرخ مبتدا دائم صفت گردش خموش ست خبر چرخہ حلاج مبتدا ہزاران خروش خبر چرخہ
حلاج کسانے کہ ندافت پنبہ را بداں پاش کنند یعنے چرخ خاموش ست لہذا در رتبۂ عالی استقامت
نمودہ چرخہ حلاج کہ گویا است لہذا بے قدر ست قولہ رستہ دندانت صفت لب تہ خوش ۔
پیش صف آمد لب تو پردہ کش ۔ کردہ زبان تیغ پئے یک سخن ۔ چند شوی پردہ در صف شکن ۔
پردہ کش معنی پوشندہ کردہ زبان تیغ حال از فاعل چند شوی پردہ ہمان لب صف ہمان صف دندان
یعنے برائے یک سخن چند پردہ در صف شکن باشی حالانکہ تیغ از زبان بس و ر سخن گفتن این قدر
نقصان ست قولہ گرچہ سخن خاصیت زندگی ست ۔ موجب صد گونہ پراگندگی ست ۔ زندگی
افزائے دل زندہ ما ست ۔ رو مکن قول پراگندہ را ۔ افزا امر از افزائیدن ست دل مردہ دل
بے معنی قولہ چشم بر آمد شد انفاس دار ۔ وین دو سہ نو آمدہ را پاس دار ۔ چشم داشتن ختہ نمودن
آمد و شد بمعنی آمد و رفت مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست نو آمدہ بمعنی حادث این دو سہ نو آمدہ
ہمان انفاس قلبی قولہ ہر نفس از تو کہ ہیولے وش ست ۔ قابل ہر نقش خوش و ناخوش ست ۔
ہیولے بفتح اول و ضم دوم حکما جوہر اول را گویند و ہیولا دو ست یکے جسمانی کہ آن را نوع

انظم گویند و وجسمانے کہ آں را طبیعت کل نامند و نیز ہیولا نزد اہل اللہ چیزی نیست کہ صورت اشیا در وظاہر گردد و آنرا صوفیہ اعیان ثابتہ گویند و متکلمان حقایق اشیا نامند کذا فی الکشف قابل قبول کنند و نقش صورت **قولہ** گر زکرم نقش جمالش دہی منقبت فضل و کمالش دہی۔ بر ورق عمر تو عنوان کنند۔ فاتحہ نامۂ احسان کنند۔ بیت اول شرط و ثانی جزا منقبت بالفتح ہنر ورق عمر عنوان بضم نشان و سر نامہ فاتحہ بمعنی کشایندہ نامۂ احسان احسان باری تعالی **قولہ** در زسفہ داغ قصور رش کنی۔ در درکات شر و شورش کنی۔ خامہ کشی صفحہ دین گردوت میل زنی چشم یقین گردوت۔ بیت اول شرط و ثانی جزا آسفہ کمینگی داغ قصور قصور و قصور از فضل و کمال لیشے بیہودہ و شین راجع بہ نفس درکات شر و شور لے درمادہ شر و شور نفس برآری خامہ کشیدن متروک ساختن صفحۂ دین دین تا گردوت مضاف الیہ دین ست لے موجب خرابی دین تو گردد میل زسنے کور ساز تا گردوت مضاف الیہ یقین ست **قولہ** لب چو کشائی ہمگی ہوش باش ورنہ زباں درکش و خاموش باش۔ ہوش باش ای ہوشیار باش و نفس ای بیہودہ گی صرف مساز خاموش تغییر زبان درکشیدن ست۔ **قولہ** ہوش چہ باشد ز خدا آگہی۔ آگہی آفت غفلت تہی قفیہ ہوش باش ست آگہی از خدا ذاکر بذکر خدا بودن حاصل آنکہ نفس خود را بذکر خدا خرج کن و آن قم کر از لوث غفلت مبرا باشد **قولہ** دل چو شود ز آگہیت بہرہ مند۔ پایۂ اقبال تو گردد بلند۔ تا آگہیت مضاف الیہ دل ست ای دل تو آگہی ہماں آگہی از ذکر خدای تعالی اقبال لے اقبال معنوی **قولہ** بسخنی بیہودہ کم شود لیہ تا کہ از آن پایہ بیفتی بزیر یعنی بعد آگہی بسخن بیہودہ مشغول مباش تا از بلندی اقبال معنوی بہ پستی نیفتی چنانچہ حکایت کشف از سخن بیجا از بلندی بہ پستی افتاد۔ حکایت **کشفے**

کہ ببال بطان پریدن آغاز نہاد و بیک سخن کہ نا جایگاہ گفت از اوج ہوا بحضیض خاک افتاد۔ ناجایگاہ و خارج آہنگ و بے موقع۔ **قولہ** بست بصد مہر بر اطراف شط۔ عقد محبت کشفے با دو بط۔ فاعل بست کہ در مصرعۂ ثانی واقع شدہ است کشف ست بصد مہر لے مہر بسیار اطراف شط کنارہ دریا عقد محبت مفعول بست ست **قولہ** شد بہ فراغت ز غم روزگار۔ قاعدۂ صحبت شان استوار۔ فاعل شد قاعدہ صحبت زغم روزگار متعلق بہ فراغت **قولہ** روزی از آنجا کہ فلک راست خوئی۔ گشت ز بیہ مہری شان کینہ جوئی۔ کہ فلک الخ بیان از انجا فاعل گشت فلک بیہری لے کینہ لفظ شان مضاف الیہ کینہ جوی ست ای کینہ جوئی شان و شان راجع بہ کشف و بطان۔ **قولہ** طبع بطان از لب دریا گرفت۔ رای سفر در دل شان جا گرفت۔

حکایت الخ

قوله گر گسست ما که ای همرهان ۔ داد الم فرقت من همیان ، ناله معمول کرده است که ای الخ میان ال
مصرعهٔ ثانی صفت همرهان و تجسیم بودن به طاقت باعتبار سفر کردن است و اگرنه سفر نه کردندے ۔
قوله خو بکرم ای شما کرده ام ، قوت زعمهای شما کرده ام ، گرچه مرا پشت چو سنگ است سخت ، مانده ام
زین بار دل لخت لخت ، لفظ مرا مضاف پشت است ای پشت من ازین بار غم شق شما قوله
هیچ کسم نیست بجای شما ، پشت بکوهم ز وفای شما ، پشت بکوه ای پشت من بکوه است ای
بسیار پشتی دارم قوله یک فرو مانده بکار خودم ، پشت دو تا کرده ز بار خودم ، یعنی بسیار درمانده
بکار خود ای حیران قوله نے به شما قوت همپاییم ، نے ز شما طاقت تنهاییم ، علت بیت سابق
همپائی همرفتاری قوله بود ز پیش طلب آبگیر ، چوب یکے افتاده چو پا بجویه تیر ، فاعل بود چوب یکے که در
مصرعهٔ ثانی است آبگیر دریا یک چوب تیر ای بقدر تیر قوله یک بط از آن چوب یکے سر گرفت ،
وان بط دیگر سر دیگر گرفت ، داد ان چوب میان یکی سر دو سر دیگر ، قوله بر و کشف نیز بانجاه ان
سخت بدندان بگرفتش میان ، مصرعهٔ ثانی بیان انجاست شین گرفتش مضاف الیه میان است
راجع به چوب ای میان چوب قوله میل سفر کرد به میل بطان ، مرغ هوا گشت طفیلی بتاب ،
مرغ هوا ای پرنده در هوا قوله چون سوی شکی سفر افتادشان ، بر سر جمعی گذر افتادشان
لفظ شان مضاف الیه سفر است دگر ای سفرشان جمع مجلس قوله بانگ برآمد همه کای
شگفت ، یک کشف ایک مدو لط گشته جفت ، و کای شگفت بیان بانگ است شگفت
بکسر شین بمعنی عجب باشد و بفتح کاف و بضم کاف نیز آمده و بضمتین گشوده و واشده و بکسر
شین و فتح کاف در فرهنگ بمعنی غار گنج نوشته اند ما هوا ز نیز گفته پس درینجا شگفت بکسر
اول و ضم دوم است قوله بانگ چو بشنید کشف لب گشاد ، گفت که حاسد بجهان کور باد
ز دل خود لود کشادن همان ، ز اوج هوا زیر فتادن همان ، ای کشادن کشف در آن و اصل بود
قوله ز آنکه هم بیهوده که ناگاه زد ، بر خود و بر دولت خود راه زد ، مقول مولوی است رحمة الله علیه
قوله جای امین گفتن بیهوده چند ، از بر گنج در ز لب خود به بند ، لفظ چند مربوط به مصرع ثانی
ست ای چند روز ریکی اختیار کن و خاموش باش قوله تا که درین بادیه هولناک ، از سوی
افلاک نیفتی بخاک ، بادیه هولناک دنیا ای از دنیا از عروج معنوی به پستی نیفتی ۔ مقاله

دهم در اشارت به سحر ان شان هوشیاری و علامت بخت بیداری آن

سحر بفتحتین بیداری و بیدار بودن رسیدی قوله ای ز شکر خواب سحر داده هوش ، خیز که خاست از رعان خروش

اے لشکر خواب سحر دادہ ہوش ندا و منادی محذوف ست و مصرعۂ ثانی مقصود بالذات ست و بادۂ شکر سببیہ است ہوش دادن بیخود افتادن **قولہ** مرغ سحر زندہ و تو مردۂ - او ز نوا گرم تو افسردۂ + زندہ بیدار مردہ خفتہ تو آواز ذکر حق و محبت الٰہی **قولہ** ترک ہوا گوئی و نوائی بزن - چنگ بدامان وفائے بزن + ہوا خویش نفس امارہ وفا محبت خدائے تعالیٰ - **قولہ** ہر شب زیں پردۂ زنگار گوں تعبیہ لعبت کہ سر آید بروں - ہست پے آنکہ شود آشکار - بر نظر قدرت لعبت نگار + پردۂ زنگار گون آسمان لعبت ستارگان سر آوردن ظاہر شدن لعبت نگار صانع مطلق جل جلالہ **قولہ** شرم تو باد کہ کنی تا بروز + راہ نظر را بہ فرہ میخ دوز + راہ نظر چشم میخ دوز بند **قولہ** بنگر ایں دیر بقا بردہ را + ویں ہمہ اوضاع نو آوردہ را + دیر لقا کہنہ پردہ آسمان اوضاع جمع وضع گنجشکین مرغ ست خورد و برابر گنجشک و بعضی گفتہ اند بچہ گنجشک شیدی و اینجا عبارت از ستارگان **قولہ** بزم کن سر کہ دریں پردہ چیست + نقش نگار زندہ دریں پردہ چیست + مصرعۂ ثانی تفسیر کہ دریں پردہ چیست **قولہ** سبحۂ انجم بہ ثریا کہ داد + طارم چارم بہ مسیحا کہ داد + سبحۂ انجم انجم ثریا را بہ تقایر عتبارے شخص قرار دادہ و صورت انتظام او را سبحہ ثابت کردہ و کاف کہ داد معنی کدام ست طارم بالفتح خرگاہ و خانہ بلند و گنبد چوبین و بام چوبین و سراپردہ و بام طارم چارم آسمان چہارم دادن آسمان چہارم بہ مسیحا باعتبار نشستن مسیحا ست بروی **قولہ** تار کہ بربط ناہید بست - رنگ کہ بر محمل خورشید بست + تار خط شعاعی و بربط ناہید ذوات و ہر از رنگ عبارت از ستارگان محمل خورشید آسمان و تواند کہ زنگ کنایت از تدویر آفتاب باشد و از محمل خورشید خورشید ارادہ کنند + اے زہرا را کہ لامع ساختہ و ستارگان را کہ بر آسمان بستہ یا خورشید را کہ مدور ساختہ **قولہ** نیل بریں صفحہ خضرا کہ ریخت - مہرہ دریں حقہ مینا کہ ریخت + نیل رنگ نیل صفحہ خضرا آسمان مہرہ ستارگان حقہ مینا آسمان و حقہ و مہرہ آوردن خالی از صنعت نیست **قولہ** خرقۂ شب غالیہ گوں از چہ شد + دامنش آلودہ بخوں از چہ شد + شب را بتغائر اعتبارے شخصی قرار دادہ و رنگ سیاہ او را و ابتدا او را دامن فرض کردہ غالیہ گوں سیاہ آلودہ بخون ای آغشتہ برنگ شفق **قولہ** شمع سحر لمعۂ نور از کہ یافت - جبہ باہ و داغ قصور از کہ یافت + شمع سحر جبہہ صفحہ او داغ قصور عبارت از سیاہی کہ درمیان اوست و ایں ہمہ از نوادر صنع صانع ست کہ باوجود نورانی سیاہی و روئی نمایاں ست **قولہ** ہست دریں دائرہ قال و قیل + ایں ہمہ بر ہستی صانع دلیل + دائرہ قال و قیل دنیا ایں ہمہ ای ہمہ صنائع مذکورہ بر ہستی صانع دلیل ست دال بر وجود صانع چہ وجود مصنوعات بغیر وجود صانع صورت نہ بندد پس باید

کہ از مصنوعات وجود صانع را دریابی بہ ارادت و با خلاصی بکوشی واز پردۂ غفلت برآئی
چنانچہ میسر باید قولہ نقش دگر جانب نقاش رو حسن بنا بین مر بہ بنا گرد نقش مصنوعات و نقاش
باری تعالی قولہ بیش ازین مرحلہ عاقل مخسپ + پائی برآر از گل و در گل مخسپ + این مرحلہ دنیا و
گل کنایہ از غفلت قولہ غفلت عمر تو عجب کوتہ ست + عمر ہلال از کوتہیش تہ تہ ست غفلت عمر
عمر عجب بمعنی بسیار شیرین کوتہیش راجع بغفلت عمر تہ تہ تو بتو قولہ بیش سفر ای بمقراض خواب
کوتہی آنکہ سعید صواب + مقراض خواب حوائج وجہ تسمیہ بمقراض آنکہ خواب با رسیدہ است وسیلہ
قاطع عمر ست بخلاف حسہ کہ موجبش دریا و ہست کوتہی معمول سفر ای ست آن راجع بعمر جلہ کہ بستہ
سر اصطفت کوتہی ست قولہ خواب چو مرگ از رشود حلہ زیست۔ نکتۂ النوم اخ الموت حیثیت و اثبات
مضمون بیت سابق است یعنی خواب قاطع عمر ست مثل مرگ پس تشت خواب چو دو عمر مستعنی ست چنانکہ
حدیث دال ست بر آن قولہ چہرۂ این راخ بعفت آلودہ باد + خود بعنا ایں راخ چہ مناسب فتاد + قیت
نقد زدن اول راخ میکنند لعبہ لقب زند مصرعۂ ثانی جملہ معترضہ برای نکتہ ایراد یافتہ قولہ بیت
یکے سیر عمر تو رود ہمیشہ دیگر رشتہ نجم فروز + آغاز تنبیہ دیگر بر ضائع کردن عمر تمام را روز و شب را روشن
بنا بر آنکہ عمر از روز و شب بیرون نیست قولہ روز و شب عمر تو با صد شتاب + میکند ردان بخوردن ایں
بخواب + و فاعل میگیرد روز و شب است آنرو در ایں شب قولہ روز پی خود سگ دیوانہ + خفتہ بہ شب
مردہ کاشانہ + سگ دیوانہ از آرام و بیقرار ہمزہ دیوانہ و کاشانہ برای خطاب ست مثل یا خطاب در حرف
ہر معنی کہ باید زائدہ واقع میشود ہمزہ زائدہ غیر واقع شود قولہ روز چنان گیز روز شب چنین + کی شوی
آمادۂ روز پسین + آمادہ روز پسین یعنی آمادہ برای سامان خلق روز قیامت پس باید کہ قولہ
شب چو رسد شمع امروز باش + ہم نفس گریہ جاں سوز باش + یعنی بیدار واز بدکردار خویش تائب
و متاسف و گریاں باش قولہ اشک ہمی ریز لعبد درد و سوز + عذر ہمی خواہ ز تقصیر روز تفسیر
بیت سابق تقصیر ای تقصیر در طلب عبادت قولہ ہر چہ برو راز دل جافی کنی + والے تو گر شب
نہ تلافی کنی + جافی جفا کنندہ و ظالم بر خود والے تو لے وائے بر حال تو تلافی جبر نقصان تدارک
آں قولہ روز تو شد شام بہ عصیاں گرے + شام بروز آر بہ عذر آوری + روز تو شد شام یعنی
روز تو تمام شد شام بروز آوردن شب تمام کردن قولہ روز و شبت گر ہمہ یکساں شود + بہ تو
شب و روز تو تاوان بود + یکساں شود لے شب و روز عصیان کنی شب و نبائے فعال شب
روز تاوان عذاب پس میباید کہ قولہ روز کہ صد گونہ گنہ کردۂ + نامۂ اعمال سیہ کردۂ + شب ز ترہ ہم

سفیدی بخشے ٭ از رخ آں شام سیاہی بشوے ٭ درروز لے ستدہ ودہ شب زمژہ لے از آب مژہ دست
لے روزی خود قولہ چند کنی خواب زخود کامگی ٭ با دل فارغ زپے ناکمی ٭ خودکام لے خودپرست
خودکامگی خودپرستی مصرعہ ثانی حال ست از مخاطب سیاہ ناکمی متعلق فارغ قولہ کردہ زخواب
در اثنی حجاب ٭ ناظر حال تو منزہ زخواب ٭ در اثنی حجاب مربوط بمصرعہ ثانی ست منزہ زخواب صفت
موصوف محذوف است لے حق تعالی کہ منزہ از خواب است عیلہ حجاب جمال تو ناظر ست. قولہ
شب چو کنی رو بہ بجا صلی ٭ کہ تو خوش حاضر تو غافلی ٭ شب بسر کردہ شب تمام کردن وگذاردن بہ
بجا صلی لے بجا اصل از طاعت کاف کو در مصرعہ ثانی حالیہ ست ای تو خفتہ وحق تعالی بر تو حاضر ست
پس باید کہ ناظری او ملاحظہ کردہ بیدار باشی و پہلوی آسایش بستر مہیا سازی وحکایت برای طلب بر ادعا قسم

حکایت عارف دل بیدار و شب زندہ دار و آں جاہل مغرور غفلت و

پندار دل بیدار و شب زندہ دار ہر دو صفت عارف ست قولہ عارفی از ظلمت شب گنج یاب ٭
دیدہ فرو بستہ بکلی زخواب ٭ یاء عارفی برائے وحدت ست از ظلمت شب تعلق بیاب صفت
عارف یعنی خود تجلیات در شب تاریابندہ بود فاعل فرو بستہ عارف ودیدہ مفعول آں
قولہ شب کہ زخورشید نظر دوختی ٭ شمع نظر تا سحر افروختی ٭ شب ظرف شمع نظر افروختن بیدار
بودن کاف کہ خورشید وقتیہ است فاعل دوختن وافروختن عارف حاصل آنکہ عارف وقتیکہ
نظر از خورشید بر دوختے یعنی وقتیکہ خورشید غروب شدے وناظر نبودے در تمام شب شمع نظر
بر افروختے یعنی تمام شب بیدار بودے ٭ میتواند کہ فاعل دوختے شب باید گفت وآنگاہ جملہ کہ ز
خورشید نظر دوختی صفت شب باشد بود قولہ ہر مژہ از دیدہ خونابہ دہ ٭ بود سر ابروش ہمانا گرہ ٭ از دیدہ
متعلق ہر مژہ بتقدیر ثابت خونابہ دہ صفت وین گرہ بمعنی بستہ مژہ یعنی مژہ او از بیداری وعدم
خواب برو بستہ شدہ بود قولہ روزی از وکردہ فضولے سوال ٭ کای زدہ راہ تو خواب خیال ٭ کاف
کاف بیان گفت محذوف ست یعنی فضولے از وے سوال کرد گفت کاے الخ زدہ راہ تو خواب خیال
صفت منادی محذوف ست ومقصود بالندا بیت لاحق ست قولہ چوں دل بیدار تو از خواب
رست ٭ دیدہ چرا بایدت از خواب بست ٭ رنج نہ خفتن چہ گماں داردت ٭ یکدم راحت چہ زیاں داردت
گراں یعنی کاہل راحت خواب کردن واستراحت نمودن ٭ قولہ گفت نشاید کہ خدای جہاں ٭ ہر شب
آید بنخست آسماں ٭ کاف بیان گفت اول نشاید محذوف ست وکاف کہ خدای جہاں بیان این محذوف
ست وکاف کہ خدای جہان بیان این محذوف ست ای این نشاید کہ خدائے جہاں الخ قولہ بانگ

زند که صف دوران راه کیست که آید بدرم عذرخواه کاف که صف دوران راه بیان بانگ زند ست دوران راه گمراهان عذرخواه تائب **قوله** تاکرم خویش سفیرش کنم رحمت خود عذرپذیرش کنم سفیر بالفتح بمعنی صلح کار مردم و رسول و ایلچی و اینجا مراد شفیع ست **قوله** من که چنین حال نهم سر بخواب گوش نخوابانم ازین خوش خطاب او لطف لطف بمن کرد باز دیدهٔ اقبال من از فر او باز گشاده فرا بسته **قوله** هر که کند دعوی سودای او خواب کنان از رخ زیبای او دعویش از صدق بود بی دروغ چون نفس صبح نخستین دروغ سودای ای محبت مصرعهٔ ثانی بیت اول حال از فاعل کند هر که مبتدا است ثانی خبر صبح نخستین صبح کاذب **قوله** جامی اگر دیدهٔ تو روشن ست در دلت از روضهٔ جان روزنست سخت قدم باش درین راه نه سست چشم بدان دار که چشمت درست نسبت به روضهٔ جان مشاهدهٔ الهی روزن راه این راه لب محبت الهی جمله که چشمت به بست علت چشم بدان دار ست مقالهٔ یازدهم در نشان دادن از حال صوفیان که نشان ایشان بی نشانی است و زندگانی ایشان در جان فشانی بدانکه مراتب طبقات مردم علی اختلاف درجات هم بر سه قسم ست قسم اول مرتبهٔ واصلان و کاملان و آن طبقهٔ علیه است قسم دوم مرتبهٔ سالکان طریق کمال و آن طبقهٔ وسطی است قسم سوم مرتبهٔ مقیمان زمین پست و نشیب نقصان و آن طبقهٔ سفلی ست و اصلان مقربان و سابقان اند و سالکان ابرار و اصحاب یمین و مقیمان اشرار و اصحاب شمال اند اهل وصول بعد از انبیاء صلوات الرحمن علیهم دو طائفه اند اول مشائخ صوفیه که بواسطهٔ کمال متابعت رسول الله صلی الله علیه وسلم مرتبهٔ وصول یافته اند و بعد از آن دو رجوع برای دعوت خلق بطریق متابعت مامورن و مامور شده اند و این طائفه کاملان مکمل اند که فضل و عنایت ازلی ایشان را بعد از استغراق در عین جمع و لجهٔ توحید از شکم ماهی فنا به ساحل تفرقه و میدان بقا خلاص و مناص ارزانی فرموده تا خلق را نجات و درجات دلالت کنند و اما طائفهٔ دوم آن جماعت اند که از وصول بدرجهٔ کمال حواله تکمیل و رجوع بخلق با ایشان نرفت و در قعر بحر جمع گشتند و در شکم ماهی فنا چنان نا چیز و مستهلک شده اند که از ایشان هرگز خبرے و اثرے به ساحل تفرقه و ناحیت بقا نرسیده و در سلک زمرهٔ سکان قباب غیرت و قطان دیار حیرت انخراط یافتند و بعد از کمال وصول ولایت تکمیل و بر دیگران با ایشان مفوض نگشت کذا فی نفحات الانس **قوله** ملک رصف تیره دلان نمرده و از صفت اهل صفا دم زده تیره دلان گمراهان نمرده کناره گرفتن اهل صفت صوفیان صافی کیش و مروج دعوی کردن تمام صفت

مقالهٔ یازدهم در نشان دادن از حال صوفیان

بدرجه

منادی محذوف ست و بیت لاحق مقصود بالذات ست **قوله** دل نشده صاف ز نام آوری ۔ نام
بر آورده بصوفی گری ٭ نام آوری شہرت و ناموس **قوله** شیوۂ صوفی کہ بود ہستی ٭ چند تو بر ہستی خود
ایستی + نیستی فنا از بشریت و خواص آں ہستی وجود بشریت و خصال آں **قوله** گم شو از یں ہستی پر اشتلام
بلکہ شو از گمشدگی نیز گم ٭ گم ہر سہ بکاف فارسی مضموم باید خواند اشتلام بفتح ہمزہ و سکون شین معجمہ
و ضم فوقانیہ و لام تندی و غلبہ کردن کذا فی نور الدین بلکہ شو از گم شدگی نیز گم یعنی فنا خود را در خیال
میار چہ وقتیکہ آں فنا خود را پنداشتی بگفتی کہ فانی شدہ ام وجود ہستی باقی ست پس باید کہ
ازیں صفت فانی شوی **قوله** ناشدہ از خویش تہی ہمچو نے ٭ دم زدنت را نکنم تا بکے ۔ نے کہ
معنوا از ندچہ نے میانہ تہی باشد زانکہ نیم متعلق دم زدن ست **قوله** گر تو نئی ایمنہ آوازہ چیست
ہر نفس ایں زمزمۂ تازہ چیست ٭ آوازہ و زمزمہ کنایت از دعوی خودی **قوله** نی چو بود آنکہ بدستا
خویش + دم نزند جز ز نیستان خویش یعنی نے آنکس ست کہ در سخنان جز ذکر وطن اصلی کہ
قرب الٰہی باشد ہیچ نکند و از ہستی و خصائص آں دم نزند **قوله** باد تو ہستی خود بسپرد + پے بہ
نیستان عدم آورد + نیستان عدم عدم اے فانی از بشریت و باقی باللہ گردد **قوله** چوں
ز نیستاں شکر افشاں شود + بہر حریفان شکرستاں شود ٭ شکر افشاں سخن گویان حریفان ہم صحبتاں
یعنی چوں از بیان فنا سخن کنند دیگراں از وے متلذذ و محظوظ شوند مستعد سیر الی اللہ کردند
قوله از شکرستان چو بر آرد نفس + طوطی جانہا شود آنجا مگس + تفسیر بیت سابق شکرستا
ذات نے طوطی جان جان ہم صحبتان مگس مشتاق و فرمانبردار ٭ **قوله** بر لبت ایں لاف
کہ چوں ہستے نیم + در دلت اندیشہ کہ چوں کے کیم + نے ام اے نیستم کے ام اے کجا ہستم کہ بفتح
اول پادشاہ پادشاہاں کہ بتازی ملک الملوک خوانند و پادشاہ جبار نور الدین یعنی مدعی
آنجا کہ از وجود خود فانی و نیست شدہ ام و خیال آنداری کہ از پادشاہم برترم **قوله** قالب تو رومی و
دل زنگی ست ۔ رو کہ نہ ایں شیوۂ یکرنگی ست ۔ رومی سفید زنگی سیاہ یکرنگی توحید **قوله** با تن رومی
دل زنگی کہ چہ ٭ رنگ یکے گیر دو رنگی کہ چہ ٭ کاف کہ چہ بیان بگو محذوف ست اے بگو کہ ازیں چہ
حاصل ست ۔ رنگ یکے گیر اے در ظاہر و باطن موحد باش و از ذمائم بشریت باطن خود را پاک و
صاف کن ٭ **قوله** بہ کہ شفا جو ز مسیحا شوی ٭ بہ کہ ازیں عیب مبرا شوی ٭ شفا شفا زحمت
باطن مسیحا مرشد کامل ازیں عیب اے عیب باطن **قوله** خشک ز رو زہ شکمت طبل سان ٭ گشتہ علم بر
کتفت طیلسان ۔ مرزدہ از دولت انصاف فقر چند بدیں طبل و علم لاف فقر ٭ طبل معروف ۔

که پیدا آل حیرہیں رسد و در صراح دہل دغوالک سیم علم العقیقین لسان که در بیان بود و اینجا مراد از
اظہار ست سر زدن پیدا شدن طیلسان بالفتح چادرے که خطیب اہل عرب بر کتف بستہ اندوب
الکسر داد دادن و درستی کردن یعنی حقیقت فقر طہارت از لوث باطن تخلقوا باخلاق اللّٰہ
ست نہ ترک لباس و کرایش ظاہر چنانچہ حضرت شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی رحمۃ اللّٰہ علیہ موعظہ
نظیر ترک دنیا و شہرت ست ہوس * پارسائی نہ ترک جامہ و بس * **قوله** خرقہ صد پارہ که
داری بدوش * پیرہن صد عیب * پردہ پوش * صد عیب عیب باطن * **قوله** دلق مرقع را چو بود تار
ست . کی شود آں خرقہ پارہ درست * دلق مرقع خرقہ پارچہ از خرقہ صد پارہ یعنی اصلاح فقر باش
بلباس فقر حاصل میشود چنانچہ حضرت شیخ سعدی رحمۃ اللّٰہ علیہ میفرماید بنظیر زاہدی در
لباس پوشی میست * زاہدی پاک باش اطلس پوش * **قوله** رشتہ تسبیح تو دام ریاست * مہرۂ
آں دانہ مرغ ہواست * دام ریا اضافت باصافت خاتم فضہ است مرغ ہوا ہوا را مرغ ہوا ہوا دام
کسنده مرغ ہوس * **قوله** دانہ و دام ار پئے آں گستری * تا عدی از سینۂ مرغی خوری * دانہ و
دام ہماں بستہ و مہرہ یا عدی برائے نکلست مرغ مرغ ہوا و ہوس سینۂ مرغ مرغ ہائے ہوا و ہوس
خود حاصل کنی * **قوله** ہست ز مسواک چو سوہان تو * تیز تر از تیغ ہمہ دندان تو * ز مسواک بیان
سوہان ہمہ عالم * **قوله** تیزی دنداست سوہان لساکے * از سر ہر سفرہ ستو لقمہ جائے * سوہان
سوہان واقع اے ار سوہان واقع تیر دندان خود لقمہ ہائے جرص خود زائد کی * **قوله** سترِ محاسن
چو دہد شانہ ات * سر بہ قبائح کشد افسانہ ات * محاسن ریش و نکو ہا ئے قبائح زشت ہا ئے چو دہد
شانہ ات شرط جزائے ہے محذوف ست ایسیج فایدہ نیست مصرعۂ ثانی علت جزائے یعنی چوں شانہ
سترِ محاسن تو میکند ہیچ فایدہ * دارد زیرا کہ افسانہ تو سر بہ قبائح میکشد **قوله** نیست مرے
تو یکے مو سیاہ * چند کنی نامہ سیاہ از گناہ * نامہ اعمال نامہ * **قوله** شکل کماں راست قدت خم دہ
بہر کماں تو عصا گشتہ زہ * راد کمان راستی برائی ست سترج و و سیان کسندہ ہماں قد خمیدہ **قوله**
تا بکماں ست ولک ایں چلہ ست * تیر جوانیت بروں شد ز شست * کماں ہماں قد خمیدہ چلہ ہماں عصا
تیر جوانی جوانی تیر از شست شدن عبارت از قصہ و تصرف بدر رفتن **قوله** نوبت پیری ست
جوانی مکن * میل بصحرائے نیل امانی مکن * جوانی ہوا و ہوس جوانی میل بالفتح دریا فتن امانی بدت بید
یا جمع امنیہ بمعنی آرزوی * **قوله** بر سر سجادہ چو پا سایدت * پا در عورت برہنہ نایدت * نامایدت
ادب الیہ یا میاست درہر دو مصرع پس باید که بر سجادہ نماز خواں تا ر عورت دنیا سر نزند۔

چنانچہ میفرماید **قولہ** رخ بزمین سائے بوقت نماز ۔ زانکہ مصلاست حجاب نیاز ۔ نیاز نیاز بجناب
اقدس باری تعالیٰ ۔ **قولہ** از کجی و کجروی اندیشہ کن ۔ پیروی راست روان پیشہ کن ۔ کجی وکجروی
عبارت از اخلاق مرائیانہ است راست روان مخلصان **قولہ** یعنی خرقہ تقوی مپوش ۔ متقی جامہ تمنا
منوش ۔ در ہر دو مصرعہ حرف شرط محذوف ست ۔ اگر یعنی ہستی لباس تقوی برانداز و خود متقی
مخوان چہ کار متقی دعوی نیست واگر متقی ہستی آرزوئے را ترک کن چہ متقی آن ست کہ ہوا و
ہوس ترک کردہ باشد **قولہ** زاہد زآلودہ مشیر زد ہیچ ۔ بمیں زراندودہ مشیر زد ہیچ ۔ مصرعہ ثانی
تمثیل ست **قولہ** صورت و معنیت بہم راست دار ۔ تا شوی از اہل صفا خواستگار ۔ یا نہ
سرت خرقہ تقوی بکش ۔ یا قدم از راہ تمنا بکش ۔ خرقہ از سر کشیدن از خرقہ برآمدن خرقہ
تقوی ئے تقوی ئے قدم کشیدن ترک نمودن یعنی اگر راہ ہوا و ہوس پیش گیری خرقہ تقوی از سر
بیرون کن ۔

حکایت صوفی کہ بسماع غنا مغنیہ خرقہ فقر از سر برکشید و از لجہ بحر حقیقت بساحل مجاز آرمید

سماع بفتح شنیدن و بہ تشدید میم
بسیار شنوندہ و جاسوس غنا بالکسر سرود مغنیہ زن سرود گویندہ **قولہ** کعبہ روی از سر جد عظیم
در صفت پیران حرم شد مقیم ۔ کعبہ رو حاجی یا کعبہ روئے برائے وحدت ست جد بالفتح اندوہگین
شدن و اینجا مراد اندوہ عشق خدائے ست حرم بفتحتین گرداگرد خانہ کعبہ پیران حرم مشائخان کہ
در آنجا بودند یعنی از کمال شوق و عشق کہ بحق تعالیٰ او را پیدا شد متابعت بہ پیران حرم نمود و داخل
سلسلہ ایشان گردید **قولہ** مرغ دلا او چو زدی پر و بال ۔ رستی ازیں دامگہ پر وبال ۔ پر و بال زدن
بمعنی پریدن دامگہ پر وبال دنیا ۔ **قولہ** وجد آمدیش رہاندی ز خویش ۔ جذب حقش باز ستاندی
ز خویش ۔ ز خویش لے از تعلق خودی و پندار خویش فاعل رہاندی وجد و شین آمدیش راجع
بہ صوفی مفعول او فاعل ستاندی وجد و شین حقش راجع بہ صوفی مفعول او **قولہ** آمدی از ہستی
خود گشتہ صاف ۔ رقص کنان گرد حرم در طواف ۔ جملہ از ہستی خود گشتہ صاف حال از فاعل آمد
قولہ روزی از آنجا کہ قضا رہ زدش ۔ زخم بلا بر دل آگہ زدش ۔ کاف کہ قضا بیان از آنجاست
قضا حکم الٰہی شین زدش در مصرعہ ثانی مضاف الیہ دل ست ای زخم گرفتاری غیر بر دل او زد و بغیر خود مفتون
ساخت **قولہ** مطربہ رونق کارش سپرد ۔ واز دل و جان صبر و قرارش ببرد ۔ تفسیر بیت سابق ست ہمزہ مطربہ
برائے وحدت ست کار کار عشق الٰہی شین قرارش مضاف الیہ دل و جان ست ای از دل و جان او صبر و قرار ببرد
فاعل ببرد مطربہ ۔ **قولہ** ذوق مئی و عشوہ نازش چشید ۔ دل ز حقیقت بمجازش کشید ۔ مے عشوہ ناز و کرشمہ معشوق

حکایت صوفی کہ بسماع غنا مغنیہ خرقہ از سر برکشید الخ

ستیں تا رنس راجع به مطرب حقیقت محبت محبوب حقیقی که باری تعالی باشد مجاز محبت معشوق مجازی که مطرب
باشد ستیں تا رش مضاف الیه دل ست راجع به صوفی و بمعنی خود ست ایدل خود را از محبت حق تعالی
بر آورده مطرب کشید و فاعل چشید و کشید صوفی ست و میتواند که فاعل چشید صوفی باشد و فاعل کشید مطرب
پس در ینوقت تشیں بمعنی خود نخواهد بود قوله بود همان حالت و حدش بجا۔ لیک از آن شاهد و ستان سر
خرقه به پیران حرم واد گفت ٭ سر خود از خلق چه دارم نهفت ٭ همان مرکب از هم و آن ست گاه به
معنے بر ود معقود باشد و گاه بمعنی اول و ثانی و گاه به معنے لفظ اول و ثانی باشد و اینجا معنی
لفظ ثانی مراد ست شاهد وستان سر اسطر به خرقه خرقه سلوک و طریقت و مصرعه ثانی بیت ثانی
بیان گفت ست و حرف ه ف و اول با محذوف ست قوله در دل من وجد الٰهی نماند جنبش
من جز بملاهی نماند ٭ جنبش همان وجد ملاهی متعلق بغیر الٰهی قوله ز آتش اغیار و دم سجوش خرقه
اصحاب چه دارم بدوش ٭ آتش عشق اصحاب لے اصحاب طریقت چه یعنی برائے چه خرقه بدوش
داشتن یعنی پوشیدن قوله خوش نبود بتکده دل را نگار خلعت اسلام بر کعبه وار ٭ خلعت اسلام
خرقه صوفیه بتکده دل زان نگار حال ست آں نگار مطرب یعنی دران حالیکه دل از خیال و تصور مطرب
بتخانه گردیده خرقه صوفیه در بر خوب نیست قوله تا بحقیقت نکشد آں مجاز ٭ باز نیاید به سر خرقه باز ٭
تا غایت ترک خرقه است یعنی ترک خرقه تا بوقتی نمود که بعشق حق تعالی مشغول شد قوله جامی ازیں
قاعده دلپذیر ٭ تا بتوانی سبق صدق گیر ٭ قاعده دلپذیر قاعده مذکوره صوفیه سبق صدق لے
تعلیم صدق ۔ قوله دانکه دریں مزرعه مرد آزمائے ٭ هیچ نیرزد جو گندم نمائے ٭ مزرعه مرد آزمائے
میدان عشق الٰهی جو گندم نما صفت موصوف محذوف ست لے شخصی بے صدق و ریائے مقاله

دوازدهم در شرح حال علماء از عمل دور و سفهاء بجهل و جدل مغرور سفهاء جمع
سفیه یعنی بی علم و جاهل از عمل دور صفت علماء بجهل و جدل مغرور صفت سفهاء قوله اے علم
علم برافراخته ٭ چوں علم از علم سر افراخته ٭ لفظ علم اول در هر دو مصرعه بفتحتین ست بمعنے
رایت و لت ا ره و لفظ علم ثانی در هر دو مصرعه بکسر اول و ثانی زده بمعنی دانش و دانستن بر افراختن
بلند کردن و سر افراختن سر بلند کردن و مفتخر و سپاهی شدن ایں بیت از تحسین حال ست قوله
خویشتن از علم علم ساختی ٭ چوں عمل آمد علم انداختی ٭ علم اول بکسر اول و ثانی زده و ثانی بفتحتین بمعنی
به خویشتن ست لے خویشتن علم ساختی از علم بیان علم علم انداختن عاجز شدن و ردئی گردانیدن
ایهام مانکه اگر علم را نشان سازی علم نماند قوله لاف ز درستی ست علم سازیت ٭ حجت هستی علم اندازیت ٭

سازی و علم اندازی ہر دو مبتدا لاف و رستی و حجت سستی ہر دو خبر آں علم د ہر دو مصرعہ بفتحتین ست
یعنے علم سازی و دعوی نہ نمودن و علم لاف و رستی تست و علم و علم اندازی و روے گردانیدن
از عمل دلیل سستی تست در عمل **قولہ** دعوی دانش کنی از جاہلی ہ حاصل تحصیل تو بیحاصلی ہ از جاہلی
از سبب جاہل بودن چہ علم بغیر عمل جہل ست مصرعہ ثانی تعبیر مشروط بحذف حرف شرط مصرعہ
اول جزا یعنی چوں از تحصیل علم تو عمل حاصل نشد دعوی نمودن دانش جہل ست مطلق **قولہ**
خواجہ زند بانگ کہ صنعت درم ہ مس شود از جودت صنعت زرم ہ تمثیل مطلوب سابق خواجہ لفظ
تعظیم ست چنانچہ میاں صاحب بانگ زند دعوی کند کہ صنعت درم بیان بانگ صنعت درم ای
کیمیا گرم چنانچہ مصرعہ ثانی تفسیر اوست جودت بالفتح نیکی میم درم مضاف الیہ صنعت درم
یعنے مس از نیکی صنعت من زر میشود **قولہ** لیک اگر دست بجیبش نہی ۔ چوں کف مفلس بود
از زر تہی ہ جیب بالفتح گریبان پیراہن مراد کیسہ است چہ زر بدستور ایران نزد گریبان باشد
قولہ کیسہ کہ خالی بود از زر و سیم ہ دعوی اکسیر چہ سود از حکیم ہ اکسیر بالکسر دار و کیمیا کہ بداں زر و
نقرہ شود **قولہ** جمع کتب از سرہ و ناسرہ ۔ کردہ چو خشت ست بگرد تو ترہ ہ لفظ جمع مربوط بکردہ آست
اے جمع کردہ سرہ و ناسرہ صحیح و غلط ست ترہ بالفتح و التشدید گل تر کہ تا بدیق طین خوانند و نیز تودہ گرد
اینجا مراد بمعنی تودہ است و بہ تخفیف برائے ضرورت شعر ست یعنی کتب صحیح و غلط جمع کردہ شدہ گرد تو
مثل تودہ خشت ست **قولہ** آں ترہ کن رخنہ کہ از چار حد ہ بستہ میان تو و مقصود سد ہ آں ترہ لے خرد
کتب رخنہ کردن شکستن مقصود باری تعالی **قولہ** ہر ورقے زاں کتب آمد حجاب ہ زاں حجب تو بتو رخ را
بتاب ہ تو بتو بضم فوقانی و واو مجہول و ضم فوقانی ثانی و پیچ **قولہ** تا بیری از ہمہ فرد اسبق ہ
زاں کتب امروز بگرداں ورق ہ مصرعہ اول تفریع بر مصرعہ ثانی از ہمہ لے ادہمہ کس سبق بمعنی سبقت
ورق گردانیدن دور شدن **قولہ** علم کہ خواندی برہ ناصواب ۔ باشد داں علم سیہ رو کتاب ہ
برہ ناصواب لے برائے راہ رفتن بد عملی و فریب و ریا کتاب اعمالنامہ **قولہ** نور دل از سینہ سینا مجو
ز کشی از چشم نہ بینا مجو ہ سینا نام پدر بوعلی حکیم از سینہ ذکر ظرف ارادہ مظروف ست ای معلومات
کہ در سینہ سینا ست مصرعہ ثانی تمثیل مصرعہ اول است **قولہ** جانب کفر ست اشارات او ہ باعث
خوف ست بشارات او ہ اشارات و بشارات او باعث کفر ست کہ در وے وثوق بر اسباب ست
نہ از مسبب الاسباب **قولہ** فکر شفائش ہمہ بیماری ست ہ میل نجاتش ز گرفتاری ست ہ فکر لے فکر
کردن میل میل کردن بیماری و گرفتاری از سبب آنکہ مطالعہ ایں کتب اعتماد بر اعمال و اقوال آں ست

ونسیان از فاعل مؤثر حقیقی چنانچہ در بیت لاحق میفرماید **قوله** قاعدۂ طب کہ بقانون نہاد و بلے
نہاد قاعدہ بیرون نہاد و لیک نہاں ساخت سر اہل طلب ۔ روئے مسبب بحجاب سبب
بحجاب سبب متعلق بنہاں ساخت است پس حاصل از علم سبب باز نظر دور کردن ست مسبب
حقیقی نصب العین داشتن تا از شرک خفی متبرا گردد چنانچہ میفرماید **قوله** خاصیت علم سبب سوزی
است ۔ شیوۂ جاہل سبب آموزی است ۔ یعنی چون علم سبب آموزی کرد جاہل گشت نہ عالم **قوله**
طب نبی جوی کہ طب الہی ۔ سازدت از جملہ علل اجنبی ۔ طب الٰہی عبارت از ترتیب باطن بحصول
معرفت الٰہی ست و ایہام بدانکہ کتابے ست علل علل باطنی از ہوا و ہوس و شرک خفی و ریا وغیرہم
قوله از مرض جہل شفا بخشدت ۔ وار کہ نفس صفا بخشدت ۔ جہل سبب آموزی کہ در لفظ تحقیق
تیرگی فاعل بحت ہست طب النبی ست **قوله** تا بدنا سباب علل رو بے تو ۔ و آگہ از ہر چہ نہ حق خوئے تو
فاعل تابد طب النبی مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست ہر چہ ۔ حق لئے غیر حد آنکہ اسباب و علل باشد
قوله عمر تو شد صرف اصول و فروع ۔ ہیچ بمقصد باصلت رجوع ۔ بمعرفت خرج اصول مسائل مدلل
فروع مسائل غیر مدلل اصل معرفت حق تعالیٰ ۔ **قوله** ہیچ و توجہ ز مقاصد خوشیت ۔ از طلبات
بمواقف نایست ۔ مقاصد معارف الٰہی مواقف نام کتاب معروف و ایراد مقاصد و مواقف از
تناسست ۔ **قوله** بر تو چو بکشاد ز مفتاح راہ ۔ دولت فتح از در فتاح خواہ ۔ مفتاح نام کتاب
مشہور در علم معانی براہ راہ معرفت دولت فتح فتح لے کشایش راہ معرفت فتاح اسم من اسماء اللہ
تعالیٰ و ایراد مفتاح و فتاح و فتح از صنعت استقاق ست **قوله** کز مواقع دل تو صاف نیست
کشف موانع حد کشاف نیست ۔ موانع موانع راہ معرفت حق کشاف تفسیر قرآن ست از جار اللہ زمخشری
قوله نور ہدایت ز نہایہ مجو ۔ راہ نہایت ز نہایہ مجو ۔ نہایہ نہایہ ہر دو نام کتاب ست در فقہ مشہور
بدانکہ راہ معرفت بہمیں خواندن علم فقہ طے کردہ نمیشود بلکہ معرفت در تہذیب اخلاق ست چنانچہ
فرماید **قوله** ترک نفاق و کم تلبیس گیر ۔ علم ز سر چشمۂ تقدیس گیر ۔ ترک و کم ہر دو مترادف اند تقدیس
مقدس بودن از ذمائم بشریت و تخلقوا باخلاق اللہ گردیدن **قوله** ہر چہ نہ قال اللہ
قال الرسول ہست سراہل فضیلت فضول ۔ ای ہر چہ قال اللہ نہ قال الرسول است
موافق قال اللہ و قال الرسول نیست اہل فضیلت اہل اللہ و فضول لایعنی **قوله** فضل مدان بیش
فضولی مکن ۔ با جہل از حد رفتہ جہولی مکن ۔ فضل ضامن و عطیہ علم بر تو فضل حق اللہ است فضولی کن
ای کفران نعمت مکن و آن نعمت را بیجا کہ طلب جاہ و تلبیس وغیرہ باشد خرج مکن بیجا خرج کردن نعمت کفران ست

و این بیت مشتمل بر صنعت اشتقاق ست **قوله** علم چو داوت ز عمل سر مپیچ ۔ دانش بیکار نیرزد به هیچ
فاعل داو ضمیر خداوند تعالیٰ دانش علم بیکار بی عمل پس باید که علم را با عمل متعلم و مطرز ساختی آنگاه بر جادهٔ
وعظ استاده دیگران را موعظت فرمائی تا در وعید یا ایها الذین آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون کبر
مقتا عند الله نیفتی چنانچه پیغمبر باید **قوله** بایدت اول علم اندوختن + پس دگران را ادب آموختن + و چون
بعد از تعلیم خود دیگران را تعلیم کنی باید که بران مزد طلب نه شوی تا از ثواب اخروی باز نمانی چنانچه
پیغمبر باید **قوله** چون دگران را شوی آموزگار + کم طلب آن را عوض از روزگار + آموزگار آموزنده از
روزگار بیان عوض ست روزگار چیز دنیاوی زیرا که **قوله** علم بود جوهر و باقی سفال + آن چو حقیقت
دگران چون خیال + سفال بکسر سین مهمله و فا و الف گل پخته و پوست گردگان و پسته و بادام و امثال
آنها حقیقت اصل شئے و ماهیت آن خیال بالکسر پندار و شخصی و صورتیکه در خواب دیده شود
یا در بیداری **قوله** بیع جواهر بسفالی که چه ۔ بذل حقائق بخیالی که چه ۔ که چه بیان گفت محذوف ست
ای بگو که چه فایده و حاصل دارد جواهر و حقایق علم سفال خیال غیر علم حکایت برین معنی ایراد یافت

حکایت عالمی که در چاه افتاده بود و دست به شاگرد خود نداد تا جزاء آخرت از دست نرود

قوله عالمی از چاه جهالت برون ۔ در رهی افتاده بچاهی درون + چاه جهالت جهالت چاه است چاه واقعی **قوله** هیچ بدو دست نداد کش براه
مانده وران راه چو یوسف به چاه ۔ مدد به فتحتین یاوری و یاوری **قوله** سایه صفت در تگ چاه
آرمید + سایه شخصی لب چاه دید + تگ بفتح فوقانی بن چاه پائین ۔ **قوله** نعره برآورد که ای ره نورد
از سر احسان و مروت مگرد + کای ره نورد بیان گفت محذوف ست راه نورد صفت منادی
محذوف ست مصرعهٔ ثانی مقصود بالندا از سر احسان الخ ای احسان و مروت کن **قوله** پای
مروت بسر چاه نه ۔ دست بافتادهٔ از راه ده + اضافت پای مروت لامیه ست **قوله** راه رو
آمد بسر چاه و گفت ۔ دست بده ای به غم و آه جفت + کای بیان گفت اول محذوف ای گفت که
دست بده نغم و آه جفت صفت منادی محذوف ست و دست بده مقصود بالندا ست **قوله** گفت
نخست از کرم عام خویش ۔ گو خبری از لقب و نام خویش ۔ فاعل گفت عالم کاف اول نخست بیان گفت
محذوف ست عام صفت کرم بدانکه علم بر سه قسم ست لقب و اسم و کنیت لقب آنکه مشتمل بر مدح باشد چون ناصر الدین
و کنیت آنکه مصدر بعبد و ابو و ابن باشد چون عبد الله و ابو القاسم و ابن یمین و اسم آنکه از ینها
معرا باشد چون محمد و احمد **قوله** گفت که شاگرد کمین توام + در ره دین خاک نشین توام + فاعل گفت راه رو

قوله گفت که ما شاکی ازین چاه پست • ورنه هم امروز بدست تو دست • من که به تعلیم میان
از غرض سود و زیان رسته‌ام • حمله که به تعلیم میان بسته‌ام صفت قوله کوشش من از بهر
حاصل غیر عمل جاودانی است • از بهر جود مسدی صفت کوشش ست کوشش مبتدا و مصرع
خبر قوله کی بمنزلت دگر آن انجمن • وار غرض آلودگی انگیزش پیشین و در هر دو مصرع راجع به کوشش
غرض غرض اے حلے دیگر قوله ور تبه این چاه نشینیم اسیر • تا شوم بیغرضی دستگیر • تا غایت
است یا بیغرضی تکیه ست قوله پایهٔ علم چو بلند اوفتاد • هرچه جز آنم به پسند او فتاد
به علم جز آنم غرض دیگر سوای این علم قوله همت جامی ز بلندی گرفت • از شرف
حمله که بلندی گرفت صفت همت ست قوله علم پسندید ز طبع بلند • هرچه پسندید بما بخش
پسند • مصرع ثانی دعائیه است **مقالهٔ سیزدهم که در مخاطبهٔ سلاطین که اگر بر دیگران**
می تابند آسمان عدل را چشمهٔ آفتاب اند و اگر همه گرد خود میگردند طوفان ظلم
را گرداب قوله اے به سرت افسر فرمان دهی • افسرت از گوهر احسان تهی •
صفت منادی محذوف است مصرعهٔ ثانی مقصود بالنداء گوهر احسان احسان قوله زیور افسر
توان گوهر ست • خالی از آن مایه ور دو سرست • زیور بمعنی لازمی زیب آن گوهر گوهر احسان
از ان اے از احسان مایه موجب قوله گرد میان تو مرصع کمر • قبرهٔ ما را مدد تا کمر
گوهر ما مگر شد پید بیگلے گوهر مکر شد - قوله لیک از آن مهره که روز شمار • بیع رسانند بتو در
مهره بالضم معروف یعنی سنگ و گوهری که و نیز سنگ لیث که بدان کاغذ مهره زنند و قبر
تریاک و اینجا معنی تریاک ست روز شمار روز قیامت مارا مار اژدری قوله تحت زرت آتش و گوهر
هست ور خشنده چو اخگر درد • تحت مبتدا آتش خبر گوهر مبتدا چو اخگر خبر در دو مصرعه ادا ساخته
تحت ذکر در مصرعهٔ ثانی راجع به آتش قوله شعله سجال در زده آن آلست • لیک بس بیخودی
خوش نشست • آن آتش تحت زر تا ہم نشست مضاف الیه جان بیخودی قوله چون بخود آئی رستراب
آمده آن سوختگی بر تو زده • این شعر قافیه معلوم و مجهول ست قوله بر دمت از درد دو صد قطره دا
از بن هر موئی تر اداد و بیرون • هر دمے هر دم بعد مرگ تا هر دست مضاف الیه هر موئی ست ترا
بمعنی لازمی چکیدن فاعل تر اداد و دو صد قطره • قوله سود سر ایوان تر ابر سپهر • تشتهٔ آن
معارض مهر • مار تما علامت اضافت ایوان ست بنا بر خطاب بمعنی سپهر سودن بر بلند شدن تشبیه
آن فرص منقش که در عهاد برو نگارستان راست کنند و هر یکه منقش باشد در سقف با الشهابیه

معارض مقابل **قوله** قصر تو چوں کاخ فلک سر بلند ، حادثہ را قاصر ازانجا کمند ، دریں بیت مشتمل بر صنعت اشتقاق ست قصر بالفتح کوشک یا خانہ بزرگ قاصر کوتاہ وایراد قصر و قاصر از اشتقاق **قوله** حارس در بواب ترا بر سگاں بستہ پئے حفظ تو راہ خیال ، حارس پاسبان بواب دربان سگال بکسر سین مہملہ و کاف پارسی و الف دشمنی و خصومت و اندیشہ و سخن بد سگال دشمن خیال خیال بد سگال ای چناں محافظت نمودہ کہ خیال دشمن در آنجا نرسد **قوله** لیک بنا زند بکر و حیل لیعنی آرزشد کہ آید اجل ، زود بود کہ آید اجل از کمیں ، شیشۂ عمر تو زند بر زمیں ، کمیں پنہاں کردہ و قصد شکستن دشمن بر سبیل تشبیہ شیشۂ عمر عمر بر زمین زدن شکستن ، **قوله** نقد حیات تو بغارت کشد خصم ترا تخت بغارت برد ، نقد حیات حیات فاعل برد در مصرعۂ ثانی تخت **قوله** کنگر کاخ تو بخاک افگند طاق بلندت بمغاک افگند ، طاق مبنی کوشک کاخ ، طاق بخاک افگندن پست نمودن و ویران کردن و ایہام کہ کاخ تو ویران ساختن خاک میشود **قوله** افسرت از فرق فتد زیر پائے ، پایۂ تخت تو بلغزد ز جائے ، تاج از فسرت مضاف الیہ فرق ست زیر پا افتادن پست شدن لغزیدن پایہ فتادن و منکر شدن پس باید کہ ایں احوال را در فکر آوردہ دل در نہاں بندی و بہ تعمیر کاخ و تخت خروی کم بندی چنانچہ میفرماید **قوله** روز سے ازیں واقعہ اندیشہ کن ، قاعدۂ دادگری پیشہ کن ، ایں واقعہ ای واقعہ مذکورہ دادگری پیشہ ای دادگری **قوله** ظلم ترا بیخ چو محکم بود ، ظلم تو ظلمی ہمہ عالم بود ظلم ترا بیخ ای بیخ ظلم تو عالم ہمہ عالم ای موجب ظالم بودن دیگراں از متعلقان تو **قوله** خواجہ بخانہ چو بود دف سرا ، اہل سرا رقص ہمہ کو بند پا ، تمثیل ما سبق **قوله** شہر ز آشوب تو غارت شود ، تا تہ یکے خانہ عمارت شود ، بیان ظلم و تعدی پادشہری برائے عظمت ست آشوب شور و غوغا مراد از ظلم تا تہ مضاف الیہ خانہ است **قوله** کاش کنی ترک عمارت گری ، تا نہ کشد کار بغارت گری فاعل کشد عمارت گری **قوله** باغ ز آسیب تو گردد تلف ، تا تہ در آید تہ و سیبی بکف ، آسیب ظلم و تعدی تا تہ مضاف الیہ کہ عشمت ایکف تو مخفف تا نفوقانی والحرف اظہار دو معنی عدد و فرد **قوله** بہ کہ ازیں سیب کنیت بود ، ورنہ بہر سیب سیبت بود ، حسیبت امالہ حساب **قوله** میوہ مرغے سر خوان تو ، از حرم میوہ در باغ یتیم ، ایں بیت مشتمل بر صنعت لف نشر غیر مرتب ست یعنی میوہ از باغ یتیم و مرغ از حرم بیوہ بر سر خوان تو ہمیشہ موجود ست **قوله** مطبخیت ہمہ ز خوشی و رشت ، میکشد از پئے تو ہر کوزہ لپشت ، بادنقرا میر شکاراں لفین ، طعمہ دہ از جوزہ ہر سیر زن ، میر شکاراں بازدار از چتہ بچہ ماکیاں نامادہ ترا بمعنی براے مائے براے باز تو **قوله** بارگی خاص ترا اہر سپیں ، کاہ وجو از

ملک و خلافت الخ یعنی سلطنت رانی و دین پروری را و ہمت خود یکساں نہاد و **قوله** کوہ نشیناں

کز ظلم سپاہ + خواستہ بودند ز سرہائے راہ + پویہ کناں بر سر راہ آمدند + بہر خبر پرسی شاہ آمدند

کوہ نشیناں مبتدا کہ ز ظلم سپاہ الخ صفت کوہ نشیناں پویہ کناں الخ صفت سپاہ ای سپاہ پادشاہ سابق

یعنی کوہ نشیناں کہ از ظلم سپاہ پادشاہ سابق گریختہ کنارہ گرفتہ بودند بر سر راہ آمدہ پرسیدند گفتند

قوله کاں شہ پیشینہ ستمگر چہ شد + حال وی از گردش اختر چہ شد + گردش اختر ای گردش طالع

قوله دین شہ عادل چو فیروزہ روز + کیست کہ شد عالم نیر فروز + روز معروف و کنایت

روزگار ہم و گویند فیروزہ روز یعنی فیروزہ روزگار نیر آفتاب **قوله** رہ سپری گفت چساں یافتید

ایں خبر خیر کہ بشتافتید + یا در راہ سپری برائے وحدت ست راہ سپر راہ و این خبر مفعول یافتید

کاف کہ بشتافتید مفاجاتی ست یعنی چگونہ ایں خبر یافتید کہ ناگاہ بشتافتید **قوله** مژدہ رسانند کہ بود

دلیر بر رمہ زیں پیش بسے گرگ شیر + بر رمہ او گرگ دلیری نماند + شیر بخونخواری و شیری نماند

خونخواری شیری ای خونخواری کہ منسوب بہ شیر ست **قوله** برہ و گرگ اند بہم در خرام + آہو و شیر اند

بہم گشتہ رام + رام مطیع و منقاد + **قوله** ایں ہمہ از دولت خسرو است + کز قدمش رسم عدالت نو ست

مصرعہ ثانی صفت خسرو + **قوله** آں ز خساست صفت گرگ داشت + بر سر ما گرگ دگر میگماشت

آں ای سلطان سابق خساست ناکسی و زبون شدن گرگ دگر ای ظالم دیگر + **قوله** واں ز کرم

چوں بہ بزرگی رسید + گرگ ز سر کسوت گرگی کشید + ایں ای پادشاہ حال گرگ مردم ظالم **قوله**

ہست دریں مرحلہ خورد و بزرگ + با دہن یوسف و دندان گرگ + انتقال مولوی رحمہ است عجب

حال زمانہ خویش ایں مرحلہ دنیا خورد و بزرگ تمام مردم دہن یوسف دندان گرگ یعنی ظاہر مثل

یوسف نیک رو و باطن مثل گرگ درندہ **قوله** گرچہ بود خوش لب خندان شاں + جامی و

صدہ خم زدندان شاں + خوش صفت مقدم لب لب مضاف بہ صفت و موصوف بہ صفت خود

مضاف بلفظ شاں جامی و صدہ خم داو میان برائے ملازمت صدہ خم است چنانچہ دست من

دامن تو چنانچہ خواجہ حافظ فرمودہ نظیر دل خرابی میکند دلدار را آگہ کنید + زینہار ای دوستاں

حال من و جان شما + مقالہ چہاردہم در اشارات بحال وزیران و دبیراں

قوله اے چو قلم صورت خود کردہ راست + میل قلمہائے کجی از تو خاست + اے حرف ندا و

منادی محذوف تا کہ وزیر و دبیر باشد چوں قلم صورت خود کردہ راست صفت منادی ست

مصرعہ ثانی مقصود بالذات صورت خود کردہ راست اے ظاہر خود را راست نمودہ قلمہائے کج ظلم نویسی

اے تا چند بیکاری الخ یا مد بیکاری فارسی برائے نکرہ ست جملہ کہ بعوی ست بعد صفت کاروبیدہ ست
کہ جوہے ست بقلم پیوند و نوشتن تعند رشود قولہ چند مددگاری ظالم کنی ۔ وازمددوش کسب مظالم کنی
ظالم اے بادشاہ ظالم کسب مظالم کنی اے برخود مظالم ہائے جمع کنی قولہ تا ببری از دل ظالم غبار
گردن مظلوم کنی زیربار ۔ بیان مددگاری ظالم عیار دلال قولہ خرمن دہقان کہ بخون جگر کشتہ وی
آمدہ دردہ ببر ۔ سوختہ آتش بیداد تست ۔ دانہ وکاہش شدہ برباد تست ۔ خرمن دہقان مبتدا
موصوف کہ بخون جگر کشتہ وی الخ ابیت صفت اوسوختہ آتش بیداد تست خبر ببر آمدن حاصل
آمدن وکاہ بکاف تازی خس قولہ نقل کنی دانہ بانبار شاہ ۔ کاہ بری بہر ستوری سپاہ ۔ بیان بر باد
دادن دانہ وکاہ اے ملک دہقان نقل لفتحتین از جائی بجائے بُردن قولہ حصہ دہقان چو شوی غور
رس ۔ دانہ شک کہ روی دست بس ۔ حصہ دہقان مبتدا مصرعہ ثانی خبر و مبتدا و خبر برائے شرطیت
اے چوں غور رس دہقان بشوی حصہ وے دانہ اشک و کاہ روئے بس ست غور بالفتح منفعت رسانیدن و دانہ
اشک اشک گردونے روسے کہ مثل کاہ زرد ست دہقان معرب دہگان بکسر دال مہملہ و سکون ہائے و کاف
پارسی والف مضارع قولہ مایہ تاجر کہ زآوارگی جمع نشد جز بہ جگر خوارگی شد ز برائت ہمہ صرف زکوۃ ۔ دکرف
قبض ست ہنوز آں برات ۔ مایہ تاجر مبتدا موصوف کہ زآوارگی الی آخر بیت صفت او شد ز برائت ہمہ صرف زکوۃ
جز آوارگی کہ پیش از جمع شدن داشت برات بیزار شدن الخ غیث با تنداں در اینجا مراد کاغذ ست کہ عمال گدر و
چکے وقت خلاص مال سوداگراں را نوشتہ میدہند کہ درینجا حاصل گرفتہ شد باز عاملی مزاحم مال ایشاں
نشود و آنرا در ہندی بیٹہ گویند و برائتہا ئے از سبب بیٹہ گرفتن از مال زکوۃ بالفتح بخشش حصہ از مال
کہ در راہ خداوند تعالے صرف کنند و اینجا مراد ہائے ست کہ عاملان حصہ چہلم از مال تاجر بگیرند ہمہ صرف
زکوۃ اے ہمہ مال تاجر خرچ براں ذات گردید و ہنوز آں بیٹہ بدے نرسیدہ قولہ کاسب چیارہ
کہ در شہر و کوے ۔ ز آبلہ دست کند آبروے ۔ در کف نہ آئین ستمگاریش ۔ ہیچ بجز آبلہ بگذاریش کاسب
مبتدا موصوف کہ در شہر و کوی تا آخر بیت صفت و بیت ثانی خبر ز آبلہ دست الخ اے از دست
و محنت خود آبروئے طلب میکند شیوہ ستمگاریش الخ مضاف الیہ کف اے در کف از بجز
آبلہ نہ گذاری و ہر چہ از محنت و مشقت مبلغ بدست او رسد ہمہ بر گیری قولہ خارکش پیر کہ چوں
خارپشت ۔ خم پوشش پشت تہ بار درشت ۔ چوں شود از خار تہی پشت او ۔ قیمت آں ارکشی از مشت او
شین پوشش مضاف الیہ پشت ست اے پشت او کہ مثل خار پشت از بار پشتہ خار خم باشد قولہ گاوک
شیر آور و ہر پیرزال ۔ خرج شد از تو بخراجات سال ۔ گاوک تصغیر گاو اے گاو خورد خراجات مال مزاحم

که هر سال بر سر هر کس مسلح متر گیرند و در هندی ترنی و پایه گویند قوله گرسنه و تشنه شده
گرسنه گیرد خون جگر میخورد اکنون چو شیره گرسنه و تشنه حال از فاعل شده گوشته گیر که پیرزال با
قوله مال یتیمان بربست پایمال - حاصل سایل ز تو دل سوال - رہبت لے در راه ظلم تو دل
بالضم و تشدید لام حاری دخوار شدن و بالکسر رمی و رم شدن قوله ریو طفلانت رضیع لئیم
بست زر سائل و در یتیم و لئیم ناکس و بخیل یتیم طفل بے پدر از آدمی و بچه درار پائے از چار پائے
و در یتیم نعیس و یگانه از مرحارید سایل و در یتیم هر دو مبتدا و ریو طفلات خبرای زر سایل و در یتیم زیور
طفلان تو ست قوله مطرب تو آنکه با بانگ سند مال فلان گوید چو نست و چند حیله بصد
گونه نمودن تواں و واد کشی آں مال ربودن تواں و نمودن تواں لے تواں نمودن و همچنین
ربودن تواں لے تواں ربودن مطرب تو اے خوش تو قوله نقل شب عیش تو نقل سخن
نو سواز تیره دلاں کہن ، نقل اول بالضم چیزے کہ مستاں خورند خارج از طعام مثل کباب چیز آں
و ثانی نقل سخن بیاں حکایات ظلم نو بنو تاره بتاره و گفتن ناقلاں تیره دلاں ظالماں گذشته
نو بنو صفت سخن تیره دلاں متعلق سخن لے حکایت ظلم ظالمان پیشینگاں نقل عیش تست قوله
کار تو شد بار دل صد ہزار و شرم مدار کار و بار و بار رنج صد ہزاراں صد ہزار لے صد
ہزاراں مردماں قوله پیش کس دست تطاول برون بکر تو قلم شد چو قلم شد نگون و پیش اسے
پیش از ایں وقت تطاول گردن کشی و تکبر کردن و گردن دراز نمودن بوقت نگرستن و کتابت از
ظلم ست روبقتح برائے مهمل معنی رفتن و اینجا مصدر معنی مفعول ست پس قلم رو معنی شخصیکه بروے
قلم جاری شد باشد لے رعیت سر نگوں شدن ضعیف شدن قوله شاه تو بد نام رعیت
خراب و ملک زغوغاے تو در اضطراب و غوغاے تو لے ہجوم ظلم تو قوله کن نظر تجربه در ہمسراں
تا نه شوی تجربه دیگراں و ہمسراں لے وزیراں دیگر که سابق بپاداش ظلم رسیده اند دیگراں لے
وزیراں دیگر آینده قوله تجربه چوب و پہلوے تخت و به که بعبرت نگری بر درخت و سخت یعنی بسیار عبرت
بالکسر پند و پند گرفتن تجربه الخ مبتدا خبر او محذوف ست لے تجربه چوب بر پہلوے تو بسیار بہتر
نیست و آنکه به عبرت نگری الخ قوله لیک سر تجربه گیر بیست و تجربه جز جرص و زیرت نیست
حکایت موافق ایں بیت یاد یافته حکایت و راز دستے که دست و پے ببرید ند و از
قلم وزارت کوتاه شد قوله بود یکے شاه که در ملک و مال و عهد وزیرے چو ہیدی
به سال و در ملک و مال ظرف و وزیری چوں رسیدی بسال ست یا مر وزیری فارسی

برائے وعدہ دست **قولہ** دست قلم سانش جدا ساختی۔ چون قلم از بند براند ختی + شین سانش مضاف الیہ دست ست لے دست او و مصرعہ ثانی تفسیر قلم سانش ست از بند ملے بند دست **قولہ** بہ کہ گرفتی زہوا دست او + پایۂ اقبال شدی پست او + ضمیر او کہ در مصرعہ اول ست راجع بہ وزیر و در مصرعہ ثانی راجع بہر کہ اقبال لے اقبال وزیری پست او لے زیر پائے او **قولہ** دست وزارت لوی آرآستی جان حسود ش زحسدش کاستی + دست بفتح وال مہملہ و سکون سین مہملہ ید و فائدہ و نصرت و ظفر و صدر و مسند ملوک و صدور و قوت و قدرت و طرز و روش و کرت و مرتبہ و دستور فرہنگ نصر الدین و اینجا بمعنی مسند ست **قولہ** وزی ازین قاعدۂ ناپسند + ساخت جدا دست وزیری زبند + قاعدہ ناپسند دست بریدن وزیر فاعل ساخت پادشاہ ز بند از و بند دست **قولہ** دست بریدہ بہوا در فگند + تاش بگیرند صلا در فگند + تاش بگیرند تفریع صلہ در فگند ست فاعل در فگند ضمیر کل پادشاہ و شین تاش راجع بدست بریدہ **قولہ** چشم خرد کرد فراز ان وزیر + وست گرد دراز آن وزیر + وزیر ای وزیر دست بریدہ **قولہ** دست خود از بیخردی خود گرفت + بہر وزارت رہ مسند گرفت + بیخردی باعتبار عبرت پذیر نا شدن از یکدست بریدن چنانچہ سیفر باید **قولہ** تجربہ نگرفت ز دست نخست + دست خود از دست دگر نیز شست + دست شستن نا امید شدن **قولہ** جامی ازین پیش کہ دست اجل + دست تو کوتہ کند از امل + دست امل از ہمہ کوتاہ کن + در صف کوتاہ املان راہ کن + کسانیکہ دست خود از جمیع امانی کوتاہ گرداند +

مقالۂ پانزدہم در تنبیہ آنانکہ صبح شیب از شب شباب شان دمیدہ و در آن صبحگاہ نسیم آگاہیے بمشام ایشان نرسیدہ۔

صبح شیب لے پیری شب شباب لے جوانی در آن صبحگاہ لے در شیب **قولہ** لے تنت از شمع گداز ندہ تر۔ شعلہ زنان آتش شیبت ز سر + ای حرف ندبت از شمع گدازندہ تر تا آخر بیت ثانی صفت منادی محذوف ست و بیت ثالث مقصود بالند است از شمع گداز ندہ تر بہ سبب پیری آتش شیبت شیب تا ر شیبت مضاف الیہ سرست **قولہ** دادہ سر سبز تو آتش فشان۔ از شجر اخضر و نارش فشان + سر سبز لے جوان باعتبار ماضی آتش فشان باعتبار حال صفت سر و فشان مفعول او از شجر اخضر نار بیان فشان ست شین نارش راجع بہ شجر لے شجر اخضر کہ بروی نار شدہ حاصل آنکہ سر تو کہ در جوانی سر سبز بود و در پیری سفیدی گرفتہ گویا میگوید کہ از شجر اخضر نار بر آمدہ است و درین بیت تلمیح ست بآیۂ کریمہ کہ اَلَّذِیۡ جَعَلَ لَکُمۡ مِّنَ الشَّجَرِ الۡاَخۡضَرِ نَارًا فَاِذَاۤ اَنۡتُمۡ مِّنۡہُ تُوۡقِدُوۡنَ **قولہ** چرخ کہ بر فرق تو کافور بیخت + بر تو ہم از شعر تو کافور ریخت + تاکہ کند سردی

یہ آیت پارہ ۲۳ سورۂ یٰسین میں ہے۔ ترجمہ جس نے (یعنی اللہ نے) نکالی تمہارے لئے سبز درخت سے آگ پس ناگہ تم اس سے سلگاتے ہو۔

کافور

بردلِ گرمت ہوسِ خواب خورد + کافورِ معروف و آں دو گونہ ست یکی از درخت می آید کہ آنرا جود انہ
و بہیم سیلی گویند و دوم عملی کہ از کیور بسیار سد و آنرا ریاحی نامند و بیر نام یادشاہ شہر بغداد کہ آدمی خوار بود
رستم شہرہ سے راشنح کردہ واد رکشتہ و اینجا مراد سفیدی ست شعر بالفتح موئی و ایہام بہ پر دیزن فاعل
کند سردی کافور ہوس ست خواب خورد مفعول اوّل کند سرد مفعول ثانی او گرم صفت دل ست لے
دل کہ گرم ست در ہوس کامرانی تا م گرمت مضاف الیہ دل ست **قولہ** کردہ شب موئی تو تصویر صبح
روز اجل راست تباشیر صبح + شب موئی لے موئی سیاہ تصویر صورت و اینجا مراد حاصل مصدر ست اے
صورت تصویر صبح لے صورت سفید روز اجل مضاف الیہ تباشیر صبح ست لے تباشیر صبح روز اجل
است و تباشیر بالفتح نام دارو ست سرد مزاج برنگ سفید تباشیر کل شیٔ اوّلہ در بدستانی اوّل صبح
و اینجا مراد معنیٔ اخیر ست حاصل آنکہ موئی سیاہ تو کہ سفید گردیدہ است یقین بداں کہ ایں سفید
آثار صبح روز اجل ست لے اجل نزدیک رسید فکر کوچ بکن **قولہ** گردش دولابی چرخ بریں +
بر سر آرام گرفتہ زمیں + پس زمیں سنگ زیریں ست و آسمان سنگ زبریں بر دو آسیا گشتہ دو لہ و دینا
دے وجود مرد ماں ارادہ نمودہ چنانچہ میفرماید **قولہ** کالبد جو آزادگاں + در تہ سنگ ستم افتادگان
آمد کناں پس کہ لغز سودہ کاست + موئی تو بر گرد اراں آسیاست + چہ جو بمعنی صعت کالبد مصرعہ
ثانی ست اوّل صفت آزادگاں ست فاعل فرسودہ کاست چرخ کالبد آزادگان مفعول آں پر گرد
لے پر گرد آرد لے وجود آزادگان دانہ دار می ساید و آرد میکند و انآں آسیا گرد آرد نمودے تو رسیدہ و
سفید گشتہ وجہ تخصیص آزادگان آنکہ مورد ملا و مصائب آسمانی وجود آزادگان ست چنانچہ
حدیث شریف اَشَدُّ الْبَلَاءِ عَلَی الْاَنْبِیَاءِ ثُمَّ الْاَوْلِیَاءِ ثُمَّ الْاَمْثَلُ فَالْاَمْثَلُ مراد آزادگان ست
قولہ پشت تو ما سد کماں گشتہ کوز + خشک شدہ پوست براں ہمچو توز + خشک شدہ پوست براں لے بر آن
پشت خمیدہ تو توز نام درختے و چیزے کہ بر کمان ہے میپیچد بتازیش جبار خوانند ابراہیم شاہی **قولہ**
رشتۂ اشکِ تو براں بستہ زہ + ناوک آہ تو براں تیر بہ + رشتۂ اشک مدی کہ ار حرد آوردن اشک
مقصود میشود بر آں ای بر کمان ناوک آہ آہ بر آں ای بر زہ تیر بہ لے تیر بر زہ نہ دلیس ایں صورت
تیر و کماں کہ بتو عطا گشتہ برائے آں ست کہ باں شکار طاعت الٰہی و عہد ار نامتناہی کہی یعنی عمر سالی از
دست رفتا نیقدر ر و ز منیکہ میسر ست او دست بہ ز بکار ے مشغول شو چنانچہ میفرماید **قولہ** حربۂ
آں ست کہ کارے کنی + در رہِ مقصود شکارے کنی + مصرعۂ ثانی تفسیر کارے کنی ست در رہ مقصود لے
در راہِ حق تعالیٰ شکارے لے تو بباز و بدکردار و پائے افشردن در طاعت پروردگار **قولہ** قدِ تو لام الف

آمد عصا، هر دو پئے نفی وجودِ تو لا یعنی در آئینۂ لوحِ وجود، نفی شو و صورتِ بو و تو زود، جملهٔ الف
آمد عصا معطوف بر قدم تو لام است اے قدِ تو مثلِ لام ست و عصا مثلِ الف ست هر دو ای
الف لام آلا اے صورتِ حرف لا که موضوع برائے نفی است بیت ثانی تفسیر بیت اوّل ست
حاصل آنکه شکل تو که از ضعف بدیں هیئت گشته یقین بداں که مرگ تو نزدیک رسیده پس باید که مستعد
راهِ عقبیٰ گردی و زادِ ایں راه مهیا داری قوله یک نشناسی ز دو وقتِ شمار، تا نکند شیشه دو چشم تو یار
یک نشناسی ز دو ای امتیاز یک از دو نه کنی شیشه اے شیشهٔ عینک قوله پا بدم مار زنا و یدنت
خلق به فریاد ز نشنیدنت، دُم بالضم ترجمه ذنب تار و یدنت مضاف الیه پائے اے از کم دیدن تو پائے
بر مار افتد خلق الخ اے خلق که ترا مخاطب کنند و خطابِ آنها را از گرانی گوش نشنوی به بانگ بلند ترا
بشنوانند و باز نشنوی تا آنکه بفریاد آید قوله سنگ دو اندنت شدی لخت لخت، موم کنون پیش
تو چوں سنگ سخت، لخت لخت یعنی پاره پاره پیش تو اے پیش دندان تو قوله با همه رخنه که
به دندان تست، ناید یک حرف برون زاں درست، به دندان ای در صفتِ دندان تو زاں اے
از دندان قوله نایدت از دست که جنبی ز جائے، تا نه شود دستِ مددگار پائے، تائے نایدت
مضاف الیه دست ست اے از دستِ تو نیاید از دست بر آمدن بمعنی بر آمدن کاف که جنبی بیان لفظ
ایں که پیش از و محذوف ست اے از دستِ تو نیاید ایں که جنبی از جائے بر خیزی قوله لرزش دستِ تو
به هنگام کار، برده ز دستِ تو برون اختیار، لفظ بر دم مربوط به لفظ برون ست اے از دستِ تو اختیار
برون برده فاعل برده لرزشِ دست و اختیار مفعول بر گزیدن و به خواهشِ خود دل بر کارے بستن
رشیدی قوله چوں گره سیم شده مشتِ تو، رفته چو سیماب ز انگشتِ تو، چوں حرفِ شرط مصرعه جزا
گره سیم اے قابض سیم فاعل رفته سیم ست یعنی وقتیکه قابضِ سیم گردد از سبب کمی قوت گیری آں
سیم مثلِ سیماب از انگشتِ تو بدر رفته است قوله قوتِ امساک نماندت بدست، گرچه که امساک ترا دست
بست، امساک، واستدن و نگهداشتن (چنگ در زدن و باز داشتن) قوتِ امساک اے قوت باز داشتن
چیزے در دست امساک ثانی بمعنی بخل لفظ ترا مضاف الیه دست ست در اء علامت اضافت
اے دستِ تو فاعل بست امساک یعنے اگرچه خصلتِ امساک و بخل دستِ تو از سخاوت بسته است
اما قوت گرفتن چیزے در دستِ تو نماند راست آری قوله قاعدهٔ حرص جز امساک نیست
چارهٔ امساک بجز خاک نیست، جمله معترضه برائے تنبیه است قاعدهٔ حرص اے قاعدهٔ حریص
امساک در هر دو مصرعه بمعنی بخل ست پس اکنوں جز ایں چاره نیست، قوله پیش که در خاک شوی

خاک شو پیش از آنکه پاک روی پیش کو در خاک شوی ای درویش از این کو در خاک شوی و نیست پیش در مصرعهٔ ثانی خاک شو ای متواضع و متحمل باش و نخوت و غرور را از سر بدر کن پاک شو از دو باتم و معاصی زیرا که

قوله پیر شدی شیوهٔ پیرانه گیر شیوهٔ پیرانه خوش آید ز پیر شیوهٔ پیرانه ترک هوا و هوس این بیت مشتمل بر رد العجز است و همچنین بیت آینده قوله دست ز فتراک جوانان بدار عشق جوانی بجوانان گذار دست در فتراک الخ یعنی از صحبت جوانان دور شو و محفل ایشان مرو و هوا و هوس انکار و بهر

قوله چون تو از این پیری خوشی طلب کی کند طبع جوانان قبول علت بیت سابق است که لذت الخ یعنی طبع جوانان پیری تو قبول کی کند یعنی چنانچه تو از پیری خود لسوزی جوانان هم از پیری تو متنفر اند پس صحبت ایشان اختیار کردن از محالات است چنانچه حکایت بریں معنی ایراد یافته حکایت سفید شدن پیر سفید موی از نفس آن خورشید گرم خوی که با زلف شبرنگ از صبح سفید موی دم زد و سرد شدن یعنی نمک آمدن و ملول گشتن خورشید گرم خو کنایت از معشوق تندخوی شب رنگ بمعنی سیاه صبح سفید بمعنی سفید ای دعوی سفید موی کرد قوله فصل خزان کز دم باد رزان کارگه رنگ رزان شد رزان خزان بالفتح خا معجمه و را مهمله والف روز هشتم از شهریور ماه اسے اسم و نام فصلی از فصول اربعه دم بالفتح دال مهمله نفس و زان اسم فاعل است از وزیدن صفت باد و رز بالفتح را مهمله تاک و انگور و باغ و رنگ و زهر و بکسر را مهمله مخفف ریز کذا فی فرهنگ جهانگیری و نور الدین اینجا مراد از باغ است رزان جمع باغها و اگر رنگ رزان جمع رنگرز با کاف فارسی که آن را عوام رنگریز نیز گویند و بتازیش صباغ گویند بدین معنی کنایت از باغها باشد و رزان اسم فاعل از رز بکسر را مهمله مخفف ریز معنی کلام چنان میشود که کارگاه رنگرزان ریزنده شد و خراب گردید رنگ بالفتح را مهمله و خفاء نون خوبی و خوشی و رونق کار و شیرین کاری فرهنگ نور الدین رنگ رزان با ضافت است ای رنگ باغها شد یعنی رفتن کارگاه رونق باغها از دم باد خزانی رفته و متغیر شد و لفظ رزان ثانی اگر بمعنی باغها باشد ایراد آن بتکرار خواهد بود و اگر بمعنی انگور باشد بمعنی چنین باشد ای رونق باغها و انگورها رفت فصل خزان ظرف متعلق موی سفید یا رنگ شست ارته دهن کشیدست کز دم باد خزان تا سه بیت صفت خزان است قوله باغ جوان صورت پیری گرفت سبزهٔ تر رنگ زریری گرفت تغییر رونق باغهاست زریر گیاه است زرد که بدان رنگ کنند کذا فی الرشیدی قوله برگ درختان ز سر شاخسار مختلف الوان چو گل اندر بهار مختلف العلان ای در هم رنگ

وسیاه وغیره چنانچه وقت خزان احوال برگ درختان شود **قوله** موئے سفیدی بقد خم شده + سینه اش آتش کدهٔ غم شده + موئ سفید شخصی پیر خم شده بمعنی کوزه پشت صفت موئے سفید مصرعهٔ ثانی صفت ثانی موئے سفید **قوله** پائے نشست از رہ وداماں کشید + رخت تماشا بگلستان کشید پائے از رہ وداماں کشیدن بمعنی رزاں شدن تماشا بمعنے سیر رخت کشیدن بمعنی سفر کردن فاعل کشید موی سفیدست **قوله** از رہ فکرت قدمے می نہاد + واز سر عبرت نظرے میکشاد + فکر کردن در کار خدا وصنع او وعبرت وپند پذیرفتن **قوله** دید که باگیسوئ چوں پر زاغ + کبک خرامی شده طاؤس باغ + فاعل دید موئ سفید کبک خرام مفعول او پر زاغ بمعنی سیاه صفت گیسوی وموصوف باصفت مقدم کبک خرام ست شده طاؤس باغ صفت ثانی کبک خرام طاؤس باغ لے جلوه گر در باغ **قوله** مجمر کافوری او مشکپوش + گوہر وزر آمده زود در خروش + مجمر کافوری ذہنی سفید مشک کنایت از موئ سیاه گوہر وزر الخ لے وقت رفتن او زر وزیور آواز میکردند **قوله** رنگ حنا ر از کفش خون جگر + ہر سر انگشت چو عناب تر + رنگ بمعنی حصہ ونصیب کذا فی فرہنگ نور الدین رحمۃ اللہ زکفش لے از سرخی کف او خون جگر بمعنی غم وغصه رشیدهای نصیب حنا از سرخی کفش غم وغصه بود یعنی از حسرت غم وغصه میخورد عناب بالضم والتشدید میوه ایست سرخ رنگ مینواند که رنگ بمعنی خود باشد ومعنی بیت ظاہرست **قوله** پنجه مرجاں شده انگشت او + گوہر خود یافته در مشت او + مرجان در فارسی لسبد را گویند لسبد بالضم سین مشدد وتجفیف معروف وآنرا کامه نیز گویند وسند بنوالی نامند معدن قعر دریاست چوں درخت روید رسنها دراں افگنند وبرکشند سبز رنگ باشد وچوں باد وآفتاب براں رسد سرخ گردد ودر الحال سائیند قوت بصر را نافع ست کذا فی عجائب البلدان ابراہیم شاہی دو قسمیست که بر شبه درخت درمیان کوه بیروں آید وآں دو نوع ست سپید وسرخ ہر که سرخ را در گردن کودکاں اندازد واز چشم زخم ایمن باشد واگر صاحب دق بندد صحت یابد وصرع بسین شود واگر مرجان سفید وسرخ لبسایند وبه او شہد آمیزند وبر برص طلا کنند سود دارد واگر شش ماه پیوسته طلا کنند تمام رود وشامل گوہر دگہر بالفتح کاف فارسی وسکون ودار فتح ہا در لغت اول ضم کاف فارسی وفتح ہا در لغت ثانی ونژاد وجوہر وعرض وبدل نور الدین حاصل بیت آنکه انگشت او از سبب سرخی وصفا پنجه مرجان شده چه مرجان پنجه انگشت مشابہت دارد چنانچه از تحقیق او ہویداست که شاخ شاخ مثل درخت پیدا میشود وگوہر بمعنی اصل ونژاد وعوض وبدل اراده کنی فاعل یافته ہماں مرجان خواہد بود ومعنی بیت چناں میشود که مرجان اصل وعوض خود در مشت او یافته واگر معنی خواہم

مراد ست معنی چناں میشود کہ جوہر گوہر خود را در دست او یافتہ لے از سبب صفائی و سرخی کہ در مشت اوست گویا گوہر وات خود را در وی معاینہ کردہ پس فاعل یافتہ گوہر ست و گوہر را موصوف باید خواند **قوله** گشت ز ہر ناخن او در خضاب ⁂ مہ ز ہلال از شفق رنگ یاب ⁂ در خضاب صفت ناخن مدر ناخن چسپیدہ و ہلال ناخن او رودہ شفق ہماں خضاب **قوله** پیر جواں دید دل از دست داد ⁂ پشت دوتا روی بپایش نہاد ⁂ دل از دست دادن فریفتہ شدن پشت دوتا حال از فاعل نہاد روی بپا نہادن فریفتہ شدہ **قوله** گفت باین صورت زیبا کہ آدمی و یا پری و یا چہ ⁂ کہ یا چہ ما ستاع عمر بہرہ ست معنے کیستی چیستی **قوله** باز جوانی بہ سر خود بنہ ⁂ دولت دل پیر خود بدہ ⁂ باز جوانی اعتبار و عدم التفات بدو پیر پس آیدہ و پائمال از سبب عشق ⁂ **قوله** نیمہ می ہمدم این بندہ باش ـ جمع کن و پیر پراگندہ باش ⁂ نیمہ می اندک و مست جمع کن تسلی بخش پراگندہ باعتبار غلبہ شوق یا ضعف **قوله** تو حسین بہ تبسم گشود ⁂ گفت کہ دیر آمدۂ خیر زود ⁂ دیر آمدہ وقتیکہ حسن بود نیامدی خیر رود اے این ہوس بر خیز **قوله** رو رہ کن سر از امید ⁂ زانکہ سرم ہست چو مجمر سفید ⁂ روے براہ کن اے راہ خود بگیر امیدلے امید عاشقی ⁂ **قوله** بلک تو گوئی کہ سر این مجمرم ⁂ شعر سفید ہست ز موئے سرم ⁂ مجمرم مضاف الیہ سر ست اے سر من شعر بفتح موئی و جامہ ریشمی باریک شامل حاصل آنکہ این مجمر جامہ ایست کہ از موئے سفید سرم بافتہ شدہ است **قوله** پیر چو از موی شنید این خبر ـ خاست چو مو حالی و پیچید سر ⁂ تشبیہ مو در خاستن ست اے فی الحال پیچید سر از ان معشوق **قوله** تازہ گل از پیر جواں شیوہ دید ⁂ پردۂ کافور ز سنبل کشید ⁂ تازہ گل جان معشوق آں شیوہ سر پیچیدن پردہ کافور مجمر سفید سنبل زلف **قوله** موی خود آورد ز مجمر بروں ⁂ چون شبہ جنس رنگ چو شب قیرگوں ⁂ مصرع ثانی بیت سابق بتقدیر حرف عطف **قوله** پیر بنالید کہ ای دل فروغ ـ مہ ز تو کم بہرہ چہ ہست این دروغ ⁂ کاف کہ ای بیاں گفت محذوف ست ای بنالید و گفت کہ ای دل فروغ متعلق مہ ز تو کم بہرہ این دروغ ای کہ موی سیاہ را سفید گفتی **قوله** گفت پے آنکہ کنم آگہت ـ کانچہ ز رندان طلب ماست ⁂ کنم آگہت اے بیاں کنم کاف کانچہ بیان لفظ این کہ ما قبلش محذوف ست اے کنم آگہت ازیں کہ آنچہ ز ند الخ آنچہ ز ند مبتدا و خبرا و محذوف ست بقرینہ بیت لاحق یعنی آنچہ راہ تو از طلب ما میزند ہماں چیز راہ ما از طلب تو میزند لے پیری مانع طرفین ست **قوله** راں سبب افتادہ ز راہ سیم ما ⁂ ہر چہ نہ خواہی تو نہ خواہیم ما ⁂ از راہ افتادن ہستی گذاشتن صحت موی ست جبر رنگ قیرگون معنی سیاہ رنگ و این بیت معطوف ست بر مصرعہ ثانی ⁂

دروغ گفتن **قوله** پیر شدی جامی و عمرت ز شصت + رشتہ پیوند بہ ہفتاد بست + انتقال مولوی رح
بہ صحبت خود رشتہ پیوند اے رشتۂ اتصال اے عمر تو از شصت گذشتہ و بہ ہفتاد پیوستہ ست **قوله**
یاد جوانی و جوانان مکن + قبلۂ جاں جز در جاناں مکن + جواناں ای صحبت جواناں جاناں محبوب حقیقی
کہ مطلوب و جوانان ست جاشانہ **مقالۂ شانزدہم در شرح حال نورسیدگان** بعہد
جوانی کہ غرہ ماہ عیش و کامرانی اند غرہ بالفتح مغروری غرہ بضم اول ماہ و اول ہر چیز از
ہر چیز سے نورسیدگاں جواناں غرہ بعہد جوانی صفت نورسیدگان کہ غرہ ماہ الخ صفت جوانی **قوله**
اے شدہ با موی سیاہ از غرور + از سفر موے سفیداں نفور + اے حرف ندا منادی ہر فرد
نوجوانان محذوف ست و تمام بیت صفت منادی و بیت لاحق مقصود بالندا الفر للتحتین
گروہ مردم از سہ تا دہ نفور بالضم رمیدن لفظ شدہ مربوط بہ لفظ نفور ست از غرور اے سبب غرور
موئے سیاہ موے سفید آں پیران یعنی آنکہ بسبب غرور موئے سیاہ از گروہ پیران نفور شدہ
و میگریزی **قوله** رخ ز سفیدی بہ سفیدی منہ + نور الٰہی بہ ملاہی مدہ + سفیدی پیری سیاہی
جوانی نور الٰہی پیری چنانچہ منطوق اَلشَّیْبُ نُوْرِیْ مصداق اوست ملاہی بازیہا حاصل آں کہ
از پیری پیران روی گردانیدہ متوجہ جوانی خود مشو پیری پیران ابازی ولغو مپندار **قوله** طفلی و
چوں شیر شدہ موی پیر + ہست عجب نفرت طفلاں ز شیر + یعنی موی سفید پیران مثل شیر ست و
تو طفلی و مقرر ست کہ طفلاں را رغبت شیر میباشد و تو از اں نفرت میگیری ایں عجب ست پس باید کہ نفرت
نکنی و صحبت پیراں را غنیمت دانی کہ حالت پیری بتو ہم خواہد رسید **قوله** زاغ سیاہی تو دریں بوم ہیم +
کے یابد ایں بار سفیدت سلیم + زاغ سیاہی سبب سیاہی موی بوم دنیا باز پیری و در بعضی نسخ بجائے بوم
ہیم باغ ہیم و اقعست مراد ہماں دنیا ست **قوله** تکیہ بر اسباب جوانی مکن + ہر چہ تواں تا نتوانی مکن
ہر چہ تواں الخ ہر چند ز ہوس جوانی ست حتی المقدور از اں احتراز کن و بجا میار **قوله** بازوی تو گر بمثل آہن ست +
پوست اگر بر تن تو جوشن ست + دست اجل موم کند آہنت + تیغ قضا چاک زند جوشنت + آہن ہماں بازوے
سخت جوشن پوست زنت **قوله** خم نہ کنی بہر خدا پشت خویش + سخت کماں خم نہ شود سست کیش +
خم نہ کنی اے ساجد نہ شوی سخت کمانی بحکم خمیدگی چہ سخت کماں خم نہ شود سست کیش سست دین چہ علامت
سست دینی ست کہ سجدہ نہ کنی پس باید کہ دریں وقت کہ قوت سعی بہ طاعت پیش کن و وقتیکہ طاقت
نماند ناچار بہ صورت رکوع خواہی شد و آں رکوع ہیچ فائدہ نہ دارد چنانچہ میفرماید **قوله** قوت بسیار تو گر
کم شود + گر ہمہ تیر است قدت خم شود + بسیار صفت قوت چوں کم شود شرط قدت خم شود جزا سے

اگر همه تیر ست لے اگرچه قد تو اکنوں راست مثل تیر ست یعنی وقتیکه قوت نماند قد تو خم خواهد شد پس آن
خمیدگی بکار نیاید پس باید که پیش ازین حال مشغول به طاعت شوی چنانچه تیر باید **قوله** تا نه پیش که
ساز فلک عشوه ده ، تیر ترا همچو کمان تن چو ده ، باش کمان در صفت طاعت و دان ، گوشه
گیر از رهٔ تحسین گران ، پیش که سازد ای پیش ازین که سازد تیر قد ترا همچو کمان ای خمیده چون
زه ای لاغر و خشک باش کمان ای قد خمیده و طاعت کنان تحسین گران خوشامد گویان چه خوشامد
گویان عدم طاعت ترا حمل بر نیکی خواهند نمود و تو به گفتهٔ ایشان اعتماد کرده رو به بدی خواهی نهاد
قوله مرتو چو راه ریاضت کشا ، ساز تن خود کم کن و در جان فزائے ، این بیت حظوست در باش
کمان الخ یعنی راه طاعت پیش گیر و ریاضت کن و تن خود را لاغر ساز و نور جان خود را بیفزائے زیرا که
قوله سالک ره خشک بدن به بود ، تنگ ترند اسپ که فربه بود ، سالک راه رو تنگ بفتح نون ثانی
معنی دویدن **قوله** تا شده پشت تو به پیری دو تا ، راست نهی روی چه پیران راه ، مصرعهٔ اول
حال از مخاطب و معنی تو دو تا و تو و تر مراد این انداز نهایتم شاهی پیران راه ملت مشائخ
معتمدان راه حق تعالی راست نهی رو الخ متابعت ایشان کما ینبغی کن زیرا که **قوله** رخصت دین
انده چو پیران اسیر باش ، سر ترک امیران اسیر است ای امیران دین که پیران باشند **قوله** تا ز ایشان
به اسیری رسی ، و که بود امکان که به میری رسی - اسیر بندگیست بودن پیری بندگی **قوله** بر در
هر پیر کمر بسته به ، که به سر تاج خداوندیت ، به کار ای به ازین که تاج خداوندی تاج پادشاهی **قوله**
پایهٔ آن کاخ بود بس بلند ، کنگره آرا کمر آمد کمند ، کاخ کاخ پیری و مردگی کر کمر خدمت کمر کنگره کاخ پیر کمر
خدمت است لے سبب وصول آن خدمت است **قوله** کوه که صد کان گهر یافته است ، در تاج بلندی ز کمر
یافته است ، و که صد کان الخ مصرعهٔ صد کوه تاج بلندی الخ حاصل مرتبه بلندی او از سبب کمر است چه کمر به کوه
لازم است کمر کوه آفتاب عیسی علیه السلام و بیت المعمور میان کوه که زنه بالا باشد و به فرو کدائی شامل
قوله سرکشی کاف بر دل کن ز سر ، میم صفت بند گره بر کمر ، کاف حرف کاک و نما ل دارد میم حرف مرتبه گره
بر کمرائے چنانچه حرف میم بر کمر لفظ کمر گره بسته است همچنان تو نیز بر کمر خویش گره بربند و گره بر کمر بستن
آماده و مستعد خدمت شدن و در بعض نسخ بند کمر بر کمر واقع است پس برین تقدیر کمر اول بمعنی کمربند و
کمر ثانی بمعنی میان باید نمود ای مثل حرف میم کمربند بر میان به بند **قوله** در قدم پیر سبک سایه شو ،
دار گهر گنج گرانمایه شو ، سبک سایه بی مقدار و ناچیز گهر ذات پیر یعنی در قدم پیر خود را ناچیز کن تا چیز گی
شوی و مستفید گرد اندر سبکسایه حال از مخاطب است ای در انجا که بی مقداری در قدم هر پیر شو تا گرانمایه شوی

چو شو بخدمت مددش میکنی + آں مدد از بہر خودش میکنی ٭ خدمت متعلق مدد ست شین ہر دو راجع به
پیر شین خودش مضاف الیہ مدد ست **قوله** آب چو ریزی بکفش در وضو + چہرۂ اقبال دہی شست شو
تفسیر مضمون بیت سابق ست چہرۂ اقبال الخ اے چہرۂ اقبال خود میشوئی اے بیدار میکنی چہ روے
شستن را بیداری لازم ست **قوله** سنگ ز راہش چو نہی بر کراں + پلۂ طاعت کنی از وے گراں ٭
پلۂ طاعت ای پلۂ طاعت خویش یعنی پلۂ میزان عرصات کہ در وی طاعت سنجد **قوله** کفش نہی چوں
نہیش زیر پائے + بر سر افلاک شوی کفش سائے ٭ شین نہیش مضاف الیہ پائے ست کفش
سائے سیر کنندہ **قوله** رکوہ کہ در ہمرہی او بری + آب ز سر چشمۂ حیواں خوری ٭ رکوہ بالفتح ظرفی
بزرگ کہ کوزہ و کشتی خورد و بدیں بہ ہر سہ حرکت آمدہ و در ینجا یعنی کوزہ است - آب ز سر چشمۂ حیواں
خوری اے زندگی ابدی حاصل کنی ٭ **قوله** خاک رہش را بہ مژہ روب پاک ٭ تا شودت دیدۂ جاں
سرمہ ناک ٭ پاک اے تمام تا شودت مضاف الیہ جان ست اے دیدہ جان تو سرمہ ناک منور
درخشاں **قوله** غاشیۂ دولت او کش بدوش + تا شودت ستر کرم عیب پوش ٭ ستر بالفتح پردہ ستر
کرم اے پردہ کرم الٰہی تا شودت مضاف الیہ عیب پوش ست اے عیب پوش **قوله** تا نہ شوی
پیر چو پیران کار + دست خود از دامن خدمت بدار ٭ دامن خدمت یعنے مادامیکہ مثل
پیران کار بہ کمال نہ رسی دست از خدمت ایشاں بدار ٭ **قوله** پایۂ پیری بجوانی مجو + راہ
ارادت بہ امانی مپو ٭ جوانی اے بہ ہوا و ہوس و آرزو جوانی ارادت مرید بودن بامانی اے باوجود
آرزوہائے خود مصرعۂ ثانی بیان تفسیر مصرعۂ اول ست **قوله** ترسمت آں پایہ نگردد بساز + مانی ز آداب
جوانیت باز ٭ تا ترسمت مضاف الیہ پائی ست ساز بسین مہملہ و الف سامان آداب جوانی عیش و عشرت
جوانیت اے جوانی خود حاصل آنکہ اگر در کسب بہ پیری و بزرگی بہ ہوا و ہوس متوجہ شوی آں پیری ہم
حاصل نہ شود و از عیش و عشرت جوانی و لذت آں ہم باز مانی چنانچہ حکایت زاغ بریں معنی ایراد
یافتہ **حکایت زاغیکہ رفتار کبک همی آموخت و رفتار خود فراموش کرد** **قوله** زاغی از آنجا کہ
فراغے گزید + رخت خود از باغ براغے کشید ٭ کہ فراغے گزید یعنی از انجاست رخت خود ای ذات
خود رخت کشیدن بیروں آمدن فراغ بالفتح فرحت و خوشی دل براغ بہ ثانی بلغ بر اء
مہملہ و الف دامن کوہ کہ بجانب صحرا باشد فورالدین و ایں بیت مشتمل بر صنعت تجنیس تام ست
قوله زنگ نہ دود ز آبگینۂ باغ را + خال سیہ گشت رخ راغ را ٭ آئینہ باغ زنگ
مضاف ست بہ آئینۂ راغ و را ازآخرش علامت ای زنگ آئینۂ باغ دور کرد و خال سیاہ رخ راغ گشت

اے موجب زینت گردید حاصل آنکہ از باغ بیرون آمد و براغ رسید **قولہ** دید یکے عرصہ بیابان کوہ ۔ عرصہ دہ مخزن پنہان کوہ ۔ عرصہ میدان عرصہ دہ ظاہر کنندہ فاعل دید زاغ است و نادرہ کبک
آن یکے عرصہ طرف دکلمہ و باول یکے عرصہ محذوف ست یعنی دید نادرہ کبک در یکے عرصہ
ین بیت مشتمل بر تجنیس تام ست **قولہ** لالہ و سبزہ چو لب دشاں ۔ دادہ ز فیروزہ و لعلش نشان
عرصہ داد ان مخزن کوہ است چون لب مہوشان تشبیہ لالہ و سبزہ بلب مہوشان من حیث المجموع
ست نہ من حیث الافراد چہ لب مہوشان سرخ و سبز میباشد شاید لعلش راجع بہ کوہ
نادرہ کبک بجائے تمام ۔ شاہد آن روضۂ فیروزہ فام ۔ شاہد گواہ و دوست
و ماظر و اینجا بمعنے صاحب جمال و ناظر مناسب ست فیروزہ فام سبز رنگ روضۂ فیروزہ فام
ہماں عرصہ **قولہ** ناختہ گون صدرہ سبز کردہ تنگ ۔ دوختہ بر صدرہ سنجاف دو رنگ ۔ ناختہ گون
لفوقانی والف و سکون فا و فتح فوقانی نوعے از مافتہ ابریشمی صدرہ بالضم سینہ و
سینہ را پوشد بندش چولی نامند سنجاف بر وزن کتاب آنچہ در کنارۂ جامہ دوزند بجانب درون
بہندش توئی گویند مقررست کہ رنگ کبک نیم سیاہ میشود و در گردن او خط سرخ و چیزے
سیاہی میشود پس رنگش را کہ بر سینہ بود صدرہ فرض کردہ و آن خط را سنجاف دو رنگ ثابت کردہ و
در لغتے سنجاف بجائے گاہ را ناختہ واقع شدہ و معنیش ظاہرست **قولہ** تیہو دراج مدد عشق باز در ہم
از گردن و سر سرفراز ۔ تیہو بکسر مرغیست خورد تر از کنجشک کہ آنرا سوسک و شاشک و شوشک و
تیتو و تموسک تموشک نیز گویند بعربی تہیوج خوانند دراج بالضم جانوریست معروف
رنگین نیز اما بسیار نپرد مدوائی بکبک بر ہمہ ای بر تیہو و دراج پاچہا بردہ تا ساق
کردہ رحیستی بر سر تیغ جبال ۔ مقررست کہ کبک از پائے تا ساق پر ندارد و گویا پائچہ بالا چیدہ است وسیدہ کہ
کبک قدم چست زند پائچہ بالا میکند تیغ سر کوہ و بالائے کوہ **قولہ** بر سر ہر سنگ زدہ قہقہہ ۔ بے
سپرش بہرہ و ہم بے رہ ۔ بے سپر پائمال ای عاشق و فریفتہ بے رہ آنکہ ہمراہش نبود ۔ **قولہ** تیز
رو و تیز گام ۔ خوش روش خوش قدم خوش خرام ۔ ہم حرکاتش متناسب بہم ۔ ہم خطواتش متقارب
بہم ۔ خطوات جمع خطوہ بالفتح تگ تاز لگام نہادن و بالضم گام متقارب ای نزدیک یک دیگر
قولہ زاغ چو دید آن رہ و رفتار او ۔ و آن روش جنبش ہموار او ۔ رفتار او تفسیر او ست روش و
جنبش ہموار او ای حکایات متناسب و خطوات متقارب **قولہ** باد دل از دور گرفتار او ۔ رفت
بشاگردی رفتار او ۔ مصرعۂ اول حال از فاعل رفتن ست از دور گرفتار صفت دل **قولہ**

بقدم او قدمے میکشید۔ و از قلمے پا رقمی میکشید + قلم پا یائی ای پائے خود رقم کشید اے ہمچوں کبک۔
قدم می نہاد **قولہ** و در پیش القصہ در آں مرغزار + رفت بریں قاعدہ روز سے سہ چار + باز کشید
از روش خویش پائے + در پئے او کرد بہ تقلید جائے + پائے کشیدن ترک کردن **قولہ**
عاقبت از خامی خود سوختہ + راہ روی کبک نیاموختہ + اے بیار عاجز شدہ از خامی خود سوختہ
حال از فاعل نیاموختہ بود اے عاقبت رفتار نیاموخت بجا لیکہ از خام کاری خویش عاجز و حیران **قولہ**
کردہ فرامش رہ رفتار خویش + ماند غرامت زدہ از دار خویش + فرامش مخفف از فراموش از معنی روش **قولہ**
ہرکس زیں دائرہ تیز رو + ہست دریں دیر لیواری گرد + دائرہ آسمان ازیں دائرہ ای از گردش آسمان تیز رو صفت
دائرہ و دیر کنایت از دنیا ہرکس از گردش معبد دوار بروش گرفتار و پائے بند ست **قولہ** جامی واز:
واہیہ ساد گی + تاجور مسند آزادگی + از واہیہ اے ملازمت و پائے بندی ہمہ روش ساد گی وار دو لہٰذا
تاجور و پادشاہ مسند آزادگی ست **مقالہ ہفدہم در اشارت بہ حسن خوباں و جمال
محبوباں کہ دلفریب ترین گل ازیں بہارستان اند و ناشکیب ترین
نقش ایں نگارستان**۔ بدانکہ جمال حقیقی صفت ازلیہ باری تعالی کہ مشاہدہ نمودہ
ازلا در ذات خود بمشاہدہ علمیہ پس خواست کہ بہ بیند در مصنوعات بمشاہدہ عینیہ پس پیدا
کرد عالم را مثل آئینہ و مشاہدہ کرد روئے جمال خود عیاناً و قول آں حضرت صلی اللہ علیہ
وسلم کُنتُ کَنزاً مَخفِیاً فَاَحبَبتُ اَن اُعرَفَ فَخَلَقتُ الخَلقَ اشارت ست بایں
معنی پس جمیل حقیقی حق تعالی ست و ہر ملیح جمیل در عالم مظہر جمال او ست و جمال ذات مطلق موجود ست
در ہر صفت از صفات جمالی و جلالی بعموم الذات ایاہ پس بہ جمال صفات جلالی جمال ذات ست و
جلال صفات جمالی جلال ست و حق تعالی انسان را مظہر کمال آلہی پیدا کرد بر صورت خود جمیل و
بصیر و بچاں انسان وقتیکہ مشاہدہ کند جمیل را نظر وے بداں مایل میگردد و تلذذ و حظ میگیرد
ہمیں میلان و انجذاب را حُب گویند و آں انواع ست اول اخص ست و آں ظاہر میشود۔ از
مشاہدہ روح جمال ذات او در عالم جبروت۔ دوم خاص ست و آں ظاہر میگردد از مطالعہ قلب جمال
صفات را در عالم ملکوت سوم عام ست و آں ظاہر میشود نفس جمال فعال را در عالم غیب چہارم
اعم ست و آں ظاہر میشود از معاینہ حس جمال افعال را در عالم شہادت و جمال افعال را حُسن نام نہادہ اند
دلفریب ترین ای دل فریبندہ تر نظارہ صفت مقدم گل و ناشکیب ترین اے ناصبر کنندہ تر تماشائی صفت
مقدم نقش و نقش کنایت از حُسن ست حاصل اے او تمام گل عالم برگزیدہ و پسندیدہ تر حُسن و جمال

چه غرض از وجود عالم تماشائی حسن است بهارستان و نگارستان عبارت از عالم است **قوله** نقش
سراپردهٔ شاهی ست حسن + لمعهٔ خورشید الهی ست حسن ، شاه عبارت از ذات حق تعالی ست و سراپرده
کنایت از صفات و افعال ست چه جمال ذات و صفات پرتو انداخته و از ایجاد در ذرات افعال
ظاهر گشته و او را حسن نام کرده و صفات و افعال تحت ذات اند لهذا تعبیر به سراپرده کرده نقش
معنی لازمی زیب ست یعنی حسن ذات زیب صفات و افعال الهی اند چه غرض مظاهر که صفات و افعال
اند تماشای حسن ذات ست مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول خورشید الهی عبارت از جمال ذات الهی ست و
لمعه عبارت از حسن ست لیکن حسن که در عالم شهادت ظاهر ست یک لمعه از جمال ذات ست **قوله** حسن که
در پردهٔ آب و گل ست + تازه کن عهد قدیم دل ست + پردهٔ آب و گل عبارت از انسان ست عهد قدیم
معرفت حق قدیم از آنکه خلقت در اصل برائے معرفت وی ست چنانچه از ما خلقت الجن والانس
الا لیعبدون ای لیعرفون پیداست یعنی حسن که در انسان ظهور یافته است تماشائے او دل
سالکین عارف جمال الهی میشود **قوله** آنکه شد این سلسله بنیاد از و + لائحهٔ حسن دهد یاد ازو ، آنکه ای ذات
حق تعالی این سلسلهٔ عالم است این سلسله بنیاد او در صفت آن که ست و مصرعهٔ ثانی خبر آنکه یعنی
لائحهٔ حسن یاد باری تعالی می بخشد اے عارف میگردد **قوله** اے که چنین گشته بر هم زده چشم + سوخته خرمن
زان آتشیم + کشته عاشق وانی از چنان گشته اے چنانچه می بینی مردم صاحب جمال سوخته خرمن
خراب حال آتش همان جمال الهی یعنی تشبیه جمال با آتش بسبب سوختگی عشاق نمودن تماشائی ست
قوله در دل هر سوخته جوشے که هست + بر لب هر خسته خروشے که هست + هر سوخته و هر خسته دیگر عشاق خراب
حال جوش و خروش و بیتابی و حرارت حالی **قوله** یک شرر از گرمی زان آتش ست + وقت کسے خوش که از آن آتش
خوش ست آتش همان جمال الهی که در مظاهر ست آتش دو ضمیر ست ضمیر آن راجع به جمال الهی و ضمیر شین راجع
به کسے مصرعهٔ اول مربوط ست بدو بیت سابق یعنی دلبستگی و خراب حالی در سالکان و در عشاق نمودار
یک شرر از آتش الهی ست پس وقت کسی خوش ست که به تماشائے آن جمال او خوش ست **قوله** اے که
چو شکل خوش ست آراسته + فتنهٔ ارباب نظر خواسته + اے حرف ندا و منادی صاحب جمال
این بیت که جلوهٔ این آئینهٔ نور بار + از نظر بے بصران دور دار + مقصود بالندا است و از چو
چون شکل الخ تا مقصود بالندا صفت منادی ست چون شکل خوش ست آراسته شرط و مصرعهٔ ثانی خبر فتنه
معنے خرابی و مفتونگی ارباب نظر یا ناظران حسن **قوله** قد تو سروے ست بهشتی چمن + بر ز دی تو شمعی ست
سپهر انجمن + بهشتی چمن ای مکان او بهشت ست یعنی از سبب رعنائی قد ترا سرو بهشت باید گفت + سپهر

اے عالی مقام **قولہ** صورت موزون تو نظم جمال مطلع آں جبہہ فرخندہ فال ٭ نظم جمال اے قصیدہ
حسن ست وبیت اول قصیدہ را مطلع گویند وبیت آخر را مقطع پس صورت موزون تو قصیدہ ایست
کہ از جمال ساختہ شدہ ومطلع آں قصیدہ پیشانی تست کہ فرخندہ فال است ومقررست کہ از مطلع
قصیدہ فال میگیرند **قولہ** جبہت از نور چو مطلع نوشت ٭ ابرویت از مشک دو مصرعہ نوشت ٭ از نور
بیان مطلع ست از مشک بیان دو مصرعہ ست مطلع اے قصیدہ فاعل نوشت دربر دو مصرعہ جبہہ
ست اگر نوشت فعل معلوم باشد معنے چناں باشد کہ پیشانی تو خود را چوں مطلع آں قصیدہ نوشت د
دو مصرعہ آں مطلع از دو ابروئے تو نوشت واگر فاعل نوشت صانع مطلق باشد معنی او ظاہر ست واگر
نوشت فعل مجہول باشد معنی چنیں شود کہ چوں پیشانی تو بمنزلہ مطلع قصیدہ نوشتہ شدہ ومطلع از
دو مصرعہ خالی نباشد پس دو ابروئے تو دو مصرعہ آں مطلع نوشتہ شد **قولہ** سطرے کہ از ابروئے تو
خوشتر نبود ٭ لیک کج آمد چو بہ مسطر نبود ٭ یعنے ہیچ سطر در عالم خوشتر از ابروئے تو نبود ولے از ہر سطر
کہ در عالم ست سطر ابروئے تو خوشتر ست مصرعۂ ثانی دفع توہم ست یعنے سطر ابروئے محبوب
خوب ست اما کج ست سبب آنکہ بے مسطر نوشتہ شدہ وخوبی ایں سطر در کجی ست **قولہ** تا بداز آں مطلع
از ارتفاع ٭ بر مہ رخسار تو ہر دم شعاع ٭ از آں مطلع اے پیشانی بہ ارتفاع اے عالی مقام مہ
رخسارہ ومقرر کہ ماہ مقتبس از مہر ست **قولہ** ہست ز چشمش ز شعاعش دو عین ٭ یعنی سہیل الغی بین بین
ز شعاعش اے از نور پیشانی تو دو عین اے دو چشمہ در مصرعۂ ثانی اثبات شعاع معنوی بہ شعاع لفظی نمودہ
کہ چہ در لفظ شعاع دو عین ست ودرمیان آں دو الف ست **قولہ** چشمہ نوشت کہ عجب جاں فزا ہست
از آب تو تا لب آب بقا ست ٭ چشمہ نوش وہان شیریں عجب بمعنی بسیار اے بسیار جان فزا است
از لب بیان آب بقاست تا لب بمعنی برائے تمام از آب حیات ست **قولہ** خضر خطت خرقہ کبود
آمدہ ٭ بر لب آں چشمہ فرود آمدہ ٭ خضر خط خط وخط ہماں خط کہ آغاز باشد وحسن افزا میگردد وخرقہ
کبود آمدہ صفت خضر ست بر لب اے بر کنارہ ایں چشمہ اے چشمہ نوش **قولہ** گوئی زنخدان تو یا گوئی سیم
ہست چو سیبت بہ لطافت دو نیم ٭ گوئی زنخدان زنخدان وحرف تردید اول مصرعۂ ثانی محذوف ست
اے گوئی زنخدان تو یا گوئی سیم ست یا مثل سیب ست بلطافت دو نیم صفت سیب چہ سیب دو نیم
میباشد پس زنخدان ہم مثل سیب دو نیم میباشد بسبب چاہیکہ درمیان زنخدان میباشد **قولہ** آب لطافت
چکد از غبغبت ٭ نیست ازاں او بسی تا لبت ٭ غبغبت بفتح غین معجمہ وبا موحدہ گوشت در زیر زنخ یعنے مانند لیمو
لطیف ست **قولہ** ملکہ غوی طلعت زخشان تست ٭ گرد شدہ زیر زنخدان تست یعنی غبغب تو از بسکہ لطیف ست

متصور میشود که از طلعت رخشان تو جوی چکیده بر ریحان تو جمع گردیده قوله حال نخدات بدل
تنگئے ۰ ماده بگرداب بلا رنگئے ۰ دل تنگی بمعنی خوانگی صفت حال ست و مصرعهٔ ثانی تخییل ست
قوله رلست آن دانهٔ مشکین که هست ۰ تخم غم هر دل غمگین که هست ۰ دانهٔ مشکین خال یعنی آن خال دیگر
ز لب تست تخم غم هر دل غمگین که هست ای غم برائے هر دل غمگین ست قوله مسکر رخسار چو گلنار تو
نقطه زده بر خط رخسار تو ۰ مشک ای خال مشکین نقطه تو مضاف الیه رخسار ست چو گلنار صفت رخسار
ست خط رخسار و اغار و ایهام ملاحظه بر لفظ رخسار نقطه ست قوله و دو طری از ره کنان زینت کبک
دری طوق کش گردنت ۰ در دلعه گل طری صبح تازه یعنی گل تازه بر تن تو میلرزد از گرانی جود لطافت
تن تو لے گل تازه سرای لطافت تن تو بر جهه میلرزد طوق کش غلام اے کبک غلام گردن تست ما آنچه
او هم گردن صاف دوش دارد قوله سینهٔ او چون دل عشاق صاف ۰ جیب ازان چاک از و تا بناف
صاف دل عشاق از خیال غیر محبوب کسان ای عشاق از شوق سینه تو گریبان تا بناف چاک نموده
قوله از ستم او دست تو کرده سیم ۰ زان زده بر ساعد تو پنجه سیم ۰ یعنی سیم دانی که بر پنجه گویا از ستم سفید بار دیگر
تو سیم کرده بر ساعد تو آویخته است کار ستم او محفوظ ماشد لے بازوی تو از سیم بسیار صاف و سفید ست و
این بیت مشتمل بر صنعت تجنیس ست قوله با تو اگر دولت هم زانوی ۰ هست بعیب کسے آهم تو ئی همزانو
اے همسری و همسر و ما هم تو کسے نیست قوله مهر تماشاگری روی خویش ۰ آئینه لیکن ز زانوے خویش
یعنی زانوے تو بسیار صاف و روی نماست قوله نیست ترا همقدمی هیچکس ۰ سایه تو همقدم تست و
بس ۰ حد اندازه سایه مستثنی هیچکس مستثنی منه حرف استثنا محذوف ست ای ترا همقدمی هیچکس
نیست الّا سایه تو الحر یعنی سایه خیال لطیف ست که با تو همقدم گردیده و درین اغراق ست چه هیچ سایه
نمیباشد قوله صد ره اگر از قدم فکر واے ۰ از سر آن تیم فرو تا بپائے ۰ یک بیک اعضائے تو موزون لنظ
هر یک ازان دیگری افزون بود ۰ صد ره بمعنی صد بار یعنی القصه تمام اعضائے تو موزون ست بلکه
هر یکے از دیگر فزون ست قوله جلوهٔ حسن تو در افزونی ست ۰ آئینه چون دیده بی ست ۰ صورت
چونی شده از روی عیان بمعنی بیچون شده در روی نهان ۰ بیت ثانی تفسیر بیت اول ست یعنی ازین
جهت که مطلق در حالت تعین متعلق ست معنی بیچون در روی عیان قوله قبلهٔ هر دیده و این آئینه ست ۰
منتظر اهل نظر این آئینه است ۰ دیده وران اهل بصیرت که سفینه جمال مطلق و لهذا لفظ قبله آوی تخصیص
یافته اهل نظر نظارگی جمال متعین و لهذا منتظر وی یاد نموده قوله باد و این آئینه نور باد ۰ از نظر
بے بصران دور باد ۰ آغاز نصیحت صاحب حسن ست آئینه چهره محبوب تو بسیار معنی نورانی صفت نظر

بے بصران فاسقان و اہل شہوت اے حسن خویش را متجلی بر فاسقان مکن زیرا کہ **قوله** کور چہ داند کہ در آئینہ
چیست ؛ عکس در افگندہ در آئینہ کیست ؛ آئینہ چہرہ صاحب حسن کیست یعنی این کور ظاہر و باطن نمیداند
کہ جمال کدام ذات ست کہ درین آئینہ عکس انداختہ **قوله** چہرہ نہان وار کہ آلودگان + جز رہ بیہودہ نپوئیدگان
چون بہ جمالے تو نظر داشتند ؛ آرزوئے خویش تماشا کنند ؛ کہ آلودگان علت نہان داشتن ست
مصرعہ ثانی صفت آلودگان بیت آلودگان مبتدا مصرعہ ثانی بیت ثانی خبر ویست آرزوے خویش
اے شہوت و نفس پرستی چنانچہ از بیت لاحق می آید **قوله** دیدہ شہوت نتوانند بست ۔ از غرض
خاطر صورت پرست ؛ مصرعہ ثانی سبب اوّل یعنی از سبب صورت پرستی دیدہ شہوت نتوانند
بست **قوله** با تو بجز راہ ہوا نسپرند + جز بہ غرض روی ترا ننگرند ؛ روی غرض چون نہ شود سود مند
زود از ین آئینہ دلپسند + سیر شود چشم غرض بین شان + رنج ملامت شود آئین شان ؛ غرض ہمان
بہ شہوت دیدن نور مند نورانی آئینہ دلپسند روئے محبوب یعنی وقتیکہ غرض ایشان از تو حاصل
نشود چشم غرض بین شان سیر گردد رنج و ملامت آئین ایشان شود **قوله** از نظر انداختہ خوار ش
کنند ؛ تیرہ رُخ از گرد و غبارش کنند ؛ شین در ہر دو مصرعہ راجع بہ آئینہ تیرہ رُخ تاریک و خجل
گرد و غبار ہمان خواری و حکایت برین معنی ایراد یافتہ ؛ **حکایت زنگی کہ روئے خود را در آئینہ**
بے رنگ دید و از عکس خود نہ پسندید و در خاک بینداخت **قوله**
دیو نژادے چو یکے تیرہ ابر + لب چو خم نیل کبود و سطبر ؛ دیو نژاد یعنی زنگی چون تیرہ ابر الخ بیت ثالث
صفت دیو نژاد ست چون خم نیل اے مثل لب خم نیل و تخصیص خم نیل برائے کبودی و سطبری است ؛؛
قوله رنگ چو انگشت بیفروختہ ؛ چہرہ چو چوبین طبق سوختہ + رنگ ای رنگ تمام اندام دیو نژاد و انگشت
بفتح ہمزہ و خفائے نون و کسر کاف پارسی و سکون شین معجمہ زگال نور الدین و تخصیص چہرہ بعد تعمیم برائے
آن ست کہ رنگ بشرے از رنگ دیگر اعضا روشن میباشد و تشبیہ آن بہ چوبین طبق برائے آن ست
کہ چوب سیاہ سوختہ و روشن باشد و پہنا در بود **قوله** ماندہ دہن چون دہن حقہ باز ؛ ناشدہ ہمچون دہ
محنت فراز ؛ حُقّہ بالضم و تشدید قاف ظرفے از چوب و جز آن کہ در در مروارید و لعل و معاجین فرانند
آن کنند و بلائے و سختی رشیدی و اینجا بمعنی ثانی مراد ست چہ اگر معنی اوّل باشد تشبیہ درست نمیشود
چہ سابق لب را تشبیہ بہ لب خم نیل دادہ و حقہ بمعنی اوّل از دہن خورد و باریک میشود پس حقہ بمعنی ثانی
انسب ست و مصرعہ ثانی مؤید اوست فراز بمعنی بند و تخصیص محنت بجہت دائم الہبط و نادر المنقبض
ست و مقرر است کہ دہن زنگی لبستہ نمیشود **قوله** یافت برہ آئینہ گردناک ؛ ساخت بہ اہن خش از گرد پاک

فاعل یافت دیو مرادست قوله دیده چو بر روی دلش آمد به شکل ازان سان که شهیدی مدیه
در ترکیب دو ضمیر غائب از قبیل ترکیب میم ست چنانچه شیخ نظامی مے فرماید نظیر زرا چه میم صلی لو لاد
خلق و مراد معنی ضمیر واحدست آرمیده آرام کرد چنان ست در آسان مرکب از ضمیر واحد غائب
ولفظ سان که مفید معنی تشبیه است نه شکلے و صورتے مثل آنکه سالک تشبیهی متناهی کرد
قوله آن دهان سرخ باکش فکند در ترکیب خود خوار نخاکش فکند دشمن و در هر دو مصرعه راجع به
آئینه و در مصرعهٔ اول مضاف الیه است و در مصرعهٔ ثانی مفعول فکند قوله گفت که تا قدر تو بشناختند
بر رهت آئینه به پیدا ختند صیغهٔ شناختند هست ست و در بعضی نسخ منفی ست قوله نیست کسان
یعنی مقدار تو نیست بخر دشتی دیدار تو تو دیدار زشتی نمودن عکس قوله طینت گر پاک چو من بوده
که نگم خاک وطن بوده طینت بالکسر سرشت و خوی رشیدی و تا بود نیست مضاف الیه طینت
تست و در مصرعهٔ ثانی مضاف الیه وطن ست و خاک بمعنی گل یک راست قوله هر بد و نیکی که بے اندر
پی ست بهرهٔ هر چیز بقدر وی است این بیت از کلیه متولد ترکی ست بی اندر پی ست یعنی
متواتر الوقوع ست بقدر وی است یعنی اگر نیک ست نصیب او هم نیک ست واگر بد است بهرهٔ او هم بد ست
قوله چون رخ خویش نظر کرد عیب بر آئینه نه بر خود نهاد معقوله مولوی ست در تسمیه عیب بمعنی ننگ
عیب پوشی حویش و حرف لغی مربوط به فعل نهادست اے عیب خود نهاد قوله تو ز به نور دستفا آئینه
شد رخش عیب نما آئینه ظلمت او بود مالسان سیاه آئینه را حیست بد انم گناه آئینه از صفائی
خویش اینچ ظلمت سیاه او بود عکس نما شد و غرض او که خوب نمائی بود وت شد لهذا آنرا ایحاک انداخت و
به نور عیب خود نه پرداخت و چون این قصه منتج آن بود که هر چه از بد و نیک به که عائد گردد نتیجهٔ احوال اعمال
آن ست متنبه نفس خویش بصراحت فرمود قوله جامی از این کسب آئینه رنگ هر چه به بیند که صلح
و جنگ کان سبب راحت و آزار تست چون نگری صورت کردار تست آئینه رنگ بمعنی صاف
و عکس نما صفت گنبد ست هر چه از نیک و بد فاعل نماید گنبد ست مصرعهٔ اول بیت ثانی صفت صلح و
جنگ ست مفعول نگری هر چه هست صورت کردار عکس افعال نیک و بد تست مقاله

سیزدهم در اشارت بعشق که شور او نمکخواران جگرخواران ست و جراحت

آن راحت جان دل افگاران عشق بمعنی میل الجمیل الصیر الی الجمال جگرخواران
عاشقان و خوان کنایت از دل ست اے حال ایشان لذیذ از نمک شور عشق تست دل افگاران
و دل عاشقان جراحت آن لے رسم عشق موجب راحت عاشقان ست و طرفه که راحت به جراحت

موجود ست یا آں ست بدانکہ چوں ذات بحت باری تعالیٰ برخویشتن تجلی گرد جمال خود بمشاہدہ کرد
علیہ در خود مطالعہ فرمود حُبّ و عشقش پیدا شد کہ ایں جمال در مجالی و مظاہر بہ بیند بمشاہدہ
غیبیہ کہ کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ مصداق او پس ظاہر کرد۔
آں جمال ذات در صفات و ز انجا در صورت محسوسہ مشہود و در یں مرایای مختلف الحال آں جمال
بمشاہدہ غیبیہ دید پس خود عاشق گردید و خود معشوق و ایں مظاہر محسوسہ برائے ظہور ایں عرض
گردیدہ و مظہر عشق مع مشتقات گشتہ و بعضے از انجا مظہر عاشقی گردیدہ و بعضی مظہر معشوق
پس اصل موجودات و غرض از وجود آں ہمیں ست چنانچہ مولوی علیہ الرحمۃ میفرماید **قولہ** مایہ کام
دو جہان ست عشق الخ و چوں مظہر کامل عشق کہ مقصود بالوجود ست انسان بود و کامل ظہور
عشق مع مشتقات در وقت جوانی ست چہ حالت جوانی حالتے است کہ انسان دراں وقت
جمیل بصیرت و مائل بالجمال لہٰذا میفرماید **قولہ** رونق ایام جوانی ست عشق۔ مایہ کام دو جہان ست
عشق ،، اے اصل مراد از خلقت دو جہانی ہمیں عشق ست **قولہ** میل تحرک بفلک
عشق داد ،، ذوق تجرد بہ ملک عشق داد ،، میل رغبت تحرک گردش اے فلک جمال جمیل
حقیقی دیدہ عاشق او شد و بہ حکم معشوقی در گردش آمد تجرد اے تجرد بودن از علائق نفسانی
وغیرہ و محو بودن در تماشائے جمال حق تعالیٰ چنانچہ در سیر معین الدین رحمۃ اللہ علیہ آوردہ
کہ بہ شمار بنی آدم از اول تا انتہائے ملائکہ اند کہ ہر روز در جمال ذات مستغرق میشوند و سوختہ
گردند و ہنوز آں خاکستر نا شدہ کہ از آنہا ملائکہ دیگر آمادہ آں احراق میشوند ملائکہ سوختہ و باز دراں
جمال مستغرق و سوختہ میگردند ہمچنیں طائفہ دیگر مثل ایشاں آمادہ آں احراق اند الی الانہایۃ لہ
قولہ چوں گل جاں بوی تعشق گرفت ،، با گل تن سنگ تعلق گرفت ،، گل جاں بضم کاف فارسی
جان گل تن بکسر کاف فارسی تن در کتب مسطور ست کہ وقتیکہ بروح حق تعالیٰ فرمود کہ در تن
آدم علیہ السلام داخل شو و بسبب تضادی از صفا و کدورت کہ بایں واقع بود دخول در بدن طبعش
میفرمود و مسکن او گردید **قولہ** رابطہ جان و تن ما از وست ،، مردن ما زیستن ما از وست ،، ما ای نوع انسان
یا جنس حیوان از دست اے از عشق ست مردن با زیستن یعنی تا وقتیکہ اجل آید رابطہ باقی ست و چوں
اجل رسید رابطہ نمی ماند اے مادامیکہ جان با تن تعشق دارد زیستن ست و چوں تعشق نماند مردن است
قولہ علوی و سفلی ہمہ بند وی اند۔ پست شود قدر بلند وی اند۔ علوی و سفلی اے تمام عالم بند وی اند اے
تعلق بوے دارند و وجود از وے گرفتہ اند چہ عشق ذات اگر بر جمال نمی شد و ہمہ عالم کہ مظاہر

دی است که وجود میگرفت **قوله** مه که لقب نور دهی یافته است ویر توی از مهر بر تافته است
از مهرا ای از عشق حقیقی مراد باید داشت که وجود از وگرفت و نور دهی یافت است یا عشق مه که به
آفتاب ست مراد باید بود چه ماه عاشق آفتاب است از وی اقتباس نور مینماید **قوله** جهات ارض
بنود تا ساکن تا اثر مهر میفتد بخاک خاک ای زمین یعنی کره مو الید سه گانه رونق دارد و فرزین از
از تاثیر گردش گردون بخاک تعشق دارد مدام دو ائمه بروی گردش میکند و موالید سه گانه از تاثیرات
ان متولد رونق افزا میشود و ایهام کرد از تاثیر روز آفتاب خاک گردش میگیرد و چون انسان گوهرست
مقصود حسن است و جمال حقیقی بجمال وی در وی ظاهر شده بکیفیت حال او پرداخت و فرمود که **قوله**
چون تن آزاده ز مهرست دل سنگ سیاه است و بیان تیره گل آزاده معنی خالی صفت تیره
مهرای عشق تیره گل تن **قوله** هر که نه در آتش عشق است غرق از دل او تا بصنوبر چه فرق ای هر که
ای انسان و لفظ نه مربوط به کلمه غرق است آتش عشق صنوبر شیوا ایست که مماثل است ای هر
انسان که دل او در آتش عشق غرق نیست دل او مثل صنوبرست و هیچ فرق در میان ایشان نیست
قوله کار صنوبر چه بود غافلی دارد غم عشق از که ز صاحبدلی تفسیر بیت اول است یا دعافلی
صاحبدلی حرف مصدری است ای غافل بودن و صاحبدل بودن یعنی صنوبر جیست غافل بود
غم عشق و ظاهر است که صاحبدل کجا و صنوبر کجا ست در میان ایشان بعد آسمان و زمین است
پس **قوله** زندگی دل زغم عاشقی است تارک جان بر قدم عاشقی است عاشقی بیا حرف مصدری است
و یا مصدری که باسم فاعل یا اسم مفعول لاحق میکنند مقصود مقصود ای زندگی بعشق دل است تارک جان
در گرجان بر قدم عشق است **قوله** تا نه شود عشق بدل پردگی گرمی دل نیست جز افسردگی و تنکیر
معشوق عشق در خیمه دل پرده نشین گردد و مسکن گیرد آنگاه دل گرمی پذیرد و سوای گرمی افسردگی و غفلت
است چون عشق نسبتی از معشوقان شیتی نسبتت افزایی دل ای اندوه حلت و تسبیه عاشقان شیت
پرداخت و فرمود **قوله** ای شده کار تو بدار یکوان و جفت صفا صد ز طاق ابروان جفا
به عاشق مجازی که در پی هر معشوق میگردد و یک معشوق قرار میگیرد و لای حرف ندا عاشق
کوچه گرد و هرزه گو که منادی است محذوف است و از نیجا تا بیت **قوله** ز رگی ز رخیان گیر یار که
صفت منادی است جفت بمعنی هم صحبت و هست بین طاق ابروان ای خمیده ابروان یعنی معشوقان
جفت و طاق آوردن خالی از صنعت نیست **قوله** حال تو از حال سیاهان تباه روز تو از
مشک غداران سیاه حال سیاهان معشوقانیکه حال اند بر مشک قنداران معشوقانی که مثل نال بر

رخسارہ دارند یا شکست سبزہ خط اے حال تو از تماشاے ایشان خراب ست و روز تو از غم شان سیاہ و
تاریک ست این شعر تلمیح ست تجنیس حال و خال ست قولہ رہزن خواب ست شدہ چشمان مست
توبہ تو یافتہ زیشان شکست + چشمان مست معشوق کہ چشمان مست دارد- توبہ تو ای تقوی پرہیز
تو زیشان ای از ایشان مست قولہ ہر کہ شد از سرو قدان سرفراز + ساخت سرت پست بخاک نیاز
ہر کہ اے سر معشوق سرو قدان معشوقان دیگر سر بخاک پست تو دون مغلوبیت عاجز کردن + قولہ
ہر کہ بہ رخ نقطہ سودا نہاد + داغ غمت بر دل شیدا نہاد + نقطہ سودا نقطہ سیاہ است خال یار
غمت اضافت الیہ دل ست لے داغ غم بر دل تو نہادہ شیدا یعنی فریفتہ صفت دل است قولہ
ہر کہ بہ لب آب حیات آمدہ + رخ ز خطش در ظلمات آمدہ + ہر کہ اے معشوق بلب آب حیات آمدہ اے
ہر کہ بر لب او مثل آب حیات ست و خط سبز بر آن لب دارد و رخ اے رخ تو در ظلمات آمدہ اے در تاریکی
آمدہ و تمام جہان بر روے تو تاریک شدہ قولہ گہ ز دم اندیشہ ماہی زنی + ماہ فلک بینی و آہے زنی +
یا ماہی فارسی ست برائے تنکیر و مراد از ماہ معشوق ست ویا آہی پارسی برائے تعظیم آواز بسبب کثرت
است یعنے فکر معشوق در دل آہی و ماہ فلک را دیدہ و تصور آن معشوق میکنی و بسیار آہ مے زنی
قولہ گہ ز گل خرم خندان شوی + نغمہ سرا بلبل بستان شوی + گاہے بتصور معشوق گل و قمری را در
بستان دیدہ خوش مے شوی و مثل بلبل بر وے نغمہ سرا گردی قولہ گہ بغزالے دل شیدا دہی + رو بسوے
چو دیوانہ بہ صحرا نہی + یعنے گاہے بتصور معشوق آہو و غزال را دیدہ دل بوے میدہی و دیوانہ وار رو بسوے
صحرا نہی قولہ یا ہمہ آغوش بہر بادہ نوش + تو بسر زانوی غم اندر خروش + ہم آغوش ہم صحبت و ہم بغل
ہر بادہ نوش اے ہر عاشقے کہ بادہ نوش ست قولہ یا ہمہ آواز بہر پردہ ساز + تو ز شب
فرقت او در گداز + ہم آواز ہم صحبت ہر پردہ ساز ہر عاشقے کہ سرود کنندہ ست قولہ یا ہمہ آہنگ
بہر سینہ تنگ + تو ز تشویش کوفتہ سینہ بسنگ + ہم آہنگ متفق و ہم صحبت یعنے در پے معشوق
کہ تو لذت و فراغ حال میداری وے ہم صحبت دیگران ست و تو بجاے خود در پیچ و تاب افتادہ لیس
چندیں الم بر تو شوق و ہم صحبت شد چنانچہ سفیر باید قولہ زیر کی و زیر چنان گیر یار + تس بہ واند دل ترا خت
قولہ تحریم خلوت کہ براہ ست شود + و تو محرم شد بہا در راہ تشود + آغاز نصیحت ست عاشق را
جہائی را قولہ جلوہ دہ ہر کاخ چند مرغ ز نغمہ بہر شاخ چیدہ کاخ و شاخ عبارت از معشوق ہزار
در ست ہست و سیدا است کہ بہر شاخ و ہر کاخ چند مرغ مے نشیند قولہ جلوہ گہ کنگرہ عشق سر
نغمہ ترانہ تک یک شاخ شود ای یا معشوق اگر کہ خاص تو باشد چنانچہ حضرت شیخ سعدی

مصلح الدین شیرازی رحمۃ اللہ علیہ میفرماید نظیر معشوق ہزار دوست را دل مدہی * در میدہی تو
آن دل بجدائی بنہی قولہ رُو بہ یکے آر کہ فرخندگیست * ترک دوئی کن کہ پراگندگیست * میوۂ مقصود
کے آرد درخت * تا نکند پائے بیکجائے سخت * گر خندگیست علت مصدرست کہ ادا امر رُو بیکے
آر تا تی ست رُو بیکے آر زیرا کہ رُو بہ یکے آوردن فرخندگی ست کہ پراگندگی ست یعنی ترک
دوئی کن زیرا کہ ترک دوئی کردن موجب پراگندگی و تشویش است بیت ثانی تمثیل رُو بیکے
آوردن و بیکجا قرار گرفتن میوۂ مقصود اسے میوہ کہ از درخت مقصود ست پس عاشق بر مذہب
عشق مادی ہمیں است کہ عاشق یک معشوق باشد نہ طالب مطلوب متعدد و مقصود ازیں تنبیہ
آن ست کہ طالب حق باش نہ عاشق ماسوی اللہ و ایراد حکایت برین معنی ست. حکایت

عاشق کہ در حضور معشوق بقصد دیگر دیدہ کشاد و بداں کج نظری از نظر معشوق راست بین دور افتادہ.

قولہ بوالہوسے بر سر راہے رسید * جلوہ کناں چار دہ ماہے بدید * بوالہوس اے عاشق اہل ہوس نہ صادق جلوہ کناں
صفت مقدم چار دہ ماہ معشوق کامل الحسن قولہ ہالہ شدہ گرد قمر معجرش * خیمہ زدہ بر
مہ خود چادرش * ہالہ بہا و الف و فتح لام حلقہ و دائرہ کہ گرد ماہ بسبب بخارات ارضی پدید آید
قمر رخ تا ماں معشوق معجر مقنع اے دامنی اے رخ او قمر بود و معجر گرد او مثل ہالہ شدہ بود و مصرعۂ ثانی
در ترقی ست یعنی رخ ماہ و خور بود و چادر او بر آن خیمہ شدہ یا آنکہ رخ او خورشید بود و معجر او سبب
اقتباس بود از مثل ماہ بود و چہ معجر قریب رخ شدہ و چادر بالائے او قولہ طرۂ مر عنبرش طبلحال
او * مادہ کش ار لعل زر سال او * طبلحال بفتح خاء معجمہ ثانی و الف پائے برنجین. نادکشا
بودی سخن قولہ طرہ برآورد کہ اے خود پرست * پائے مکش تیز کہ رفتم ز دست * فاعل طرہ برآورد
بوالہوس ست کہ اے خود پرست رعنا معشوق مستغنی از دست رفتن حیرہ شدن و از اختیار
گشتن قولہ از تو بفریاد شدم ہمنفس * ماہ کرم گیر بہ فریاد رس * بفریاد شدم ہمنفس ای ہمدم تو
شدم راہ کرم گیر اے کرم را پیش گیر و توجہ بمن کن رس بفتح را بہملہ رسیدن دام از رسیدن ست
قولہ نازنین صنم چون سخن او شنید * دین بہ شور و شعب او شنید * نازنین صنم معشوق رعنا شعب
شعبتی یعنی شعبہ گردانیدن. قولہ چون گل خنداں ز دم او شگفت * غنچہ نوشین بشگفانید و گفت *
ز دم او اے از سخن او شگفت بکسر شین و ضم کاف معجمی گلش غنچۂ نوشین دہن شیریں شگفانید اے بکشاد
قولہ خواجہ بر من ہیچ ایستادہ پے * بہ ز خود من صد سرایا موئے * بیاں گفت است بہ رخ پس آں الے یکیہ

موئے وی بہتر از ہمچوں من ہست **قولہ** نیست زخوباں سخن آنجا کہ اوست ، من کیم و صد چو من آنجا کہ
اوست ، یعنی در آں مرتبہ حسن کہ خواہر من دارد سخن خوبان دیگر کردن خوب نیست **قولہ** با شرف
حسن خدادادِ من ، رفت بہ شاگردیش استادِ من ، بدانکہ ہر قدر کہ در مظہرے ظہور کند
آنقدر آں جمال مربی آں مظہرست چہ ظاہر مربی مظہرست پس آں قدر جمال کہ در ظاہر است مربی
من ست و آں قدر جمال کہ در خواہر من ظاہر است مربی اوست و مربی وے باکمال ست از مربی
من پس مربی من نسبت شاگردی دارد پیش مربی وے لے حسن او و جمال او باکمال ست
قولہ سادہ دل آں وسوسہ چوں گوش کرد ، قاعدۂ کار فراموش کرد ، سادہ ہماں بوالہوس
وسوسہ کمی حسن محبوب و زیادتی حسن خواہر او قاعدہ کار طریق عشق کہ ثبات بریک معشوق باشد
قولہ در غلط افتاد ز گفتار او ، چشم وفا تافت ز دیدار او ، کرد بسے در رہ و بے رہ نگاہ ، دیدہ و دور
کسے نہ براہ ، رہ و بے رہ یعنی ہر طرف **قولہ** باز گرلب بہ سخن باز کرد ، لابہ گری پیش وی آغاز کرد
لابہ بلام والف و فتح بار موحدہ تملق و فروتنی لابہ گری تملق کردن **قولہ** بانگ زد آں ماہ کہ اے ہرزہ
گو ، بہ کہ بگردانی ازیں ہرزہ رو ، ہرزہ بالفتح بیہودہ ازیں ہرزہ اے ازیں بیہودہ عشق
قولہ قبلۂ مقصود یکے بیش نیست ، قاصد آں قبلہ دو اندیش نیست ، علت روی گردانیدن
از عشق بیہودہ **قولہ** شرط طلب ترک دو دی کردن ست ، روی ارادت بہ یک آوردن ست
شرط طلب در وے ارادت شرط عاشقی و عاشق بودن **قولہ** چون زیکی رو بدو آوردۂ ، رسم
نو است اینکہ تو آوردۂ ، زیکے اے از طلب یک معشوق بدو آوردۂ اے طالب دو معشوق
گشتۂ رسم نو است اے از ہیچ عاشق ایں طریق سرنزدہ **قولہ** چند کشیدن ز دو بنیاں گزند ، دیدہ و
دل جامی ازیناں بہ بند ، انتقال بہ سوئے تنبیہ نفس خود از دو بنیاں گزند کشیدن باعتبار صحبت
بایشاں ورزیدن و ہمچوں ایشاں شدن و از توجہ بہ معشوق حقیقی کہ داور مطلق است روی تافتن و
ظاہرست کہ ایں امر موجب گزند دل و جان است دیدۂ دل لے توجہ دل ازیناں ای از دو بنیان
قولہ چشم ترا گر نہ غبارے شکے ست ، چوں ز دو عالم نہ رخت در یکے ست ، اثبات مدعائے
سابق ست اے ترا شک و تردد ست و صاحب یقین ہستی و اگر ترا شک نباشد پس چرا متوجہ بہ یکی
نیستی **مقالۂ نوزدہم در حسب حال خام طبعاں کہ از شعر شعر وامی پرساختہ اند**
و در دست و پائے ہر پختہ و خامے انداختہ **قولہ** خام طبعاں شاعراں کہ طبع خام
دارند و براندک حاصل بیع لیئمان میکنند ، شعر بالفتح موی و بکسر موزون **قولہ** بحر ازل موج کرم در گرفت ،

دامن ساحل همه گوهر گرفت * بحر ازل ذات باری تعالی موج کرم در گرفت لهٔ کرم قریبود ساحل ممکنات
چه ممکنات مغائر ذات اند لعینه ذات آلهی کرم آغاز فرمود و گوهرها که اسرار ذات که تحدد لا تحصی است
بر ممکنات ریخت و دامن عقل ایشان پر گوهر گشت و بر آن اسرار آگاه گردید **قوله** جوهر صفتی تیغ سخن
سرورهاں گرد نگاه بهٔ لعل است و مرجان **قوله** هر چه پس پرده بود بنفتن بسفت به آنچه در سر پرده نسیان نهفت
جوهری جوهری شناس جمع جوهری طبع یعنی طبع سخن پرور ان شاعران ای در گوهرهای اسرار آلهی هر چه پس پرده بود گفتن آن
هر اسرار که لایق گفتن بود بسفت یعنی بگفت و به سخن خویش درآورد و آنچه هر اسرار که لایق گفتن نبود و حکم
افشای آن نداشت در پردهٔ نسیان نهفت ای مستور داشت چنانچه متقرر باید **قوله** گوهر ایشان بسفته هزاران هزار
گرش جهان شده بی گوشوار * گوهر سفته اسرار گفته شده هزاران هزار صفت گوهر گوش جهان که گوش اهل جهان
گوشوار ای مملو ساخته چنانچه کتب مطولهٔ معتبره در جهان متداول است پس این تحفهای اسرار آلهی از شمایل که
بقدر ریزه ای خرج گشته و شرح اسرار ای فروشند چنانچه شعرای خام طبع و لهذا متغیر باید **قوله** حیف این
قوم که نا شناس * مهره کش سلک امید و هراس * هر چه بدان نام گهر بسته اند * مهره صفت بر دم خر بسته اند که
که این قوم الحرمان حیف است و لقد بر کلام چنین است که حیف است بر این امر که این قوم الحرای قوم شعرای ناقدران
گهر ناشناس ای نشناسد و قدر گهرهای اسرار مصرعهٔ ثانی بیت اول صفت قوم است مهره کش ای ناظم مهره و در سلک که سلسله
سلک امید و هراس امید قبولیت دارند چه بهر این هراس عدم قبولیت و ندارند صله هر چه یعنی هر سخن جمیع گوهران جمع گوهر
مهره صفت ای مثل مهره و دم خر که احمق و بیعقل یعنی حیف است بر این امر که این شاعران ناقدران گوهرهای سخن که قیمتی اند در
صفت احمقان خرج کرده اند **قوله** گوهر که در رشته رهبرگی * زان شرف افتاد به بحر مهرگی * گوهرهای سخن از شرف ناسپاس
از شرف ذاتی تو در رهبرگی ای بلند قدری حرمهرگی سفیدری یعنی سخن به شرف ذاتی خود بلند قدر است آما از دست شاعران
ناقدران سفید گشته **قوله** ایکه رسانند داد انشورت * مرسله بر مرسله زان گوهرت خطاب شاعران قدر دانست
دارد ای روشنان تنبیه برگرانسر دستی و قدردانی کردن گوهر سخن * ای حرف نداء و منادی که شاعر باشد محذوف است که
که رساند ببیت صفت منادی و مقصود بالنداء بیت لاحق است مرسله بر مرسله بسیار **قوله** هرچه کشائی بنر خویش
باش * نرخ فزائے گوهر خویش باش * چه کشائی ای ظاهر کننده هنر خود را یا کمال خود را آنچه لازم است عروض و
قوافی و دیگر صنائع علوم کن و بدان شعر ده را سخته کن * **قوله** باش ید کان چه دوران به هوس جنس گران مستو
ارزان فروش دوکان چه دوران و دوران ورا یاد صیغه تصغیر برای تصغیر قدر باد است مصرعهٔ ثانی تفسیر به موجود این
جنس گران جنس سخن که قیمتی است **قوله** وقت فلک چون بجهانت پرسش * تو ده از آن گران هاشتی ... دارشان
وجه من سخنی دادن هرزه گران جانی که بی قیمتی جنس شعر ... جنس گران ... سبب ارزانی کشتن لعلک است

قوله چند زنار طمع ولیو بلاف + بر قد هر سفله شوی جامه باف + تا بد نحیه قافی و الف ضد پود تار طمع جامع پود بضم
بار فارسی و سکون واو دیبانی که در عرض کار باشد پود آف لاف هر سفله اے هر قسم سفله خلعه باف به صنعت
ومدح یعنی از طمع و لاف هر سفله را موصوف باوصاف حمیده خواهی ساخت چنانچه در ابیات لاحق بتفصیل
مبین است قوله چند نهی نام لئیمان کریم + چند کنی وصف سفیهان حکیم + لئیم ناکس و بخیل کریم بخشنده و جوانمرد
و از گناه درگذرنده سفیه نادان و سبک عقل حکیم دانا و درست کار و استوار و حاکم و خداوند حکمت

قوله آنکه بصد نیش یکی قطره خون + نا یدش از دستش بردل + نام کفش قلزم احسان کنی + وصف
به بحر گهر افشان کنی + تفسیر بیت سابق ست آنکه بمعنی الذکری که بصد نیش خون آد صله و موصول ال
خویش مبتدا و بیت ثانی خبر و همچنین ابیات آینده بصد نیش اے بصد نیش که بدستش زنی فاعل نا ید قطره
خون ست ضمیر کفش راجع باک که وصف اے وصف آن سفیه قوله وانکه به تعلیم که ماه و سال + شکل
الف نشناسد ز دال + عارف آغاز ازل خوانیش + واقف انجام ابد دانیش + تعلیم که ماه و سال به گیتی که ماه و
سال در وی تعلیم میگیرند شکل الف الخ کنایت جاهل و غبی است آغاز ازل ازل انجام ابد ابدای عارف
اسرار ازلی و واقف اسرار ابدی میخوانی قوله وانکه چو از گربه برآید خروش + سر دهد از بیم به سوراخ موش +
تشبیه زبان به پیلان خوانیش + بلکه دلاور تر ازان خوانیش + سر دهد الخ اے نهایت جنیس ترس دارد شیربان
بکسر زا فارسی و تحتانی و الف تند و خشمناک دمان بالفتح دال مهمله و میم و الف فریاد کنان از روی شادی مفرط
و یا غضب بسیار و بمعنی تیز رفتن قوله این همه اندیشهٔ نارست چیست + این همه آئین کم و کاست چیست
اندیشهٔ نارست و آئین کم و کاست ذکر بیجا و صفت بیموقع است چنانچه مذکور شد قوله ای همه از حرص و هوا
زاده است + خود که ز حرص و طمع آزاده است + این همهٔ ای اندیشه را است و ایراد مصرعه بر عموم ست و
کاف که بمعنی کدام ست قوله دور بود جوع و طمع از شبع + گرسنه چشم اند حروف طمع + جوع گرسنگی طمع
اے سائل طمع یا جوعی که مانند طمع است شبع سیری ایراد مصرعه ثانی برای نکته ست ای حروف طمع حشو دارند در ان حتیٰ
نزدش هیچ چیزے نیست و محض و روی خالی ست قوله شب که طمع بر تو کمین آورد + پشت قناعت بزمین آورد +
کمین آوردن غلبه کردن اپشت قناعت الخ اے طمع قناعت ترا مغلوب سازد قوله رخت به پیغوله ماتم کشی +
بیهوده چند فراهم کنی + پیغوله بالفتح باد فارسی و سکون تحتانی و ضم غین معجمه و واو مجهوله و فتح لام و گوشه
پیغوله ماتم خانه یعنی گور خود از نهایت افلاس بیهوده چند اے سخنان بیهوده قوله پوست کنی معنی استادکو +
غور کنی طرفه بغداد او + پوست مراد از عبارت و الفاظ است معنی استاد مضمون شعر استاد غور کنی
برهنه کنی از روے عبارت اخذ کردن طرفه بغداد را معشوقه بغداد که معنی استاد باشد و مصرعه

تحصیل مصرعهٔ اول ست و همچنین بیت لاحق قوله بر کتفی از شانه اطلس لباس اطلس لباس ساده بی لباس از
پلاس ، شانه بمعنی استاد و اطلس لباس بمعنی اطلس پوش صفت شانه است اطلس ثانی مفعول
برکتفی ست شین بار ریش مصاف الیه لباس ست پلاس کسیت از عبارت ناشایسته شاعر مخاطب
است یعنی عبارت شایسته استاد را کرده معنی او را در عبارت ناشایسته خود می آری قوله قافیه
معیوب حرف روی ناروا ، علت ورزش الم بی دوا ، بدانکه قافیه در علم قوافی عبارت ست از مجموع آنچه
تکرار در آخر مصرعها یا بیتها یا در چیزیکه بمنزلهٔ آن باشد بشرط آنکه از حروف قافیه و حرکات آنکه
مقرر اند باشد و حروف قافیه نه اند چنانچه درین قطعه مذکور ست قطعه قافیه وصل یکحرف است
و هست از اتباع ـ چار پیش و چار پس این نقطه آنها داشته و حرف تاسیس و دخیل و ردف و قید
آنگه روی ، بعد از آن وصل و خروج ست و مزید و نائره ، و حرف مقدم بر روی آن ست کدین
بیت پیش این مذکور شد حرف مکرر روی آن ست که پیش ازین باب مذکور شده هست روی
عبارت ست از آخرین حرف اصلی از قافیه یا از لفظی که آنرا در عرف قافیه میگویند یا آنچه بمنزله
آن حرف فی الواقع یا آنچه شاعران را به تکلیف بمنزلهٔ آن حرف داشته باشند و تاسیس عبارت است
از الفی که یکحرف متحرک واسطه باشد میان او و روی چنانچه خاور و یاور دخیل عبارت است
از آن حرف متحرک که واسطه باشد میان تاسیس و روی مانند واو در لفظ خاور و یاور و ردف
عبارت ست از الف ساکن ماقبل مفتوح و واو ساکن ماقبل مضموم و یاء ساکن ماقبل مکسور که
پیش از روی واقع شده چنانچه زمان و کوهستان و خون و چون و تا زمین و زمین و در میان
ردف و روی حرف ساکن اگر باشد آنرا زاید گویند و آن شش حرف اند که مجموعه آن شش حرف سخن
میشود چنانچه داشت و گذشت و مواد و یافت و کوفت و فریبت و کاست و گریست و تافت
و سوخت و گریخت و راند و ماند قید حرفیست ساکن غیر حروف که پیش از روی باشد بلی واسطه و
حروف در لفظ فارسی آن سیزده اند و در لفظ عربی بسیار اند چنانچه این بیت مبین ست نظم ـ این
بوده بلفظ عجم حرف قید ، بلفظ عرب گرچه باشد کثیر ، با و خا و را و زا و سین و شین ، دگر عین و فا و نون
و ها یا دگیر ، و امثال این حروف درین بیت مذکور است بیت ابر و تخت و در زم و دست گشت ،
لرزگفت و نیز نگا چهره خوش است ، وصل عبارت است از حرفیکه بروی پیوندد و حرف
وصل بحکم استقراء ده ست چنانچه درین مذکور ست ابیات ده بود وصل پارسی گوی الف
دال و کاف و ها و یاء و حرف جمع و اضافت و مصدر و حرف تصغیر و رابطست دگر ، و مشد

آں بترتیب دریں ترکیب مذکورست بیت رفیقا باید عیارگی کردہ باشد • خوان پیشم آوردن
سراچہ خروج حرفی ست کہ بوصل پیوندد چنانچہ میم دراں مثال باریم وندا ریم مزید حرفیست
کہ بخروج پیوندد مانند شین دریں الفاظ بستیش وسوہ ستمیش نائرہ عبارت ست از حرفیکہ
بمزید پیوندد خواہ یکے باشد چنانچہ شین دریں الفاظ سپردستیمش وبنردمش رخواہ بیشتر باشد
مانند میم وشین دریں مثال سپردستیمش وبنردستیمش وحرکات قافیہ شش است چنانچہ دریں
بیت مذکورست بیت رسن واشباع وحذو وتوجیہ است • باز مجری ولعد زوست
نفاذ • رسن حرکت ماقبل تاسیس وآں حرکت فتح نے باشد چنانچہ مائل ونائل واشباع
عبارت ست از حرکت دخیل فتح یا درود رآ درد وکسرہ زائل ونائل حذو وحرکت ماقبل
ردف وقید ست چنانچہ حرکت ماقبل بار مہر وچہر توجیہ عبارت ست از حرکت ماقبل
روی ساکن چنانچہ فتح ماقبل نون تن ومن مجری حرکت روی ست وقتیکہ بہ او حرف
وصل پیوندد چنانچہ کسرہ تا دریں مثال کہ پرستی وہستی ونفاذ حرکت وصلست وقتیکہ خروج
باو متصل شود چنانچہ فتح یا مدار ہانیم وتا توانیم وحرکت خروج ومزید را ہم نفاذ گویند مانند حرکت
نیم وشین دریں مثال کہ پروریمشاں وآوریمشاں وعیوب لعقبہ قافیہ چارست چنانچہ
دریں بیت مذکورست بیت بزو عجم عیب چارست وآنہا سنادست واقواو اکفا وایطاء
سناد خلاف ردف است مانند داد وود وید ودید اقوا تبدیل توجیہ است مانند کل
دگل وتبدیل حذو ست حذوی کہ حرکت ماقبل ردف مانند دور ودیر وحیادی کہ حرکت
ماقبل قید است در قافیہ کہ روئے آں متحرک باشد تبدیل آں جایز داشتہ اند مانند آہستہ و
بستہ اکفا تبدیل روی ست بہ حرفیکہ در مخرج باو نزدیک باشد مانند صباح وسیاہ وغیر
آں چنانچہ جیب وطرب وسراچہ وخواجہ وایطا تکرار قافیہ بیک معنی غیر از قافیہ مصرعہ
اوّل مطلع کہ تکرار آں در غیر مطلع ایطائی گویند ومطلقاً عیب نیست چنانچہ ترا ومرا وجارا
ویارا صفات وکائنات وسراچہ وغالچہ و دردمند وحاجتمند ونیکوتر وبہتر وحاجب
عبارت ست از یا کلمہ بیشتر کہ مستقبل باشد در تلفظ وپیش از قافیہ اصلی بیک معنی تکرار
باید چنانچہ لفظ از یار دریں رباعی رباعی ہرچند رسد بر نفس از یار غمے • باید نشود
آنچہ دل از یار دمے • زانرو کہ چو نیک بنگرو زاں غمہا • از جانب اوست اکثر از یار می
واگر حاجب درمیان دو قافیہ واقع شود در غایت لطافت باشد چنانچہ دریں رباعی امسہ دل

ملیت اے شاہ زمیں بر آسماں داری تخت * سست ست عدو تا تو کماں داری سخت * جملہ
سبک آری و گراں داری رخت * پیری تو بتدبیر و جواں داری بخت * ردیف عبارت
ست از کلمہ یا بیشتر مستقل باشد در تلفظ و بعد از قافیہ اصلی یک معنی تکرار یابد چنانچہ دریں
رباعی * رباعی یارب تو خلاء نسیم رہ عصیاں دہ * تشریف لباس رحمت و غفراں دہ * فی تی
کہ مراد لست مقصود و لم * یعنے کہ بمن ہرچہ خواہی آں دہ * قافیہ معیوب اے مستطلبر سناد
ایطا و اقوا دی ناروا اے مستطلبر اکفا علت و زلش اے شکست وزن کہ ہر قانون بحر عروض
ناسند قولہ صدر و عجز و بے مزہ از دو خام رو * حشو جبر داده خود دار نام او * بدانکہ سر خشیاں
رکن اول مصرعہ اول را صدر گویند رکن آخر مصرعہ اول را عروض گویند و رکن اول مصرعہ دوم
را ابتدا گویند و رکن آخر مصرعہ ثانی را ضرب و عجز خوانند چنانچہ دریں بیت مذکور ست صدر
و عروض و ابتدا * آنکہ ضرب و آں چیز کہ درمیان بود حشو ست تمثیل او چنین ست
یار ار بوئے مراد دیوانہ کرد * باد از عقلم صبا دیوانہ کرد * تقطیع او چنین ست کہ فاعلاتن فاعلاتن
فاعلات * فاعلاتن فاعلاتن فاعلات * پس فاعلاتن اول مصرعہ را صدر گویند و فاعلات کہ
در آخر مصرعہ اول ست عروض نامند و فاعلاتن کہ درمیان صدر و عروض ست حشو نامند
و فاعلاتن کہ در اول مصرعہ ثانی ست ابتدا گویند و فاعلات کہ در آخر مصرعہ دوم ست
ضرب و عجز خوانند * و فاعلاتن کہ درمیان ابتدا و ضرب ست حشو نامند لے مرہ از قانون
عروض حشو در لغت آنچہ بالشت با دیگر کنند و آنچہ پوچ باشد ضمیر او در مصرعہ اول راجع
بصدر و عجز و در مصرعہ ثانی راجع بحشو ست وار خام اولے از خامی خود واز نام او لے
نام خود لے کہ صدر و عجز او حشو و پوچ ست یا ضمیر در ہر دو مصرعہ راجع بہ شعر باشد لے
صدر و عجز آں شعر نامرد و حشو او زشت و پوچ است قولہ از تعب طبع
کج اندیش خویش * چوں شوی آسوده نہی پیش خویش * از تعب متعلق آسوده
است یعنے از رنج وقتی آسوده میشوی مشغول نہی ہماں سوده شعر خام است یعنے
مسوده شعر را برائے صاف نمودن چوں پیش خود نہی واسباب از کاغذ و دوات وغیره
مہیا کنی چنانچہ در بیت لاحق می آید قولہ کہنہ دواتے چو دلت تار تنگ * کاغذ
از تیره رخت بر ده رنگ * تار اے تاریک بر ده رنگ اے از سیاہی رخ تو کاغذ
سیاه گشت * قولہ خامہ چو نظم سخت سست * املا نار و است و

خط نادرست + سخت معنی لبیار املاء الفاظ کہ حراف اقانون الخ تعقد چنانچہ ملتنظر بصورت مرقومہ
املا نارواست چنانچہ منتظر بدیں صورت من نظر نویسد نارواست خط خام و زشت **قولہ**
گشتہ دوتا میل سوادش کنی + واسطۂ نیل مرادش کنی + سواد نوشتن نیل مراد حصول مراد +
قولہ در سر و دستار زنی صبحگاہ + قطرہ زناں تا در اصحاب جاہ + قطرہ زدن یعنی تند
و تیز رفتن کہ پویہ نیز گویند اصحاب جاہ دولت مند + **قولہ** خواجہ بر وے کہ مبینا و کس +
منتظر او مینشا و کس + خواجہ اے صاحب کہ مبینا و کس الخ البیت صفت خواجہ **قولہ**
چوں بدر آید پس صد انتظار + بر زبرِ بہتر از خود سوار + پیش روی بوسہ بپایش دہی +
لابہ کناں داد ثنایش دہی + چوں بدر آید شرط و بیت ثانی جزا فاعل بدر آید خواجہ بر زبر
بہتر از خود سوار اے بر اسپ کہ بہتر از دست سوار زیرا کہ از اسپ فائدہ بار برداری ست و
از خواجہ ممسک ہیچ فائدہ نیست یا آنکہ از حماقت مثل خر بود و اسپ بہتر از خر ست لابہ
بلام و الف و فتح موحدہ تملق و فروتنی و چرب زبانی و شین بپایش راجع بخواجہ و ایراد بپایش
و ثنایش از تجنیس ست **قولہ** رقعۂ شعر آوری از سر بروں + صد رقم از حرص و طمع در دروں +
از سر اے از دستار سر **قولہ** آرد وش آں رقعہ کہ صد پارہ باد + نامۂ عصیان قیامت بیاد +
شین آردش راجع بخواجہ فاعل آرد رقعہ جملہ کہ صد پارہ باد - دعائیہ صفت رقعہ است نامۂ
عصیان مفعول آرد ست نامۂ عصیان قیامت بیاد اے آں قدر ملول و مکدر شود کہ بروز قیامت
از نامۂ اعمال خود عاصیاں مکدر خواہند شد **قولہ** تا نہ خورد زخم سفاہت ز تو + رقعہ
ستاند بہ کراہت ز تو + مصرعۂ اول علت مقدم مصرعۂ ثانی ست سفاہت بدگوئی **قولہ**
او ز زبان طلبت در گریز + حرص تو دندان طمع کردہ تیز + بیہودہ گفتار تو در ہیچ کس +
نقش بر آب است و گرہ بر نفس + بیہودہ اے بے گفتہ و بیفر با نقش بر آب الخ اے بی ثبات
و بے قرار و ایراد نقش و نفس از تجنیس ست **قولہ** مژدہ بر آں بیہودہ گو بیہودہ است +
خاصہ بر آں کس کہ نہ فرمودہ است + مژدہ اے مژد طلب کردن + **قولہ** طرفہ کہ کارے
بہ تبرع کنی + باز بر آں مزد توقع کنی + تبرع بخشیدن چیزے و کردن کاری کہ بر وے واجب
نباشد **قولہ** سوخت جہاں از طمع خام تو + خلق بجاں آمد ز ابرام تو + ابرام استوار کردن
و ستوہ آوردن و ملول کردن + **قولہ** ترک لجاج و کم ابرام گیر + یکدم ازیں غدغہ آرام گیر + لجاج
ستیزہ کردن لے ستیزہ در سوال کردن غدغہ بدو دال مہملہ مفتوح و دو غین معجمہ ساکن تفرقہ

واضطراب قوله خواجه ز فصل تو بصد دل ملول، تو ز مدیح زبان پر فضول. بصد دل ملول آی
بسیار ملول پر فضول پر لات قوله تو به حضورش به سر در آمده، او ز حضورت به نفور آمده
منتظر وقت نشسته که چون، با تو وصد نفرت خاطر برون، ایراد حکایت بر طبق این
معنی است، حکایت مدح گفتن لاغری شاعر خواجه فربه را که بر وی
لباس آسودگی از فربهی تنگ آمده بود قوله فربهی از خوان سخن پروری شاعریش
کرده لقب لاغری، فربه اسے بجهت دولت مال در شاعری سخن پروری شاعری خوان سخن پروری
سخن پروری شاعریش کرده الخ اے تخلص او در شعر بود شاعرے قوله گفت به تنظیم خوش و
شعر فصیح، بهر یکے خواجه در مدیح، فاعل گفت همان لاغری و مدیح بمعنی مفعول گفت ست
قوله خواجه مسکین چو مدیحش شنید، بوئے توقع به مشامش رسید، لفظ مسکین برائے
ترحم ست بحال خواجه که از شاعر لاغری عاجزی گمان داشت قوله کرد ازان نامه پر رنگ و رید،
خاطر آدم چو ز لاحول دیو، فاعل کرد خاطر خواجه است ورم بمعنی رمیدن مفعول او قوله
خاست ازان انجمن پر گرید، کرد توجه سوئے قصر بلند، انجمن پرگرید یا حب یا رتو دان آن
لاغری مدان، مصرعه ثانی معطوف بر اول ست اے خاست و توجه کرد، قوله چون
نفس از فربهیش گشت تنگ، در رهش استاد نانے درنگ، گفت به دو لاغری
مدح سنج، فربهیت مید هد اے خواجه رنج، خواجه ازان نکته چو گل بر شکفت،
با دل صد پاره بخندید و گفت، ازان نکته سے آنان سخن که فربهیت مید هد اے خواجه
رنج وجه شگفتن و خندیدن آنکه ازین سخن نکته و لطیفه دیگر ناشی ست چنانچه
بیت لاحق مفسر اوست، قوله رنج همه گرچه ز تن پروری ست، رنج من اکنون همه از
لاغری ست، همه اے همه مردم تن پروری اے فربهی قوله لاغرے از فربهیم دست برد
در کف صد محنت و رنجم سپرد، دست بردن بمعنی نمودن به رنج نمودن ست و
مصرعه ثانی تفسیر دست بردن ست قوله جان تو جامی به ورد لاغر ست، حرص تو از
جان تو فربه تر ست، انتقال مولوی علیه الرحمة بحال خود لاغری جان
باعتبار عدم نور و وجود ظلمت است چه از تن پروری و حرص جان تاریک میشود
قوله عمر گرانمایه به سر شد بری، غافل ازین فربهی و لاغری، فربهی فربهی حرص
لاغری لاغری جان پس مے باید که جان را فربه سازی و حرص را لاغر کنی،

مقالہ بستم در پند دادن فرزند ارجمند را کہ در بستان طفولیت بنبات حسن پرورده باد و در دبیرستان بلاغت بنہایت کمال

پے آورده باد **قولہ** اے شب امید مرا ماه تو ۰۰ وین بختم بخیالت گروه شب امید

امید ماه نو اے روشنی بخش خیال اے صورت اے دیده بخت من بصورت تو بیناست ۰۰

قولہ ادہمی روی نماید ہلال ۰ روئے نمودی تو پس از شصت سال ۰۰ شصت سال اشارت

بعمر خودست اے بعد عمر شصت سال تولد شده **قولہ** سال تو چارست بوقت شمار ۰۰ چار تو

چل باد چلت باد چار ۰ اے چار سال تو بہ چہل سال کشند چلت باد چار اے ہر یک چہل تو

چار چل شود یعنے عمر تو یک صد و شصت گردد ۰۰ **قولہ** ہر چلہ تو یک چلہ کز علم و حال ۰۰ سیر

کنی در درجات کمال ۰۰ ہر چل تو اے ہر یک چہل از ان چار چہل یک چلہ اے اربعین کہ

سالکان بر خود لازم کنند و دران کسب کمال کنند کز علم و حال الخ ہر چہل تو یک چلہ باشد

کہ دران درجات کمال از علم و حال سیر کنی از علم و حال بیان درجات کمال ست **قولہ** نام

تو شد یوسف مصر وفا ۰ باد لقب دولت دین را ضیا ۰ مصر وفا وفا اے از کمال محبت یعنے

نام تو محمد یوسف ست و لقب تو ضیاء الدین باد ۰۰ **قولہ** میکنم از خامۂ حکمت نگار ۰ بہر تو

این نامۂ حکمت نگار ۰ این بیت مقصود بالذات ست حکمت نگار صفت خامہ اے خامہ کہ نگارنده

حکمت ست حکمت نصیحت این نامہ حکمت اے مقالہ بستم کہ مشتمل بر نصیحت فرزند ست

مفعول نگار میکنم نامۂ حکمت ست **قولہ** گرچہ ترا نیست کنون فہم و پند ۰۰ چون بحد

فہم رسی کار بند ۰۰ حد فہم عقل و بلوغ کار بند اے در عمل آر ۰۰ **قولہ** تا نہ شود برقہ روئی

تو موئی ۰۰ پا منہ از خانہ بباز ار و کوئے ۰ موئے اے موئے ریش پا منہ الخ اے تا ریش بر روی تو

نیاید در بازار و کوئے مرد چہ وقت بے ریشی مفضی بر فسادست **قولہ** سلسلہ بند قدم

خویش باش ۰ حبس نشین حرم خویش باش ۰۰ این بیت تفسیر مصرعہ ثانی بیت سابق ست سلسلہ

بند بند کشنده حبس مصدر بمعنی مفعول اے محبوس نشین خانہ نشین خویش باش **قولہ**

ہیچگہ از صحبت ہم خانگان ۰۰ رخت کش بر در بیگانگان ۰۰ ہم خانگان مادر و پدر وغیره

از اہل خانہ رخت کشیدن بیرون رفتن **قولہ** طلعت بیگانہ نہ میمون بود ۰۰ خاصہ کہ سالش

ز تو افزون بود ۰۰ علت رخت کشیدن بر در بیگانہ است **قولہ** ور بہ دبستان سر و کارت و پند

لوح الف را بکنارت دہند ٭ سرد کار شغل لوح الف یا اے لوح کہ بروے الف والعینی
حروف تہجی نوشتہ باشند ٭ قولہ پہلوئے ہر سفلہ مشو جانشین ٭ از ہمہ یکتا شو و
تنہا نشین ٭ پہلوئے ہر سفلہ مشو جانشین الخ اے نشیننده پہلوئے سفلہ مشو تنہا نشستن
تفسیر یکتا شدن ست اے از ہمہ بیگانگان تنہا نشین و بہ سفلہ ہم صحبت مشو زیرا کہ
شخص در ذات خود نیک میباشد و بہ صحبت سفلہ سفلہ مے شود چنانچہ قولہ
گرچہ بخود نیست کج اندام الف ٭ میں کہ چہ ساں کج شده در لام الف ٭ بخود الف اے
بذاتہ الف کج نیست لام الف مرکب بدیں شکل لا می نویسند قولہ لوح خود آندم کہ نہی
در کنار ٭ چوں الف انگشت اذاں سر بدار ٭ آغاز نصیحت است لوح خود لوح الف دیگر کہ
برائے خواندن خود مہیا کنی نہی در کنار اے خواندن آغاز کنی چوں الف ا ہ اے چنانچہ
الف مثل انگشت بر لوح چسپان است قولہ دال وش از شرم مکن سر پیش ٭ صاد
صفت دار سر آں چشم خویش ٭ دال وش اے چنانچہ حرف دال سر افگنده است بدیں
صورت د صاد صفت اے چنانچہ حرف صاد کہ بصورت چشم است دیدہ آں لوح چسپیده
است قولہ خنده زناں گاه باں گاه باں ٭ رشتہ دنداں مخاطب نشین ٭ مصرعہ اول حال
ست از مخاطب قولہ دل مکن از فکر پریشاں دو نیم ٭ تنگ دہاں باش زگفتن چو میم ٭ فکر
پریشاں ای بازی وغیرہ سوائے خواندن زگفتن اے از گفتن دیگر کلام قولہ گوش مکن
بیہوده بر قیل و قال ٭ تا نہ کشی درد سر گوشمال ٭ بیہوده بیفائده قیل و قال گو مت گوئے
سوائے خواندن درد سر رنج و آزار گوشمال اے آزار گوشمال استاد قولہ در ادب درس
معلم نگاه ٭ تا نہ شوی طبلک تعلیم گاه ٭ لفظ ادب مضاف الیہ تدریس ست و مضاف مضاف
الیہ معلم است اے ادب درس معلم نگاه دار یعنے بر طریقیکہ معلم ترا سبق دہد ہمچناں
بتادیب دار و یاد کن طبلک خورد کہ در ہندی ڈھولک گویند و مقرر ست کہ طبلک
بوقت نواختن سیلے لیا مے خورد تعلیم گاه مدرسہ قولہ سیلی او گرچہ فضیلت دہ است
گر تو بہ سیلے نرسانی بہ است ٭ ضمیر او راجع بہ استاد و مفعول نرسانی محذوف ست
اے خود را قولہ پے چو بہ سر منزل قرآں بری ٭ روزے ہر روزه ازاں خواں خوری ٭
پئے چو بہ سر منزل الخ قرآن خواندن آغاز کنی روزے ہر روزه اے سبق ہر روزه خواندن
ازاں قرآن مجید ٭ قولہ چند گرہ زن بہ میاں زحل دار ٭ شاہد مصحف بنشاں در کنار ٭

چند گرہ بمیان زدن لیبار مقید بودن شاہد مصحف مصحف **قوله** باش ز رخسار نکو فال او + محو تماشائے خط و خال او + رخسار قرآن صفحۂ اوراق قرآن خالی و خال حروف مسطورہ آں قرآن **قوله** ہر چہ کنی زاں گہر سلک خویش + سازبہ تکرار زباں ملک خویش + ہر چہ اے سبق ہر قدر کہ باشد تو آں را از قرآن گہر سلک خویش را مسلوک و محفوظ در سلک ادراک و فہم خویش ملک خویش باعتبار یاد داشتن **قوله** حرف نوشتہ بدل طفل خورد + کز لک نسیاں نتواند سپرد + علت بیت سابق است کز لک بفتح کاف فارسی و سکون زای معجمہ و کسر لام قلم تراش کز لک نسیان نسیان **قوله** چوں تو حق حفظ وی آری بجائی + حفظ حق از جانب شود غم زدلائے + دست طلب دہ بہ قلم گاہ گاہ + شو بسوئے خطِ خط رو براہ + حق حفظ وی ای یا حق کردن قرآن حفظ حق الخ اے حفظ باری تعالیٰ بحصول دولت جان ترا خوش سازد بیت ثانی جزا بیت اول ست دست طلب خطِ خط خط رو براہ متوجہ یعنی نوشتن ہم بیاموز **قوله** باد ناں از رہ کسب کمال + از غم آن نائرہ گردی ملال + باز لفظ زائدہ است کہ اول فعل واقع شدہ نائرہ قلم از غم آں نائرہ اے از نوشتن قلم گردد ملال ملال ای نقصان کمال خود بنوشتن خط پیدا کردن و در کن **قوله** کوش بہ تحسین خط از ہر نمط + لیک نہ چندانکہ شوی جملہ خط + صفر مکن بہر دو انگشت خویش + از گہر پر ہنر مشت خویش + صفر مکن خالی مکن بہرسہ انگشت خویش ای بہر نوشتن کہ بسہ انگشت حاصل میشود یعنی بہ حصول یک ہنر خط کہ بسہ انگشت حاصل میشود خالی مکن مشت خود را از ہنرہائے دیگر **قوله** شعر اگرچہ ہنر دیگر است + شمہ از عیب شعر اندر ست + عیب اے نفس خود را در مدح ناپاکان خرچ نمودن **قوله** شعر کہ عیبش ز میاں سرزند + تہمت پاکانش قلم در زند + قلم زدن ترک نمودن + **قوله** در فتدت گہ گہ اندیشہ اش + کوش کہ چوں من نہ کنی پیشہ اش + ضمیر ہر دو شین راجع بہ شعر کوش الخ اے بسیار کوشش مثل من نہ کنی **قوله** ہر نفس آید گہر ارجمند + قیمت آن بیشتر از چون و چند + آں گہر از دست مدہ رائگاں + خاصہ کہ در مدح فرومائگاں + بیان عیب شعر است چون و چند اے ہر چہ در عالم است آں گوہر اے نفس **قوله** محنت ایں کار بخود در مدہ + رنج کشتی و در طلب علم بہ + ایں کار اے شعر کردن **قوله** در طلب علم کمر چست کن + دست ز اشغال دگر سست کن + تاج سر جملۂ ہنر ہاست علم + قفل کشائے ہمہ درہاست علم + ہاتو من از علم چہ گویم سخن + علم چو آید بتو گوید کہ کن + یعنی وقتیکہ در علم مشغول باشی علم بتو گوید کہ بجز علم شغل ہائے دیگر از دست بدہ لیکن **قوله** علم کثیر آمد و عمرت قصیر + آنچہ ضروری ست بداں شغل گیر + کشیر

بسیار قصیر اند که آنچه ضروری است از علم ضروری باشد از صرف و نحو و اصول و فروع و تفسیر
حاشیه وغیره که علم دینی باشد **قوله** هرچه ضروری است که تحصیل کنی + به که عمارت گری دل کنی آی
چون از ضروریات علم فارغ گردیده در حصول دل سعی کن **قوله** آن ست عمارت گری دل که دل
داشتی از کشمکش آب و گل + بیان عمارت گری دل ست از کشمکش آب و گل ای پرورش تن از
آب و خورش و لباس وغیره که تعلق به تن دارد **قوله** پای به دامن کشی و سر به جیب + تن به شهادت
دهی و جان به غیب + پا به دامن کشی یعنی خلوت گزین باشی سر به جیب یعنی مراقب باشی تن
به شهادت دهی یعنی تن به استعمال این علم مشغول داری جان به غیب یعنی جان را به حق مشغول
داری **قوله** یاد خدا پردگی هش کنی + هرچه بجز اوست فراموش کنی + پردگی هش یعنی پرده
هوش آنچه بجز اوست یعنی هرچه بجز یاد حق تعالی ست فراموش کنی و اصلاً ماسوی الله را در هوش راه
نه دهی چنانچه حکایت برین معنی ایراد یافته که ارشاد پیر مرید را این مطابقت که مشغول به یاد حق
باشی و ماسوی الله را فراموش سازی **حکایت پیر هوشیار و مرید فراموش کار**
قوله ساده مریدی ز جهان دست شست + آمد و در صحبت پیری نشست + ساده مرید یعنی
نادان و جاهل از طریق سلوک بحق از جهان دست شست یعنی ترک جهان نمود و عازم سیر الی الله
گشت **قوله** گرم نکرده به زمین جا هنوز + خاست از ان انجمن دل فروز + جای گرم کردن قرار
گرفتن انجمن جان فروز مجلس پیر که نور بخش جان بود **قوله** پیر بر آشفت که تعجیل چیست +
نفرت دیو از دم جبریل چیست + کاف که تعجیل چیست بیان گفت محذوف است ای بر آشفت
و گفت که تعجیل چیست نفرت دیو یعنی نفرتی که منسوب به دیو است که از دم جبریل
که سخن نصایح مرشد باشد **قوله** گفت قضا پرده کش هوش گشت + ماده چیزیم
فراموش گشت + فاعل گفت مرید ست قضا حکم خدا پرده کش هوش گشت ای بر هوش ما
من پرده کشیده **قوله** میروم این لحظه بهر روی و کوی + تا کنم آن گم شده را جستجوی +
پیر خروشید که ای بوالهوس + در دو جهان هست یکی چیز و بس + کان نه
سزاوار فراموشی ست + قبله گویائی و خاموشی است + ای پیر به غصه فرمود یکی
چیز یعنی ذکر خداوند تعالی که گویائی و خاموشی سیاه عربی است یعنی قبله اهل گویائی و
اهل خاموشی ست **قوله** گر همه آفاق در آغوش تو + باشد آن چیز فراموش تو +
در آغوش تو باشد یعنی حاصل تو باشد آن چیز یعنی یاد حق **قوله** غایت آگاهی تو

حکایت پیر هوشیار و مرید فراموش کار

غافلی ست۔ حاصل اوقات تو ہمچا حاصلی ست۔ ایں بیت جزاء بیت سابق ست غایت آگاہی انجام دآگاہی کہ بہ شغل علم داری غافلی ست قوله ور بود آں چیز فرا یادِ تو۔ شاد کن خاطر ناشاد تو۔ کو دو جہاں گشتہ فراموش باش۔ ولب ز سخن بستہ فراموش باش۔ آں چیز یعنی ذکر حق تعالیٰ فرا یاد لے یاد قوله جامی ازیں شغلہ خاموش کن ہر چہ نہ آں چیز فراموش کن مشغلہ شغل ماسوی اللہ مصرعہ ثانی تفسیر خاموش کن ست قوله زانکہ سر انجام تو خاموشی ست آخر کاری تو فراموشی ست۔ علت خاموشی کن است خاموشی و فراموشی از ماسوی اللہ کہ وقت مرگ حاصل آید پس آنچہ عاقبت کار ست ہماں کار بند و تعجیل آرد۔ **در ختم کتاب و خاتمہ وخطاب تحفۃ الاحرار گوید** قوله خامہ چو بر موجب جف القلم۔ خشک بیفتاد ازیں خوش رقم۔ بر موجب جف القلم اے بر مقتضائے مضمون جف القلم بما ہو کائن یعنی خشک شد قلم ازل بعد نوشتن آنچہ موجود گردید پس قلم من ہم بعد نوشتن ایں خوش رقم کہ در کتاب باشد خشک گشت واز نوشتن فارغ گردید قوله مہر دعا از لب ام الکتاب۔ حرف سقاک اللہ آمد خطاب۔ جزاء شرط کہ بیت سابق ست ام الکتاب لوح محفوظ شین راجع بخامہ است اے خطاب او حرف سقاک اللہ آمد یعنے سیراب دارد ترا اللہ تعالیٰ لے ہموارہ تر زبان باشی قوله روح امیں دست بآمیں کشاد۔ چرخ بریں سبحہ پروین گشاد۔ گوہر آں سبحہ بپایش فشاند۔ در قدم غالیہ سائش فشاند۔ گفت جزاک اللہ ازیں فیض پاک۔ از تو بہ سجادہ نشیناں چہ باک۔ روح امیں جبرائیل علیہ السلام سبحہ پروین پروین قدم غالیہ سائے باعتبار سیاہی نوشتن قلم فاعل فشاند گفت فلک بریں ست ایں فیض پاک تحفۃ الاحرار سجادہ نشیناں خاک بزرگان دین کہ بر خاک ساکن اند یعنے از سبب ایں فیض پاک بہ سجادہ نشیناں تو رسید جزاد بد ترا حق تعالیٰ جزائے خیر۔ قوله نقش شفا خامہ عیسے ست ایں۔ یا رقم خامہ مانی است ایں۔ شفا نامہ عیسیٰ علیہ السلام بہ آیات وے اعمی وابرص را صحت و شفا داد میسر او مانی نام نقاش کہ در نقاشی بہ کمال رسیدہ دعوئے پیغمبری نمودہ بود و نقش خود را اعجاز قرار دادہ حاصل آنکہ کتاب من شفا بخش اعمی ست و در خدمت رقم مانی باید گفت قوله غنچہ از گلبن ناز آمدہ۔ یا گلے از گلشن راز آمدہ۔ ناز کشش معشوقہ او نام درختے ست خوشبوناک و غایت شہرت کہ بتازکیش صنوبر خوانند و اینجا بمعنی لازمی حسن و لطافت مراد ست راز اسرار و سخنہائے پوشیدہ گلبن ناز و گلشن راز باغ ست

خاص از فیض ... از آں ... الاحرار ... شد

معنی **قوله** حرف کش دفتر فرزانگی ست . تازه کن مایهٔ دیوانگی ست ، حرف کش نویسنده دفتر فرزانگی
اے دانائی بخش ست تازه کن الخ اے دیوانه ساز مر طالبان حق را **قوله** نقل کشائے در کاخ صفاست
عطر درائے گل شاخ وفاست ، کاخ صفا صفائے صفائی بخش باطن ست عطر درائے اے
خوشبوئی بخش شاخ وفا وفا اے وفا بخش ست بذات حق تعالیٰ اے حق حمد احتمال آیا در **قوله**
نظم کماست نه لغایت ملمد ، تا نه شود هر کس زبان بهره مند ، صبح طرب مطلع انوار اوست ، حبیب
ادب مخزن اسرار اوست ، صبح طرب مطلع انوار آغاز کتاب حبیب ادب ادب مخزن اسرار
مقالات کتاب پس برین تقدیر صبح طرب و حبیب ادب محمول ست بر مطلع انوار و مخزن اسرار یعنی
مطلع انوار صبح طرب ست و مخزن اسرار حبیب ادب ست اے در آغاز اوا انوار حمد و نعت و صفت
سیر و بیان تجلیات ست و در مقالات او بیان آداب سلوک الی الله است و قوانین شغل معاش
و معاد و ست ، اگر مطلع انوار و مخزن اسرار محمول بر صبح طرب و حبیب ادب باید نمود معنی چنان میشود که
طرب او یعنی آغاز او مطلع انوار ست و حبیب ادب یعنی مقالات او مخزن الاسرار ست و ایهام
بر یکه نام مطلع انوار و مخزن اسرار که منسوب بامیر خسرو دہلوی و شیخ نظامی گنجوی رحمهما الله ست در
ولیست **قوله** سر معانیش نه انسان دقیق ، کس نتوان یافت نه فکر عمیق ، لفظ خوش و معنی ظاهر در دو
آب زلال ست جواهر در دو ، مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل ست پس آب زلال کنایت از لفظ خوش ست
و جواهر عبارت از معانی ظاهر و جواهر در آب زلال نمایان باشد نه پنهان و مصرعهٔ ایں معنی ست
لاحق ست که **قوله** از حس و خاشاک چو صاف ست آب ، زلال نه شود بر دُرد گوهر حجاب ، شاهد
اسرار وے از صوت و حرف ، کرده لباسے نه بر خود شگرف ، شاهد اسرار الاسرار اے معنی
از صوت و حرف بیان لباس ست **قوله** بسته حروفش همه مشک فام ، حور مقصورات فی الخیام ، بسته
اے بر آن نهاده اسرار حرف او پرده مشک فام بسته مصرعهٔ ثانی که تضمین آیۃ کریمه است تکمیل مصرعهٔ اوّل ست یعنی
گویا اسرار حوراں ست که کوه شک ساخته شده اند و خیمهائے پس اسرار مثل حور ست و حروف بروی قدرت
دادن راق خیمهاست **قوله** نسخهٔ خامه چو آراستش ، از قبل من لقبی خواستش ، یا نسخهٔ خامه خامه
حاصل آراست و خواست خامه است و شین در هر دو مصرعه راجع بکتاب است **قوله** تحفهٔ اسرار لقب
دادمش ، تحفه باحرار فرستادمش ، مصرعهٔ ثانی معطوف بر مصرعهٔ اوّلست یعنی تحفة الاحرار نام او کردم و تحفه پیش
آزادگان و بزرگان فرستادم و مخفی نیست که این کتاب تحفه بخدمت شیخ خود عبید الله احرار فرستاده شد لهٰذا این نام
اد کرده **قوله** هر که بدان حرف شد رد ریست ، در نظرش هر ورق گلشنی ست ، بدست چمنهاست سرم آنجا سطور از برگ گل

شادی و نهال سرو + بیان گلشن ست چمنها خبر مقدم سطور ست مصرعهٔ ثانی صفت چمنهاست گل شادی
شادی نهال سرو سر در قوله جوی زر از جدول شان آب خورده + سبزه تر گردد ی از لاجورده + از جدول نگین
جوئیت شان مضاف الیه آب خورده آب خورده بمعنی نصیب و قسمت او لاجورد بیان سبزه ست یعنی جدول از
جوی زر ست که آبخورد چمنهاست و خط لاجوردی که گرد جدول از زر میباشد گویا سبزه ایست که گرد جوئها بر آمده
است قوله کرده مجلد سوی جلدش چو سهیل + واو ادیم از سر مهرش سهیل + مجلد بکسر لام مشدده جلد ساز شین جلدش
راجع بکتاب شین مهرش مضاف الیه ادیم ست و راجع به مجلد و فاعل داد سهیل ست و ادیم مفعول اول او و شین مهرش
مفعول ثانی و مقرر ست که ادیم از تاثیر سهیل رنگین میشود قوله زهره شده از چنگ خوش آوازه اش + تار بریشم ده
شیرازه اش + خوش آوازه صفت چنگ و شین آوازه اش راجع زهره و شین شیرازه اش راجع به تار یعنی زهره
برای شیرازه کتاب من از چنگ خوش آوازه خود تار بریشم داده قوله هیکل آیات گرامی ست این + حرز حمایت گر
جامی ست این + این هیکل تعویذ که برای محافظت از آفات در بازو یا گردن اندازند آیات گرامی عبارت از
وعظ و نصایح عالی ست ای کتاب من تعویذ ست که در وی روایات گرامی نوشته شده و حرز بالکسر جای
استوار و تعویذ حمایت گر نگاهدارنده ملی نگاهدارنده جامی ست از نسیان خلق چه خواندن کتاب موجب
یادآوری مصنف ست قوله باش خدایا به کمال کرم + حافظ او در آفت هر کج قلم + آخر از خود و در حق کتاب
خود ضمیر او راجع به کتاب کج قلم غلط نویس قوله ظلمت کلک وی ازین حرف نور + دار چو انگشت بد اندیش
دور + ظلمت کلک سیاهی قلم ضمیر وی راجع به کج قلم این حرف نور لی کتاب که حرف او از نور
حقایق و دقایق روشن ست یعنی سیاهی آن قلم کج قلم ازین حرف روشن دور دار چنانچه انگشت دشمن
از وی دور ست ای کتاب آیل و نوشتن آن کج قلم میارد از آن محفوظ دار قوله چون بتراشد ز سر خامه نیش +
سازد ز ان نیش دل نامه ریش + ز سر خامه بیان نیش است و مصرعهٔ ثانی جزای مصرعهٔ اول ست دل نامه ریش
کردن باعتبار بیرون آوردن نامساز اصلاح و خوبی و بیرشتی آوردن آن قوله هر خطاوی [illegible] خطه دانش
برون + گشته سر حد خطا [illegible] + چون خط التقطیع نه بر اصطلاح + وا زده [illegible] اصلاح نگیرد صلاح + خطه دانش سرحد
خطا خط التقطیع خطی که عروضیان وقت وزن کردن شعر در وی نوشتن می آرند چنانچه مصرعهٔ بیت یلحن فیه او زان
کنند چنین نویسند چون خط تو مفتعلن طبیع نه بر مفتعلن اصطلاح فاعلان نیز اصطلاح کاتبان است حک تراشیدن
اصلاح صلاح دادن اصلاح خوبی و درستی مصرعهٔ ثانی بیت ثانی صفت مصرعهٔ اول ست ای چنین خط که
بتراشیدن و صلاح دادن درستی نیابد قوله تیغ کند خامه سر تیز را + رشته برد نظم در آویز را + رشتهٔ نظم نظم
انتظام سخن شعری خراب سازد قوله [illegible] ازچوب [illegible] به تراست + وز آن کش و قافیه میزان کرده است

یعنی نظم کرده

التقطیع

عقال العبع سخت گیرلے ظالم قولہ دیدۂ حرفیکہ بود دیدہ بار دگرد وز دوقت کتابت فرار + دیدہ بار چشم دار کہ بود دیدہ بار صعت حرفیکہ چشمہ دارست چنانچہ صاد و میم وغیرہما فرار لستہ یعنے چشم حرف چشمہ دار را سدہ کور ساز د قولہ حرف نگار د چو بہ کلک ہوس، نقطہ سر جائی نہد چوں مگس + کلک ہوس اے کلکے کہ از راہ ہوس در دست گرفتہ نہ از راہ دانش، قولہ گاہ زند مرح عم حال غم + گاہ شود سیم زدستش ستم + بیان مثال نقطہ در جانہادن ست و آں بر دو قسم ست یکے آنکہ حرف نقطہ دار نبیاید بر دے نقطہ اندار د چنانچہ بر لفظ عم نقطہ انداز د وعم را غم امازد دو دیگر نقطہ پائیں باشد وی بالا می اندازد چنانچہ لفظ لفظ سیم را بالا اندازد وسیم را ستم ساز د حال غم آنکہ نقطہ کہ بر لفظ غم ست قولہ گاہ مرید از قلمش مرتد ست + صدوے آنجا کہ نویسد صدست + مرید لے لفظ مرید صد وسے اے لفظ صد کہ نوشتہ اوست آنجا کہ نویسد صفت ضد ست یعنے لفظ ہر جا کہ نوشتہ اوست در اصل صدست حاصل آنکہ از نسکہ لفظ مرید از نقطہ بیجا کردن او لفظ مرتد شدہ است و لفظ صد ہم ازیں سبب لفظ شدہ ست و ایہام مدیں معنی ست کہ مریداں از سبب قلم کج نویسی او مرتد شود وا ز ارادہ کہ بوے داشت بر گردد و آنجا کہ بسبب نوشتہ است صد کس صد اگر دد و بد گوئی آں کند قولہ چند لب باج حکایت دہم + شکر بتاراج شکایت دہم + باج حکایت حکایت آنکہ نویس یعنی تا چند لب بحکایت آنکہ نویس کنم و الاآں کہ وقت ادائے شکرست را تمام نعمت کتاب شکایت پیش کنم پس باید کہ شکر او نمائیم چنانچہ میفرماید قولہ شکر کہ ایں رشتہ بپایاں رسید، انجیہ ایں کار بداماں رسید + ایں رشتہ ای تالیف کتاب نظم آں انجیہ یعنی دو حسن و کمایت اوز نظام کتاب ست اے انجیہ ایں خرقہ کتاب بداماں رسید اے بآخر رسید قولہ مہر نہ خاتمہ ایں کتاب + شد رقم خاتم تم الکتاب + مہر نہ ختم کنندہ خاتمہ ایں کتاب اے بہ ایں دو ستان آخر ایں کتاب خاتم تم الکتاب اے لفظ تم الکتاب کہ خاتم ست لے ختم کنندہ است اے آخر واقع شدہ مہر نہ خاتمہ کتاب گشتہ اے خاتمہ کتاب بلفظ تم الکتاب ست پس لفظ تم الکتاب از جہت تا عطا یک خاتمی ست دو قسم اوکہ عبارت از نقش حروف اوست مہر نہ وختم سازندہ و تمام کنندہ خاتمہ ایں کتاب ست الحمد للہ رب العلمین والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ محمد و الہ اجمعین +

و ازیں تاریخ اتمام تحفۃ الاحرار از حساب جمل تم الکتاب کہ ہشت صد و نود و چہار ست ۸۹۴ پیداست فافہم +

ت	م	ا	ل	ک	ت	ا	ب	
۴۰۰	۴	۱	۳۰	۲۰	۴	۱۰	۲	۸۹۴

کتاب تحفۃ الاحرار باختتام رسید